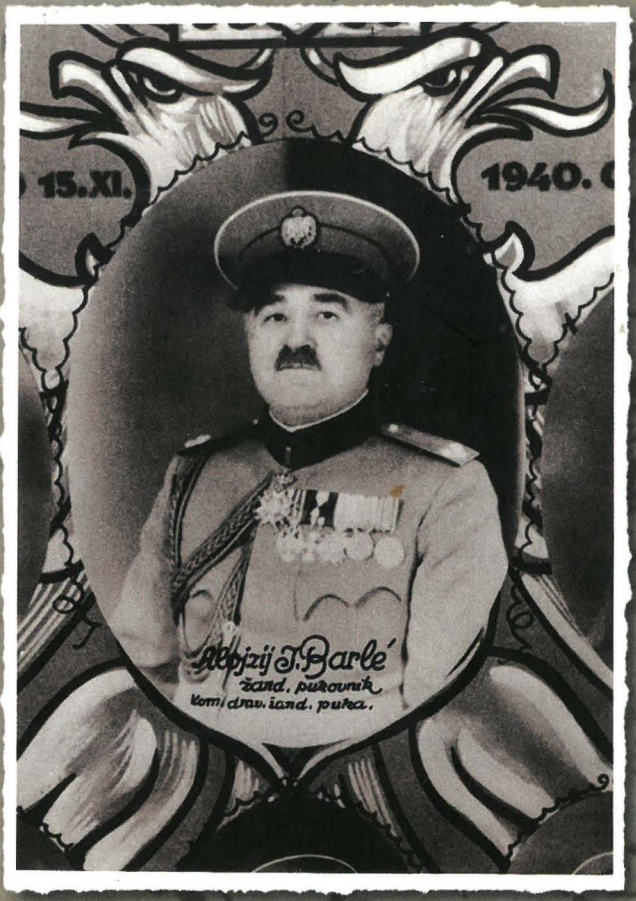
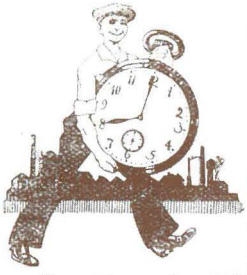

Pavle Čelik

SLOVENSKI OROŽNIKI

1918–1941

Na prvi pogled

opaziš na fini izdelavi, da je blago od največje ljubljanske trgovine z uranii zlatnino in srebrnino.

Krasna izbira

uhanov, prstanov, briljantov, obeskov, verižic, modernih kuhinjskih ur, stenskih ur itd.

Tovarniška znamka **„UNION“.**

Predmeti sezije so

žepne budilke, ure v zapestnicah, moderni manšetni gumbi itd. **Prva eksportna tvrdka** 212

F. ČUDEN

Ljubljana 201. - Prešernova ul. 1.

Zalogo si lahko vsakdo ogleda ali pa naj piše po cenik.

A. ŽANKL sinovi

tovarna oljnatih barv, firnežev, lakov in steklarskega kleja v **Ljubljani** 85

priporočajo **oljnate barve, fasadne barve za hiše, kranjski firnež, karbolinej za les, karbolinej za drevesa, mavec** (gips) za podobarje in slavbe, **čopiči** za vsako obrt, **kakor** tudi vseh vrst **mazila in olja za stroje.** - Zahtevajte cenike.

Miramar

pri Trstu, hotel „Bellevue“, nanovo urejen, oddaljen tri minute od gradu Miramar. - Morsko kopališče Grljan. Elegantne sobe. -- Celoletna oskrba. V. BENDA, hotelir. 353

Cenо posteljno perje!

1 kg sivega dobrega puljenega 2, boljšega 2·40, prima polbelega 2·80, belega 4, belega puhastega 5·10, velefinega snežnobelega, puljenega 6·40 do 8, puha sivega 6 do 7, belega, finega 10, najfinejši prsni puh 12 K.

Zgotovljene postelje iz gostoniitnega rdečega, modrega, belega ali rumenega nankinga, pernica 180 cm, dolga 120 cm široka z 2 glavnicama 80·60, polnjena z novim, sivim, prav stanovitnim puhastim perjem 15, napol puh 20, puh 24 K, posamezne pernice 10, 12, 14 in 16 K, zglavnice 3, 3·50 in 4 K. Pernica 200·140 cm 13, 14·70, 17·80 in 21 K, zglavnica 90·70 cm 4·50, 5·20 in 5·70 K, spodnja pernica iz močnega črtastega gradla 180·116 cm 12·80 in 14·80 K. Razpošilja se po povzetju, od 12 K naprej franko. Lahko se franko zamenja, za neugajajoče se vrne denar.

Najholjši češki nakupni vir. - Naročila od 5 kg naprej franko.

S. BENISCH, DESENICE 180, ČESKO.

Natančnejši cenik gratis in franko. 20

Dobro in ceno kupite v

specialni modni trgovini za gospode in dečke

J. KETTE

Ljubljana, Franca Jožefa c. 3

klobuke, slamnike, čepice, kravate, srajce, drugo perilo itd. itd. 31

Zastonj

dobi 2½ m modernega blaga za bluze ali za robce za otroke kdor naroči

5 kg poštni zaboiček žitne kave za K 4·50 ali 4 kg žitne in 1 kg fine figove kave za K 4·70.

Pošilja tudi z 2½ m blaga vred franko po povzetju

Prva Severomor. Prażarna Žitne Kave v Postreimovu. (Sev. Morav.)

Podpirajte podjetje v obmejnih krajih. 21

Ali ste že kaj darovali za ‚Rdeči križ‘? Če še niste, ne pomišljajte, darujte!

PRIPOROČA SE

UMETNA KNJIGOVEZNICA

IVAN JAKOPIČ, LJUBLJANA. 136

Ali ste že pridobili vsaj enega naročnika za „Tedenske Slike“?

Jabolka

in hruške — namizno sadje — od 5 kg naprej po 12 do 60 vin. kg razpošilja **A. Oset, posestnik, Guštanj, Koroško.** 402

FOTOGRAFSKE APARATE 233

in vse v to stroko spadajoče potrebščine ima v zalogi

fotomauufaktura in drogerija

„ADRIJA“

obl. konces. prodaja strupov

v Ljubljani,

Šelenburgova ulica 5.

Tvrdka na razpolago.

Zunanja naročila z obratno pošto. Zahtevajte cenike.

»SLAVIJA«

VZAJEMNO ZAVAROV. BANKA V PRAGI.

62 **REZERVNI FONDI K 65,000.000·—.**

Izplačane dohodnine in kapitalije K 129,965.304·25.
Dividend se je doslej izplačalo nad K 3,000.000·—.

Po velikosti druga vzajemna zavarovalnica naše države z vsezkozi slov. narodno upravo.

Sprejema zavarovanja človeškega življenja po najrazvrstejših kombinacijah, pod tako ugodnimi pogoji, kakor nobena druga zavarovalnica. Zlasti je ugodno zavarovanje na doživetja in smrt z manjšajočimi se vplačili.

Zavaruje poslopja in premičnine proti požarnim škodam po najnižjih cenah. Škode cenjuje takoj in najkulantneje. — Uživa najboljši sloves, koder posluje.

ZAVARUJE TUDI PROTI VLOMU.

Vsa pojasnila daje: **„Generalni zastop vzajemne zavarovalne banke Slavije v Ljubljani“.**

Novi Osetov „Silva“-vrelec. Podjetje tolstovrške slatine planinska kisla voda, Tolstivrh, pošta Guštajn, Koroško, železniška postaja Spodnji Dravograd.

Tolstovrška slatina je izborno osvežujoča in okrepčujoča zdravilna in namizna kisla voda. 1

Modni salon

M. Sedej-Strnad

priporoča cenjenim damam

klobuke le najfinejše izvršbe. Žalni klobuki vedno na razpolago.

Ljubljana, Prešernova ulica. Palača Mestne hranilnice. 409

KMETSKA POSOJILNICA

R. Z. Z N. Z.

obrestuje hranilne vloge po 4 3/4 %

Hranilnih vlog: dvajset milijonov. Popolnoma varno

LJUBLJANSKE OKOLICE

V LJUBLJANI,

brez vsakršnega odbitka 45

naložen denar. Rezervni zaklad: nad pol milijona.

Izdajatelj in odgovorni urednik Dragotin Mohar. Tiskal Dragotin Hribar v Ljubljani

horec

Na naslovnici:
Alojzij Barle, poveljnik dravskega orožniškega polka, fotografiran leta 1940.

(Fotografija: arhiv Pavleta Čelika)

Ob razpadanju monarhije in vzpostavljanju Kraljevine Jugoslavije in preureditvi orožniškega stanu je cvetelo, kakor vedno, oglaševanje izdelkov; oglasi niso ponujali samo izdelkov, temveč so vedeli za debelino denarnice malega človeka...

(Oglasi so vzeti iz tednika Tedenske slike, *št. 8, 30. september 1914.)*

Pavle Čelik

SLOVENSKI OROŽNIKI

1918–1941

Ljubljana 2001

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

351.742(497.4)"1918/1941"

ČELIK, Pavle
Slovenski orožniki : 1918-1941 / Pavle Čelik. - Ljubljana : Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 2001. - (Borec, ISSN 0006-7725 ; 52, 584-587)

ISBN 961-90628-4-1

111412736

Kazalo

Knjigi na pot 1

Predgovor 5

Uvod 9

1. Upravna in samoupravna ureditev Slovenije 15
   1.1 Občine 16
   1.2 Okraji 19
   1.3 Narod, dežela, pokrajina 21
   1.4 Razpolovljena Slovenija 23
   1.5 Dravska banovina 26

2. V novo državo s svojim orožništvom 31
   2.1 Prevzem varnostne dediščine 31
   2.2 Odstranitev tujcev s ključnih položajev 34
   2.3 Nova prisega 36
   2.4 Osrednje orožniško poveljstvo v Ljubljani 36
   2.5 Višje orožniško poveljstvo 39
   2.6 Različne zamisli o varnostni službi 41
   2.7 Začasne pristojnosti poverjeništva 42

3. Ko razpade država 45
   3.1 »Policijska ura« 45
   3.2 Narodna »obrana« 47
   3.3 Opuščeni vojaški konji 50

3.4 Oškodovanci ... 52
3.5 »Dezertacije« ... 53
3.6 Oboroženi vaščani branijo mladeniča ... 56
3.7 Napad na orožniško postajo ... 57
3.8 Težave z vojaštvom ... 58
3.9 Razglasitev »vojnega stanja« ... 59
3.10 Nadziranje potovanj ... 60
3.11 »Državi nevarna demonstrativna dejanja« ... 61
3.12 Skrbi z orožjem ... 62
3.13 Nemirna Slovenija ... 64

4. Slovensko in jugoslovansko ... 69
4.1 Slovenski uradni list ... 70
4.2 Beograjski uradni glasili ... 71
4.3 Prestop v kraljevo vojsko ... 73
4.4 Naša imena krajev ... 74
4.5 Žigosanje, kolkovanje in zamenjava kron ... 75
4.6 Organiziranost notranjega ministrstva ... 77
4.7 Priključitev Prekmurja ... 78
4.8 Skupščinski orožniki ... 81
4.9 Tihotapstvo, nerešljiva težava ... 83
4.10 Pomoč pri urejanju državljanstva ... 84
4.11 Skrb za zaščitene živali in rastline ... 84
4.12 Kdo se ni smel izseliti? ... 85
4.13 Enotno do potnih listin ... 87
4.14 Javni razpisi za nabave ... 87

5. Pravni temelji orožništva ... 91
5.1 »Unifikacija« službe ... 91
5.2 Prvi zakon ... 95
5.3 Novosti iz leta 1930 ... 98

6. Pravila za opravljanje službe ... 105
6.1 Slovenski prevod ... 105
6.2 Orožnikova pooblastila ... 106
6.3 Pogled v notranjost orožniške postaje ... 109
6.4 Notranji odnosi v orožništvu ... 114
6.5 Pogon za razbojniki ... 116
6.6 Začetek prenove pravil ... 120

7. Dobra organiziranost 123
7.1 Deset poveljnikov 123
7.2 Enote jeseni 1919 126
7.3 Orožniške postaje na začetku leta 1921 126
7.4 Poznejše spremembe 129
7.5 Proti orožniški postaji v Dolenji vasi 132
7.6 Težave z imeni orožniških postaj 133
7.7 »Leteči vod« v Prekmurju? 134
7.8 Upravne meje so ponekod drugačne 135
7.9 Stalne patrulje 137
7.10 Razpored postaj je skrivnost 139
7.11 Glavni poveljniki 140

8. Strokovna vzgoja 143
8.1 Šola v Ljubljani 144
8.2 Podčastniška šola 147
8.3 Častniške priprave za prestop k orožnikom 149
8.4 Usposabljanje vodnikov službenih psov 150
8.5 Prvo smučarsko tekmovanje 150
8.6 Izpiti za nekatere čine 152
8.7 Naloge Alojzija Čuša 155
8.8 Strokovno glasilo šole 155
8.9 Še dve drugi reviji 158
8.10 Iz založniške dejavnosti 159

9. Podrobno urejeno življenje 167
9.1 Stroga disciplina 167
9.2 Poroke pod nadzorom 170
9.3 Ocenjevanje posameznikov 173
9.4 Mnenje o orožništvu za leto 1922 175
9.5 Ocena deset let pozneje 177
9.6 Označbe činov in položajev 178
9.7 Stroko ločiti od političnih strank 181
9.8 Orožniški praznik 182

10. Socialne razmere moštva 187
10.1 Orožništvo nekaj stane 188
10.2 Neugodne primerjave s policijskimi stražniki 189

10.3 Težave s plačnikom ... 191
10.4 Beg med uradništvo ... 192
10.5 Samostojen pokojninski sklad ... 192
10.6 Časnik podpre orožnike ... 194
10.7 Draginjske doklade so bile stalne ... 196
10.8 Izdatek 407 dolarjev na moža ... 197
10.9 Skrb za lastno prehrano ... 198
10.10 Domovi za oddih ... 199
10.11 Tri vožnje za polovično ceno ... 200

11. Zločinstvo in kaznovanje ... 203
11.1 Izročilo: tri vrste kaznivih dejanj ... 204
11.2 Nov kazenski zakonik ... 206
11.3 Enoten kazenski postopek ... 208
11.4 Kaznovanje ... 209
11.5 Velika sodna zmota ... 211
11.6 Sporne najemnine prostorov ... 212
11.7 Nekaj statistike ... 213
11.8 Ali gre za požig? ... 216

12. Socialni nemir ... 219
12.1 Streli na Zaloški cesti ... 219
12.2 Strah ima velike oči ... 222
12.3 Kako zajeziti socialni nemir ... 223
12.4 Čez 15 in 16 let ... 226

13. Skrb za varne ceste ... 233
13.1 Kako do vozniškega dovoljenja? ... 234
13.2 Označitev motornih vozil ... 235
13.3 »Nova tlaka« ... 236
13.4 Zbiranje podatkov ... 237
13.5 Različne razvrstitve cest ... 238
13.6 Vzroki prometnih nezgod ... 240
13.7 Nesreča pri Celju je bila pravi alarm ... 242
13.8 Zakaj gorijo avtobusi? ... 244
13.9 Poškodba banovega službenega avtomobila ... 244

14. Državna zaščita ... 249
14.1 Pot do taborišč za nezanesljive ... 250

14.2 Sumljivi vojni ujetniki ... 251
14.3 Za varnost dvora ... 252
14.4 Papirnata vojna ... 254
14.5 II. sekcija obveščevalnega oddelka ... 255
14.6 Za vse naj bi bil kriv »boljševizem« ... 256
14.7 Nekaj dogodkov te vrste ... 258
14.8 Preveč strahu? ... 260
14.9 »Politična situacija« na Škofljici ... 263
14.10 Kaj je v ozadju? ... 264
14.11 Seznami tujcev ... 266
14.12 Zanimivi Kočevarji ... 268
14.13 Ustaške bombe ... 270
14.14 Zvedavost sega onstran meje ... 272
14.15 Zaupniki ... 274

15. Deklice za vse? ... 277
15.1 Orožnikov ni neomejeno ... 278
15.2 Častniški konjarji ... 280
15.3 Župnik Aljaž sproži obširno dopisovanje ... 281
15.4 Sumljive vojaške gamaše ... 283
15.5 Tako lepo je ukazovati ... 285
15.6 Če bi šlo brez poročanja... ... 287
15.7 Letala padajo izpod neba ... 289
15.8 Podatki za »nravstvena izpričevala« ... 291

16. Nevarnosti službe ... 295
16.1 Streli na Cikavi ... 296
16.2 Zaseda za orožnike ... 297
16.3 Zaradi vojaškega ubežnika v smrt ... 298
16.4 Orožniki, lovci in vaščani lovijo razbojnike ... 299
16.5 Nočni spopad v Gornji Bistrici ... 300
16.6 Umor dveh mož ... 301
16.7 Ubiti nepridipravi ... 302
16.8 Kako so rabili bajonet? ... 303
16.9 Tudi samomori ... 305
16.10 Nesreča ne počiva ... 307
16.11 Zadržki do solzivca ... 308
16.12 Zasebna kolesa ... 309

17. Pritožbe na orožnike 313
17.1 Kritika orožnikov - zaseg Domoljuba 313
17.2 Bivši župan ne trpi stražmojstra 316
17.3 Mešano, kritika in podpora 317
17.4 Spor z gasilci 318
17.5 Duhovnika karata orožnike 319
17.6 Pritožba zaradi klofut 320
17.7 Usodna gradnja hiše 320

18. »Meja« na Kolpi in Sotli 323
18.1 Težave, take in drugačne 323
18.2 Kritični glavarji 325
18.3 Privlačni vinogradi v Vivodini 326
18.4 Tihotapljenje cigaret 328
18.5 Živalske bolezni, cigani 329

19. Službovanje zunaj Slovenije 331
19.1 Dolg iz cesarskih časov 331
19.2 Zakaj premestitve (na jug)? 332
19.3 Sprva nasilje s štirih strani 333
19.4 Kdo je hajduk? 334
19.5 Raje v smrt kot na jug države 335
19.6 Radikalni predlogi za rešitev pred nadležnimi Arnavti 336
19.7 Prošnje za vrnitev v Slovenijo 337
19.8 Prisega ustaški NDH 339

20. Za konec: spet razpad države 343
20.1 Umik, ustaška past? 343
20.2 Petero odločitev 344
20.3 Kako iz nemške službe? 345
20.4 Merilo: odnos do okupatorja in partizanstva 346
20.5 Primerjave z milico 348

Opombe 355
Avtorski izvleček 435
Author's abstract 435

Knjigi na pot

Sociolog mag. Pavle Čelik je znano ime v slovenski javnosti. Je nekakšen sinonim za poštenega in visoko izobraženega policaja. Študentom iz konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let, ko je tudi ljubljansko univerzo z zamudo zajel nemirni duh takratne Evrope, se je še posebno priljubil, ko je z njemu lastno mirnostjo preprečil, da bi takratna milica obračunala z njimi. Očitno ima neko izjemno redko lastnost med slovenskimi visokimi državnimi uslužbenci, ki se namreč po pravilu silno radi klanjajo predpostavljenim - verjetno ta poklicna napaka izhaja še iz rajnke Avstrije - in so kruti do podrejenih in do državljanov, ki imajo opravke z njimi. Pavle Čelik je ravnal ravno obratno: bil je pokončen navzgor in razumevajoč navzdol. Spominjam se, kakšna množica mladih je na Aškerčevi obkrožila njegov avto in izvajala pritisk na njega, on pa je vse stoično prenašal in razgrete strasti so se umirile.

Pavle Čelik je kot visok uslužbenec uniformirane milice začel s svojim vedenjem, z visoko profesionalnostjo in predanostjo poklicu le-temu dajati dobro ime in ugled, ki sta bila zaradi povojnih razmer dokaj omajana. V njem smo videli upanje, da bo milica tudi dejansko in ne le formalno ljudska. Čeprav mi podrobnosti o razmerah v slovenski milici nikoli niso bile znane, sem osebno globoko prepričan, da ima tudi on velik del zaslug za njeno obnašanje v procesu osamosvojitve.

Poklic orožnikov, miličnikov ali policajev - ne razumem, zakaj v slovenski državi nismo zadnjim nadeli lepega slovenskega imena - je izjemno zapleten: vsak dan sproti morajo na neki specifičen način reševati doslej še nerazrešeno kvadraturo kroga. Zgodovinsko so bili formirani z nastankom meščanske družbe, namreč zaradi vzdrževanja reda in zakonitosti. Prej so to delali grajski hlapci in uslužbenci ter financarji in vojaki. Prav njihovo temeljno poslanstvo pa nosi v sebi tudi kal ljudskega sovraštva, ker morajo vselej ščititi

tudi politični sistem in oblastnike. Prav zato verjetno ne bo nikoli povsem nepolitične policije. Na eni strani so namreč tudi oni ljudje in državljani z osebnim prepričanjem, ki ga tudi v svojem ravnanju ne morejo povsem prikriti, na drugi strani pa morajo po načelih subordinacije brezpogojno izvrševati ukaze (!) in navodila predpostavljenih. Mogoče kroži toliko šal o njih prav zaradi te njihove dvojnosti, ko morajo po uradni dolžnosti početi tudi stvari, s katerimi se ne strinjajo in česar ne znajo prikriti.

Knjiga Pavleta Čelika razkriva človeka, ki je tako zvest svojemu poklicu, da tudi potem, ko ga ne more več opravljati, ne more brez njega. Podoben je tistim našim strokovnjakom, na primer zdravnikom, gozdarjem in nekaterim tehnikom, ki se v pokoju lotijo zgodovine svoje stroke. Ker tehnika zgodovinskega dela ni »atomska fizika«, se jo z dobro voljo razmeroma lahko naučimo. V primerjavi z zgodovinarji so dela takšnih ljudi ponavadi sicer nekoliko šibkejša v splošnih zgodovinskih vprašanjih, izjemno dobra pa v ožji strokovni problematiki. Glede tega imajo taki strokovnjaki veliko prednost pred poklicnimi zgodovinarji, saj znajo bolje ovrednotiti določene probleme in oceniti njihove rešitve. Za zgodovinarje so zato ljudje, med katere se uvršča tudi Pavle Čelik, izjemno dragoceni.

Knjiga Slovenski orožniki 1918-1941 je zelo solidno strokovno delo. Odkriva nam orožništvo kot poklic, predvsem pa orožnika kot človeka. Prav v tem je njena velika odlika v primerjavi z zapisi v preteklosti, v katerih so bili varuhi reda in miru predstavljeni kot nekakšni sovražniki ljudstva. Različni avtorji se pod vplivom razmer svojega časa niso nikoli spraševali, kaj je orožnik pravzaprav mogel in smel, niso se potrudili, da bi dojeli posebnosti poklica. Pavle Čelik ima svoje osebne poklicne izkušnje in se je z lahkoto izognil številnim čerem.

Avtor se je lotil dela zelo kompleksno. Razmeroma veliko prostora je namenil umestitvi orožnikov v čas in prostor. Upošteval je ožjo in širšo politično problematiko, pojasnil je upravna in pravna vprašanja, ni se izognil niti problematiki kazenskega prava. Pred nami se pokaže doslej manj znana in upoštevana zapletenost ter večplastnost jugoslovanske države, njenih narodov z različnimi kulturami in navadami, ki običajno niso imele nič skupnega, oziroma je skupnosti hotela ustvariti šele država sama, kar pa se je pogosto izvajalo s prilagajanjem »zadnji ladji v konvoju«. Položaj slovenskega orožništva je bil v obravnavanem času še posebno težak zaradi odnosov Jugoslavije s sosednimi državami in zaradi tamkaj živečih Slovencev. Tako se je moralo na notranjepolitičnem področju spopadati s problemi, ki so izhajali iz nereševanja nacionalnih vprašanj in iz izjemno zapletenih političnih razmer, ki so jih

dodatno bremenile metode političnega dela komunistov, ki se občasno niso izogibali niti političnemu nasilju, čeprav pri tem niso bili edini. Prav orožniki so bili tisti, ki so morali v vsakdanjem življenju reševati »tranzicijske« težave prehoda takratne slovenske družbe iz urejene, evropske Avstrije v balkansko-bizantinsko Jugoslavijo. Dejansko je tu šlo za spopad dveh zelo različnih načinov življenja in sistemov vrednot. Če k temu dodamo še gospodarsko krizo, ki je državo pretresala vsaj polovico obravnavanega obdobja, in eksistencialno ogrozitev slovenskega kmeta, ki ni bil usposobljen za življenje v agrarnih razmerah Jugoslavije, bomo dojeli vso zapletenost orožniškega poklica in vprašanj, katerih se je moral lotiti Pavle Čelik. Pri tem zasluži najvišjo pohvalo njegovo prizadevanje za iskanje zgodovinske resnice. Pregledal je ogromno zgodovinskih virov. O tem pove dovolj dejstvo, da ima knjiga več kot tisoč opomb. Ni se ustrašil izjemno zamudnega in pogosto duhamornega dela, ko dnevi in dnevi celodnevnega raziskovanja omogočijo le nekaj skromnih vrstic. V tem pogledu ga lahko postavimo za zgled vsem tistim, ki hlastajo za hitrimi učinki svojega dela in pozabljajo na temeljne zahteve raziskovanja. Zato je knjiga o slovenskem orožništvu v času med obema svetovnima vojnama temeljno delo s tega področja, ki ima trajno vredost.

Posebej moramo opozoriti še na antropološki vidik Čelikove knjige. Opisi praktičnega delovanja slovenskih orožnikov nam kažejo življenje tistega časa, pa naj gre za običajne vsakdanje težave, prometne in druge nesreče, droben in organiziran kriminal. Na drugi strani zaživi v njegovi knjigi specifična poklicna skupina, katere vsebina je morala biti zaradi avtoritete države, ki jo je predstavljala ljudem, zelo prikrita. Ne mislimo samo osebnih stisk orožnikov, ki so jih peljale tudi v samomor, ampak predvsem ozadja, zakaj so se ljudje odločali za to nepriljubljeno službo. Ta jim ni pomenila zgolj državne, torej redne in zanesljive plače, ampak je bila mnogim rešitev v zadnji sili in hkrati tudi prva stopnica za kasnejšo uradniško kariero. Vanjo so se zatekali tudi mnogi vojaški častniki, ki si niso mogli ustvariti družine skladno z vojaškimi določili in častjo, in seveda primorski begunci, ki so se znašli med jugoslovanskimi rojaki brez vsega. Čelik ugotavlja, da jih je bilo več med mestnimi stražniki kot med orožniki in da so številne trditve o primorskih beguncih kot kadrovskem viru slovenskega orožništva pretirane.

Pavle Čelik sklene svojo knjigo z letom 1941, s propadom Kraljevine Jugoslavije. Kljub temu v zadnjem poglavju predstavi nekaj temeljnih dejstev o usodi orožnikov med drugo svetovno vojno in po njej. Marsikaj se je dogajalo. Čeprav to vprašanje ni posebej razčlenjeno, je bilo po mojem mnenju najtežje za tiste, ki so bili jugoslovansko naravnani rojalisti. Bili so proti okupatorju,

hkrati pa so bili za partizane največji nasprotniki. Temu primerna sta bila tudi njihova usoda in način usmrtitve.

Ob koncu naj zapišemo, da si resnično iskreno želimo, da bi avtor nadaljeval svoje raziskovalno delo. V mislih imamo problematiko tistih, ki so morali službovati pri okupatorju, kot onih pri domobrancih. Tudi povojno delovanje miličnikov bi kazalo podrobneje obdelati. Prizadevanje Pavleta Čelika, da bi bil, ne glede na svoje prepričanje, vselej pošten in zvest resnici, namreč zagotavlja enako ali še večjo kvaliteto njegovih naslednjih del.

Upati je, da bodo po knjigi segli tudi tisti, ki danes določajo pogoje delovanja slovenske policije. Po desetih letih obstoja slovenske države bi namreč že morali vedeti, kakšen mora biti položaj policije v družbi. Vsakodnevne novice v dnevnem časopisju o verbalnih in fizičnih napadih nanjo ne govorijo toliko o njej kot o nesposobnosti države, da bi ustrezno zaščitila svojo čast in dobro ime. Če država ni sposobna zaščititi tistih, ki morajo v korist vseh državljanov varovati njih in njo, je z državnimi voditelji nekaj hudo narobe: ali so nesposobni ali pa v resnici ne marajo svoje države. Vsekakor je urejen, varen in stabilen položaj policistov eden temeljnih pogojev za njihovo delovanje.

dr. Stane Granda

Predgovor

Ko sem bil otrok in mladostnik, sem na račun orožnikov in policijskih stražnikov iz časov Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Kraljevine Jugoslavije slišal marsikaj slabega ali celo grdega. To je veljalo zlasti za šolo, deloma pa tudi za literaturo, kot je bilo na primer delo o zločinu pri Sv. Duhu nad Ostrim vrhom 25. aprila 1929.[1] Dobil sem vtis, da so bili zgolj nekakšno slepo orodje v rokah režima.

Potem, ko sem začel služiti kruh v organih za notranje zadeve, sem spoznal nekaj bivših orožnikov in policijskih stražnikov, ki so svojo nekdanjo službo nadaljevali tudi v milici ali v kriminalistični službi. Neradi so govorili o preteklosti, ko pa so, sem iz njihovega pripovedovanja razbral, da so v kraljevih časih opravljali podobne naloge kot v Titovi Jugoslaviji. Spremenil se je, vsaj po preprostem pojmovanju, le gospodar, ki so mu služili. Šolska slika o njih se mi je začela počasi spreminjati. Spoznaval sem, da so bili oboji v službi tako državljanov kot tudi oblasti, podobno kot sem bil sam, seveda v drugačnih družbenih razmerah.

Zaradi tega sem se večkrat zalotil pri misli, da bi malce bolj spoznal zgodovino orožništva med obema svetovnima vojnama pri nas. V enostrankarskem sistemu je bilo to nekoliko težavneje in tvegano, nikakor pa ne prepovedano ali nemogoče. Primer za to je Mitja Hribar, tedanji učitelj v Kadetski šoli za miličnike v Tacnu, ki je v okviru podiplomskega študija na Pravni fakulteti v Ljubljani izdelal nalogo o orožnikih in policijskih stražnikih v drugi polovici prejšnjega stoletja na Kranjskem in jo je objavil na treh mestih.[2] To me je še dodatno spodbudilo in počasi je bilo gradiva dovolj za ovoj, kamor sem vlagal tovrstne podatke. Za varnostni sistem kraljevine, ki je bila domovina naših staršev, so se začeli malo pozneje zanimati tudi študentje tedanje Višje šole za notranje zadeve v Ljubljani. Najbolj obširno delo s tega področja je napisal

Rihard Braniselj, ki je leta 1992 zagovarjal diplomsko nalogo z naslovom Vloga orožništva v varnostnem sistemu Kraljevine Jugoslavije; možno jo je prebrati v arhivu te šole.

Pri pisanju knjige o razvoju slovenske milice se mi je zdelo umestno, da nekaj razdelkov namenim tudi orožnikom in policijskim stražnikom na Slovenskem v času cesarstva in kraljevine. Delo je izšlo jeseni 1991 z naslovom Policaji. Kmalu mi je svoje pripombe poslal Leopold Rijavec, nekdanji starešina državne policijske straže v Ljubljani. Navezala sva tesnejše osebne stike in področje se mi je zdelo vse bolj privlačno, obravnava tega obdobja pa kot nekakšna moralna obveza do vseh, ki so v preteklosti opravljali službo javne varnosti ter s tem skrbeli za varnost naših dedov in staršev. Odločitev je padla.

Začel sem načrtno zbirati gradivo in nekaj let je nastajalo besedilo pričujoče knjige. Nedeljski Dnevnik je avgusta 1996 objavil tri moje sestavke o orožnikih pri nas v času prve Jugoslavije, uredništvo pa je povabilo bralce, naj mi posodijo razno gradivo o teh možeh, če ga še hranijo doma.[3] Dobil sem skoraj dvajset sporočil po telefonu ali po pošti, nakar sem se z večino od teh osebno pogovarjal; šlo je za sorodnike orožnikov ali celo za njih same. Tako sem dobil dodatna obvestila o tej službi in precej fotografskega gradiva. Moja zahvala velja prav vsem in tudi uredništvu navedenega časnika.

Izdelal sem tudi nekaj kazal in knjigo opremil s fotografijami. S polnim imenom in priimkom sem navedel okoli tristo oseb, kar se mi je zdelo nujno zaradi izvirnosti in dokumentarnosti snovi. Morda se bo kdo od potomcev imenovanih orožnikov štel kakorkoli prizadetega in v takem primeru velja moje vnaprejšnje opravičilo: prav nikogar nisem navajal iz slabih ali žaljivih namenov, podatke pa sem črpal iz arhivskih ali časopisnih virov.

Vsem, ki so kakorkoli prispevali k izidu te knjige, se iskreno zahvaljujem. Posebej tistim, ki so mi pomagali pri zbiranju gradiva. To so uslužbenke in uslužbenci Arhiva Republike Slovenije in tamkajšnje knjižnice, Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, Centralne pravosodne knjižnice v Ljubljani, knjižnice Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani in uredništva Slovenskega biografskega leksikona pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Pisec

V Ljubljani, decembra 2000.

nje v blagoho

lode

• lek za

Uvod

Pri pisanju sem uporabljal več vrst gradiva. Najprej naj omenim knjige, ki bodisi opisujejo splošno dogajanje tiste dobe bodisi so izšle kot priročnik za pouk oziroma delovanje orožnikov. Pomemben vir so tedanji uradni listi, ki so izhajali tako v Ljubljani kot v Beogradu. Ni bilo mogoče brez upoštevanja medvojnih strokovnih policijskih revij, kot so Orožniški vestnik, Policija in Kriminalna biblioteka. Nisem pa zasledil dela, ki bi bilo v celoti ali večinoma posvečeno tem možem postave. Nato velja opozoriti še na gradivo, ki ga hranijo redki še živeči orožniki ali njihovi sorodniki, čeprav je skromno, saj so ga uničevali že med zadnjo svetovno vojno ter po njej.

Poleg tega sem bil vezan predvsem na gradivo, ki se je ohranilo v osrednji hiši tovrstnega zgodovinskega spomina, v Arhivu Republike Slovenije. Po njem sem moral poseči tudi zaradi tega, ker je pravna zamisel življenja neredko malce drugačna od resničnosti. Čeprav je bilo orožništvo strogo hierarhično organizirano in centralizirano oziroma ves čas vodeno iz Beograda, je bilo njegovo delovanje vezano tudi na slovenske upravne oblasti. Na ta način se je precej gradiva ohranilo tudi doma in ne le pri osrednjem poveljstvu v mestu ob sotočju Save in Donave; slednje je še nedostopno.[4]

V slovenskem osrednjem arhivu obstaja obilica gradiva o tem moštvu. Za primer naj navedem, da je za poverjeništvo oziroma oddelek za notranje zadeve pri narodni vladi Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani, deželni vladi za Slovenijo ter pokrajinski upravi za Slovenijo v Ljubljani ohranjenih 149 fasciklov dokumentov, gradivo upravnega oddelka v poznejših letih do razpada države pa obsega celo 2.970 fasciklov.[5] Poznavalci pravijo, da je v vsakem okoli petsto spisov oziroma enot. Seveda vseh teh spisov nisem uspel pregledati. Naletel sem na pomoč in razumevanje delavcev arhiva, ki sta bili še posebej potrebni, saj sem se tako rekoč prvič in nepoučen spustil v preučevanje arhivskih zbirk.

Besedilo sem želel napisati čim bolj enostavno, da bi bilo za bralce razumljivo in zanimivo, čeprav morda ne poznajo razmer v tedanji državi, za katero se je vse bolj udomačil naziv prva Jugoslavija. Četudi sem izhajal iz virov in gradiv, ki sem jih navedel v opombah, ne bi mogel reči, da gre za znanstveno zgodovino orožnikov v Sloveniji med obema svetovnima vojnama. Ne, za kaj takega bi potreboval več časa, prostora in verjetno tudi drugačno izobrazbo. Gre le za poljudnostrokovni pregled, nekakšne utrinke iz obširnega gradiva.

Snov sem razdelil na dvajset poglavij in vsako zajema več razdelkov. Odločil sem se za vsebinsko in obenem časovno razporeditev snovi, zato je vsako poglavje razvrščeno tudi po časovnem zaporedju.

Oris orožništva bi bil nepopoln in skoraj nemogoč brez upoštevanja celotnega družbenega dogajanja na ozemlju, ki je med velikima vojnama spadalo v okvir države južnih Slovanov. Kraljevina je bila pestra tvorba ne le glede zgodovine, kulture in splošne stopnje razvitosti njenih predelov, marveč tudi glede orožniških sil. Razlikovati je mogoče vsaj troje območij: nekdanji kraljevini Srbija in Črna gora, bivše ogrsko kraljestvo in dežele cesarske Avstrije. Ta tri območja so se razlikovala tudi notranje, kar je veljalo tudi za slovensko ozemlje v okviru države pod žezlom dinastije Karađorđevićev. Prekmurje je prej pripadalo Ogrski, osrednji del Slovenije je bila nekdanja dežela Kranjska, od nekdanje dežele Koroške smo dobili le Jezersko in Mežiško dolino, pripadel nam je tudi južni del nekdanje dežele Štajerske. Vsa ta pestrost zgodovinskega izročila slovenskega dela kraljevine se ni usodno izražala v neenotnosti orožniške organizacije. Ta je bila podobna v vseh avstrijskih deželah in tudi na Ogrskem se ni bistveno razlikovala, čeprav so tam državne orožnike vzpostavili leta 1881, se pravi dobra tri desetletja za Avstrijo, kjer so to storili leta 1850. Prej so tamkaj poznali županijske pandurje,[6] kar je še danes celo pri nas slabšalni izraz za pripadnike sil javne varnosti. Posebnosti so se morda najbolj kazale v deželnih predpisih, ki so določali tudi del orožniških nalog.

Približno taka je bila slika orožništva, ko je prišlo do razpada Avstro-Ogrske in do sprememb, ki so dobile oznako prevrata. Nova država je morala upoštevati to pestrost, če ji je to bilo po volji ali ne. Drugače ni moglo biti. Postopoma pa so se krepila prizadevanja za čim večje poenotenje orožništva (in policije). Prvi so prišli na vrsto orožniki, približno desetletje pozneje pa tudi policijski stražniki. Kljub temu so se po pokrajinah ohranile nekatere posebnosti in tiste v Sloveniji so se kazale zlasti kot prednost pri delovanju teh mož postave.

Nova država se ni nikoli dovolj utrdila in umirila. Pretresala so jo socialna, nacionalna, verska in strankarska nasprotja, če naj omenim samo nekatera.

Režimu se je pogosto ponujala bližnjica za poseganje v to dogajanje: državni aparat nasilja. Zaradi tega lahko napišem, da so orožnikom (in policistom) naložili precej nalog, ki so bile režimsko obarvane. Močne sile v Beogradu so si namreč novo državo razlagale kot nekakšno povečano kneževino oziroma kraljevino Srbijo, ki so ji evropske sile leta 1878 priznale neodvisnost, nakar je štiri leta pozneje iz kneževine postala kraljevina. Združitev v novi državi so označevali kot »pripojitev« nekdanjih habsburških ozemelj h Kraljevini Srbiji, saj je velikosrbska zamisel nekako prevladala nad zamislijo enakopravne združitve vseh jugoslovanskih dežel v skupno državo.[7] Povedano drugače, (pre)večkrat sta bili ti varnostni sili zlorabljeni ali vsaj uporabljeni v korist beograjske oblasti in dvora.

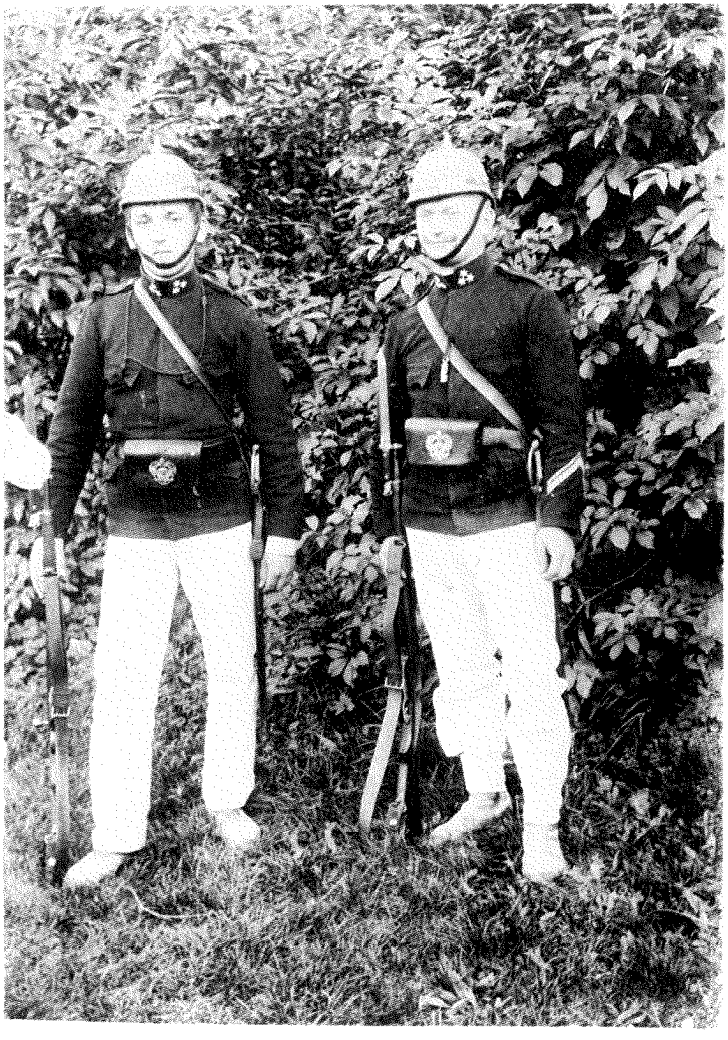
Možno je reči, da so uniformiranci obeh služb opravljali naloge na dveh temeljnih področjih, javni varnosti in državni zaščiti. Slednja je imela precej primesi politične policije. Obseg nalog na obeh področjih se je spreminjal in sta bili precej močno povezani. Včasih je prevladalo prvo in drugič spet drugo področje. Interesi zastopnikov teh področij pa niso bili zmeraj istosmerni. Zlasti pri državni zaščiti se je včasih bolj in drugič manj odkrito kazal vpliv dvora kot zastopnika (veliko)srbskih koristi. Prav slednje je bilo močan dejavnik, ki je prispeval k razpadu države, ko je bila leta 1941 napadena in razkosana.[8]

Precejšen del slovenskega ozemlja je iz okvira dvojne monarhije prišel pod Kraljevino Italijo. Ta je na njem vpeljala svoj varnostni aparat, ki je zlasti po zmagi fašizma povsem klonil pod zahtevami režima. Italijanske oblasti so kmalu vabile slovenske fante in može, naj se pridružijo varnostnim silam, zlasti orožnikom (karabinjerjem). Obetali so jim, da se bodo lahko upokojili že po osemnajstih letih službe.[9] To območje sem iz orisa izpustil, saj bi zahtevalo mnogo raziskovalnih naporov, ki bi bili bolj primerni za poklicnega zgodovinarja, veščega italijanskega jezika.

Omenim naj še eno omejitev pričujočega dela. Obravnava namreč samo najštevilnejši del sil javne varnosti, zanemarja pa druge, zlasti državne policijske stražnike v nekaterih mestih. Vsaj pogojno bi se dalo v to skupino uvrstiti še finančne stražnike in obmejno četo. Upam, da bo mogoče na drugem mestu opisati tudi te službe, in šele tedaj bi bila slika o varnostnem sistemu kraljevine popolnejša.

Na koncu uvoda še nekaj besed o naslovu knjige. Nihal sem med dvema možnostma, med Orožniki v Sloveniji in Slovenski orožniki. Odločil sem se za drugo. Pri tem me je vodilo predvsem slovensko poreklo teh mož. V državnem arhivu je ohranjen poimenski seznam orožnikov v ljubljanski oblasti na začetku leta 1929. Če sodim po imenih in priimkih, je bilo med njimi zelo

malo takih, ki niso bili naše gore listi,[10] morda okoli dvajset. Drugače pa je bilo v samem poveljstvu dravskega orožniškega polka. Po letu 1930 je prihajalo do večjega mešanja moštva, k nam so namreč prihajali orožniki iz drugih predelov države, ki so prevzemali zlasti starešinske naloge: bili so častniki in komandirji postaj. Veljala pa je tudi obratna pot: naše fante in može so razporejali zunaj ožje domovine, kot so pisali in govorili že tedaj. Kljub vsemu je za celotno obdobje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Jugoslavije veljalo, da je bila velika večina moštva v Sloveniji našega rodu. Oceniti je mogoče, da je njihov delež znašal okoli devet desetin orožnikov. To je seveda mišljeno kot nekakšno povprečje za ves čas obstoja te države, saj so bili v prvih letih skoraj vsi orožniki Slovenci, pozneje pa se je njihov delež zmanjševal in nazadnje dosegel približno osemdeset odstotkov.[11] K temu visokemu deležu domačih mož in fantov so prispevali tudi tisti, ki so pribežali s Primorskega, da bi se umaknili pred italijansko oblastjo. Med njimi niso bili redki, ki so poiskali zaposlitev tostran rapalske črte prav pri orožnikih ali policijskih stražnikih. Obe vrsti mož postave sta izvirali največ iz vaških okolij; v mestih so se za ta poklic odločali sinovi obrtnikov in delavcev.

Patrulja cesarsko-kraljevih orožnikov leta 1916, ki jo je vodil podstražmojster Ivan Robič – na desni.

(Arhiv Franca Robiča iz Kranjske gore)

1.

Upravna in samoupravna ureditev Slovenije

Ves čas Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Kraljevine Jugoslavije je bilo orožništvo vezano na dvoje ministrstev v Beogradu, na ministrstvo za notranje zadeve in na ministrstvo za vojsko in mornarico. Izjema je bil čas, ko je v Ljubljani delovala narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov, saj tedaj zunaj Slovenije praktično ni bilo oblasti, ki bi bila nadrejena našemu orožništvu.

Pod notranji resor so spadala vsa upravna oblastva prve in druge stopnje, ki so delovala v Sloveniji. Beseda oblastvo je pomenila približno to, kar danes imenujemo organ oblasti oziroma uprave, in jo bom uporabljal tudi sam, čeprav morda zveni malce starinsko. Prvostopenjska upravna oblastva so bila večinoma le okraji, drugostopenjska pa vsakokratna osrednja uprava v Ljubljani, v času razdelitve države na oblasti pa ljubljanski in mariborski veliki župan. Občine niso imele nobene nadrejene pristojnosti do teh mož postave, čeprav so poleg samoupravnih opravljale tudi nekaj upravnih nalog, za katere jih je pooblastila država.

Zato je potrebno vsaj okvirno opisati upravno in samoupravno ureditev slovenskega ozemlja v okviru tedanje kraljevine. Začel bom od spodaj navzgor.

Treba je povedati, da je ob napovedanih ali izvršenih upravnih preosnovah svoja stališča povedalo tudi Društvo konceptnih uradnikov politične uprave za Slovenijo, ustanovljeno 23. julija 1921 v Ljubljani. Povezalo je univerzitetno izobražene uslužbence, ki so imeli odgovorne naloge v državni upravi na Slovenskem. Tako so na primer 27. februarja 1922 sprejeli posebno spomenico o predlogu ministrskega sveta za upravno preureditev države. Ob-

segala je polnih devet tipkanih strani besedila in v njej so se med drugim strokovno utemeljeno izrekli proti delitvi Slovenije na ljubljansko in mariborsko oblast.[12]

1.1 Občine

Občine so tudi po razpadu Avstro-Ogrske delovale, kot jim je bilo naročeno in skladno z zakoni o občinah, ki so na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem veljali od šestdesetih let prejšnjega stoletja. Občinski odbor je odločal, starešinstvo je izvrševalo sklepe in vodilo upravo, župan pa je zastopal občino ter organiziral njeno poslovanje.[13] V Prekmurju oziroma Slovenski Krajini so bile občine organizirane po ogrskem zakonu iz leta 1886.

Med izvirnimi pristojnostmi teh samoupravnih enot so bile na primer skrb za občinsko premoženje, vzdrževanje krajevnih poti, ubožne in stavbne zadeve, poljska in zdravstvena policija, kot so jima tedaj rekli, in podobno. Obseg prenesenih, upravnih nalog se je spreminjal, obsegal pa je tiste s področja vojaštva do takih o prijavljanju bivališča. Mestne občine z lastnim statutom so bile Celje, Ljubljana, Maribor in Ptuj.

Za svoje vzdrževanje so občine pobirale praviloma doklade k neposrednim davkom. Poznali so še druge vire dohodkov. Tako je deželna vlada za Slovenijo dovolila občini Kočevje, da je leta 1920 smela pobirati davek na vsakega psa, in to po deset kron letno. Izjema so bili lastniki tistih psov, ki so varovali samotne kmetije.[14] Mestni občini ljubljanski pa je ista vlada dovolila, da je leta 1921 smela pobirati davek na kočije in avtomobile. Oproščena so bila tista vozila, vprežna in motorna, ki so služila splošnim javnim koristim; med taka so spadala tudi vozila orožništva in policije. Tako obdavčena kot neobdavčena vozila so dobila posebno oznako, ki jo je določil mestni magistrat.[15] Da tega ne bi urejali vsako leto in za vsako občino posebej, je konec leta 1922 izšel Zakon o pobiranju občinskih taks v Sloveniji, ki je naštel petindvajset vrst takih taks, od katerih so bile nekatere razdeljene še na podvrste.[16]

Nova oblast je v staro občinsko ureditev posegala zlasti tako, da je postavljala tako imenovane gerente, to je može, ki so začasno opravljali naloge predstojnika občinske uprave. To se ni dogajalo le do prvih občinskih volitev po vojni, ki so bile razpisane leta 1921, marveč tudi pozneje, tako rekoč ves čas kraljevine. Občina je smela imeti lastne stražnike in 28. februarja 1928 je minister za notranje zadeve izdal pravila za njihovo delovanje.[17] V Sloveniji so

se v občinah, ki so imele svoje stražnike, še vedno naslanjali na stare predpise. Po letu 1933 pa so tudi to službo prilagodili določbam zakona o občinah, ki je urejal tudi položaj občinskih uslužbencev.

Po vzpostavitvi osebne oblasti kralja Aleksandra 6. januarja 1929 je ta z zakonom odpravil vse dotedanje občinske uprave.[18] Nove so postavili veliki župani, vsak v svoji oblasti, za mesta Ljubljano, Beograd in Zagreb pa si je to pravico pridržal zase. Pristojnosti občin so ostale nespremenjene. Sredi februarja 1929 je kralj s spremembo tega zakona pooblastil notranjega ministra, da lahko s pristankom ministrskega sveta odloča o ozemeljski ureditvi občin, o njihovih imenih in sedežih.[19]

Tako stanje je trajalo do sredine leta 1933, ko je začel veljati Zakon o občinah[20] in je to področje enotno uredil za vso državo. Občinske pristojnosti se niso bistveno spremenile in ohranila se je dvotirnost občinskih zadev, ki so bile še naprej razdeljene na samoupravne in upravne. Občinski odbor je bil sklepajoče in nadzorstveno telo, občinska uprava izvršni organ, predsednik občine pa jo je zastopal navzven. Občina je praviloma štela najmanj tri tisoč prebivalcev, izjeme so bile dopustne iz objektivnih zemljepisnih razlogov. Temeljno imetje občin so bile njihove nepremičnine in glavnica, pobirati pa so smele občinske doklade na državne neposredne davke; tiste do dvesto odstotkov je odobraval ban, višje pa minister za finance.

Ban je dobil pravico, da je predlagal združevanje občin in tako je na predlog bana Dravske banovine notranji minister konec poletja 1933 odločil,[21] da je v Sloveniji od nekdanjih 1.069 ostalo samo 369 občin, pri čemer niso vštete že navedene štiri mestne občine. Ta komasacija občin je bila premalo pripravljena ter ni dovolj upoštevala naših domačih razmer, je leta 1939 zapisal Dragotin Trstenjak.[22] Pozneje je prišlo do razdruževanja nekaterih občin in njihovo število se je nekoliko povečalo, nikakor pa ni bilo doseženo staro število. V svojem poročilu za zasedanje banskega sveta februarja 1937 je ban Dravske banovine jasno zapisal, da so bile občinske meje ponekod določene po strankarsko-političnih merilih.[23] Jeseni leta 1934 pa je začel veljati Zakon o mestnih občinah,[24] ki je v to skupino uvrstil štiri slovenska mesta, enako kot je bilo dotlej: Celje, Ljubljana, Maribor in Ptuj.[25]

S področja izvirnih nalog občin naj omenim le eno, to je socialno pomoč. K tej je spadala tudi skrb za ubožne ljudi, ki pa so jo posamezniki neredko znali spretno zlorabiti. Zato so v uradnem listu, ki je izhajal v Ljubljani, objavljali sezname oseb, ki so pod krinko uboštva skrivale klateštvo in potepanje. Občine ali drugi uradi so v takih objavah opozarjali uradne osebe in druge, naj ne nasedajo tem osebam, saj nikjer ne uživajo domovinske pravice. Tako

je na primer veliki župan ljubljanske oblasti konec poletja 1928 v slovenskem uradnem listu objavil seznam 66 oseb, ki da so delomrzne in izkoriščevalci občinskih podpor; 34 jih je bilo z območja Slovenije, preostale pa iz drugih predelov države.[26] Isti veliki župan, ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič in komisar oblastne samouprave so 20. februarja 1929 v domačem uradnem glasilu pozvali vse župane in župnike, naj zbirajo živila in drugo za pomoč siromašnemu prebivalstvu, ki sta ga prizadeli suša in sneg.[27]

Vzajemnost so razvijali tudi ob drugih nesrečah. Dne 8. julija 1919 je velik požar upepelil vas Zagradec v občini Spodnja Slivnica pri Grosuplju. Zgorelo je 27 hiš in 58 gospodarskih poslopij, mnogo živine, poljedelskih strojev in voz, zaloge živeža in krme. Skoraj dvesto vaščanov je ostalo brez strehe nad glavo. Na pomoč je priskočila država, ki je hkrati uredila javno zbiranje pomoči za pogorelce, kar so konec julija 1919 razglasili tudi v našem uradnem listu.[28] Darove so zbirala okrajna glavarstva, mestni magistrati, župani in drugi uradi. Poverjeništvo za notranje zadeve je nato 17. februarja 1920 objavilo poročilo o zbranih prostovoljnih prispevkih: 45.216 kron in 97 vinarjev.[29] Taki pozivi so bili praviloma objavljeni ob vsaki večji nesreči, ki je doletela vaščane ali meščane v Sloveniji, in včasih tudi ob nesrečah v drugih predelih države. To je bila zakonita dobrodelnost, saj je sicer bilo potrebno pridobiti dovoljenje za zbiranje prostovoljnih prispevkov.

Z letom 1928 so pomoč ob nesrečah uredili za vso državo, saj je narodna skupščina sprejela Zakon o nujnem izvajanju javnih del in pomoči v siromašnih krajinah, oškodovanih po elementarnih nezgodah.[30] Sredi januarja 1930 je začel veljati Zakon o podpori za asanacijo vasi.[31] Določal je, da lahko ministrstvo za socialno politiko in narodno zdravje daje brezobrestna posojila za gradnjo vodovodov, vodnjakov, kanalizacije, kopališč, vzornih kmetij itd. Rok odplačila posojila je bil deset let. Navedeno ministrstvo je odobrena sredstva dalo banski upravi, ta pa prizadetim vasem. Posojilo je obsegalo polovico sredstev, potrebnih za pomoč pri teh gradnjah, drugo polovico je morala zagotoviti občina, in to ali v denarju ali z delom krajanov. Z deli so lahko pričeli, ko jih je odobril pristojni higienski zavod. O tej obliki pomoči nerazvitim krajem je minister za socialno politiko in narodno zdravje poleti 1930 izdal še poseben pravilnik,[32] konec istega leta pa še podrobna navodila.[33]

Področje vojaških nalog občin je bilo obširno ob prevratu, nato se je nekoliko skrčilo, zadnja leta pred začetkom druge svetovne vojne pa se je spet razširilo. Slovenski župani so dobivali uradne dopise tudi neposredno od vojaških oblasti in v cirilici. To je občinskim možem povzročalo težave, po drugi strani pa jih je nekoliko spominjalo na avstrijske čase in gotico. Prišlo je do

negodovanja, ki je iz občinskih pisarn romalo v Ljubljano in od tam tudi v Beograd. Nato je minister za vojsko in mornarico izdal ukaz z značilno kratko vsebino, zato ga navajam v celoti: »Obveščen sem, da posamezna poveljstva in ustanove v svojem dopisovanju z občinskimi oblastmi v Sloveniji uporabljajo cirilico, ki je tam ne znajo in ne morejo niti ravnati po zahtevah teh poveljstev in ustanov. Zato ukazujem, da vsa poveljstva dopise do občinskih oblastev v Sloveniji pišejo v latinici, po možnosti pa tudi v slovenščini. Pristojni naj se po tem ravnajo.«[34]

Zadnja leta obstoja države južnih Slovanov so občine dobivale več nalog na vojaškem področju zlasti zaradi razvijanja zamisli o splošni narodni mobilizaciji, ki je vsebovala nekaj prvin poznejše splošne ljudske obrambe, poznane iz Titove Jugoslavije. Kmalu po prvi evropski vojni, kot so tedaj o njej pisali in govorili, so začeli v zgodovinskem oddelku glavnega generalštaba zbirati gradivo o poteku vojaških operacij in delovanju posameznih enot, predvsem polkov. To arhivsko gradivo naj bi hkrati koristilo pri izdelavi zamisli o prihodnji obrambi države.

Res je kralj Aleksandar konec januarja 1923 podpisal Uredbo o svetu deželne obrambe,[35] s katero je bilo ustanovljeno posebno telo, da bi pripravljalo vse potrebno za izvajanje splošne mobilizacije in za organiziranost vse države ter vseh njenih virov za primer vojne. Poleti 1930 je to področje uredil Zakon o državni obrambi.[36] Postopoma so v ospredje stopila vprašanja zaščite pred letalskimi napadi. Ministrski svet je 13. aprila 1939 sprejel uredbo,[37] ki sta ji sledila navodilo[38] in pravilnik o zaščiti pred napadi iz zraka.[39] Slednji je imel pet delov in je bil v bistvu obširen priročnik za usposabljanje, saj je urejal reševanje in zaščito otrok, prvo pomoč, gašenje požarov, uporabo zaščitnih mask, poučeval je o delovanju bojnih strupov, o maskiranju in zatemnitvi itd. Vse te priprave so zadevale tudi občine, prekinila pa jih je okupacija države.

1.2 Okraji

Slovenija je podedovala tudi staro organizacijo političnih okrajev, ki so delovali skladno z državnim zakonom o ustroju političnih upravnih oblastev z dne 19. maja 1868. Okrajni glavar, ki ga je postavljal notranji minister, je bil pristojen za vsa upravna področja, razen za tista, ki jih je predpis izrecno izvzel. Poznali so tudi posebne oblike okrajne samouprave, kar ni veljalo za Prekmurje, ki je tedaj spadalo pod županiji Zala in Železno. Na Kranjskem so okrajni cestni odbori sodelovali pri gradnji in vzdrževanju nedržavnih cest

oziroma poti. Podobno je bilo na Koroškem. Okrajne blagajne so bile druga taka oblika soodločanja o skupnih zadevah in so skrbele za stroške skupnih potreb v okraju. Na Štajerskem so poznali vmesni člen med deželnim zborom in občinami, to je okrajni zastop (zastopstvo), ki je odločal o skupnih zadevah okraja.

V novi jugoslovanski državi sta okrajna uprava in samouprava delovali naprej. Nadejali so se, da se bo zlasti slednja še okrepila in razširila. Res je bil Zakon o oblastni in sreski samoupravi[40] iz leta 1922 precej širok, a je veljal le na papirju. Pri življenju je ostalo samo podedovano iz cesarskih časov. Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja[41] je leta 1929 ukinil okrajno samoupravo in za dotedanje zadeve je postala pristojna banovina. Kot ostanek nekdanje samouprave so bili okrajni cestni in kmetijski odbori, ki so bili pomožna telesa banske uprave. Prvi so imeli precej pomembno vlogo pri razvoju cestnega omrežja v Sloveniji.

Ceste so sprva delili na državne in samoupravne, od leta 1930 dalje pa so slednje preimenovali v nedržavne. Leta 1937 je bilo v Dravski banovini 616 kilometrov državnih, 4.088 kilometrov banovinskih in 18.527 kilometrov občinskih cest.[42] Ime je hkrati povedalo, kdo je skrbel za njihovo vzdrževanje in obnovo. Nekatere občine so pozneje dobile del denarja za te namene iz tako imenovanega bednostnega fonda. Ko je dr. Črtomir Nagode orisal naše prometno omrežje, je o teh cestnih odborih malce neupravičeno zapisal tudi ta piker stavek: »Neka anahronistična posebnost so v dobi svetovnih prizadevanj po znanstveni smotrnosti tehnične uprave naši okrajni cestni odbori.«[43] Poznavalci pa pravijo, da bi bilo brez njih naše cestno omrežje še slabše, saj so pritegovali pobude in pripravljenost podeželskega prebivalstva.

Število okrajev se je nekoliko spreminjalo in se je gibalo okoli številke petindvajset. Za to sta bila zlasti dva razloga: spreminjanje območja, ki je upravno spadalo k Sloveniji, in členitev samih slovenskih okrajev. Tako je po priključitvi Prekmurja nastal sredi leta 1921 okraj Murska Sobota s politično izpostavo v Dolnji Lendavi. Okraj Črnomelj so sredi leta 1931 razdelili še na tistega v Metliki,[44] a so ga po petih letih spet ukinili, tedaj pa je nastal okraj Škofja Loka, do takrat politična izpostava kranjskega okraja.[45] Določena obdobja je k nam upravno spadalo tudi nekaj hrvaškega ozemlja in obratno.

Splošni pregled Dravske banovine je 1. junija 1939 pri nas naštel 25 okrajev in 407 občin.[46] Med naselji, ki so bila sedeži občin, so bila 4 statutarna mesta, 23 drugih mest, 53 trgov, preostala pa so bile vasi. Posamezni okraji so imeli različno število občin: Brežice 18, Celje 22, Črnomelj 11, Dravograd 12, Gornji Grad 9, Kamnik 20, Kočevje 13, Kranj 17, Krško 17, Laško 7, Lendava

11, Litija 17, Ljubljana 28, Ljutomer 12, Logatec 12, Maribor desni breg 19, Maribor levi breg 22, Murska Sobota 17, Novo mesto 22, Ptuj 30, Radovljica 18, Slovenj Gradec 13, Slovenske Konjice 6, Škofja Loka 11 in Šmarje pri Jelšah 19. Konjice so novo ime dobile 29. maja 1934, da bi se trg po imenu razlikoval od bosanskega mesta Konjic.[47] V gornjem pregledu niso zajete štiri mestne občine, ki so imele svoj statut. To so bili politični, upravni okraji, za razliko od drugih vrst okrajev, ki so jih prej in tedaj poznali pri nas, na primer sodni, davčni oziroma finančni, zdravstveni, šolski okraji.

1.3 Narod, dežela, pokrajina

Narodni svet za Slovenijo je 31. oktobra 1918 imenoval narodno vlado Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani, ki so ji navadno rekli narodna vlada SHS v Ljubljani.[48] Štela je trinajst članov. Njen predsednik je postal vitez Josip Pogačnik, drugi člani pa so vodili posamezne oddelke, ki so jim praviloma rekli poverjeništva. Poverjeniki so bili nekakšni ministri v malem, saj so imeli velikanska pooblastila. Ta vlada je postala tedaj odločujoča oblast na Slovenskem. Država Slovencev, Hrvatov in Srbov je namreč imela prvine federacije in celo konfederacije, kot je zapisal njen preučevalec Bojan Balkovec.[49] Začela je odrejati ukrepe, ki so zajemali vsa področja družbenega dogajanja, in to v razmerah, ko je ena država razpadla, nova pa še ni v celoti zaživela. Avtorji obširnega dela o zgodovini Slovencev so leta 1979 upravičeno zapisali, da je Narodni svet za Slovenijo opravil veliko delo, čeprav bi se mu dalo tudi kaj očitati;[50] tako je pač zmeraj in povsod.

Prvi poverjenik za notranje zadeve[51] je postal dr. Janko Brejc, pomemben politik iz vrst Slovenske ljudske stranke. Usmerjal je varnostne ukrepe na območju, ki ga je nadzirala ta vlada. Poverjenik za narodno obrambo je bil dr. Lovro Pogačnik, prav tako znan politik iz iste politične stranke. Imel je pomembno vlogo tudi na varnostnem in ne le na vojaškem področju. Razpolagal je namreč z vojaštvom in orožništvom, saj je slednje spadalo pod obe navedeni poverjeništvi. Ta dva moža sta nosila največji del odgovornosti za varnost Slovenije, točneje: slovenskega dela Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Narodna vlada je bila odločujoč dejavnik pri nas še po 1. decembru 1918, ko so razglasili združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo (in Črno goro). Nekaterim krogom v Ljubljani se je s to združitvijo zelo mudilo, kar so opravičevali zlasti z mednarodnim položajem Države Slovencev, Hrvatov in Srbov oziroma z vojaško ogroženostjo slovenskega

dela te države.[52] Pravosodni minister je 5. januarja 1919 sporočil v Ljubljano, da se nova država imenuje Kraljevstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev.[53]

Prestolonaslednik Aleksandar je 20. januarja 1919 odobril odstop predsednika Josipa Pogačnika in na mesto prejšnje vlade je stopila deželna vlada za Slovenijo. Dr. Janka Brejca je prestolonaslednik postavil za predsednika nove vlade v Ljubljani, novi poverjenik za notranje zadeve pa je postal Gustav Golia. Navedel bom, kako je izgledalo imenovanje slednjega, objavljeno 27. marca 1919 v beograjskem uradnem listu v slovenščini: »V imenu Njegovega Veličanstva Petra I., po milosti Božji in volji Naroda Kralja Srbov, Hrvatov in Slovencev in na podlagi pooblastila (člen 53. Ustave) Njegovega Kraljevega Visočanstva Prestolonaslednika Aleksandra Ministrski svet Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev na predlog Ministra Notranjih Zadev imenuje: za poverjenika notranjih zadev pri deželni vladi v Ljubljani, Gustava Golio, okrajnega komisarja in voditelja okrajnega glavarstva v Ljubljani. Minister notranjih zadev naj izvrši ta zakon. 4. marca 1920. V Beogradu. Minister Notranjih zadev Sv. Pribičević.« Podpisani so bili vsi ministri in tako je ukaz o postavitvi zapolnil skoraj celoten stolpec v uradnem listu.

Pozneje so bili poverjeniki za notranje zadeve še prof. Bogumil Remec, dr. Leonid Pitamic in dr. Vilko Baltič. Nato je ta funkcija ugasnila, dobila je drugačno ime in vsebino, praviloma je šlo za upravni oddelek v času velikega župana ljubljanske in mariborske oblasti in bana Dravske banovine.

Beograd se je vse bolj zavedal, da je prestolnica nove, velike države na Balkanu. Hotel jo je preurediti zlasti po lastni, srbski podobi. Ministrstva in uradi v mestu pod Avalo so si prisvajali vse več pristojnosti za celotno državno ozemlje, Ljubljana (in druga stolna mesta nekdanjih avstro-ogrskih dežel) pa jih je počasi in vztrajno izgubljala. »Z nastopom deželne vlade se začne javljati vedno večja upravna razcepljenost: na eni strani je avtonomna deželna vlada s svojimi poverjeništvi, na drugi strani pa rastoče število neposredno ministrstvom podrejenih uradov, ki se skušajo iz raznih, tudi osebnih razlogov od deželne vlade čimbolj osamosvojiti,« je zapisal Silvo Kranjec.[54] Res je, da je v naslovu uprave v Ljubljani še ostala beseda Slovenija.

Za Dr. Jankom Brejcem je dobil mandat za sestavo nove vlade dr. Gregor Žerjav, vendar pri tem ni uspel in ponovno je na tem mestu pristal dr. Janko Brejc, za njim pa dr. Leonid Pitamic in dr. Vilko Baltič; slednja sta hkrati obdržala še dolžnosti poverjenika za notranje zadeve.

Z uveljavitvijo vidovdanske ustave,[55] sprejete 28. junija 1921, je deželna vlada za Slovenijo prenehala delovati. Na njeno mesto je stopila pokrajinska uprava za Slovenijo, ki jo je vodil pokrajinski namestnik. Prvi, ki ga je presto-

lonaslednik postavil na to dolžnost, je bil Ivan Hribar. Ostal je tudi zadnji. Nekdanji ljubljanski župan je podpisal Razglas o ustroju pokrajinske uprave za Slovenijo.[56] Uprava se je delila na predsedstvo in sedem oddelkov. Med oddelki je bil tudi tisti za notranje zadeve in njegove dotedanje pristojnosti so v bistvu ostale nespremenjene. Vodil ga je Janko Kremešek, ki je hkrati nadomeščal odsotnega pokrajinskega namestnika in pozneje velikega župana ljubljanske oblasti. Pristojen je bil tudi za nekatere zadeve nekdanjega poverjeništva za narodno obrambo, kolikor so se sploh še urejale v Ljubljani. Zato ni čudno, da je poverjenik za notranje zadeve 22. septembra 1921 razglasil, da lahko kmetje s svojih posestev ob razmejitveni črti odstranijo bodičasto žico, ki jo je postavila italijanska vojska, za pravilno odstranjevanje pa naj odgovarjajo občinska županstva, ki naj to opravijo do konca navedenega leta.[57]

Seveda je šlo le za tiste predele vzdolž razmejitvene črte, s katerih se je po prvotni zasedbeni vnemi morala umakniti vojska sosednje države, nato pa so pripadli naši kraljevini. Naša oblast je želela, da bi ta nesojena označitev državne meje čim prej izginila tako z zemljišča kot iz zavesti našega prebivalstva. Bodeča žica je namreč kazala, do kje je segal italijanski pohlep po naši zemlji: še dlje, kot je bilo predvideno z londonskim paktom iz aprila 1915. To je veljalo zlasti za območje okraja Logatec in za Gorenjsko; vojska kraljevine Italije je sprva zasedla vrh Blegoša in šele po več mesecih zasedbe se je umaknila proti zahodu, da je vas Leskovica pripadla nam, sosednja Krnica pa Italiji.

1.4 Razpolovljena Slovenija

Narodna skupščina je 21. marca 1922 sprejela pomembna zakona. Zakon o obči upravi je opredelil sam pojem obče uprave, in sicer kot zelo široko področje, od notranjih zadev do socialne politike.[58] Te zadeve so bile v pristojnosti posameznih ministrstev, oblasti in okrajev. V oblasti je bil odgovorna oseba veliki župan, v okraju pa okrajni glavar, ki so ga tudi v Sloveniji vse bolj pogosto poimenovali sreski načelnik. Prvega je postavljal kralj, drugega pa notranji minister. Okraj je lahko imel svojo politično izpostavo, ki so ji dosledno rekli ekspozitura. Ponekod zunaj slovenskega ozemlja so med oblastmi in okraji poznali še okrožja z okrožnimi načelniki.

Zakon o oblastni in sreski samoupravi[59] je določal, da sta obe upravni enoti hkrati tudi samoupravni ter imata značaj pravne osebe po javnem in zasebnem pravu. Natančno so bile določene pristojnosti oblastne in okrajne

skupščine, njunih odborov, način volitev in vse drugo, saj so računali, da bodo volitve v te skupščine že oktobra 1922, kar pa se ni zgodilo.

Na podlagi Zakona o obči upravi so začeli v Ljubljani (in na drugih sedežih pokrajinskih uprav) ukinjati oddelke beograjskih ministrstev, njihove naloge so deloma prevzeli ali veliki župani ali glavno mesto države.

Skladno z vidovdansko ustavo je ministrski svet 26. aprila 1922 sprejel Uredbo o razdelitvi države na oblasti.[60] Ta je v Sloveniji določila tudi sedeže oziroma imena političnih okrajev. Državo so razdelili na 33 oblasti, Slovenijo na ljubljansko in mariborsko.[61] Imenovali so jih po osrednjem mestu ali po pokrajini. Posamezna oblast ni smela šteti več kot osemsto tisoč prebivalcev. Poznavalci so že tedaj ocenjevali, da je šlo to določilo predvsem na račun Slovenije, da ne bi ostala povezana v eno upravno enoto. To misel je na podlagi skupščinskih zapisnikov odkrito povedal tudi dr. Lazo Kostić, in to v policijski reviji.[62]

V ljubljansko oblast so spadali: mesto Ljubljana, upravni okraji Brežice, Črnomelj, Kamnik, Kočevje, Kranj, Krško, Laško, Litija, Ljubljana okolica, Logatec, Novo mesto in Radovljica ter hrvaški okraj Kastav; slednji je 22. junija 1928 prešel v sestavo primorsko-krajiške oblasti s sedežem v Karlovcu.[63]

Mariborska oblast je obsegala mesta Maribor, Celje in Ptuj ter politične okraje Celje, Dolnja Lendava, Dravograd, Gornji Grad, Konjice, Ljutomer - Gornja Radgona, Maribor desni breg, Maribor levi breg, Murska Sobota, Ptuj, Slovenj Gradec, Šmarje - Rogatec - Kozje ter hrvaška okraja Čakovec in Prelog. Prvotno niso bili določeni sedeži dveh naših okrajev, saj je ministrski svet to storil šele 24. januarja 1924, ko je za sedež okraja Ljutomer - Gornja Radgona postavil Ljutomer, za sedež okraja Šmarje - Rogatec - Kozje pa Šmarje pri Jelšah.[64]

Ljubljanska oblast je merila 9.489 kvadratnih kilometrov in je štela 537.079 prebivalcev, mariborska oblast pa 7.569 kvadratnih kilometrov in 624.121 prebivalcev, pri čemer so pri delitvi upoštevali podatke popisa prebivalstva z dne 31. januarja 1921.[65] To je pomenilo, da v Ljubljani ni bilo več osrednje slovenske oblasti, ki bi politično obvladovala vse narodno ozemlje v okviru Kraljevine SHS in ga povezovala v upravno in politično celoto. Po tej plati je bil storjen korak nazaj.

Kralj Aleksandar je 31. decembra 1922 imenoval prva velika župana obeh oblasti v Sloveniji. Vodenje ljubljanske je prevzel dr. Vilko Baltič, mariborske pa dr. Miroslav Ploj. Določil jima je plačo deset tisoč kron, kar je tedaj po uradnem menjalnem tečaju pomenilo 109 ameriških dolarjev.

Možje na njunih položajih so se pogosto menjavali. Funkcijo velikega župana ljubljanske oblasti so opravljali še dr. Miroslav Lukan, Teodor Šporn, spet dr. Vilko Baltič in Teodor Šporn, še tretjič Vilko Baltič in nazadnje dr. Franc Vodopivec. V osmih letih se je tako zvrstilo sedem velikih županov, od teh štiri različne osebe. Veliki župani mariborske oblasti so bili za Plojem še dr. Otmar Pirkmajer, dr. Franc Vodopivec, spet dr. Otmar Pirkmajer in nazadnje dr. Franc Schaubach, torej je funkcijo opravljalo pet županov, od teh štiri različne osebe.[66]

Kljub tem postavitvam je v Ljubljani do konca leta 1923 formalno še obstajala pokrajinska uprava za Slovenijo. Pokrajinski namestnik Ivan Hribar je 1. februarja 1923 izdal posebno objavo, ki se je glasila takole: »Da ne bo nobenega nesporazuma in napačnega tolmačenja, se objavlja to-le: gospod minister za notranje zadeve je odredil z odlokom z dne 5. 1. 1923., da ostane pokrajinska uprava za Slovenijo, vkljub izvršenemu imenovanju velikih županov za ljubljansko in mariborsko oblast, še nadalje v prejšnji funkciji in da se v nje kompetencah in uradnem poslovanju do nadaljnje odredbe ministra za notranje posle nič ne izpremeni.«[67]

Na začetku februarja 1923 je bila v Celju tradicionalna veselica nemškega meščanstva. Skupina mladih Slovencev jih je pri tem motila in razbila okna kavarne ter povzročila za skoraj sto tisoč kron škode. Dogodek je povzročil precej razburjenja v javnosti. Pokrajinskemu namestniku Hribarju se je zdelo potrebno, da naslednjega dne izda posebno sporočilo, ki ga je priobčil tudi slovenski uradni list. V njem je obsodil izgred slovenskih fantov in na koncu zapisal tudi to: »Ako bi te moje besede ne zalegle, pa objavljam, da mi je ostalo dovolj trdne volje in energije, nastopiti z vso brezobzirnostjo in strogostjo zoper rušilce javnega reda in miru, ki morata biti in ostati temelj naše države.«[68] Kmalu za tem je odstopil s položaja prvega moža Slovenije, kar je kralj seveda rad sprejel, 12. aprila 1923 pa je to objavil tudi ljubljanski uradni list.

O incidentu v Celju je zlasti ostro pisal tamkajšnji list Nova doba. V članku z naslovom Hlapci je avtor podprl slovenske mladince in označil Ivana Hribarja za nemškega odpadnika.[69] Še isti dan je okrožno sodišče v Celju na predlog državnega pravdništva potrdilo prepoved razširjanja in uničenje vseh izvodov časnika, ki je izhajal vsak drugi dan. Okrajno glavarstvo v Celju, policijski oddelek, je zaseglo 720 izvodov lista.[70]

Tedanje družbene razmere v državi je mogoče ocenjevati tudi po tem, kako se je izvajala z zakonom predpisana samouprava v okrajih in oblasteh. Volitev v te oblastne skupščine ni in ni bilo vse do 23. januarja 1927, ko je bilo v ljubljansko skupščino izvoljenih 53, v mariborsko pa 63 odbornikov.[71] Na

prvi seji sta skupščini izvolili oblastna odbora, ki sta imela nalogo izvrševati sklepe skupščin, zanju pa sta pripravljala tudi predlog proračuna. Obe skupščini sta proračun sprejeli za leti 1927 in 1928, nato pa sta prenehali delovati. Njune pristojnosti je začasno prevzel oblastni komisar, ki ga je postavil veliki župan. Iz slovenskega uradnega lista je razvidno, da je proračun ljubljanske oblasti za leto 1927 znašal dobrih 52 milijonov dinarjev, mariborske pa malo manj kot 26 milijonov dinarjev.[72]

Zgodovinar Josip Mal je v svojem delu o zgodovini našega naroda leta 1939 zapisal, da sta pri nas oblastni skupščini pomenili napredek v primerjavi z obdobjem po prevratu, ni pa ju bilo mogoče primerjati s pristojnostmi nekdanjih deželnih zborov.[73] Prvi poverjenik za notranje zadeve pri narodni vladi SHS v Ljubljani in poznejši predsednik deželne vlade za Slovenijo pa je že leta 1928 zapisal: »Od bratov nismo pričakovali manj uvidevnosti in manj pravic, kakor smo jih imeli pod prejšnjim nemškim režimom.«[74]

1.5 Dravska banovina

Dogajanje v narodni skupščini v Beogradu, zlasti umor dveh hrvaških poslancev dne 20. junija 1928, je bilo povod, da je kralj Aleksandar 6. januarja 1929 objavil razglas,[75] s katerim je temeljito posegel v politične razmere v državi. Ukinil je vidovdansko ustavo in razpustil parlament. Zakoni so sicer ostali v veljavi, kralj pa jih je smel sam spreminjati, ukinjati ali predpisovati nove. To (samo)pooblastilo je začel bogato uporabljati še isti dan in beograjski uradni list je tistega dne priobčil že vrsto novih zakonov. Kako se je pri tem mudilo, na svoj način izpričuje tudi vrsta napak, ki so jih zagrešili bodisi ustvarjalci predpisov bodisi tiskarji, tako da so po nekaj dneh morali ponovno izdati to številko uradnega glasila.

Dne 4. oktobra 1929 se je država preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo, kot je določal Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja. Država je bila odtlej razdeljena na devet banovin. V Ljubljani je bil sedež Dravske banovine, katere naziv so včasih pisali z veliko in drugič z malo začetnico. Obsegala je vse slovensko ozemlje v kraljevini, z izjemo Bele krajine. Meje njenega območja so se spreminjale. Od 16. julija 1930 dalje so občine Osilnica, Draga in Trava prešle pod okraj Čabar, dotlej so spadale pod okraj Kočevje.[76] Dne 28. avgusta 1931 je bila k Dravski banovini spet priključena Bela krajina, ki je prej kratek čas spadala pod Savsko banovino s sedežem v Zagre-

bu.[77] Istočasno so bile k Dravski banovini priključene občina Štrigova ter vasi Dubrava in Dubrava breg iz okraja Čakovec in vasi Presika, Bodličan in Prhovci iz okraja Varaždin.[78] Iz naše banovine je bil izločen okraj Čabar, tri zgoraj navedene obkolpske občine pa so ostale v Savski banovini vse do razpada države. Naštetih pet vasi iz obeh hrvaških okrajev Čakovec in Varaždin so že konec oktobra 1931 spet priključili k zagrebški oziroma Savski banovini.[79] Praktično vse slovensko ozemlje je bilo s tem v okviru banovine s sedežem v Ljubljani, razen treh slovenskih občin v sestavi čabarskega okraja. Po popisu prebivalstva z dne 31. marca 1931 je Dravska banovina štela 1.144.298 prebivalcev ali 8,2 odstotka vsega prebivalstva v državi, merila pa je 15.809,3 kvadratnega kilometra ali 6,4 odstotka državnega ozemlja.

V Mariboru je bil po ukinitvi oblasti sprva vzpostavljen okrožni inšpektorat,[80] ki so ga zadnji dan marca 1932 formalno ukinili, saj zanj ni bilo prave potrebe.[81]

Ban je bil predstavnik kraljevske vlade v banovini. Zakon o banski upravi je določal organizacijo in pristojnosti tega upravnega organa II. stopnje.[82] Kraljevska banska uprava Dravske banovine se je delila na osem oddelkov, med katerimi je bil tisti z rimsko številko II. pristojen za upravne zadeve. Delil se je na tri odseke: splošni upravni odsek, odsek za javno varnost in odsek za samouprave (pisano v množini, op. P. Č.). Banovina je bila zamišljena kot upravna enota in hkrati kot samoupravno telo. Tako je bil vzpostavljen enotirni sistem, za razliko od prejšnjega dvotirnega (oblast in oblastna samouprava).[83]

Prvi proračun je, po predhodnem soglasju ministra za finance, ban Dravske banovine potrdil 29. marca 1930 in je znašal dobrih 136 milijonov dinarjev.[84] Veljal je za čas od 1. januarja 1930 do 30. marca 1931, kot je bila tedaj navada. Pri naslednjem proračunu je že sodelovala samoupravna veja. Prej omenjeni Zakon o banski upravi je namreč določal, da je banski svet banovo posvetovalno telo, sredi leta 1930 pa je predsednik ministrskega sveta izdal Pravilnik o organizaciji in delu banskih svetov.[85] Sprva je določil, da ima tak svet v Ljubljani le 40 članov, pozneje pa so vanj prišli po en predstavnik vsakega političnega okraja in zastopniki nekaterih mest, tako da se je število članov povečalo in je končno doseglo 50 zastopnikov okrajev in mest. Člane je imenoval notranji minister in so se menjavali. V celotnem obdobju delovanja Dravske banovine je v njem sodelovalo 141 mož,[86] dobesedno mož, saj v tem telesu ni sedela prav nobena ženska.

Ta svet se je prvič sestal januarja 1931, vsa naslednja leta pa februarja. Na začetku seje so vsako leto praviloma poslali pozdravne brzojavke v Beograd,

naslovljene na kralja oziroma namestnike, predsednika ministrskega sveta in ministra za notranje zadeve. Zanimivo je, kako je ban dr. Drago Marušič na prvem zasedanju banskega sveta, ki se je začelo 20. januarja 1931, v svojem uvodnem poročilu, ki je obsegalo trinajst tipkanih strani, ocenil razmere po vzpostavitvi osebne oblasti kralja Aleksandra: »Po mojem prepričanju bi bila prava katastrofa za naš narod, ako bi nas svetovna kriza zatekla v razbrzdanih političnih razmerah, kakor so iste bile pred 6. januarjem 1929. Vera v objektivnost državne uprave, katera je bila pri prejšnjih parlamentarnih režimih po pravici omajana, se je spet vzpostavila ter gleda narod vsled tega z zaupanjem v bodočnost.«[87] Obe največji slovenski politični stranki sta se med obema svetovnima vojnama odrekali parlamentarni demokraciji, ko sta se druga za drugo povezovali z beograjskim diktatorskim režimom, sta v svoji »spravni« izjavi zapisala Vladimir Kavčič in dr. Janko Pleterski.[88] V celoti je svet imel enajst rednih in dve izredni seji. Temeljna naloga svetnikov je bila, da so potrdili proračun banovine, ki je za leto 1931/32 znašal dobrih 119 milijonov dinarjev, za finančno leto 1940/41 pa je bilo predvidenih 139 milijonov dinarjev.[89] Gradivo o teh zasedanjih je ohranjeno in je bogat vir za preučevanje tedanjega obdobja Slovencev.

V proračunskem letu 1933/34 je v naši banovini začel delovati tako imenovani bednostni fond,[90] ki je spadal k oddelku za socialno politiko in narodno zdravje pri banski upravi. Dobil je nekaj prvin pomoči za hitrejši razvoj zaostalih predelov Slovenije. Proračun tega sklada, ki so ga v ljubljanskem uradnem listu objavljali za vsako finančno leto posebej, je za finančno leto 1933/34 znašal devet milijonov dinarjev in prav toliko za finančno leto 1941 (od 1. aprila do 31. decembra 1941).[91]

Banski svet je sprejemal tudi različne izjave. Tako so 17. februarja 1939 naši zastopniki sprejeli resolucijo, s katero so podprli ministrski svet v prizadevanjih, da bi v finančnem zakonu za leto 1939/40 tujcem (spet) prepovedali kupovati zemljišča v območju 50 kilometrov od mejne črte v notranjost države.[92] Nekateri so v tem svetu videli nekakšno banovinsko skupščino; tako je županstvo mesta Lož na zasedanje banskega sveta 15. februarja 1933 poslalo brzojavko, ki jo je naslovilo enostavno Banska skupščina v Ljubljani.[93]

Zasedanja banskega sveta je vodil ban. Za to je bil prikrajšan prvi ban Dravske banovine ing. Dušan Sernec, saj tedaj tega telesa še ni bilo, v tej vlogi pa so se znašli vsi trije njegovi nasledniki: Drago Marušič, Dinko Puc in Marko Natlačen.

Ko se je na zadnji seji tega sveta 22. februarja 1941 banu zahvalil član Ferdinand Novak, je v govoru omenil tudi vse večjo mednarodno ogroženost

Slovenije, po kateri so tujci stegovali roke. Dejal je tudi to: »Ničesar tujega ne zahtevamo, svojega pa ne damo!«[94] To geslo je ostalo mrtvo, ko je bilo treba braniti domovino pred okupatorji. Oblastniki so se ga otepali tudi med zasedbo. Uresničevali pa so ga kmetje, delavci in narodnozavedni izobraženci, vsi pod partizansko zastavo. Prva dva bana, Sernec in Marušič, sta se pridružila Osvobodilni fronti slovenskega naroda, kjer sta opravljala pomembne naloge.

»Prisegam in se rotim pri Bogu Vsemogočnem in svoji časti, da hočem zvesto in z vso dušo, z vsem svojim srcem, z vso svojo voljo služiti vladi Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov kot ljudski in zakoniti oblasti. Prisegam sebi in svojim dragim, svoji deci in svojim roditeljem, da hočem odredbe Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov brezpogojno, povsod, v vsakem času izvrševati in da hočem biti pokoren ukazu predpostavljenih zapovednikov in vsem narodnim postavam in zakonom za napredek, edinstvo, moč in slavo naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tako hočem in v to mi pomagaj Bog!«

Nova prisega. Po razpadu Avstro-Ogrske je poverjeništvo za narodno obrambo 8. novembra 1918 izdalo naredbo, po kateri je bilo orožništvo odslej podrejeno deželnemu orožniškemu poveljstvu v Ljubljani.

2.

V novo državo s svojim orožništvom

Razpad Avstro-Ogrske je za Slovence pomenil odhod iz »ječe narodov«, kakor so tedaj in pozneje pogosto govorili, hkrati pa je pod sosednjima državama na severu in severovzhodu ostalo mnogo sonarodnjakov in zahodna soseda si je prilastila še večji kos našega ozemlja, kot bi ji bil pripadal po skrivnem londonskem sporazumu z dne 26. aprila 1915.

Ljubljana je ta prevrat pričakala pripravljena, kolikor je to sploh bilo mogoče v danih okoliščinah. Dogodki so se namreč odvijali zelo hitro in v določeni meri tudi mimo pričakovanj in predvidevanj v vrhovih slovenske politike.

Narodni svet za Slovenijo, ustanovljen v Ljubljani že 16. avgusta 1918, je med svoje naloge postavil tudi skrb za javni red in mir v deželi. Zato so ustanavljali narodne straže, ki naj bi skrbele za varnost ljudi in imetja, saj se na orožništvo in policijo ni bilo mogoče v celoti zanesti, zlasti ne na njuni vodstvi; bili pa sta tudi prešibki za naloge ob prevratu, kot so verjetno razmišljali naši politični veljaki.

2.1 Prevzem varnostne dediščine

Nova ljubljanska oblast je ob prevratu prevzela varnostne sile, ki so delovale v cesarski dobi.

Najštevilnejši del teh sil so bili orožniki, ki so jim uradno rekli tudi žandarji. Po zgledu Francije je cesar Franc Jožef I. dne 8. junija 1849 odobril načrt za to novo varnostno organizacijo in ta dan je še danes praznik avstrijskega orožništva.[95] Vojaške prvine so se postopoma umikale policijskim in

orožništvo se je vse bolj naslanjalo na mrežo krajevnih postaj. Organiziranost se je skladala z upravnopolitično razdelitvijo države. Na Dunaju je bilo v okviru ministrstva za deželno (o)brambo osrednje poveljstvo, v deželnih stolnih mestih pa so bila deželna orožniška poveljstva. Na sedanjem ozemlju Republike Slovenije je bilo deželno orožniško poveljstvo le v Ljubljani, in to za Kranjsko, označeno z zaporedno številko 12; druge predele našega ozemlja so obvladovala deželna poveljstva v Gradcu, Celovcu, Trstu oziroma Gorici. Orožniške postaje so bile v vseh večjih vaseh in mestih, štele pa so praviloma le po nekaj mož. Prek okrajnih poveljstev so bile povezane v deželno celoto.

V mestih, ki so imela svoj statut, je delovala (mestna) policija. Njeno večino je tvorila uniformirana varnostna straža. Mestna občina je praviloma imela do teh mož pravice in dolžnosti. Na današnjem slovenskem ozemlju so bila taka mesta Celje, Ljubljana, Maribor in Ptuj.

Na mejah cesarstva so za finančne oziroma carinske naloge skrbeli posebni uradniki, uniformirani in oboroženi, ki so jim navadno rekli enostavno financarji. Podobni oboroženci in uniformiranci so delovali tudi znotraj države, saj je bilo treba izvajati ljudski rek »Daj cesarju, kar je cesarjevega, in bogu, kar je božjega«. Kot drugod so bili tudi pri nas ti tako imenovani dacarji precej nepriljubljeni.

Zapore so varovali pazniki, ki so sčasoma prešli v pristojnost pravosodja. Skrbeli so za red in varnost v kaznilnicah, ki so bile tudi na našem ozemlju.

Kot stalna rezerva tudi za primer posega proti lastnim državljanom pa je, podobno kot drugod po svetu, ostala vojska.

Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani je to varnostno organizacijo ohranila in jo prilagajala novim razmeram, kjer je bilo potrebno. Ker je pri tem prevratu šlo le za spremembo državnega okvira Slovenije, je bilo treba posebno pozornost usmerjati zlasti k temu, da bi varnostna služba postala slovenska oziroma kmalu tudi jugoslovansko delujoča. Novost je postala samo obmejna četa, kot so prevajali srbski besedi »granična trupa«. Hrbtenica varnostnega sistema nove države so bili in ostali orožniki. Poleg njih so delovale še druge sile, ki jih velja vsaj na kratko omeniti.

Nekatera slovenska mesta so imela (državno) policijo. Ta se je v celoti ali deloma vzdrževala s sredstvi iz državne blagajne. Izraz policija je tedaj pomenil približno to, kar je po letu 1945 obsegal pojem organi za notranje zadeve. Zaposlovala je upravne uradnike, agente v civilu in najštevilnejše moštvo, to je uniformirano varnostno stražo. Deželna vlada za Slovenijo je leta 1921 izdala Organizacijski štatut za kraljevsko varnostno stražo v Sloveniji,[96] ki je veljal do leta 1930, ko je stopil v veljavo Zakon o državnih policijskih izvršil-

nih uslužbencih.[97] Kmalu za tem je bila ustanovljena osrednja šola za policiste v Zemunu in leta 1936 je izšlo enotno navodilo za delovanje in organiziranost državne policijske straže. Nekatere občine so imele svoje stražnike, ki so jih vzdrževale s svojimi sredstvi.

Minister za notranje zadeve je jeseni 1919 izdal uredbo o policijskih komisariatih.[98] Ti so bili obmejni, železniški, pristaniški in drugi. Bili so neposredno podrejeni notranjemu ministrstvu v Beogradu. Število teh ustanov v Sloveniji se je spreminjalo, najpomembnejše in stalne pa so bile tiste na Jesenicah, v Mariboru in na Rakeku, ki so nadzirale promet potnikov čez državno mejo po železnici (in cestah).

Finančna straža je bila poenotena leta 1921, ko je začela veljati Uredba o organizaciji finančne kontrole Kraljevine SHS.[99] Financarji so bili razporejeni ob meji države in znotraj nje. Imeli so tri temeljne naloge: zatirati tihotapstvo in druge dohodninske prekrške, opravljati poizvedbe iz svojega delovnega področja in nuditi pomoč pri vzdrževanju javne varnosti, če jim je bilo to ukazano. Predpisi, ki so urejali organiziranost, pooblastila in delovanje teh stražnikov, so se spreminjali, temeljne značilnosti pa so ostale iste oziroma podobne.

Sredi leta 1920 je izšla Uredba o obmejni četi.[100] Ta enota je bila sestavni del redne vojske in so jo vzpostavili po vsej državi na temelju izkušenj na jugu nekdanje Kraljevine Srbije ali prakse v drugih državah. Zanjo je veljala dvojna podrejenost: glede vojaškega varovanja državne meje je spadala pod ministrstvo za vojsko in mornarico, glede finančne zaščite mejne črte pa pod finančni resor. Organizirana je bila vojaško in razporejena vzdolž državne meje. Zanjo so postopoma zgradili mejne stražnice, ki so jim rekli karavle ali kasarne. Ob meji so bile tudi carinarnice, kjer so carinski uradniki skrbeli za obračun pristojbin pri uvozu ali izvozu blaga. Če je bil tak carinski urad v notranjosti države, so ga praviloma varovali pripadniki obmejne čete, kar je veljalo tudi za tovrstna skladišča.

Kaznilnice so čuvali pazniki, ki so se pozneje uradno imenovali pravosodna straža,[101] vendar se ta izraz v Sloveniji ni posebej dosledno uveljavil, saj se je ohranila stara in lepa beseda paznik. Konec decembra 1922 je pokrajinska uprava za Dalmacijo s sedežem v Splitu pisno povprašala pokrajinsko upravo za Slovenijo v Ljubljani, kdo pri nas varuje jetnišnice - ali so to orožniki, vojaki ali kdo tretji. Iz Ljubljane je v Split odšel kratek in jedrnat odgovor: pazniki.[102] Pri nas sta bili najbolj poznani jetnišnici v Mariboru (za moške) in Begunjah na Gorenjskem (za ženske). Sredi leta 1927 je bilo v obeh ustanovah 645 jetnikov in jetnic.[103] Za red v sodnih zaporih in na sodiščih so skrbele tudi tako imenovane sodne sluge.

Iz tega kratkega orisa se vidi, da je v Sloveniji sprva prevladovalo avstrijsko varnostno izročilo. Sčasoma pa se je tudi na tem področju uveljavljala srbska praksa in je bila nekoliko podobna avstrijski, a ne v celoti. Varnostne sile nekdanje Kraljevine Srbije so bili orožniki, policija, finančna straža, obmejna četa in redna vojska. Orožništvo je bilo v vojašnicah in ne po postajah. Poznali so tudi gozdne orožnike, ki so jih leta 1919 hoteli s pravilnikom vzpostaviti po vsej državi.[104] Varovali naj bi državne gozdove, spadali pa v pristojnost ministrstva za gozdarstvo in rudarstvo. Pri nas je bila že prej dobro organizirana gozdna čuvajska služba in ni bilo potrebe za takimi orožniki.

2.2 Odstranitev tujcev s ključnih položajev

V cesarskih časih so bili na ključnih položajih v orožništvu in policiji zlasti nemško usmerjeni kadri. Ni bilo nujno, da je šlo le za Nemce, lahko so bili tudi domačini. Včasih so jim rekli nemškutarji ali kazinoti (po ljubljanski Kazini, kjer so se zbirali Nemci ali nemško misleči Slovenci). Takšne osebe niso več ustrezale novim razmeram. Upoštevati je bilo treba posebnosti orožniške ali policijske službe. Obe, zlasti še prva, sta bili hierarhično urejeni in povelja višjega po položaju je bilo treba izvršiti.

Ob prevratu so nekateri od vodilnih varnostnih mož odstopili sami, zlasti starejši, ki so se želeli umakniti in upokojiti. Druge je bilo treba odstraniti. Tako je poverjeništvo za notranje zadeve že v prvi številki slovenskega uradnega lista dne 4. novembra 1918 objavilo naredbo o odstranitvi pomembnih političnih osebnosti in varnostnih šefov. Med policisti je nosil prapor dotedanji policijski ravnatelj v Ljubljani, grof Karel Künigel.[105] Takšni šefi so se še posebej potrjevali med prvo svetovno vojno. Povsod so namreč iskali režimu sovražne osebe, jih ovajali in sodišča so jih kaj rada obsojala.

Po razpadu države je bilo treba odpraviti kazni tedanjih obsojencev za politična dejanja. Narodno veče v Zagrebu je odločalo o tem in nato je že 5. novembra 1918 slovensko poverjeništvo za pravosodje izdalo naredbo o pomilostitvi takih preganjancev.[106] Pomiloščeni so bili vsi, ki so jih civilna ali vojaška sodišča obsodila do 30. oktobra 1918, in to zaradi veleizdaje, žalitve cesarske hiše, motenja javnega reda in miru, delovanja proti vojni sili države, dezerterstva in nekaj drugih deliktov. Če kazenski postopek zoper take osumljence še ni bil uveden ali je potekal, so ga ustavili oziroma ga niso uvedli.

Take pomilostitve je za tem večkrat razglasil prestolonaslednik oziroma poznejši kralj Aleksandar.

Nova oblast se je morala spoprijeti z usodo bivših uradnikov nemškega rodu tudi zato, ker večinoma niso znali ali hoteli govoriti slovenskega jezika, in ker je ta jezik postal uradni, tudi po tej plati niso bili uporabni v novi državi.

Dne 19. novembra 1918 je izšla uredba,[107] ki je precej podrobno določila ravnanje s takim osebjem oziroma uradništvom, namreč, naj se jih odpusti iz službe, prejemke pa se jim ustavi. Do mednarodne ureditve tega vprašanja, najdlje pa do konca februarja 1919, naj dobivajo podporo v višini dotedanjih sistemskih prejemkov z draginjsko doklado vred. Niso smeli delovati proti Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov ali v korist tuje države. Ta pogoj pa je bil povezan s ključnim, to je, da je oseba živela na ozemlju pod nadzorom narodne vlade SHS v Ljubljani. Če so tuji uradniki zaprosili za upokojitev, so odločanje prepustili mednarodnim pogajanjem, do tedaj pa so dobivali podporo v višini predvidene pokojnine. Ljubljanska vlada je smela odločiti, da so tujca za stalno ali pogodbeno sprejeli v našo službo.

Naj se vrnem k političnim preganjancem. Ti so na podlagi poziva podali pisne zahtevke za povrnitev odškodnine za prestani zapor, konfinacijo ali internacijo. Nato je dne 13. maja 1919 posebna Komisija za terjatve proti bivšemu erarju izdelala poročilo, namenjeno jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu. Do tedaj je prejela 852 zahtevkov v skupnem znesku 52.748.270,36 francoskih frankov. Za vsak dan preganjanja so namreč računali petdeset frankov odškodnine ter dodali še izpad civilnega dohodka ter stroške internacije. Na tem seznamu je bil tudi pisatelj Ivan Cankar, pri katerem so navedli zahtevek 132.500 frankov odškodnine.[108]

Podatke o teh zahtevkih je ista komisija dne 2. junija istega leta poslala tudi ministrskemu svetu v Beograd, od koder je 7. avgusta 1919 prispelo pismo zunanjega ministrstva, naslovljeno na deželno vlado za Slovenijo. V njem so sporočili, da je mirovna konferenca v Parizu sprejela stališče, da imajo do take odškodnine pravico le tisti, ki niso bili državljani avstro-ogrske monarhije, pa še ti samo pod pogojem, da so v pregnanstvu trpeli pomanjkanje; ureditev tega vprašanja ostaja državam, ki so nastale na tleh razpadle monarhije, so še pristavili na zunanjem ministrstvu.[109] Prizadetim je tako ostalo le (prazno) upanje.

Dne 31. marca 1919 je poverjeništvo za notranje zadeve naročilo okrajnim glavarstvom, naj zberejo podatke o političnih preganjancih iz časa Avstro-Ogrske. To pot ni šlo za morebitno odškodnino, ampak za »zbiranje statističnega materijala, ki se bo ob danih prilikah uradno uporabljal«.[110]

Bivšim političnim preganjancem se je nova oblast vsaj moralno oddolžila posmrtno. Dne 23. aprila 1922 je bil v Črnomlju pokop posmrtnih ostankov Ivana Kromarja, kjer se je zbralo nad deset tisoč ljudi, kot je ocenila tamkajšnja orožniška postaja. Pokojni je bil leta 1915 od prekega soda obsojen na smrt in ustreljen na Suhem bajerju pri Ljubljani, ker je dejal: »Srbi imajo prav, da se branijo.«[111]

2.3 Nova prisega

Vsi orožniki dotedanjega cesarstva so prisegli zvestobo Dunaju. Z razpadom dvojne monarhije je veljavnost tega dejanja odmrla. Poverjeništvo za narodno obrambo je zato 8. novembra 1918 objavilo naredbo, da je odslej vse orožništvo na ozemlju narodne vlade v Ljubljani podrejeno deželnemu orožniškemu poveljstvu v naši prestolnici. Zaobljuba se je tedaj glasila: »Prisegam in se rotim pri Bogu Vsemogočnem in svoji časti, da hočem zvesto in z vso dušo, z vsem svojim srcem, z vso svojo voljo služiti vladi Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov kot ljudski in zakoniti oblasti. Prisegam sebi in svojim dragim, svoji deci in svojim roditeljem, da hočem odredbe Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov brezpogojno, povsod, v vsakem času izvrševati in da hočem biti pokoren ukazu predpostavljenih zapovednikov in vsem narodnim postavam in zakonom za napredek, edinstvo, moč in slavo naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tako hočem in v to mi pomagaj Bog!«[112]

Naredba je dalje določala, da je vse orožništvo na Goriškem, Primorskem in slovenskem Štajerskem podrejeno deželnemu orožniškemu poveljstvu v Ljubljani. Ko bodo na Primorsko in Goriško prišle antantne čete, naj se moštvo umakne od tam v Ljubljano. Občine, narodni odbori in narodni sveti ne smejo samovoljno odstavljati orožnikov. Tisti, ki brez orožja prihajajo iz nemških delov Koroške in Štajerske, dobijo opremo na večjih železniških postajah ali pri štacijskem poveljništvu v Ljubljani, je kratek povzetek sporočila naredbe.

2.4 Osrednje orožniško poveljstvo v Ljubljani

V okviru poverjeništva za narodno obrambo so kmalu po prevratu osnovali Osrednje orožniško poveljstvo ali poveljništvo, kot so tudi pisali in govori-

li. To je pomenilo, da je slovenska oblast presegla meje nekdanje dežele Kranjske. Sedež je bil v Ljubljani, na Bleiweisovi cesti 3, današnji Prešernovi cesti.

Prvi poveljnik je postal podpolkovnik Josip Svetič. Dne 8. novembra 1918 je podpisal okrožnico, ki je bila naslednji dan objavljena v slovenskem uradnem listu.[113] Vse orožnike slovanskega rodu je pozivala, naj se javijo temu poveljstvu. V poštev so prišli vsi, ki so službovali na bivšem vojnem ali zasedenem ozemlju ali na območju, ki so ga zasedle antantne sile. Če so želeli, so bili sprejeti v službo. Okrožnica je možem postave narekovala, da morajo umikajočim se vojakom pustiti osebno oborožitev (bajonet vojakom in pištolo ali revolver častnikom), prtljago in hrano za pot do doma, druge predmete pa jim je bilo treba odvzeti. Na vseh orožniških postajah in poveljstvih so morali začeti tedensko na kratko poročati o razmerah v svojih okoliših, poročila pa pošiljati osrednjemu poveljstvu v Ljubljani. Iz vsebine okrožnice izhaja, da nemški ali ogrski orožniki niso mogli računati na nadaljnje službovanje pod slovensko oblastjo, v poštev so prišli samo Slovani.

Pri odvzemanju neosebne oborožitve in prtljage vojaštvu je ponekod prihajalo do nejasnosti in celo nepravilnosti. Tako je 6. novembra 1918 popoldne na južnem kolodvoru v Ljubljani nepoznan poročnik nemškemu vojaškemu zdravniku odvzel šeststo cigaret in sto jih je enostavno spravil v žep. To so videli tudi češki častniki, ki so se takoj pritožili na poveljstvu tega kolodvora. Od tam so teden dni pozneje poročali štacijskemu poveljstvu, da poročnika niso uspeli prepoznati in da je verjetno šlo za lažnega častnika.[114] Bržčas je bil ta ali drugi podobni pripetljaji razlog, da so v navedeni okrožnici natančneje določili, kaj spada med tako imenovano osebno potnino (prtljago) vojaštva.

Osrednje orožniško poveljstvo je 15. novembra 1918 poročalo poverjeništvu za narodno obrambo, da prihaja do nejasnosti med delovanjem orožnikov in narodnih straž. Prvo da ima premalo mož, čeprav so imeli poleg stalnih še pomožne in nadomestne orožnike. Rešitev so videli v stalnem moštvu. Ker pa to v kratkem ni bilo mogoče, so prosili za dodelitev štiristo sposobnih vojakov, da bi jih razporedili po orožniških postajah. Na nizko število moštva je vplival tudi ukaz poverjeništva za narodno obrambo z dne 8. novembra 1918 o demobilizaciji vseh nad štirideset let starih mož. Zato je osrednje orožniško poveljstvo predlagalo, da ta ukaz ne bi veljal za aktivne, pomožne in nadomestne orožnike, ki so bili med vojno na boljšem, saj jim ni bilo treba službovati na fronti.

Na vsak politični okraj, katerih je bilo osemnajst, je nameravalo razporediti po enega častnika, ki bi usklajeval delo te varnostne sile. Našteli so sedemnajst takih častnikov in za vsakega so priložili tako imenovano razvidnico

(listek z osebnimi in službenimi podatki). Na poverjeništvu so odobrili le trinajst od predlaganih in jih začasno premestili k orožnikom, kar se je zgodilo 28. novembra 1918. Razporedili so jih takole: Srečko Grom, stotnik, za pribočnika v orožniškem poveljstvu; Josip Vončina, nadporočnik, v Ljubljano; Rudolf Schmidt, stotnik, v Postojno; Ivan Lušin, stotnik, v Kranj; Fran Dolinšek, stotnik, v Litijo; Fran Kotlušek, nadporočnik, v Logatec; Vinko Potočnik, stotnik, v Radovljico; Gustav Smola, stotnik, v Novo mesto; Janko Bedenk, stotnik, v Kamnik; Henrik Sabothy, major, v Celje; Rudolf Ferenčak, stotnik, na Ptuj; Viljem Apich, nadporočnik, v Brežice in Rudolf Cvetko, stotnik, v Kočevje.[115]

Istega dne je poveljnik slovenskega orožništva priložil k svojemu dopisu tudi navodila, ki jih je izdelal za delovanje novih častnikov, dodeljenih okrajem, v katerih so sicer že prej delovali okrajni stražmojstri. Navodila naj bi preprečevala nesporazume med prvimi in drugimi. Bistvo teh smernic je mogoče strniti v šest točk: služba dotedanjih stražmojstrov v okrajih ostane nespremenjena; novoimenovani častniki, »ki v orožniškem poslovanju po večini nimajo pojma«, so po okrajih dodeljeni začasno, da se seznanijo s službo; odgovorni so za vojaško urjenje moštva in za morebitno osredotočenje mož pri vzdrževanju javnega reda in miru, pri čemer morajo spoštovati nasvete okrajnih stražmojstrov; morajo biti v dobrih odnosih z državnimi oblastmi, prebivalstvom in moštvom; med nadziranjem postaj naj preučijo tudi socialne razmere med prebivalstvom, mu tolmačijo pomen službe javne varnosti in preprečujejo vojno begunstvo; sposobni častniki bodo nato za stalno sprejeti k orožništvu, drugi pa razporejeni spet v vojsko ali milico SHS, je na koncu zapisal podpolkovnik Svetič. Ta predlog navodil je odobril poverjenik dr. Lovro Pogačnik in prejeli so ga vsi pristojni.[116]

Dne 21. novembra 1918 je isti poveljnik poročal poverjeniku za narodno obrambo o razmerah med stalnim, pomožnim in nadomestnim orožništvom. Dotlej so postaje štele od dva do pet mož. Za neporočene so tam delovala postajna gospodinjstva in z naklonjenostjo občin ter prebivalstva je moštvo nekako shajalo s plačo. Sedaj se je stalež moštva po enotah povečal, ustanovljene pa so bile tudi začasne postaje. Za povečano moštvo ni dovolj prostorov za nastanitev ter kuhinjske in jedilne oprave, je ocenil, nadaljeval pa takole: »Naklonjenost občinstva orožnikom je usahnila, ker vobče vlada duh prostosti, ki v orožništvu vidi oviro svobodnemu življenju, in zato je tudi prebivalstvo podražilo živila, kurjavo itd.« Predlagal je, da bi moštvu zvišali znesek za prehrano z devet na petnajst kron dnevno, županstva pa naj bi pomagala zagotoviti primerne prostore za orožnike.

Narodna vlada je 26. novembra 1918 oba predloga potrdila in dopis poslala vsem okrajnim glavarstvom.[117] Na tej podlagi je županstvo v (Dolenjskih) Toplicah 20. decembra 1918 predlagalo, da bi tamkajšnje orožnike nastanili ali v vojašnici Rdečega križa ali v dveh lepo opremljenih barakah, saj bi nastanitev v zasebnih stanovanjih pomenila prevelike stroške. Tam je bila med vojno bolnišnica Rdečega križa, ki je s svojim delom prenehala nekaj tednov po koncu vojne. Predlog je nato potrdilo okrajno glavarstvo v Novem mestu in 14. januarja 1919 je poverjeništvo za narodno obrambo določilo, da se orožniki namestijo v vojašnico Rdečega križa, seveda brezplačno, saj je šlo za vojaške prostore.[118]

2.5 Višje orožniško poveljstvo

Narodna vlada SHS v Ljubljani je 21. novembra 1918 objavila zelo pomembno naredbo o prehodni upravi na ozemlju pod njeno oblastjo.[119] Veljala naj bi, dokler ustavodajna skupščina ne bi sprejela nove ustave Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, so zapisali precej optimistično in nejasno. Ta vlada je bila opredeljena kot prehodna uprava za območje Kranjske, Goriške, slovenskega dela Istre, mesta Trst z okolico, Štajerske in Koroške, kolikor sta bili del Države SHS. Vlado je sestavljalo trinajst članov, predsednik in dvanajst poverjenikov, ki so vodili posamezne oddelke.

Naredba je imela osemnajst poglavij in štirinajsto je govorilo o orožništvu. Osrednje orožniško poveljstvo se je preimenovalo v Višje orožniško poveljstvo in je bilo pristojno za celotno ozemlje narodne vlade. Za poveljstvo je veljala dvojna odgovornost: glede službe javne varnosti je bilo podrejeno poverjeništvu za notranje zadeve in okrajnim glavarjem, glede vojaških, gospodarskih, upravnih, vzgojnih in nadzorstvenih zadev pa poverjeništvu za narodno obrambo. To je torej pomenilo, da je nova oblast precej upoštevala tovrstno ureditev orožništva, veljavno v avstrijskih časih.

Podpolkovnik Svetič je še naprej ostal poveljnik našega orožništva. Dobil je svojega namestnika, in sicer je to postal podpolkovnik Oskar Vidic, ki je bil v cesarski dobi poveljnik prvega oddelka pri deželnem orožniškem poveljstvu št. 12 v Ljubljani. Pribočnik je ostal Srečko Grom.

Obdržali so delitev območja na oddelke, kot je veljalo v nekdanji deželi Kranjski, ko je bila razdeljena na šest takih oddelkov s sedeži v velikih mestih. Tako je bil v Ljubljani sedež prvega, drugega, petega in šestega oddelka, v Novem mestu tretjega in v Kočevju četrtega oddelka. Tudi orožniške postaje

so obdržale nekdanje številke, razen novoosnovanih.[120] Tako je na primer postaja v Gorenji vasi nad Škofjo Loko imela številko deset, spadala pa je v ljubljanski oddelek številka 2. Sredi decembra 1918 je ta enota poročala v našo prestolnico, da so italijanski vojaki po nepazljivosti zažgali dvojni kozolec v vasi Hobovše pri Novi Oselici; zgorelo je vse, tudi v njem shranjeno strelivo in ročne granate, škode pa je bilo okrog šest tisoč kron.[121]

Naši predniki so si tedaj nekoliko po svoje predstavljali prehod v novo državo, ki da je njihova in ne več tujčeva. O tem priča tudi oklic,[122] ki ga je 26. novembra 1918 objavilo poverjeništvo za narodno obrambo in iz katerega povzemam nekaj stavkov: »Ko je avstrijski cesar Karel odstopil in je država prenehala biti, se je začelo med ljudmi širiti mnenje, da so s tem prenehali vsi uradi, da so vsi dosedanji zakoni izgubili svojo veljavo in da je ljudstvo dobilo prostost v vsakem oziru. To mnenje pa je popolnoma napačno. Orožništvo kot varnostna straža na deželi ostane v vseh svojih pravicah, ki so mu določene po orožniškem zakonu z dne 25. decembra 1894, državni zakon št. 1 iz leta 1895. Vsako nepokorščino proti tem uradom in oblastvom bo kaznovala narodna vlada po obstoječih zakonih.« Besedilo je sestavilo Višje orožniško poveljstvo in ga je predložilo obrambnemu poverjeništvu v potrditev in razglasitev.

Dne 6. decembra 1918 je podpolkovnik Svetič poverjeništvu za narodno obrambo spet poslal dopis s tremi predlogi. Najprej se je zavzel za to, da bi od 21 razpoložljivih častnikov začasno sprejeli k orožnikom deveterico, med katero so bili štirje poklicni orožniški častniki. Na novo bi kazalo potrditi enajst okrajnih stražmojstrov, ki so se izkazali v prejšnjih razmerah; tiste z nad 25 leti službe bi povišali v poročnike in bi imeli enake prejemke kot dotlej. Vse orožniške častnike bi razvrstili v tri skupine, in sicer bi skupina A zajemala tiste z akademsko izobrazbo, skupina B ljudi brez navedene šole, a z izkušnjami v izvršilni službi, skupino C pa bi sestavljali računski častniki brez akademske stopnje in ti naj bi postali uradniki računske stroke.

Poverjeništvo je predloge preučilo in kaj kmalu sklenilo, da k orožnikom začasno sprejme peterico od predlagane deveterice, potrdilo je vseh enajst okrajnih stražmojstrov in razdelitev častnikov v tri kategorije. Na novo potrjeni okrajni stražmojstri so bili: Ivan Rogar, Ivan Skodlar in Ivan Erker za Ljubljano, Franc Cvirn za Kranj, Josip Jurca za Postojno, Anton Bajec za Kočevje, Josip Tomšič za Novo mesto, Anton Strumbl za Logatec, Franc Toni za Kamnik, Ivan Lavrič za Krško in Franc Pajnter za Črnomelj. Njihovi prejemki so bili sestavljeni iz plače in štirih oziroma pet vrst doklad, ki so jim rekli aktivna, dekoracijska, vojna, prehranska ter vojna doklada za družino, če so bili poročeni. Najnižji prejemki so dosegli 582 kron in 93 vinarjev, najvišji pa 825 kron in 46 vinarjev.[123]

Navedeni poveljnik je dva dni za tem pisno predlagal poverjeništvu za narodno obrambo, da nagradi podstražmojstra Jakoba Kovača z orožniške postaje v Kozjem s petdesetimi kronami in pisnim priznanjem, ker je prijel tri nevarne hudodelce. Pet dni pozneje je poverjeništvo potrdilo ta predlog.[124]

Višje orožniško poveljstvo je k svojemu imenu dodalo še zaporedno arabsko številko 12 in tako je isto z nazivom Višje orožniško poveljstvo št. 12 delovalo do (popolnega) poenotenja orožništva po vsej državi, kar se je zgodilo pomladi 1919. Podpolkovnik Svetič je do takrat ostal prvi in edini poveljnik našega orožništva, ki ga je postavila ljubljanska vlada.

2.6 Različne zamisli o varnostni službi

V vladnih krogih v Ljubljani so različno gledali na ureditev orožništva in policije v novih razmerah. Narodna vlada je na svoji štirideseti seji predzadnji dan decembra 1918 sklenila, da orožništvo v celoti preide v pristojnost poverjeništva za notranje zadeve.[125] Zamisel je bila sestavni del širokega načrta o preureditvi slovenske vojske in varnostnih sil.[126] Do njene uresničitve pa ni prišlo, saj so v Beogradu odločili precej drugače, po svoje.

Dvojna podrejenost orožništva velja še danes praktično povsod, kjer ga poznajo. Ko je francoski avtor Pierre Miquel leta 1990, ob dvestoletnici Napoleonovega orožništva, izdal znamenito knjigo Orožniki, je posebej izpostavil to dvojnost, ki jo je označil za dvoživko in bi jo že vendar kazalo odpraviti.

Orožnikov ni bilo dovolj in Višje orožniško poveljstvo v Ljubljani je 26. februarja 1919 objavilo razpis[127] za sprejem v to službo. Šlo je za prvi tak razpis pod novo oblastjo. Prijavil se je lahko vsakdo, ki je izpolnjeval pogoje. Bila sta praktično samo dva, in sicer starost med petindvajsetim in tridesetim letom ter odslužen vojaški rok. Plača z dokladami vred je znašala dvesto dinarjev na mesec. Prošnje je bilo treba nasloviti na navedeno poveljstvo v Ljubljani, oddati pa na orožniški postaji ali pri poveljstvu enote, kjer je kandidat služil vojaški rok. V prošnji je bilo potrebno navesti podatke o rojstvu, šolski izobrazbi, na koncu pa se je kandidat moral zavezati, da je pripravljen službovati najmanj tri leta, in to tam, kamor bo razporejen. Prošnji je moralo biti priloženo nravstveno spričevalo, ki ga je izdalo županstvo ali drugo pristojno oblastvo. Razpis je bil povezan s sklepom ministrskega sveta, ki je 8. februarja 1919 odobrilo sprejem petnajst tisoč novih mož. Tovrstno okrožnico je vojaški uradni list objavil šele 18. maja 1919.[128]

Prej sem omenil zamisel o odgovornosti slovenskega orožništva izključno ministrstvu za notranje zadeve. Do različnih stališč o organiziranosti varnostnih sil pa je prihajalo tako rekoč ves čas obstoja kraljevine pod žezlom srbske dinastije. Pogostejša so bila po sprejemu vidovdanske ustave. Nastajale so povsem določene zamisli, ki so besedilo razporedile v poglavja in člene, kot nekakšen osnutek zakona. Nekateri so med policijo šteli uniformirano stražo in civilne uradnike, drugi so vanjo uvrstili še orožnike in tretji celo obmejno četo. Minister za notranje zadeve je imenoval delovne skupine za izdelavo zakonskih osnutkov o (enotni) policiji, ki naj bi upoštevali tudi izkušnje v tujini. Pri tem pa je tudi ostalo, saj zakona ni bilo.

Predlogi take vrste so nastajali tudi v Sloveniji. Nepodpisani dopisnik revije Policija iz Maribora, skrit pod začetnico S, je sredi leta 1921 v dveh delih objavil predlog, kako naj bi izgledalo orožništvo, če bi še naprej ostalo samostojna sila.[129] Ocenil je, da je bilo poenotenje orožništva v novi državi »le v škodo pokrajin z dobro organizacijo in je koristilo tistim, kjer take organizacije ni bilo«. Orožništvo naj bi postalo veja civilne upravne oblasti, podrejeno njej, ne pa vojski. Ponudil je drugačno ureditev te službe v Sloveniji. Orožniško brigado v Ljubljani, ki je štela poveljstvo, dva bataljona, devet čet in trideset vodov, bi se dalo bolje urediti in več moštva nameniti za terensko delo, je bil kritičen Mariborčan.

Isti nepodpisani pisec je v zadnji številki navedene revije za leto 1921 priobčil sestavek, kjer je v okvir državne policije uvrstil tedanjo policijo (državno in občinsko), orožnike, obmejno četo in finančno stražo.[130]

Tretji predlog je istega leta podpisal sam Ivan Hribar, pokrajinski namestnik. Obsegal je šestinpetdeset členov in obširen uvod oziroma obrazložitev. Med osebje enotne državne policije je štel politične upravne uradnike, detektive, uniformirane stražnike in orožnike. V mestih naj bi delovala policija, na podeželju orožniki, vsi pa bi bili enotno vodeni.[131]

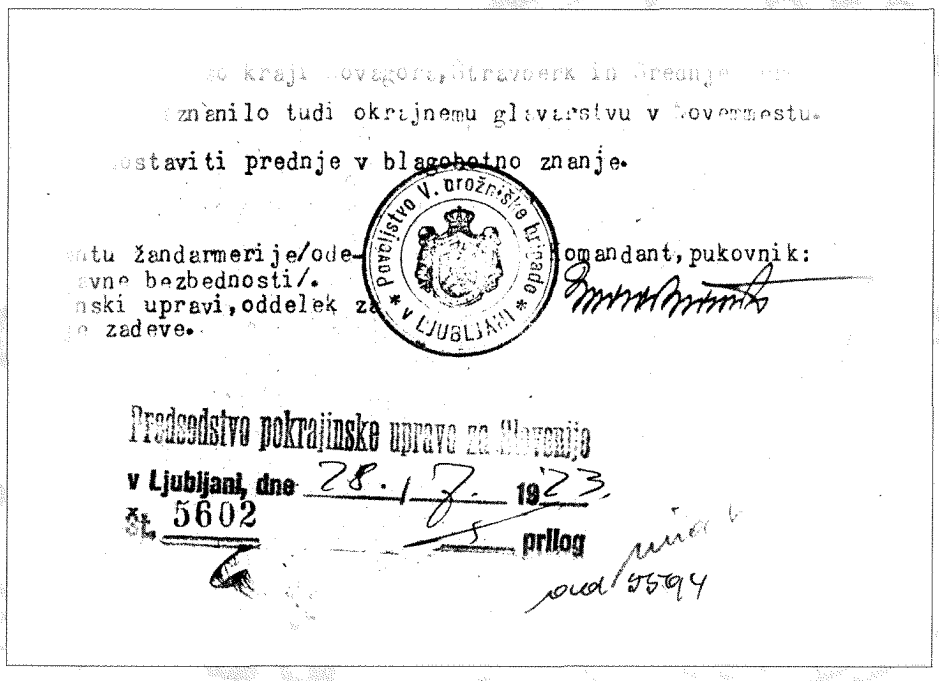
2.7 Začasne pristojnosti poverjeništva

Da bi pristojnosti deželne vlade za Slovenijo tudi na področju notranjih zadev prilagodili novim okoliščinam, je 21. februarja 1920 ta vlada objavila naredbo o začasnih pristojnostih poverjeništva za notranje zadeve.[132] V njej je pisalo, naj notranje ministrstvo v Beogradu opravlja vrhovni nadzor nad delovanjem tega poverjeništva, določa smer in načela v upravi ter da lahko zahteva pojasnila. Poverjenik je smel izdajati izvršilne naredbe k veljavnim zakonom ali naredbam osrednje vlade. Poverjeništvu so bila podrejena poli-

tična oblastva (okrajna glavarstva, politične izpostave teh glavarstev in mestni magistrati), policijsko ravnateljstvo v Ljubljani, policijski komisariati, varnostna straža in prisilne delavnice.

Našteli so področja, ki spadajo v pristojnost tega poverjeništva, od političnih do varnostnopolicijskih, kot so zapisali. Zanimive so zlasti tako imenovane varnostnopolicijske zadeve in jih bom naštel tako, kot so zapisane v slovenskem uradnem listu: vrhovna skrb za varnost življenja in imetja ter za javni red in mir; orožništvo; potni listi in potne izkaznice; predpisi o zglaševanju (prijavljanje bivališča); policijsko odpravljanje in odgonstvo, policijski nadzor in prisilne delavnice; policija glede orožja, streliva in razstreliva; policija glede cest, razen tehnične preizkušnje motornih vozil in voznikov; policija glede društev in shodov; tiskovne stvari po tiskovnem zakonu; policija glede gledaliških in drugih javnih uprizoritev ter glede plesnih godb.

Dne 7. maja 1920 je ljubljanski uradni list objavil naredbo notranjega ministrstva,[133] s katero so nebistveno spremenili delovno področje in pristojnosti poverjeništva. Odslej je predsedstvo deželne vlade v Ljubljani opravljalo službeno oblast nad orožništvom, torej ne več poverjeništvo za notranje zadeve.

Dopis poveljstva V. orožniške brigade v Ljubljani z dne 26. julija 1923, ki ima slovenski žig.

3.

Ko razpade država

Razpad avstro-ogrske monarhije je potekal nekako sočasno s koncem prve svetovne vojne. Ta je na naših zahodnih predelih vezala velikanske vojaške sile obeh vojskujočih se strani. Vojaštvo je bilo sestavljeno iz vseh narodov dvojne monarhije in je začelo odhajati domov večinoma prek našega ozemlja.

To je utegnilo pomeniti številne resne težave za novonastajajočo oblast v Ljubljani. Prav kmalu za tem je bilo treba pokazati zobe tujcem, ki so stegovali roke po naši zemlji. Vojaško suknjo je bilo treba nositi še naprej ali pa jo obleči na novo.

V novi državi so nastale številne zagate in slovenska vlada jih je reševala, kot je vedela, znala in si upala. Iz tistih pestrih prevratnih dni, tednov in mesecev navajam le ozek izsek, ki tako ali drugače zadeva tudi orožnike.

3.1 »Policijska ura«

Razmere tistega časa si je mogoče pričarati tudi s pomočjo ukrepov, ki jih je odrejala oblast, da bi zagotovila vsaj nujno stopnjo reda in varnosti. Med take odločitve se da uvrstiti tudi omejevanje trajanja obratovalnega časa gostišč, čemur so tedaj rekli policijska ura. Pozneje je ta izraz dobil še strožjo vsebino, to je omejitev gibanja v določenem času in na določenem območju, kar je danes največkrat edini pravi pomen policijske ure.

Poverjeništvo za notranje zadeve je že 4. novembra 1918 objavilo naredbo o poslovnem času gostiln in drugih podobnih obratov.[134] Taki lokali so smeli biti odprti od 11.00 do 20.00, kavarne pa od 6.00 do 21.00; točenje žganih pijač v javnih lokalih oziroma žganjetoč, kot so rekli, je bil prepovedan. Za

izvrševanje teh odredb so morala poskrbeti okrajna glavarstva in občinska županstva, oboji »z vso strogostjo«, kot je pisalo. Obenem so zaprosili krajevne odbore narodnega sveta, župnijske urade in druge, da pri tem pomagajo oblastvom. Orožniki in stražniki so že iz prejšnjih časov vedeli, kaj jim je storiti, saj so podobne naloge pomagali izvajati že pod cesarjem.

Te omejitve so veljale do 21. novembra 1918, ko je nova naredba sprostila obseg obratovalnega časa gostišč in vzpostavila staro stanje.[135] V naredbi je bila svojevrstna pohvala našemu prebivalstvu, ki da je »samo upoštevalo sedanje izredne razmere ter vobče ni ogrožalo javnega reda in miru«. Okrajna glavarstva so dobila pravico, da sama določajo policijsko uro, če bi se za to pokazala potreba, bodisi za posamezno gostišče bodisi za določeno vas bodisi za celoten okraj.

Vse kaže, da je gornja pohvala ljudstvu veljala le kratek čas. S pijančevanjem so namreč nastajali križi in težave, če je verjeti vladi. Narodna vlada je zato 11. januarja 1919 objavila naredbo o omejevanju alkoholizma.[136] Njen uvodni del se je glasil malce grozeče: »Skrajno resni so časi. Na mejah teče kri naših bratov. Nebrojno beguncev tava po naši domovini, nešteti siromaki trpe lakoto in mraz, medtem ko se širi po mnogih krajih kakor kuga brezumno, naravnost boleznivo popivanje ter se pleše in nori po cele noči do ranega jutra. Vsi resni elementi brez razlike strank se sramujejo tega početja, ki ponižuje čast in ugled naroda in naše mlade države, ogroža javni mir in red, izpodkopava temelje nravnosti in ljudskega zdravja ter zbuja gnev in pohujšanje vseh dobromislečih. Ako se ljudstvo kmalu ne strezne in zopet ne zave, bo treba resno misliti na prepoved alkohola sploh.«

Po tem uvodu so našteli stroge omejevalne ukrepe. Točenje in nadrobna prodaja žganih opojnih pijač, kot so rekli, sta bila prepovedana, razen dveh izjem: do štiri centilitre ruma ali konjaka k porciji čaja ali pa na zdravniški zapis (recept). Vino, pivo in vinski mošt je bilo dovoljeno točiti po enajsti uri dopoldne, kot so tedaj pisali, saj je šele Beograd določil, da je treba čas označevati s številkami od 0.00 do 24.00. Gostilničar ali kavarnar je smel gostu ponuditi največ pol litra vina ali liter piva. Lokali so smeli biti odprti le do 21. ure, kavarne pa še uro dlje; za Ljubljano je v obeh primerih veljala dodatna ura več. Samo kolodvorski bifeji in restavracije so lahko bile odprte vso noč, glede točenja alkoholnih pijač pa je bilo treba upoštevati splošne omejitve. Mladi pod 17. letom starosti so smeli v take lokale na železniških postajah le v spremstvu odraslih, če pa so bili na potovanju, so smeli vstopiti tudi sami in v njih obedovati. Javne veselice, plesi in predstave so se morale končati do polnoči. Za kršitelje so bile predvidene zelo stroge kazni. Prva globa je znašala od

dvesto do tisoč kron, druga od tisoč do dva tisoč kron in tretja že do štiri tisoč kron. Ob izreku tretje denarne kazni je bilo dovoljeno gostilničarju odvzeti obratovalno dovoljenje. Kazni pa so zadele tudi goste in ne le gostinsko osebje. Če se je gost po policijski uri zadrževal v lokalu, je bil kaznovan z globo med dvajsetimi in dvestotimi kronami. Kdor ni mogel plačati denarne kazni, je le-to odsedel v zaporu, pri čemer se je dan zapora štel za dvajset kron. To naredbo je bilo treba izobesiti na vseh gostiščih, da je bila vsem jasno vidna.

Na osnovi pooblastila v naredbi, da smejo oblastva izdajati tudi strožje odredbe te vrste, je policijsko ravnateljstvo v Ljubljani štiri dni pozneje objavilo razglas, ki je veleval, da je treba v naši prestolnici gostilne in restavracije zapirati že ob 20. uri, kavarne pa uro pozneje.[137]

Tiste prevratne dni je mestni magistrat v Ljubljani štel za potrebno, da je deloma omejil gibanje ljudi. Ravnatelj tega telesa je namreč 6. novembra 1918 objavil oklic mladini pod sedemnajstim letom starosti.[138] Na ulicah je smela ostati do 18. ure, pozneje pa le v spremstvu odraslih svojcev. Zbiranje v gruče je bilo prepovedano, podobno tudi dostop na ljubljanske kolodvore. Policisti so dobili nalogo, da nepokorno mladež zaprejo in jo, če sicer ni ničesar zagrešila zoper kazenske zakone, zjutraj oddajo domov. Za njihove prestopke bodo odgovarjali starši ali druge odgovorne osebe, je zapretil magistrat.

Pozneje so ukrepe glede točenja alkoholnih pijač in obratovalnega časa gostišč ublažili, določali pa so jih tako rekoč ves čas obstoja države južnih Slovanov. Spreminjali sta se predvsem vsebina in pristojnosti oblastev za take omejitve.

3.2 Narodna »obrana«

Vojaško razsulo na soški fronti, premiki stotine tisoč vojakov čez naše ozemlje, mednarodni položaj, vse to in še drugi razlogi so narekovali veliko skrb za varnost ljudi in premoženja. Ocenili so, da za to ne zadostuje podedovana varnostna sila, zato so se odločili za prostovoljno stražo, ki so jo skoraj dosledno imenovali narodna obrana (obramba), in to besedo bom večinoma uporabljal tudi sam.

Pri poverjeništvu za narodno obrambo so najprej oblikovali Osrednji odbor narodne obrane, ki mu je predsedoval odvetnik dr. Oton Fettich iz Ljubljane. Takoj je začel izdajati pozive in letake. Že 8. novembra 1918 pa ga je nadomestil Centralni urad narodne obrane, kot so pisali in govorili. Vodstvo je prevzel nadkomisar Vekoslav Kerševan.

Poverjeništvo za narodno obrambo je 9. novembra 1918 objavilo naredbo o vzpostavitvi narodne obrane.[139] Vanjo je bilo treba takoj vključiti vse obstoječe narodnoobrambne organizacije, kot so Orli, Sokoli, gasilci, lovci in drugi. Odrejeno je bilo tudi, da se v vsaki občini oblikuje odbor narodne obrane. Šteje naj od šest do deset mož, vodi naj ga predsednik, ki ima dva namestnika, v njem pa so še načelnik, podnačelnik, tajnik in blagajnik. Moštvo je treba oborožiti in izuriti. Centralni urad je skrbel za enotno organiziranost in delovanje, za oborožitev, usposobljenost in prehrano pripadnikov te samozaščitne organizacije. V vsakem političnem okraju je bilo obrambno poveljništvo, kateremu so bile glede obrambnih nalog podrejene tudi orožniške postaje. Če poveljnika okrajne obrane ni postavila vlada, je to vlogo prevzel okrajni orožniški stražmojster.

V zvezi z narodno obrano je orožništvo moralo izvrševati dve nalogi: prva je bila skrb za osnovno usposobljenost pripadnikov obrane, druga pa vodenje popisa članov. Vsaka orožniška postaja je morala popisati moštvo na svojem območju, okrajno poveljstvo pa za območje sodnega in političnega okraja. Sezname so morali dostaviti navedenemu uradu v Ljubljano. Šlo je za nekakšne krajevne straže, zaščito. To izpričuje tudi naročilo, da se to moštvo sme uporabiti le v lastni občini in le izjemoma v tamkajšnjem političnem okraju, samo v skrajni sili in nevarnosti pa lahko priskoči na pomoč drugim obmejnim občinam ali okrajem.

Umikanje vojske čez naše ozemlje ni bilo poceni in ljubljanska vlada je morala zagotoviti sredstva za to. Ta dolg je posameznikom in občinam država le počasi vrnila. Tako je vojaška kuhinja v Kamniku nabavila in za prehrano vračajočega se vojaštva porabila 5.465 kron in 40 vinarjev. Hrano so večinoma prodajali kmetje iz Tuhinjske doline, ki so za to zahtevali odškodnino oziroma plačilo. O tem je okrajno glavarstvo v Kamniku vodilo natančen popis. Gospodarska komisija deželne vlade za Slovenijo za stvarno demobilizacijo, kot se je uradno imenovala, je 7. junija 1920 sporočila, da so to odškodnino izplačali.[140]

Dne 20. novembra 1918 je narodna vlada razpustila to obliko samoobrambe. Menila je namreč, da je skupaj z narodnimi stražami, ki so obstajale že prej ali hkrati, opravila svoje »naloge ob prehodu umikajočih se čet s soške fronte«. Za varnost domovine je odslej skrbelo orožništvo in vojaštvo. Oboji so potrebovali orožje, zato je vlada pozvala vse ljudi, ki so ga posedovali, naj ga izročijo najbližjim orožniškim postajam.[141]

Prav tedaj je ista vlada objavila tudi javno zahvalo železničarjem, ki so s skrajnimi napori prepeljali čez naše ozemlje po petindvajset tisoč vojakov

dnevno. Na začetku te pohvale so zapisali tudi naslednje: »Upravičen je bil strah, da se polmilijonska soška armada brez reda in discipline ne razlije prek naših pokrajin. Upravičena je bila bojazen, da izstradane tujerodne čete ne izpremene naše lepe domovine v pogorišče, puščavo in morišče, kjer bi bili za več let izbrisani sledovi slehernega urejenega kulturnega in gospodarskega življenja.«[142]

Med temi dogodki se mi zdi na mestu omeniti graščino Hasberg pri Planini. Tajnik narodnega sveta v Ljubljani je 11. novembra 1918 poročal poverjeništvu za narodno obrambo o sumljivih pojavih na gradu, ki je bil last kneza Windischgrätza. Tam naj bi bilo skrivališče in zatočišče sorodnikov avstrijskega dvora, ki so se vračali s soške fronte. Avtomobili naj bi tja dovažali blago in denar. Navedel je primer, da je narodna straža na Rakeku naključno pregledala osebni avtomobil, last graščaka, in v njem zasegla nad milijon okupacijskih lir. Denar so naslednjega dne graščinski s silo dobili nazaj, ogrsko vojaško enoto pa je pri tem vodil sam nadvojvoda Albrecht, prejšnji komandant ogrske divizije iz sestave 7. korpusa. Ta korpus je našim oblastem sicer povzročal obilo težav, saj se je hotel na Ogrsko prebiti mimo Ljubljane in ustreznih nadzornih točk, in to v popolni opremi, čez Dolenjsko in Štajersko. V ta namen so častniki tega korpusa zbirali podatke in se zanimali, do kje na vzhodu sega oblast Države SHS. Ob koncu pisma je dr. Puntar predlagal, da bi graščino takoj zastražili, kar se je zgodilo.[143]

Kljub odpravi narodne obrane je centralni urad obstajal še naprej. Sprva je imel prostore v deželnem dvorcu, od sredine decembra 1918 pa na Bregu 20. Tedaj je zaposloval tri uradnike, in sicer Vekoslava Keršovana kot vodjo, Josipa Stadlerja kot policijskega uradnika in Franca Ramovša kot narednika. Poverjeništvo za narodno obrambo je namreč 15. novembra 1918 sklenilo, da bo ta urad prevzel skrb za popis in razmestitev moštva bivšega cesarsko-kraljevega korpusa varnostne straže za Primorje s sedežem v Trstu. V dobršni meri je šlo za slovenske može postave, ki so jih po napadu Italije na Avstro-Ogrsko povojašili, po razpadu države pa so se prijavili za službovanje v Državi SHS. Do 17. maja 1919 se je prostovoljno javilo 367 stražnikov in 24 policijskih agentov v civilu. Razporedili so jih po večjih slovenskih mestih in ohranili njihovo militariziranost.

II. vojaško okrožje je 20. januarja 1919 odredilo, da bo Centralni urad narodne obrane prevzel tudi naloge poizvedovalnice. Ta naj bi med drugim zasliševala iz Italije in Rusije vračajoče se vojne ujetnike.[144] Tedaj je bila Država SHS razdeljena na štiri vojaška okrožja: prvo je imelo sedež v Zagrebu, drugo v Ljubljani, tretje v Sarajevu in četrto v Mostarju.[145]

Sredi maja 1919 je vodja Centralnega urada narodne obrane poveljstvu dravske divizijske oblasti, ki je nadomestila II. vojaško okrožje, poročal o delovanju urada in na koncu vprašal, ali naj urad obstaja še naprej. Od tam so mu predzadnji dan maja istega leta odgovorili, naj z delom nadaljuje, istočasno pa so mu določili nove prostore v belgijski vojašnici, da bi bil čim bliže uradom vojaške policije in potovalnega oddelka. Slednji je kmalu po razpadu države začel skrbeti za nadzor vlakov in kolodvorov v Sloveniji ter je bil do 10. maja 1919 v pristojnosti Centralnega urada narodne obrane, nato pa so ga podredili delegatu Vojno železniške inšpekcije vrhovne komande v Ljubljani, kot se je imenoval ta predstavnik beograjske vlade.[146]

Istega dne, to je 10. maja 1919, je Vekoslav Keršovan izdelal obširen predlog o ustanovitvi in ureditvi policijskega oddelka v Celovcu ter ga poslal oddelku za narodno obrambo pri deželni vladi za Slovenijo.[147] Iz tega predloga ni bilo nič, saj so se zadeve odvijale drugače od pričakovanj in koroška deželna prestolnica je kmalu pripadla Avstriji.

Negotovosti še večje vrste je doživljalo poverjeništvo za narodno obrambo. Ministrstvo za finance je namreč 3. januarja 1920 določilo, da se stroški za obrambo, ki niso zajeti v proračunu ministrstva za vojsko in mornarico, vnesejo med stroške poverjeništev za notranje zadeve pokrajinskih vlad. Ko se je to dogajalo, so v poverjeništvu za narodno obrambo delale štiri osebe: Ignacij Rutar, poverjenik oziroma vodja oddelka, dr. Adolf Golia, okrajni komisar, ter pisarniški uslužbenki Ema Tomažič in Helena Teuerschuh. Poverjeništvo pa je obdržalo še slugo in pisarja (četovodjo), ki ju je določilo vojaško poveljstvo.[148] Deželna vlada za Slovenijo je končno s posebno naredbo dne 13. februarja 1920 poverjeništvu za notranje zadeve dodelila preostale zadeve dotedanjega obrambnega poverjeništva.[149]

3.3 Opuščeni vojaški konji

Soška armada je med umikanjem na našem ozemlju pustila okoli šestdeset tisoč vojaških konj.[150] Pripadali so državi, ki je razpadala, in zato je bilo pričakovati, da bodo postali predmet delitve premoženja med naslednicami avstro-ogrske monarhije, je upravičeno sklepala narodna vlada v Ljubljani. Zato je bilo treba za te živali ustrezno poskrbeti. Usklajevanje teh nalog je večinoma padlo na ramena poverjeništva za poljedelstvo, ki se je kmalu preimenovalo v kmetijsko poverjeništvo, vodil pa ga je prelat Andrej Kalan, ki je že 6. novembra 1918 odredil, da je treba te konje označiti na za to posebej

določenih zbirnih mestih.[151] Tam so živalim na levo sprednjo nogo vtiskali žig, ki je bil v obliki črke S. Hkrati je veterinarski oddelek pri narodni vladi SHS vse veterinarje pozval, naj se takoj javijo pri tem uradu v Ljubljani. Ko so žigosali konje, jih je bilo mogoče tudi kupiti, za kar so bili določeni trije kraji v Ljubljani in Kranju. Občinska županstva so jih smela tudi oddajati v začasno oskrbo in uporabo kmetom, za kar jim je bila obljubljena povrnitev stroškov ali pa možnost poznejšega odkupa živali. Za strokovno oskrbo te množice konj so rabili hlapce in objavili so poziv, da sprejmejo v službo konjske hlapce »proti izredno dobri plači, popolni prehrani in cigaretam. Vsi ti hlapci bodo oproščeni vojaške službe«.[152] Po treh tednih je za to področje postalo pristojno tudi poverjeništvo za narodno obrambo.

Prihajalo je do nedovoljenega ravnanja s konji, saj so jih zakupniki prodajali drugim, in to celo osebam, ki so prebivale zunaj ozemlja pod nadzorom ljubljanske vlade. Zaradi tega sta poverjeništvi za narodno obrambo in za kmetijstvo 7. decembra 1918 ukazali vsem orožniškim postajam, naj ugotavljajo vse nepravilnosti pri ravnanju z vojaškimi konji.[153] Do nadaljnjega so bili prepovedani vsi živinski sejmi pri nas.

Razmere se niso uredile in deželna vlada za Slovenijo je 25. februarja 1919 objavila naredbo o pregledu in klasifikaciji vseh, ne samo vojaških konj.[154] Po vseh krajih so začeli popisovati te živali, o čemer so objavljali točen razpored. Težave te vrste pa se niso končale, zato so poleti 1919 uvedli kataster konj.[155] Pokazalo se je, da je bilo tedaj na območju dravske divizijske oblasti 51.672 konj, od teh so jih 9.875 ocenili kot sposobne za vojaške potrebe.[156]

Minister za vojsko in mornarico je 18. maja 1920 izdal ukaz o popisu živine, vozov in materiala za potrebe vojske. Izdali so obširen pravilnik o sestavljanju takih seznamov, ki so ga prevedli tudi v slovenščino.[157] Pri vsakem polkovnem okrožnem poveljstvu, ki so tedaj delovala v Celju, Ljubljani in Mariboru, sta bili oblikovani dve popisni komisiji in za tem so s pristojnimi okrajnimi glavarstvi in občinami izdelali načrt oziroma urnik popisov po posameznih krajih oziroma občinah. Tako je popis na območju okrajnega glavarstva v Celju trajal od 7. septembra do 27. oktobra 1920, načrt popisa pa je prejela tudi vsaka orožniška postaja »z naročilom, da odpošlje h komisiji zadostno asistenco«.[158]

Tako pomoč je pri deželni vladi za Slovenijo dne 21. avgusta 1920 zaprosilo poveljstvo dravske divizijske oblasti, saj je ponekod prihajalo do odpora zoper popisovalce.[159] Izgleda, da je vsaj ponekod, na primer v Posavju, šlo za neobveščenost kmetov, zato je načelstvo Samostojne kmetijske stranke za Slovenijo dne 2. septembra 1920 poslalo dopis deželni vladi v Ljubljani, po-

veljstvu dravske divizijske oblasti in ministrstvu za vojsko in mornarico, v katerem so protestirali proti popisovanju samo v večjih krajih, na primer v okrajnih središčih, ker da je to primerneje opraviti po občinah, za kar so številni razlogi, od napajanja živine do kmečkih opravil s konji.[160]

Orožniške postaje so pri žigosanju konj in popisu živine nudile asistenco. Do majhnega zapleta je prišlo v Konjicah. Okrajni glavar v tem mestu je 29. avgusta 1920 zahteval asistenco iz 2. orožniškega voda s sedežem istotam. Kaplar Franc Premk iz postaje v Oplotnici je to nalogo opravil v občinah Verholje, Grušovje in Tepanje, nato pa je izstavil račun za izplačilo dnevnic v višini 16 kron. Iz oddelka za narodno obrambo v Ljubljani so povprašali, zakaj je asistenco nudil orožnik iz krajevno nepristojne postaje. Odgovor je bil kratek, namreč, da so navedene tri občine v okolišu orožniške postaje Oplotnica in da krajevne razmere najbolje pozna domač mož postave. Račun so končno le izplačali.[161]

Prav iz tega arhivskega gradiva je razvidno, da so orožniške postaje imele žig z naslednjo vsebino: »Komanda V. žandarmeriske brigade. Postaja...« Do preimenovanja brigad v polke leta 1923 je imelo poveljstvo navedene orožniške brigade tri vrste žigov: v cirilici, latinici in slovenščini. Na slednjem je pisalo »Poveljstvo V. orožniške brigade v Ljubljani«. Za tem sta ostala le prva dva našteta žiga, slovenski je nekako izginil.

Ob koncu opisovanja nekaterih zapletov, povezanih s soškimi konji, naj zapišem, da so konji, bodisi tisti z nekdanje soške fronte bodisi last kmetov, v določenih plateh, zlasti tihotapski, še naprej belili glave možem postave vseh vrst.

3.4 Oškodovanci

Vojaško razsulo je marsikaterega častnika prizadelo tudi gmotno. Največkrat so bili ob prtljago ali konja. Že kmalu po razpadu države so vlagali zahtevke za povrnitev predmetov oziroma živali, v nasprotnem primeru pa vsaj izplačilo odškodnine.

Tako je bivši častnik avstro-ogrske vojske Richard Petak z Dunaja že 24. novembra 1918 pisal »An den Narodni Svet in Ljubljana«, kjer je v nemščini opisal, kako so mu 3. novembra istega leta v Ljubljani zasegli privatnega konja. Zahteval je vrnitev živali ali odškodnino. Neznani uradnik pri »Evidenci konj II. vojaškega okrožja SHS v Ljubljani« je 6. januarja 1919 na spis z roko pripisal: »Jugoslovanskim častnikom so bili na nemškem ozemlju ravno tako

oduzeti privatni konji in v mnogo slučajih cela prtljaga, zato mislim, da povrnitev ne pride niti v poštev.«[162]

Ob prevratu je imel podpolkovnik Eduard Herrmann, po rodu Čeh, v vojašnici 26. strelskega polka v Mariboru lastnega konja. Njegov konjar Možek je s konjem vred pobegnil proti Celju. Prizadeti častnik je prek češkoslovaškega veleposlaništva v Beogradu zahteval vrnitev konja ali nadomestilo v višini 16 tisoč kron. Neznan uradnik »Vojaške intendance za Slovenijo v likvidaciji« je 22. maja 1920 s pisalnim strojem pripisal na spis, da je za škodo verjetno odgovorna Jugoslavija. Član Komisije za terjatve proti bivšemu erarju pa je 9. februarja 1921 s svinčnikom zapisal to vprašanje: »... zato, ker je konja ukradel njegov hlapec?«[163]

Taki in podobni zahtevki so prihajali k nam z vseh območij nekdanje monarhije, zlasti z Dunaja in iz Prage. Finančna prokuratura je 2. maja 1919 razsodila, da država ne more biti odgovorna za tatvine, storjene med prevratom. Zaradi tega je že omenjena vojaška intendanca dosledno zavračala take zahteve in se pri tem izrecno sklicevala na navedeni sklep finančne prokurature.[164]

Ljubljanska vlada je morala reševati tudi vprašanja, povezana s škodo, ki jo je med vojno povzročila avstro-ogrska vojska. O tem so imeli na razpolago nemške zapisnike. Številni so se nanašali na območja občin od Škofje Loke do Oselice v Poljanski dolini. Škoda je bila prizadeta kmetom leta 1917, zapisniki pa so bili sestavljeni jeseni naslednje leto. Navajajo gmotno škodo za vsakega posestnika posebej, izračunano v kronah. Med njimi je naštet tudi dr. Ivan Tavčar, kateremu naj bi vojaki na Visokem povzročili za štiri tisoč kron škode. Naša nova oblast je to oceno preračunavala v vsakokratno vrednost krone oziroma v dinarje, kar naj bi koristilo pri delitvi premoženja bivše države.[165]

Odškodninski zahtevki te vrste so le deloma zadevali orožništvo ali stražnike, praviloma tedaj, ko je bilo treba preveriti resničnost navedb posameznih prosilcev.

3.5 »Dezertacije«

Dogajanje na naši severni, severovzhodni in zahodni meji Slovenije je zahtevalo vojaško silo. Niso bili dovolj le prostovoljci, ki so pozneje dobili ime po generalu Rudolfu Maistru.

Poverjeništvo za narodno obrambo je 9. novembra 1918 objavilo naredbo o vpoklicu vseh moških, starih od osemnajst do štirideset let.[166] Mobilizirani

so se morali javiti pri svojih poveljstvih v Ljubljani, Celju, Mariboru in Borovljah. To je pomenilo novo vojaško službo, čeprav je večina teh mož in fantov že pod cesarjem komaj čakala konec vojskovanja. Prihajalo je do pobegov iz enot ali do izmikanja vstopu v enote. Temu so rekli »dezertacije«. Begune je bilo treba poiskati in jih nato privesti v enote. Večino teh nalog so morali opraviti orožniki, nekaj tudi stražniki v mestih.

Štacijsko poveljništvo v Ljubljani je v slovenskem uradnem listu 3. decembra 1918 objavilo prvi oklic o vojnem begunu. Vojak Janez Vrh je 26. novembra 1918 pobegnil iz 137. trenske skupine, kar je pomenilo enoto zaledne oskrbe. S seboj je vzel rjava konja, trenski voz in popolno usnjeno vprego. Podan je bil skromen osebni opis iskanega. Na koncu je bilo opozorilo: »Podpisano poveljništvo svari, da bi kdo kupil konja in vprego.«[167]

Vojaško begunstvo je bilo še pogostejše med koroškimi operacijami pomladi 1919. Tako je vojaško sodišče Kraljestva SHS v Ljubljani zadnji dan maja 1919 v ljubljanskem uradnem listu izdalo tiralico za sedmerico vaščanov Sv. Vida nad Cerknico. Vsi so služili v pehotnem polku v prestolnici in jo skupaj popihali domov. Treba jih je bilo prijeti in privesti v vojaške zapore v šempetrski vojašnici v Ljubljani.[168]

Odpor do vojaške suknje je bil velik, za kar je bilo več razlogov. Eden od njih je bil verjetno tudi vse doslednejša srbijanizacija vojske. Ob tem se je proti vpoklicu pojavljala propaganda tako doma kot na spornem ozemlju Koroške.

Dne 23. marca 1919 dopoldne je nemški zrakoplov od Maribora proti Murski Soboti odmetaval letake z naslovom Dragi narodnjaki! Vsebina je bila naperjena proti pripadnosti teh krajev Kraljevini SHS. Šest dni pozneje je okrajno glavarstvo v Slovenj Gradcu naročilo vsem županstvom, orožniškim postajam in drugim, da te letake poberejo in jih oddajo glavarstvu.[169] Podobne letake je 17. maja 1919 letalo spet odvrglo na območju ptujskega okraja.[170]

Dne 2. maja 1919 je tuje letalo v okolici Velikovca trosilo letake z naslovom Slovenski vojaki! Besedilo je bilo naperjeno proti vojni na Koroškem, za dobre odnose z Avstrijo in proti Srbom. Natisnila naj bi ga Učiteljska tiskarna v Ljubljani, podpisan pa je bil četovodja Oblak, član Slovenskega vojaškega sveta v Ljubljani, s sedežem v šempetrski vojašnici, je 5. maja istega leta poročalo poveljstvo dravske divizijske oblasti in priložilo letak.[171] Poverjeništvo za notranje zadeve je 9. maja naročilo policijskemu ravnateljstvu v Ljubljani, naj ugotovi resničnost navedbe tiskarne. Od tam so po dveh dneh odpisali, da v navedeni tiskarni niso natisnili letaka in sploh ne vedo zanj.[172]

V noči s 6. na 7. maj 1919 so v Škofji Loki našli lepake proti vpoklicu letnikov 1890–1895. Tam se je 7. maja zbralo okoli petindvajset mobiliziranih,

ki so vzklikali republiki, proti kralju, je istega dne poročala orožniška postaja v Škofji Loki, lepak pa priložila.[173]

Dne 9. maja 1919 je bil v Dobrni vasi pri Brežicah javni shod. Govorniki so pozivali fante, naj se odzovejo pozivom k vojakom. Tedaj pa je nastopil Andrej Zupančič iz vasi Lovče in navzoče pozval, naj se vpoklicu ne odzovejo. O tem je 7. junija 1919 poročala postojanka vojaške policije v Zidanem mostu in tudi sicer kritično opisala varnostne razmere v Brežicah. Nato je orožniška postaja Dobova dobila iz Ljubljane nalogo, da poroča o tem shodu. V glavnem so vsebino navedb ovrgli, Andreja Zupančiča pa so 20. junija aretirali in predali okrožnemu sodišču v Celju, od koder so ga izpustili kmalu po preiskavi.[174]

Komandir orožniške postaje Moravče je 9. maja 1919 rokopisno poročal poveljstvu V. orožniške brigade v Ljubljani o zboru vpoklicancev, ki je bil prejšnji večer v Moravčah. Zbralo se je okoli dvesto moških. Sklenili so, da se pozivu na orožne vaje ne bodo odzvali. Razšli so se ob 23. uri, vmes pa so peli, vzklikali republiki in proti farjem. Okrajni glavar v Kamniku je dogodek označil za boljševizem, komandir orožniškega voda pa je shod označil le za odpor proti orožnim vajam. Navedeno enoto so okrepili z enajstimi možmi, seveda začasno.[175]

Dne 10. maja 1919 je poveljstvo V. orožniške brigade izdalo okrožnico vsem postajam, okrajnim in oddelčnim poveljstvom, kjer so naročili, da je treba hujskače proti odzivu na vpoklic aretirati in predati sodišču. Obveznike je treba nenadoma poloviti in predati vojaškim poveljstvom. Poročajo naj o odzivu na mobilizacijo.[176]

Ministrstvo za vojsko in mornarico je vojakom prepovedalo, da bi na dopust odhajali z orožjem. Ta ukaz so prek notranjega ministrstva posredovali deželni vladi v Ljubljani, njeno poverjeništvo za notranje zadeve pa dalje podrejenim uradom. Prebivalstvo so pozvali, naj kršitve vojakov te vrste javlja pristojni oblasti in orožniškim postajam.[177]

Ponoči z 2. na 3. junij 1919 je okrog šestdeset vojakov, ki naj bi zjutraj odpotovali na Koroško, popivalo po ptujskih gostilnah, razgrajalo, odvzemalo vino. Škode je bilo za 10.524 kron. Ker so bili oboroženi, tamkajšnji policijski stražniki niso posredovali s silo, saj bi sicer prišlo do krvoprelitja, so ocenili.[178]

Okrajno glavarstvo v Prevaljah je zadnji dan 1921 pisalo o težavah pri vpoklicu fantov na služenje vojaškega roka in pri tem navedlo tole: »Vpoklicani rekruti pa bi v Sloveniji radi služili, celo tudi na Hrvaškem, boje se pa službe v Srbiji in Macedoniji.«[179]

3.6 Oboroženi vaščani branijo mladeniča

Odpori proti mobilizaciji mož in fantov za koroško bojišče pomladi 1919 so prerasli v zelo resno varnostno vprašanje. Povedati je treba, da je tedaj prebivalstvo na podeželju imelo precejšnje količine strelnega orožja, ki so ga vračajoči se vojaki prinesli s seboj ali pa so ga vaščani pobrali, odvrženega po poteh. Za razreševanje teh zapletov so bili najprej poklicani orožniki, neredko pa so jim prišli na pomoč tudi vojaki.

S kakšnimi težavami so se pri tem spopadali možje postave, izpričuje dogodek v vasi Veliki Podlog v krškem okraju. Tam so orožniki 2. junija 1919 prijeli mladeniča, ki ni hotel oditi na tako imenovane orožne vaje, saj je to največkrat pomenilo prave strelske jarke. Sovaščani so tedaj posegli po skritem orožju in se potegnili za fanta. Možje postave so se pred oboroženo skupino umaknili v poslopje osnovne šole in začelo se je medsebojno streljanje. Ko je orožnikom zmanjkalo streliva, so se morali predati in mladeniča so prijatelji rešili iz rok pravice.[180] Pomoči od drugod ni bilo moč priklicati, saj je nekdo prerezal telefonsko žico. Končno se jim je to posrečilo in na kraj je prispela velika množica orožnikov in vojakov.

Poveljnik 1. orožniške čete v Celju, stotnik Josip Mlaker, je alarmiral dosegljivo moštvo te enote in ob 22. uri istega dne so z vlakom krenili iz Celja. V skupini je imel 12 orožnikov in 21 vojakov. V Zidanem mostu se jim je pridružila še enota 92 vojakov strojnične čete iz sestava 26. srbskega pešpolka. Na tej postaji je navedeni stotnik dobil telefonsko pooblastilo, da poveljuje celotnemu moštvu, tudi vojakom. Odpeljali so se v Krško, kjer je izstopilo 62 mož, za vodiče pa jim je določil 8 orožnikov iz Krškega in Vidma. Tema vodoma je ukazal, da kreneta proti Kostanjevici in Brežicam. Sam je z drugo polovico moštva nadaljeval vožnjo do Brežic, kjer so izstopili in tam jih je čakala enota 240 srbskih vojakov iz Zagreba. Krenili so v smeri proti Kostanjevici in Krškem, da bi se nekje na sredini poti srečali s tistimi, ki so šli na pohod iz Krškega. Vsi so dobili nalogo, da aretirajo uporne vaščane Velikega Podloga in po hišah iščejo skrito orožje. Tam doli so ostali pet dni in prijeli 48 obveznikov-begunov ter zasegli 50 kosov orožja, kot je po akciji pisno in obširno poročal stotnik Mlaker.[181]

Dne 5. junija 1919 so prijeli tudi glavnega osumljenca upora, Justina Longa, doma iz Velikega Podloga. Predali so ga okrožnemu sodišču v Novem mestu in po treh dneh so ga izpustili. Kmalu so ga ovadili za poškodovanje telefonske zveze v vasi Križaj, ga ponovno prijeli in izročili sodišču, ki je obe

ovadbi združilo, je 5. avgusta 1919 na zahtevo okrajnega glavarstva poročalo okrajno sodišče v Krškem.[182]

Poveljstvo savske divizijske oblasti v Zagrebu je 6. junija 1919 brzojavilo poveljstvu dravske divizijske oblasti v Ljubljani in navedlo tri osebe, ki naj bi bile hujskači upora v Velikem Podlogu. Orožniška postaja Krško je preverila zadevo in 20. junija 1919 pisno odgovorila v Ljubljano, da jim ni mogoče dokazati hujskanja k upiranju. Nato je poverjeništvo za notranje zadeve odpisalo dravski diviziji, da ni razlogov za aretacijo ali sodno postopanje proti navedeni trojki.[183]

Okrajno glavarstvo v Krškem je 5. junija, še preden sta orožništvo in srbsko vojaštvo končala pohod po Posavju, pisno predlagalo deželni vladi za Slovenijo, da bi tamkajšnje orožništvo okrepili za petnajst mož. Poverjeništvo za notranje zadeve je nato sporočilo poveljstvu V. orožniške brigade, da je to mogoče reševati s koncentracijo obstoječega moštva, če bi se razmere spet zaostrile.[184]

3.7 Napad na orožniško postajo

Patrulja šestih orožnikov s postaje v Kostanjevici (ob Krki) je 27. maja 1919 ponoči obkolila senik pri vasi Oštrc in prijela šest fantov, ki se niso odzvali vpoklicu na orožne vaje. Pri sebi so imeli nabito vojaško puško. Vklenili so jih in odgnali proti Kostanjevici, spotoma pa so jih vaščani Oštrca kamenjali in šele s streli v zrak so se možje postave otresli teh nadležnežev.

Ko so jih privedli na orožniško postajo v Kostanjevici, so jih začeli zasliševati, da bi nato sestavili kazenske ovadbe in jih odstopili sodišču, fante pa s spremstvom odpeljali v Ljubljano. Sredi dopoldneva se je pred poslopjem postaje zbralo okoli petdeset moških in žensk. Nekateri so bili oboroženi s strelnim orožjem, drugi pa s kmečkim orodjem. Prijete so hoteli osvoboditi s silo. Prišlo je do medsebojnega streljanja, v katerem je bila ranjena ženska. Tedaj so se napadalci umaknili.

Orožniki so brzojavili po pomoč na poveljstvo orožniške čete v Novem mestu. Na pomoč je takoj odšlo dvaindvajset mož, ki jih je vodil Alojzij Barle, stotnik in komandir navedene čete. Ko so prihiteli na kraj, se je množica že razšla. Naslednji dan so aretirane odgnali vojaškim oblastem v Ljubljano in začeli iskati pobudnike upora, je o dogodku obširneje poročal imenovani stotnik ter poročilu priložil dve skici: kako je potekal napad na orožniško postajo ter opis lege vasi, od koder so bili uporni prebivalci.[185]

Dne 4. maja 1919 je orožniška postaja Dobova poročala o dogodku v vasi Loče. Na velikonočni ponedeljek, 21. aprila 1919, je prišlo do medsebojnega streljanja med fanti iz vasi Loče in Rigonce na eni ter iz Mihalovca na drugi strani. Bilo je več ranjenih in orožniška patrulja je začela poizvedovati za krivci. Dne 3. maja 1919 zvečer je patrulja s tem namenom prišla v Loče. Opazila je enega od fantov, ki se ni odzval vpoklicu v vojsko, ga aretirala in vklenila v verigo. Ko so ga gnali skozi vas, se je Jožef Volovec vrgel na tla in ni hotel iti naprej. Možje postave so ga hoteli naložiti na kmečki voz in odpeljati na postajo, a ni bilo župana, da bi odredil voz. Ko je slednji le prišel domov, je začelo deževati, zato je predlagal, da bi aretiranega začasno spravili v njegovo hišo. Tedaj so vaščani, ki so do tedaj opazovali dogodek, nenadoma izginili za plotove in ograje. Patrulja je zaslutila nevarnost napada, zato so hitro odšli iz vasi. Za njimi so padli trije streli, vendar fanta niso uspeli osvoboditi.[186]

3.8 Težave z vojaštvom

Z vojaškimi enotami, ki so k nam prišle na pomoč pri zagotavljanju javne varnosti, so nastale različne težave. V Sloveniji je tedaj veljal še avstrijski zakon o nastanitvi vojaštva z dne 11. junija 1879, državni zakon št. 93. Določal je, da mora vojska lastnikom zasebnih prostorov, v katerih so bile enote začasno nastanjene, plačevati določene dnevne pristojbine, in sicer za častnika 52 kron, za vojaka 2 in za konja 3 krone. Po tem so se morale ravnati vse čete, ki so se oskrbovale iz Vojaške intendance za Slovenijo.

Vojaški oddelki, ki so k nam prispeli od drugod, večinoma iz Srbije, pa so se ravnali po srbskem zakonu o administraciji vojske, ki je med drugim določal, da breme vojaške nastanitve pri zasebnikih nosi občina sama. Za občine je to pomenilo velik strošek. Zato je oddelek za narodno obrambo pri deželni vladi za Slovenijo pisal ministrstvu za vojsko in mornarico in predlagal, da bi do izenačitve predpisov te vrste za vso državo v Sloveniji še naprej veljal omenjeni avstrijski zakon.[187] Na spis, ki je potoval v Beograd, so z roko pripisovali svoje mnenje različni vojaški uradi in to se je končalo 6. februarja 1920, ko so iz prestolnice države sporočili v Ljubljano, da je »dopis sedaj brezpredmeten«.[188] Prestolonaslednik Aleksandar je namreč 19. avgusta 1919 s posebnim ukazom razširil veljavnost srbskih vojaških predpisov na vso državo.[189] Na podlagi tega ukaza je minister za vojsko in mornarico izdal izvršilno naredbo, ki pa postavljenega vprašanja sploh ni urejala.[190]

Vrnimo se sedaj nazaj v Posavje. Srbski vojaki so se tam prehranjevali v vojaški kuhinji, vendar so si posamezniki privoščili še dodatno hrano, nastanili pa so se celo v hotelu, je 20. januarja 1920 v svojem poročilu za oddelek narodne obrambe pri deželni vladi za Slovenijo zapisal okrajni glavar.[191] Stroške je bilo treba namreč plačati.

3.9 Razglasitev »vojnega stanja«

V krajih na Koroškem in v sosednjih okrajih so se širila nasilna dejanja, od puntarstva do oboroženih ropov. Zaradi tega sta poverjeništvi za notranje zadeve in za pravosodje na okoliških območjih 14. maja 1919 razglasili nagla sodišča.[192] Preki sod, kot so rekli, so uvedli na območjih okrajnih glavarstev Celje, Maribor, Slovenj Gradec in Radovljica ter v mestih Celje in Maribor. V posebnem razglasu sta poverjeništvi navajali javnosti, da je namen tega ukrepa odvrniti ljudi od združevanja za storitev tovrstnih nasilnih dejanj, od hujskanja k takim dejanjem in od udeležbe pri tem nasilju; naglo sodišče je pristojno le za izrekanje smrtne kazni.

Po desetih dneh so v ljubljanskem uradnem listu objavili še podrobna navodila za delovanje vojaških sodišč, ki so bila na vojnem območju pristojna tudi za civilne osebe,[193] izdala pa sta jih načelnik štaba, vojvoda Mišić, in poveljnik dravskega divizijskega območja Smiljanić.

Dogajanja na Koroškem so bila poglaviten razlog, da je ministrski svet 20. maja 1919 razglasil »vojno stanje«, ki je veljalo na ozemlju pod nadzorom deželne vlade za Slovenijo. Kaj je to pomenilo? Omejili so zborovalno in društveno pravico. Na vse take sestanke je smela oblast pošiljati svoje zastopnike, da so nadzirali dogajanje in razpustili zbor, če je ta obravnaval zadeve, ki niso bile naštete v statutu, če je ogrožal javni red in mir, če je bil protizakonit ali državi nevaren. Oblast je smela poseči tudi na področje svobode tiska.[194] Podlaga za razglasitev »vojnega stanja« v Sloveniji je bil avstrijski zakon z dne 5. maja 1869, ki je v določenih razmerah dopuščal, da se razveljavijo določbe državnega osnovnega zakona o splošnih državljanskih pravicah z dne 21. decembra 1867. Navedeni poverjeništvi sta sredi septembra 1919 objavili ukinitev naglih sodišč in podobnih ukrepov.[195]

Kraljevski namestniki so 10. oktobra 1939 določili postopek za podeljevanje posebne spomenice udeležencem bojev za osvoboditev severnih krajev Jugoslavije v letih 1918-1919. Do nje so bili upravičeni vsi, ki so se od 29. oktobra 1918 do 5. maja 1920 borili na Koroškem, Štajerskem, v Prekmurju

in Medžimurju.[196] Nato je minister za vojsko in mornarico izdal še pravilnik o podeljevanju te spomenice.[197]

3.10 Nadziranje potovanj

Ljubljanska vlada je štela za potrebno, da vzpostavi določen red v gibanju prebivalstva znotraj njenega območja, z njega v tujino in obratno. Zaradi obremenjenosti železnic s prevozi umikajočih se nekdanjih avstro-ogrskih vojakov je poverjenik za promet dr. Pavel Pestotnik 6. novembra 1918 objavil naredbo, ki je od naslednjega dne zvečer prepovedovala vsakršen promet civilnih oseb po vseh železniških progah na slovenskem ozemlju.[198] To je bilo preklicano predzadnji dan novembra istega leta.[199]

Poverjeništvo za notranje zadeve je 12. novembra 1918 v uradnem listu objavilo, da potrebuje vsakdo, ki potuje po ozemlju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, legitimacijo, s katero se izkaže javnim stražam in oblastvom; te dokumente izdajajo okrajna glavarstva, mestni magistrati in policijsko ravnateljstvo v Ljubljani.[200]

Za tem so urejali potovanja v tujino in iz tujine. Uredba narodne vlade SHS v Ljubljani, objavljena 14. januarja 1919, je določila, da potrebuje begunec za vrnitev domov le osebni dokument, drugi državljani pa potni list. Tujci iz zavezniških držav (vojaki, ujetniki) in iz držav, »katerih interesi se strinjajo z našimi«, so lahko potovali k nam prosto z rednimi dokumenti, drugi tujci pa so morali svoj potni list najprej poslati pristojni oblasti v kraju, kamor so želeli pripotovati. Naši podaniki so smeli potovati na tuje s potnim listom, ki je veljal do trideset dni, pogoj pa je bil, da trenutno niso bili zavezani vojaški službi. Tujci so odpotovali z našega ozemlja z istim dokumentom, s katerim so pripotovali k nam, ali pa so za to dobili prepustnico pri političnem oblastvu.[201]

Ko je ministrstvo za notranje zadeve dovolilo, da se sme za veliko noč v Beogradu odvijati socialistični kongres, je slovensko poverjeništvo za notranje zadeve 17. aprila 1919 obvestilo vsa oblastva prve stopnje, da delegatom izdajo potne izkaznice.[202] Zbor socialistov je potekal 20. aprila 1919 in velja za prvi kongres Komunistične partije Jugoslavije, udeležilo pa se ga je 431 delegatov.[203]

Konec pomladi 1919 je to področje začelo vedno bolj urejati notranje ministrstvo v Beogradu samo. Tovrstni predpisi so se menjali in dopolnjevali, tako da orožnikom, financarjem in policistom, ki so nadzirali potovanja, res ni bilo enostavno. Navedeno ministrstvo je poleti 1921 za vso državo predpi-

salo potne izkaznice, nato pa je pokrajinska uprava za Slovenijo vsebino razglasila v ljubljanskem uradnem listu.[204] Temu namenu je služila ali potna listina s sliko ali potno dovoljenje z osebnim opisom in vpisanim namenom potovanja. Slednjo listino je bilo moč dobiti pri vsakem občinskem županstvu ali okrajnem glavarstvu, veljala je mesec dni, za zanesljive osebe pa celo leto dni. Delavci, kmetje, dijaki in drugi, ki so imeli redne opravke zunaj kraja prebivališča, so taka dovoljenja dobili za dva meseca veljavnosti. To so preklicali konec septembra 1921.[205] Potno dovoljenje oziroma izkaznica je bila nato potrebna le za pot v Beograd. Izgleda, da se je prestolnica na ta način skušala zavarovati pred nezaželenimi prišleki.

3.11 »Državi nevarna demonstrativna dejanja«

Narodna vlada je ocenila, da mora poseči na področje, ki je bilo občutljive politične narave, zadevalo pa je predvsem nezaželene spomine ali skomine na bivše cesarstvo. Dne 17. januarja 1919 je objavila Naredbo glede državi nevarnih demonstrativnih dejanj, kot se je imenovala.[206] Prepovedovala je vsako javno izražanje odpora do domače vlade in njenih organov ali zaničevanje njenih odredb, enako tudi kakršnokoli sodelovanje pri volitvah v javnopravne zastope tujih držav, ki bi se odvijalo na našem ozemlju. Rečeno je bilo, da bodo take prestopke kaznovala okrajna glavarstva in policijska oblastva, kazen pa bo znašala od dvajset do dva tisoč kron ali zapor do treh mesecev ali celo oboje hkrati. Pri tem ne bo pomembno, če bo zoper storilca uvedeno še kazensko sodno postopanje, so zapisali.

Istega dne, ko je bila javnosti sporočena ta odredba, je ljubljanski pešpolk SHS poročal poveljstvu II. vojaškega okrožja v Ljubljani, da župnik Henrik Bukovic v Mokronogu »hujska ljudstvo proti naši državi«. Za pričo so navedli nadporočnika Lunačka ter predlagali, da se uvede kazenski postopek zoper duhovnika. Šlo je za tamkajšnjega dušnega pastirja, rojenega leta 1874 v Radovljici. Naslednji dan je omenjeno poveljstvo poslalo spis osrednjemu uradu narodne obrane - s pripombo, da je prejelo več takih sporočil, a se ime župnika omenja prvič. Predstojnik tega urada Keršovan je 25. januarja 1919 pripisal na spis, namenjen oddelku za narodno obrambo, da priče Lunačka ni bilo mogoče zaslišati, ker je bil poslan na Koroško, spis pa bo odstopil tudi knezoškofijskemu ordinariatu v Ljubljani.[207]

Očitno je prihajalo do različnih tolmačenj, kaj je to državi nevarno demonstrativno dejanje. Zaradi tega je navedena vlada zadnji dan januarja 1919 v okrožnici pojasnila, da sem spada tudi izobešanje ali nošenje zastav ali znakov, ki motijo javni red in mir in s katerimi se kaže odpor do naše vlade oziroma države.[208] Okrožnico so naslovili vsem političnim in policijskim oblastvom, vštevši orožniške postaje; prav na slednje je padlo glavno breme odkrivanja tovrstnih prestopkov. Nova okrožnica podobne vsebine je nato izšla 12. aprila 1921 in je prepovedala vse znake bivših nemških društev Südmark in Schulverein, grbe nekdanje države in njenih dežel, njihove zastave, slike vladarjev, himne in podobno. Prepovedano je bilo nositi uniformo bivše vojske in njena odlikovanja.[209] Dne 4. maja 1921 je izšla nova naredba,[210] ki je pojasnjevala, kdaj je tako dejanje storjeno v javnosti. Povišala je denarno kazen za take prestopke, in sicer do 10.000 kron.

Zakonodajni odbor narodne skupščine v Beogradu je 2. novembra 1921 potrdil zakon, s katerim je prenehal veljati omenjeni predpis ljubljanske vlade.[211]

Narodna vlada SHS v Ljubljani je 17. januarja 1919 uvedla tudi pisemsko cenzuro.[212] Kako je izgledala? Vsa pisma, naslovljena v tujino ali od tam poslana k nam, so morala biti odprta. Na ovojnici je moral biti naslov pošiljatelja. Poverjenik za notranje zadeve je skupaj s poverjenikom za promet določil poštne urade, kjer so poslovali cenzurni uradniki. Vsaka pošta je morala vsa pisma pošiljati tem cenzorjem. Pisem, ki jih ti niso označili kot dopustna, poštarji niso smeli pošiljati naprej. Ta cenzura je bila odpravljena 2. maja 1921.[213]

3.12 Skrbi z orožjem

Po končani svetovni vojni so se neredki možje in fantje vrnili domov v polni vojaški opremi, vštevši orožje in strelivo. To je veljalo zlasti za tiste, ki so se vračali po stranskih, nenadzorovanih poteh. Orožje so začeli nekateri uporabljati za divji lov, ob veseljačenju na raznih družinskih ali vaških praznovanjih, pri roki pa so ga imeli tudi za vsak primer. Oblast se je posebej bala za morebitno drugačno uporabo takega orožja, ki bi morda dišala po prekucniških uporih, ki jih je skoraj dosledno povezovala z vplivom iz boljševiške Rusije.

Že 16. decembra 1918 je stražmojster z orožniške postaje Krška vas poročal o tovrstnih razmerah na »stražnem okrožju« in med drugim zapisal: »Kar se tiče oddaje orožja, ne odda ljudstvo prostovoljno prav nič. Kar se odda, se dobi le s trudapolnim iskanjem. Tudi ni nikakor misliti, da bi tukajšnje ljuds-

tvo oddalo prostovoljno kaki živež oziroma prešiče. Čujejo se nasprotno celo vesti, da bi se ljudstvo rekviziciji s silo uprlo.«[214]

Dne 3. januarja 1919 je oddelek za narodno obrambo pri narodni vladi SHS v Ljubljani izdal vsem okrajnim glavarstvom in mestnim magistratom razglas, s katerim jih je obvestil, da bo organizirana legija koroških prostovoljcev, zaradi česar potrebujejo orožje, ki naj se zbira na orožniških postajah.[215] Hkrati jim je razposlal letake o tej legiji, ki so imeli naslov Rojaki! Slovenska Koroška je v nevarnosti![216] Kmalu za tem je prispelo v Ljubljano sporočilo iz Kranja, da v Poljanski dolini odvračajo mladeniče od tega, da bi se priglasili v koroško legijo. Zato sta orožniški postaji Poljane in Gorenja vas morali preveriti to vest in predzadnji oziroma zadnji dan januarja 1919 sta poročali, da tam ni bilo nobene propagande proti prostovoljcem za Koroško. Res pa je, da sta se z območja obeh enot prijavila le dva prostovoljca.[217]

Dne 9. januarja 1919 je okrajno glavarstvo Novo mesto poročalo narodni vladi v Ljubljani, da je bilo »razoroževanje« opravljeno v okolici okrajnega središča, ne pa po celem območju okraja. Orožniki in srbski vojaki so dotlej našli 9 vojaških pušk, 8 karabink, 16 bajonetov, samokresa, 3 bodala, sabljo, 138 nabojev za puško in 21 nabojev za samokres. Razoroževanje je potekalo od hiše do hiše, zato je trajalo dalj časa.[218]

Dne 5. marca 1919 je minister za vojsko in mornarico izdal pisni ukaz o odvzemanju orožja, ki ga je prebivalstvo posedovalo nezakonito.[219] Nato je ljubljansko poverjeništvo za notranje zadeve 8. marca 1919 objavilo razglas, katerega vsebino je mogoče na kratko povzeti takole: Zoper vse tiste, ki ne bodo oddali orožja takoj po tem pozivu, bo oblast ukrepala po civilnih in vojaških predpisih. Prebivalstvo so namreč pozvali, naj pomaga varnostnim organom in oblastvom: Vsakdo, ki bo pripomogel k zaplembi vojaškega orožja in streliva, bo dobil nagrado.[220] Torej je šlo za prikrit poziv vsem, naj oblastem prijavljajo skrivne oborožence. Uspeh tega razglasa po vsej verjetnosti ni bil posebno velik. Zato je isto poverjeništvo 22. maja 1919 izdalo naredbo o oddaji neprijavljenega orožja,[221] ki ga je bilo treba takoj oddati okrajnim glavarstvom. Organi javne varnosti so smeli opravljati hišne preiskave, da bi odkrili in zasegli skrito orožje. Kdor ni ravnal po tej odredbi, bil pa je odkrit ali izdan, je bil kaznovan z globo od 20 do 200 kron ali z zaporom do 10 dni.

Jeseni 1919 je zadevo vzel v roke minister za vojsko in mornarico. Izdal je tri odloke, ki so urejali promet z lovskim orožjem in strelivom, nabavo orožja in streliva za posameznike ter nabavljanje razstreliva.[222] Postopoma so se razmere na Slovenskem po tej plati izboljšale, čeprav nihče ni natanko vedel,

koliko orožja je ostalo skritega po vaseh, trgih in mestih. Strelno orožje je ostalo posebno varnostno vprašanje ves čas obstoja kraljevine.

3.13 Nemirna Slovenija

Neurejene razmere doma in deloma tudi v tujini so bile glavna okoliščina, ki je večje ali manjše skupine ljudi prignala do obupa in so zato včasih segli celo po orožju. Nastali so upori, ki so zahtevali posredovanje ne le orožnikov, marveč tudi vojske. Med temi dogodki bom omenil samo nekatere, saj o njih pišem še v drugih poglavjih te knjige, zlasti v štirinajstem, kjer bo govor o tako imenovani boljševiški nevarnosti pri nas.

Dne 22. decembra 1918 popoldne je bil v orlovski dvorani v Št. Jerneju na Dolenjskem shod, ki ga je sklicala kmetska zveza, organiziral pa ga je tamkajšnji kaplan Rudolf Kapš. Zbralo se je skoraj 800 prebivalcev. Ko je kaplan najavil govornika dr. Lovra Pogačnika, poverjenika za narodno obrambo, je v dvorani vzkipelo in ogorčeni kmetje so organizatorja porinili iz dvorane. Na pomoč so prihiteli trije možje postave, ki so nesojenega govornika stežka rešili pred množico. Stražmojster je razglasil, da je shod končan, in navzoče pozval, naj se mirno razidejo. Okrajno orožniško poveljstvo v Novem mestu je dne 27. decembra 1918 v svojem poročilu o dogodku zapisalo, da je bil vzrok za izgred sovraštvo ljudi do navedenega kaplana in župnika Antona Lesjaka: oba sta bila proti novi državi in pristaša Slovenske ljudske stranke. O dogodku so spet poročali drugi dan leta 1919, v tretjem poročilu pa so dne 18. januarja 1919 že navedli, da so orožniki prijeli kolovodje in jih ovadili okrajnemu sodišču.[223]

Orožniška postaja Novo mesto je 28. decembra 1918 poročala višjemu orožniškemu poveljstvu v Ljubljani o dogodkih v Kandiji. Prejšnji dan se je v vasi Drska zbralo nad tristo kmetov z območja občine Šmihel - Stopiče, ki je imela sedež v Kandiji. Odšli so pred poslopje županstva in vzklikali svoje zahteve. Odstopiti mora župan. Niso bili zadovoljni, ker so se občinske davščine (doklade) zvišale s petdeset na sedemdeset odstotkov, saj je občina na ta način skušala zbrati denar, ki ga je med vojno dala kot vojno posojilo. Odborniki in župan Josip Zurc so morali podpisati, da bodo vojno posojilo v višini 51.000 kron prevzeli nase in da bodo odstopili. Med protestom, ki je trajal od sredine dopoldneva do mraka, so posamezniki vzklikali, da je sedaj svoboda in da ne rabijo žandarjev, lov in ribolov pa naj postaneta prosta. Množica je s tem pokazala, da se strinja z boljševizmom, so zapisali sestavljalci poročila, ki

so ga podpisali celo trije: postajni stražmojster, okrajni in oddelčni orožniški poveljnik.

Ker je šlo za dogodek v največji občini na nekdanjem Kranjskem, je nastal pravi poplah. Oddelčno orožniško poveljstvo v dolenjski prestolnici je predzadnji dan leta 1918 zaprosilo poverjeništvo za notranje zadeve v Ljubljani, naj pošlje vojaštvo na pomoč. Zadnji dan starega leta se je to poverjeništvo obrnilo na poverjeništvo za narodno obrambo in predlagalo, da se v Novo mesto pošlje vojaška asistenca jakosti treh vodov, v katerih naj bodo Srbi ali morda še Primorci, nikakor pa ne Dolenjci. Na silvestrovo istega leta je okrajno glavarstvo Novo mesto sporočilo v Ljubljano, da so aretirali enega od kolovodij, in sicer Frana Florjančiča iz vasi Mali Slatnik. Prvi dan novega leta 1919 je prišlo pred stavbo okrožnega zapora v mestu ob Krki okoli tristo ljudi, ki so zahtevali, da prijetega izpustijo na prostost. Orožniki so posredovali in pozivali množico k razidu, kar se je tudi zgodilo. Ta dan je v Novo mesto prispela četa 140 srbskih vojakov.[224]

Dne 31. decembra 1918 se je pred županstvom občine (Dolenjske) Toplice zbralo okrog 150 kmetov, ki so od župana zahtevali pojasnilo, kako je z odplačevanjem med vojno danega posojila. Tja so privedli tudi župnika in od njega zahtevali, da jim pove, kam je dal denar za prodane cerkvene zvonove in les. Orožniško poveljstvo v Novem mestu je na kraj poslalo desetino mož postave, da so okrepili domače moštvo.[225]

Dne 9. januarja 1919 je okrajno glavarstvo Krško poročalo ljubljanskemu poverjeništvu za notranje zadeve o ropanju bivših vojakov v Radečah, Krškem, Leskovcu in Boštanju. V trgovinah so iskali predvsem živila. »Da se enaki čini ne ponove, dal sem ukaz orožnikom, da vsak enak pojav s kruto silo zatro, pustil sem to razglasiti po občinah in prosil za poučilo ljudstva župne urade,« je dodal glavar.[226] Tiste dni so namreč v Sevnici iz mlinov vozili moko in jo nakladali na vlak, ki naj bi jo odpeljal v Avstrijo. Ko so za to izvedeli delavci kopitarne Winkle, so 11. januarja 1919 odhiteli na kolodvor in moko odvzeli. Posredovali so orožniki in zaprli so nekaj mož. Naslednji dan po končani maši se je pred sodnimi zapori v Krškem zbrala množica in zahtevala, da prijete izpustijo. Na pomoč je prihitela enota 60 vojakov iz Zagreba.[227]

Kaže, da se je preplašil tudi okrajni glavar v sosednjih Brežicah. Tistega dne, ko so delavci s silo izpraznili na vlak naloženo moko v Sevnici, je zaprosil v Ljubljano, naj v okraju razglasijo nagla sodišča, saj pomiritev prebivalstva ni uspela, orožniki pa so odpovedali. Že naslednji dan je še sporočil, da so orožniške postaje dobile okrepitev, prispeli pa so tudi vojaki, zato je zavladal mir.[228]

Po sevniških dogodkih so na ljubljansko vlado prihajale pritožbe na račun krškega okrajnega glavarja. Na 67. seji te vlade so obravnavali dogodke v Posavju in sklenili, da jih bo poverjeništvo za notranje zadeve še dodatno preučilo in o njih poročalo na eni od prihodnjih sej vlade.[229] Narodno-socialna zveza v Ljubljani je o sevniških dogodkih sprejela posebno Spomenico o razmerah v Sevnici, ki je obsegala dvanajst tipkanih strani.[230] Izkazalo se je, da je narodni svet v Sevnici že 3. decembra 1918 opozoril narodno vlado v Ljubljani o težavah s prehrano prebivalstva v tem predelu, kjer je bila zelo slaba preskrba.

Okrajno glavarstvo Ljutomer je 10. februarja 1919 poročalo o uporu oboroženih kmetov v Radgoni. Bilo jih je okoli 500, oboroženi so bili s puškami in ročnimi granatami, imeli so tudi enajst strojnic. Naščuvali naj bi jih avstrijski Nemci z govoricami o vpoklicih Slovencev v vojsko. Najprej so zasedli kolodvor in nato napadli še mesto. Vojska je branila vojašnice, dokler jim ni prišla na pomoč četa vojakov iz Razkrižja. Orožniški stotnik Sagadin je poveljeval orožnikom in prostovoljcem in po treh dneh upora je upornike 7. februarja 1919 pognal proti Cankovi. Zahteval je, da tamkajšnje orožniške postaje okrepijo s 34 možmi.[231]

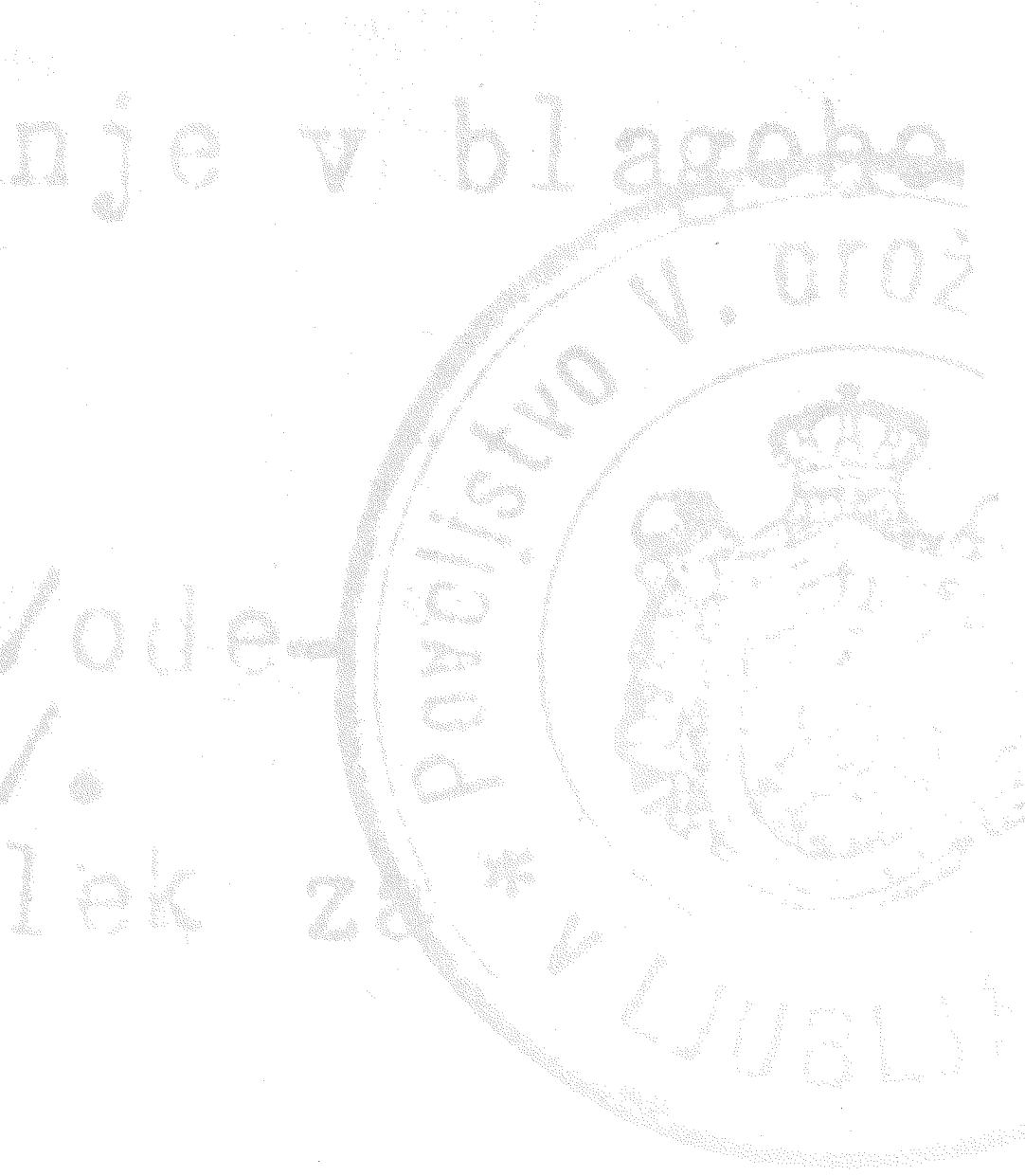
Dne 19. februarja 1919 so hoteli uslužbenci kneza Auersperga v Budganji vasi pri Žužemberku kmetom prodajati les. Zbralo se je okoli 150 kmetov, ki so zahtevali nižje cene, ki bi jih določili sami. Prišlo je do prepira in groženj uslužbencem, ki so se z begom komaj rešili. Tamkajšnja orožniška postaja je aretirala kolovodji in ju predala sodišču, prijeli pa so še dvajset drugih kmetov.[232]

Vrelo je tudi v Beli krajini. Orožniška postaja Vinica je 4. aprila 1919 poročala o boljševizmu v sosednji Hrvaški, saj preti, da se bo razširil tudi na Kranjsko. Prosila je za pomoč orožnikov ali vojakov. Okrajno glavarstvo Črnomelj je 9. aprila 1919 obširneje opisalo tamkajšnje razmere, ki so bile pogojene zlasti s pomanjkanjem živil. Ta opozorila niso bila iz trte izvita. Zaradi nezadovoljstva po žigosanju kronskih bankovcev so se 21. aprila 1919 dvignili oboroženi kmetje; zgodovinarji so te dogodke pozneje poimenovali kot viniško republiko.[233] Oblasti so 27. aprila 1919 poslale tja 15 orožnikov, dva dni prej pa enoto 31 vojakov. Varnostne sile so po treh dneh zatrle upor in pri tem aretirale Petra Balkovca iz Vinice ter tamkajšnjega dušnega pastirja Josipa Königa.[234] Vojaštvo je Belo krajino zapustilo 6. maja 1919, ker je moralo odpotovati na Koroško.[235]

Orožniški podnarednik Franc Cerkvenik, ki je po vojni tri desetletja poučeval na miličniški šoli v Tacnu.

(Arhiv Martina Cerkvenika iz Ljubljane)

4.

Slovensko in jugoslovansko

V novi državi so Slovence čakale svetle in temne stvari. Med prve je mogoče uvrstiti zlasti razširitev našega ozemlja na nekdanjo ogrsko Slovensko krajino, kar je bilo združeno s precejšnjimi težavami, ki so jih občutili tudi orožniki. Za tem spada sem še poslovenjenje krajevnih imen, uradnega poslovanja itd. Med temnejšimi platmi velja omeniti zamenjavo avstro-ogrskega denarja (kron) za srbske dinarje, kar je šlo na škodo našega prebivalstva, razširjanje srbskega prava na precej drugačne razmere v Sloveniji, izseljevanje v tujino itd. Iz te pestrosti je težko izbrati posamezne ločene sestavine tedanjega dogajanja pri nas, saj je možno, da bi katero pozabil ali zanemaril.

Zavest oblasti v Ljubljani tistih prevratnih dni je mogoče ocenjevati tudi po dveh ukrepih, ki sta se kmalu pokazala za utopična. Poverjeništvo za pravosodje je že 4. novembra 1918 odredilo, da sodišča razglašajo sodbe v imenu zakona in ne več v cesarskem imenu.[236] V časih cesarskega Dunaja so morali vsi državni uradi uporabljati nazive, kot so blagorodje, visokorodje in podobno. Nova oblast je posegla tudi na to področje. Predsedništvo narodne vlade je 23. novembra 1918 objavilo naredbo, s katero so bili taki naslovi odpravljeni.[237] V dopisih oblastev posameznikom je bilo treba uporabljati le nazive gospod, gospa, gospodična. Tudi naslovi za oblastva in urade, na primer visoki, slavni, so bili ukinjeni. Uradni list slovenske vlade je sredi januarja 1919 sporočil, da gornje velja tudi za dopisovanje med državnimi in cerkvenimi uradi; o tem sta se dogovorili vlada in knezoškofijski urad v Ljubljani, so pojasnili.[238]

Obojega pa je bilo kmalu konec. Beograjskega kralja oziroma prestolonaslednika je bilo treba naslavljati z »Njegovo Veličanstvo Kralj«, sodišča pa so morala sodbe spet razglašati v imenu »Njega Veličanstva Kralja«, je konec aprila 1919 sporočalo oziroma naročalo poverjeništvo za pravosodje.[239]

4.1 Slovenski uradni list

Med prvimi sklepi narodne vlade v Ljubljani je bila odločitev, da začne izdajati svoj uradni list. Izhajati je začel 4. novembra 1918 in je izhajal ves čas obstoja Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije. Svoje ime je večkrat menjal, kar je bilo več ali manj odvisno od upravnega položaja Slovenije znotraj enotne države.[240]

Prvi urednik tega uradnega glasila je postal profesor Anton Funtek, ki ga je deželna vlada za Slovenijo 21. februarja 1919 pooblastila, da v jezikovnem pogledu samostojno odloča o objavljenem gradivu, vsebina pa se ne sme spremeniti.[241]

V prvi številki Uradnega lista narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani je bila objavljena sestava te vlade in njen razglas državljanom, podanikom te vlade. Razglas je vseboval tudi kratka gesla, na primer: »Vzdržujte red in mir! Rojaki, spoštujte imetje, čast in poštenje drugorodnih državljanov!« Oblast je povsem jasno sporočila tudi tole: »Vsi dosedanji zakoni in vse dosedanje naredbe ostanejo še nadalje v veljavi, enako vse naredbe vojaške in civilne oblasti in uradov, dokler vlada drugače ne ukrene!«[242]

Vlada se je namestila v prostorih nekdanje deželne vladne palače na tedanji Bleiweisovi cesti 10. Ker tam ni bilo dovolj prostora za vse urade, so se posamezna poverjeništva vselila tudi v druga poslopja po Ljubljani. Razmestitev vladnih oddelkov so objavili v drugi številki uradnega lista in podobno je bilo ob poznejših spremembah. Poverjeništvo za notranje zadeve je dobilo pisarne v vladni palači in jih ni menjalo.

To uradno glasilo je bilo nenadomestljivo pri delovanju vseh vej oblasti, zato so ga naročili vsi uradi in ustanove. To je veljalo tudi za orožništvo, saj je bilo vezano tudi na predpise te vlade in na dediščino pravne ureditve v cesarstvu. Danes je nepogrešljiv vir za vsakogar, ki preučuje dogajanje pri nas v tistem obdobju. V knjigi ga imenujem z različnimi krajšimi imeni, na primer slovenski, pokrajinski, deželni, oblastni, banovinski, ljubljanski uradni list. Še danes je zanimivo branje in iz njega bom na tem mestu povzel nekaj kratkih vsebin.

Kmalu po nastanku nove države je notranje ministrstvo v Beogradu ocenilo, da nekatere tiskane stvari ne ustrezajo volji režima, in odločilo se je za prepoved takih tiskov. Prvi je bil na vrsti časnik Libre Serbie. Na temelju beograjske odločitve je poverjeništvo za notranje zadeve januarja 1919 objavilo naredbo, ki je določala, da je ta list prepovedano vnašati v državo in ga razšir-

jati.[243] Orožniki in stražniki so vedeli, kaj jim je storiti, saj so take naloge poznali iz cesarskih časov, po razpadu dvojne monarhije pa je bila prva tovrstna naloga slovenskih mož postave.

Uradniki, ki so prebirali ta uradni list, so v njem kmalu videli prvo tiralico. Izdalo jo je okrožno sodišče v Celju, in sicer predzadnji dan januarja 1919. Nanašala se je na Viljema Krausa, bivšega poročnika 87. pešpolka, doma s Češkega. V Celju si je prisvojil zaupani mu znesek 43.027 kron, kar ni bila majhna vsota. Varnostno osebje je dobilo nalogo, da ga izsledi in privede v celjske zapore.[244]

Včasih so orožniki iskali svojega kolega. Vojaško sodišče v Ljubljani je septembra 1919 objavilo tiralico za Jakobom Moharjem, orožnikom V. orožniške brigade, 7. oddelek, postaja Golnik pri Kranju. Bil je v preiskavi zaradi zločina kaljenja javnega reda in miru po 341. členu vojaškega kazenskega zakona, a je pobegnil domov na Koroško.[245] Tiralico so na začetku oktobra istega leta preklicali.[246] Jakob Šuligoj, orožniški narednik 2. razreda, doma iz vasi Predgriže, okraj Logatec, pisar pri kranjski orožniški četi, je na začetku avgusta 1925 pobegnil iz enote. V službi je poneveril okoli 23.000 dinarjev in s seboj je odnesel tudi službeni samokres s strelivom. Razpisano iskanje je ostalo brez uspeha. Domnevali so, da je zbežal na italijansko stran, kjer je imela njegova žena posestvo na Razdrtem pri Postojni.[247]

4.2 Beograjski uradni glasili

Slovenski orožniki in drugi državni uslužbenci so konec januarja 1919 spoznali še en uradni list. V Beogradu je namreč 12. oziroma 25. januarja 1919 (po novem koledarju) začel izhajati državni Uradni list Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Narodna vlada v Ljubljani je to sporočila konec januarja istega leta v svojem uradnem glasilu in naročila, da se oblastva in uradi naročijo na beograjski list neposredno v glavno mesto države.[248] Tamkajšnje glasilo je sprva izhajalo v razmaku nekaj dni, od prvega dne oktobra 1919 dalje pa vsak dan, razen ob ponedeljkih in dnevih po praznikih. Tiskali so ga v cirilici, deloma tudi v latinici, posamezne objave so bile tudi v slovenščini.

Ljubljansko uradno glasilo je sprva objavljalo le slovenske pravne predpise. Prestolonaslednik Aleksandar pa je 18. novembra 1919 podpisal Uredbo o objavljanju zakonov, uredb in naredb.[249] Določila je, da morajo predpise iz beograjskega uradnega lista objavljati tudi pokrajinska uradna glasila, »dokler

bodo izhajala«, kar je dalo slutiti, da je prestolnica države računala z možnostjo ukinitve teh glasil v različnih predelih kraljevine. Pokrajinski predpisi so morali biti priobčeni tudi v osrednjem listu in šele tedaj so začeli veljati. Na ta način je bilo treba objaviti vse pravne akte, ki so izšli po 1. decembru 1918, je še naročal prestolonaslednik.

Tako objavljanje državnih predpisov tudi v ljubljanskem glasilu je pomenilo olajšanje za orožnike in druge uradnike sploh, ki so službovali v Sloveniji, saj vsi niso bili vešči branja cirilice in razumevanja srbskega jezika.[250] Beograjski uradni list imenujem različno, včasih s polnim imenom, največkrat pa beograjski, državni, kraljevinski itd. Upam, da ga bo tako mogoče razlikovati od ljubljanskega.

Snov, ki je zadevala orožnike, je objavljal tudi Uradni vojaški list. Nadaljeval je izročilo iz Kraljevine Srbije in leta 1918 je izhajal 37. leto. Izhajal je v Beogradu, praviloma v cirilici, izdajatelj je bilo ministrstvo za vojsko in mornarico. Objavljal je predpise s področja vojaških zadev, ukaze o postavitvah in razrešitvah častnikov (ki jih je od vključno poveljnikov bataljonov naprej imenoval kralj, druge pa minister za vojsko in mornarico), sodne kazni, ukaze, okrožnice in tudi odobritve porok. Prva leta po vojni so tam objavljali tudi tiralice za pobeglimi vojaki, orožniki in pripadniki obmejne čete, sredi septembra 1923 pa je vojni minister določil, da je treba odslej tak seznam iskanih oseb tiskati posebej, in sicer v 1.500 izvodih; hkrati je odredil, kdo prejema tak seznam in v koliko izvodih. Tako je na primer osrednje orožniško poveljstvo v Beogradu prejemalo deset izvodov, vsaka orožniška brigada pa po petdeset primerkov tega seznama.[251] Pozornost današnjega bralca morda pritegne praksa, da sta bila oba stolpca iste strani tega lista označena posebej kot samostojna stran; drugače rečeno, stran lista je obsegala dve strani, zato ni čudno, če je celotni obseg glasila skoraj redno vsako leto presegal dva tisoč strani.

Ob določenih priložnostih je list izšel obrobljen z barvami državne trobojnice. To niso bili samo državni prazniki, marveč tudi pomembni dogodki v kraljevi družini. Tako je list 6. septembra 1923 izšel s podobno obrobo in na prvi strani je bila le objava, ki jo navajam dobesedno, seveda v svojem prevodu: »Moji dragi vojski in mornarici. Junaki! Njeno Veličanstvo Kraljica Mi je z božjim blagoslovom danes, 6. septembra, rodila Sina-Prestolonaslednika Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Z veseljem objavljam to vest Moji hrabri vojski in mornarici in vam pošiljam, junaki, tudi Svoj prisrčen pozdrav: Živela Moja hrabra vojska in mornarica! Aleksandar, l.r.« Kmalu je isti list sporočil, da so novorojenca sprejeli v polk, ki so ga poimenovali po njem: Polk prestolonaslednika Petra II.

Niso bili redki vojaki, mornarji, orožniki in pripadniki obmejne čete, ki so iz kakršnihkoli razlogov nedovoljeno zapustili enoto. Če se niso vrnili sami, so za njimi razpisali iskanje in privedbo, torej tiralico. Pri tem ni šlo vse gladko, kot pričajo uradni dokumenti. Minister za vojsko in mornarico je konec marca 1921 v vojaškem listu objavil ukaz, namenjen vsem poveljstvom, enotam in ustanovam. V njem navaja, da ga je notranji minister obvestil o pomanjkljivostih pri vojaških oblastvih, ki orožniških in policijskih enot ne obveščajo tudi o tem, če se je pobegli morda sam vrnil v enoto, da bi lahko preklicali tiralico. Tako se dogaja, da možje postave beguna še vedno iščejo, on pa je lepo v svoji enoti. Zato naroča vsem pristojnim, da takoj sproti prekličejo tiralico, ko zanjo prenehajo razlogi.[252] Podoben ukaz je v navedenem listu spet izšel 2. julija 1921. Minister je vojaškim poveljstvom naročal, da morajo odslej pisno potrditi, da so od orožnikov ali stražnikov prevzeli iskanega beguna. Kot razlog za ta ukrep je prvi mož vojaštva odkrito povedal, da je prihajalo do nemarnosti in zlorab pri možeh postave, saj je begun med privedbo spet pobegnil, včasih tudi po dogovoru s spremljevalci; v enoti pa so nato poročali, da so osebo predali vojaškim oblastem.[253]

4.3 Prestop v kraljevo vojsko

Kot sem že omenil, je ljubljanska oblast po razsulu cesarstva pozvala vse orožnike, ki so službovali na našem ozemlju, razen tistih nemškega, laškega ali ogrskega porekla, naj s to službo nadaljujejo. To je veljalo tudi za častnike. Po utrditvi beograjske vlade je bil za slednje uveden poseben postopek za prestop v oficirski zbor kraljevske vojske.

Minister za vojsko in mornarico je določil, da lahko v novo vojsko prestopijo vsi nekdanji avstro-ogrski častniki in vojaški uradniki, ki to želijo, in da bodo obdržali čin. Prošnjo je bilo treba v dveh izvodih oddati na poveljstvo II. vojaškega okrožja v Ljubljani, ki je obsegalo vse slovensko ozemlje dotedanje Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, in to do konca januarja 1919. Prestolonaslednik Aleksandar je mimo vednosti ljubljanske vlade dne 22. decembra 1918 podpisal ukaz o ukinitvi tega okrožja in nadomestila ga je dravska divizijska oblast. S tem je tudi formalno ukinil slovensko vojsko, nastalo po razpadu cesarstva, je zapisal znani strokovnjak za našo vojaško zgodovino.[254] S prvim februarjem 1919 je to okrožje dejansko prenehalo obstajati in delovati je začelo poveljstvo območja dravske divizije oziroma oblasti, kot so ves čas pisali in govorili. Prvi poveljnik tega območja je postal general Krsta Smiljanić.

Vojno ministrstvo je kmalu začelo objavljati imena vseh, ki so bili sprejeti med častnike Kraljevine SHS. Seznami so bili s prestolonaslednikovim podpisom objavljeni v beograjskem uradnem listu, in to ločeno po zvrsteh vojske, posebej tudi za orožništvo.[255]

Navedeni prestop pa ni bil možen za vse nekdanje častnike. Neredke prošnje so bile namreč zavrnjene. Njihovo usodo je ministrski svet 10. septembra 1919 določil takole: Če niso državljani Kraljevine SHS in niso niti Slovani, ne morejo (p)ostati častniki in ne dobijo nikakršnega nadomestila, enostavno se napotijo iz naše države; če niso vložili prošnje za prestop ali so jo pred rešitvijo umaknili, so odpuščeni brez nadomestila; če je bila njihova prošnja zavrnjena, imajo pravico do pokojnine, ki je odvisna od službenih let: tisti, ki so imeli nad deset let službe, so dobili pokojnino glede na plačo v cesarski vojski, tisti z manj kot deset let delovne dobe pa so prejeli pokojnino v višini 30 odstotkov njihove nekdanje plače.

Zakonodajni odbor narodne skupščine je 28. decembra 1921 to odločbo beograjske vlade potrdil kot zakon in je bil januarja 1923 objavljen tudi v slovenskem uradnem listu.[256] Tako je bila pravno potrjena dotedanja praksa pri reševanju vprašanj nekdanjih častnikov, ki je za tem trajala še nekaj let, preden so vse prošnje dokončno rešili.

4.4 Naša imena krajev

Ljudje, ki so potovali po deželi, so sprva še vedno srečevali nemška imena naših krajev, kar je veljalo zlasti za napise na železniških postajah. Zato je poverjeništvo za promet januarja 1919 objavilo razglas,[257] da so na vseh železniških progah uvedli domača krajevna imena, ki odslej edino veljajo. Naštete se bile vse proge pod nadzorom ljubljanske vlade in za vsako od njih slovenska imena železniških postaj, v oklepaju pa tudi prejšnja nemška ali madžarska. Seznam je obsegal devetnajst prog, ki so jih navedli takole: Jesenice-Podbrdo, Jesenice-Podrožca, Rateče-Ljubljana, Kranj-Tržič, Ljubljana-Kamnik, Ljubljana-Bubnjarci, Velike Uplje-Kočevje, Novo mesto-Straža-Toplice, Trebnje-Šentjanž, Spodnji Dravograd-Celje, Špilje-Logatec, Maribor-Sinča vas na Koroškem, Sinča vas-Železna kapla, Pragersko-Velika Kaniža, Poljčane-Konjice, Grobelno-Rogatec, Zidani most-Dobova, Ljubljana-Vrhnika in Špilje-Ljutomer.[258]

Da so stara imena v zavesti ljudi le počasi ugašala, nova pa se še niso utrdila, morda izpričuje tudi obvestilo, ki ga je 5. junija 1919 v beograjskem

uradnem listu objavil minister za narodno zdravje. Sporočal je, da so srbska zdravilišča zaradi vojne še vedno poškodovana, zato priporoča tista na Slovenskem in Hrvaškem. V Sloveniji je navedel štiri toplice in dvoje naravnih zdravilišč, zraven pa podatek o številu mest za obiskovalce: Dobrna pri Celju 450, Rimske Toplice 220, (Dolenjske) Toplice 350 in Rogaška Slatina 3.000 ter Bled 3.500 in Golnik pri Kranju 150. V oklepaju so bila navedena tudi nemška imena teh krajev, pri Rogaški Slatini pa je bilo zapisano, da je v Slavoniji.

Ni šlo le za poslovenjenje krajevnih imen, marveč tudi za spremembe imen samih. Razlogi za to so bili različni: enakost ali podobnost imen v Sloveniji ali celo drugod po državi, nepravilna raba imen itd. Tak primer je bilo med prvimi Središče, ki je ležalo blizu hrvaškega naselja Mursko Središče. Poštno in brzojavno ravnateljstvo za slovensko ozemlje v Ljubljani je avgusta 1919 v ljubljanskem uradnem listu objavilo, da je novo ime Središče ob Dravi.[259] To preimenovanje je prej odobrilo poverjeništvo za notranje zadeve. Isto poverjeništvo je septembra 1919 sporočilo, da je pravilno Pristava in ne Pristova za kraj v politični občini Sv. Ema v celjskem okraju.[260] Julija 1922 je ljubljanski uradni list sporočil, da je ministrstvo za notranje zadeve ugodilo prošnji krajanov in najvišji vrh na Gorjancih oziroma Uskoški gori preimenovalo v Trdinov vrh; prej so mu rekli Gorjanec ali Vrh sv. Jere.[261]

Da ni šlo brez težav, priča tudi naredba deželne vlade, objavljena sredi marca 1921: Vsak, ki pošilja pismo, brzojavko, telefonira ali se obrača na državni urad, mora uporabljati samo slovenska imena krajev, sicer mu je urad upravičen odreči uradno poslovanje.[262]

4.5 Žigosanje, kolkovanje in zamenjava kron

Nova država je bila neenotna tudi glede plačilnega sredstva, saj so se dinarji prepletali s kronami, torej srbski denar s tistim iz časov dvojne monarhije. Plačilni promet je bil povezan s preračunavanjem enega denarja v drugega. Beograjska vlada je začela načrtovati postopno uvedbo srbskega dinarja po vsej državi.

Najprej je želela izvedeti, koliko avstro-ogrskega denarja je sploh v obtoku v nekdanjih cesarskih deželah. Odločila se je za svojevrsten popis kronskih bankovcev. Poverjeništvi za notranje zadeve in za finance sta januarja 1919

objavili naredbo in izvršilno naredbo, ki sta urejali postopek žigosanja kronskih bankovcev, vodenje zapisnika, hrambo pečatov in kazni za morebitno nespoštovanje tajnosti, ki so ji bile zavezane osebe, sodelujoče pri tem opravilu. Hkrati sta prepovedali vnos avstro-ogrskega denarja v državo.[263] Sprva je bilo predvideno, da bo naloga opravljena do 20. januarja istega leta. Rok je bil očitno prekratek, zato so ga v Beogradu podaljšali do 2. februarja 1919. Po tem datumu nežigosane papirne krone niso bile več veljavne.[264]

Žigosanje je pomenilo mnogo dela za občine, okraje in druge urade. Kraj in čas teh opravil so na krajevno običajen način objavljali državljanom; na podeželju so to bili največkrat oklici po končani nedeljski jutranji maši. Sicer so o tem pisali v časnikih, na oglasnih deskah županstev in okrajnih glavarstev ter drugih uradov pa tudi v našem uradnem listu. V mestni občini Ljubljana je bilo žigosanje v 18 denarnih zavodih in pri 21 komisijah, ki so poslovale v drugih prostorih, čim bliže meščanom.[265] Orožniki in stražniki so morali tiste dni skrbeti tudi za to, da je vse potekalo mirno in varno. Možni so bili neljubi dogodki, saj so državljani pri sebi nosili tako rekoč vse svoje prihranke, zato bi bili prav lahko postali žrtve nepridipravov. Izgleda, da posebnosti te vrste ni bilo.

Kaže, da žigosanje ni odpravilo nedovoljenega vnosa kron v državo ali na tuje. Ministrstvo za finance je namreč novembra 1919 izdalo pravilnik o kolkovanju kronskih bankovcev.[266] Na že žigosan papirni denar je bilo treba nalepiti še kolek. Izvzeti so bili bankovci po eno ali dve kroni. Delo je bilo treba opraviti v dveh tednih. Začelo se je podobno dogajanje kot med žigosanjem denarja. Državljani so spet čakali v vrstah in pri sebi tiščali prihranke. Ljudi pa je še bolj razburjalo nekaj drugega. Uradniki, ki so lepili koleke, so od te vsote zadržali dvajset odstotkov vrednosti in zanjo izdali pobotnico, ki jo je prinašalec dobil izplačano ob dokončni zamenjavi kron v dinarje.

Res je najprej beograjski in za njim še ljubljanski uradni list februarja 1920 objavil pravilnik o zamenjavi kron za dinarje,[267] za tem pa je izšlo še več navodil o postopku menjave. Ta se je v Sloveniji začela 16. februarja in je trajala do 15. marca 1920. Po tem so ostali v veljavi le še bankovci za eno, dve in deset kron. Pri menjavi so dobili naši predniki za štiri krone le en dinar, čeprav so mnogi pričakovali menjalno razmerje po en dinar za eno krono. Nekateri so hoteli zamenjati tudi bankovce, ki so imeli ponarejene koleke, zato je slovenski uradni list devetega dne menjave objavil, kako je mogoče prepoznati ponarejene koleke.[268] Naloga ni bila opravljena v zamišljenem roku in finančni minister je 20. maja 1920 sporočil, da je menjava možna še zadnji dan maja in prve tri dni junija istega leta.[269]

Dinarski kovanci so po vsej državi prišli v obtok jeseni 1920, in sicer po pet, deset in petindvajset stotink dinarja.

4.6 Organiziranost notranjega ministrstva

Z letom 1919 je začel prestolonaslednik Aleksandar predpisovati uredbe, ki so določale organizacijo posameznih ministrstev, pri čemer so v slovenskem uradnem listu dosledno uporabljali besedo ustroj.

Na vrsto je prišlo tudi ministrstvo za notranje zadeve, in to konec maja 1919. Uredba o ustroju ministrstva za notranje zadeve je imela šestnajst členov in je določala njegovo organiziranost in njegove pristojnosti: bilo je vrhovna upravna in nadzorna oblast nad vsemi upravnimi in policijskimi oblastvi in organi v državi. Skrbeti je moralo za notranjo upravo, nadzirati samoupravo, odgovarjati za osebno, premoženjsko in državno varnost ter za javni red in mir.[270]

Imelo je pet oddelkov, in sicer kabinet ter oddelke za upravo, samoupravo, javno varnost in inšpektorski oddelek. Na kratko bom opisal delovno področje oddelka za javno varnost, saj se je najbolj povezoval z delovanjem orožnikov. Skrbel je za varnost oseb in premoženja, osrednjo službo za zatiranje kaznivih dejanj, državno varnost, splošno policijo in za nadzor nad delovanjem policijskih oblastev in organov. Delil se je na sedem odsekov: personalni, za javno silo, za splošno policijo, za administrativno policijo, preiskovalni odsek, odsek za identifikacijo ter odsek za zaščito otrok.

V odsek za javno silo so spadale zadeve orožništva, policijske straže in drugih policijskih sil, tudi občinskih stražnikov. Poudariti je treba, da je v pristojnost tega odseka spadala le uporaba orožnikov kot dela službe javne varnosti, saj so druge plati teh mož postave spadale pod ministrstvo za vojsko in mornarico.

Oddelek za javno varnost se je z odločbo notranjega ministra 23. decembra 1920 razdelil na dva dela.[271] Prvi je deloval naprej pod istim imenom, drugi pa je dobil ime Oddelek za državno zaščito in je začel samostojno usmerjati delo orožnikov, policijskih stražnikov, policijskih agentov in upravnih policistov na področju, ki se je (vsaj deloma) skladalo s pojmom politična policija.

Kmalu po objavi uredbe, ki je določala organiziranost in pristojnosti notranjega ministrstva v Beogradu, so na njen račun v reviji Policija izšli kritično usmerjeni članki. Pisali so jih policisti sami.

Prvi se je oglasil inšpektor tega ministrstva in sourednik iste revije Dušan Alimpić, ki ga bom v knjigi še omenjal, saj je bil eden najbolj sposobnih policistov tistega časa. Sredi decembra 1919 je na račun omenjene uredbe podčrtal zlasti dve slabosti: ministrstvo je preveč obsežno in razvejano. Določa tudi uslužbence za tako imenovano zunanjo službo, kjer naj bi neposredno opravljali določene naloge po vsej državi, skladno z napotki svojih šefov v prestolnici. To bi lahko postalo škodljivo za samo službo in nevarno, če bi te policiste uporabljali kot orodje v politični (strankarski) borbi.[272] Precej kritično ali celo drzno razmišljanje policijskega funkcionarja, ali ne? Pisec je imel že tedaj precej ugledno delovno mesto v varnostni hierarhiji in se le-tega ne da primerjati z današnjim inšpektorskim nazivom v slovenski policiji.

V navedeni reviji ga je nato podprl tudi načelnik okrožja Kumanovo. Menil je, da uredba preveč posnema francosko notranje ministrstvo, ki je tedaj štelo 250 uslužbencev, Francija pa je imela približno štirideset milijonov prebivalcev. Beograjsko ministrstvo je tedaj štelo sedemdeset uradnikov, delovalo pa je na območju z okoli pet milijonov prebivalcev, kamor je pisec štel le nekdanji kraljevini Srbijo in Črno goro, saj so v pokrajinah nekdanje avstro-ogrske monarhije še delovala samostojna telesa za notranje zadeve.[273]

4.7 Priključitev Prekmurja

Po razpadu Avstro-Ogrske je Prekmurje ostalo pod madžarsko oblastjo. Ljubljana si je prizadevala, da bi to slovensko ozemlje pripadlo pod njeno pristojnost.

»Vlada kralestva Slovencov, Hrvatov i Srbov« je bila 11. marca 1919 podpisana pod majhen letak, tiskan v prekmurskem narečju. Imel je naslov Prekmürski Slovenci. Naperjen je bil proti madžarskim apetitom nad Prekmurjem, ki da bi ga radi obdržali za sebe; zaupajo naj vladi v Beogradu in dinastiji Karađorđević; območje bo imelo avtonomijo z lastnim okrožjem. »Izdajalec lastivne krvi je tisti, šteri verje i zavüpa Madžarom,« so zapisali pisci razglasa.[274]

Dne 21. marca 1919 so na Madžarskem razglasili Madžarsko republiko svetov, ki je obsegala tudi Slovensko krajino. Dne 29. maja 1919 je Vilmoš Tkalec proglasil odcepitev Prekmurja od Madžarske in oklical tako imenovano Mursko republiko, ki pa so jo vladne sile strmoglavile že tretjega junija istega leta. Zahod je s to Tkalčevo tvorbo skušal oslabiti boljševiški režim v

Budimpešti, ni pa šlo za revolucionarno vstajo prekmurskega proletariata, je zapisal France Filipič.[275]

Pri zrušitvi revolucionarne oblasti v Budimpešti je sprva nameravala sodelovati tudi vojska Kraljevine SHS, vendar do tega ni prišlo, pač pa je Beograd od zahodnih zaveznic dobil pristanek, da zasede to pokrajino. Sredi pogajanj o sklenitvi mirovne pogodbe z Madžarsko se je vojaštvo potihoma zbralo v Gornji Radgoni in na dani ukaz krenilo čez nekdanjo mejo med Štajersko in Slovensko krajino ter jo 12. avgusta 1919 zasedlo. »To je opravljeno brez borbe. Prebivalstvo je navdušeno pričakalo naše čete,« je naslednjega dne sporočil beograjski uradni list.[276] Vojski je poveljeval general Smiljanić.

V Prekmurju so uvedli civilnega komisarja. To je postal dotedanji okrajni glavar v Mariboru dr. Srečko Lajnšič. Sprva je uradoval v Gornji Radgoni, 6. septembra 1919 pa se je preselil v Mursko Soboto.[277] Tam je bilo tedaj 172 občin, kot je 19. septembra 1919 poročal v Ljubljano.[278] Uvedel je tako imenovani sosvet civilnega komisarja za Prekmurje, ki so mu nekateri v prevelikem navdušenju rekli celo prekmurski parlament.[279]

Vzpostavljati so začeli domače orožništvo, ki mu je sprva dodobra pomagala tudi policijska straža.

Že 18. avgusta 1919 je V. orožniška brigada deželni vladi v Ljubljani podrobno opisala organiziranost orožništva v Prekmurju. Začasni poveljnik je bil kapetan Sagadin, bivši komandir čete na Ptuju. Iz drugega bataljona v Mariboru mu je bilo dodeljeno 47 mož, na razpolago pa je imel še 15 drugih orožnikov, ker je prišlo do sprememb v organiziranosti, pri čemer so ukinili tudi dotedanji obmejni izpostavi Muta in Vučja vas. Poleg orožnikov je dobil v pomoč še vojaštvo, konec avgusta pa naj bi tja odšlo še 40 mož, ki bodo končali pripravniško šolo v Ljubljani. Tam so nato vzpostavili 17 orožniških postaj, ki so bile namenjene za službo v okoliših, ne pa za mejno kontrolno službo. Vsaka postaja je dobila štiri vojake za asistenco, tako da je lahko vsaka oblikovala štiri patrulje. Kapetan Sagadin je bil neposredno podrejen poveljstvu II. orožniškega bataljona v Mariboru. Primanjkovalo je živeža, posebej sladkorja, poleg tega pa tudi tobaka in vžigalic, kar je povzročalo silno in nemogočo draginjo, zato se častniki in moštvo niso mogli preživljati s plačo. Najnujnejše potrebno bi bilo, da bi se jim nakazovala dvojna draginjska doklada, to je za častnike 24 dinarjev dnevno in za moštvo 200 dinarjev mesečno, je kratek povzetek poročila, ki ga je podpisal poveljnik brigade D. Milenković.[280]

Ker tam ni bilo dovolj (domačega) orožništva, so oblikovali tudi postaje varnostne straže. Moštvo so sestavljali bivši slovenski stražniki iz Trsta, Gori-

ce, Pulja, Zadra, Ljubljane in Maribora. Bilo jih je okoli osemdeset. Postaje so ustanovili v Murski Soboti, Dolnji Lendavi, Dobrovniku, Beltincih, Gederovcih in Cankovi. V Murski Soboti so nato osnovali policijski oddelek, ki ga je vodil policijski svetnik Vekoslav Keršovan, za njim pa Gustav Puš, ki je bil prej vodja policijske izpostave na Jesenicah.

Železniško ravnateljstvo v Ljubljani je 5. oktobra 1919 prevzelo železniško progo med Mursko Soboto in Hodošem, ki je imela povezavo z Madžarsko.[281] Na našem ozemlju je bilo šest postaj in dvoje postajališč, ki so jim dali domača imena. Najprej se je tam odvijal le potniški promet, pozneje pa tudi tovorni. Skoraj hkrati je železniško progo od Murskega Središča do Lendave prevzela direkcija v Zagrebu[282] in kmalu je stekel promet tudi na Madžarsko. Proga proti Hodošu je bila že skoraj pred ukinitvijo, toda 12. julija 1922 je vlak spet vozil čez Goričko.[283]

Železniški promet proti Italiji je stekel 16. decembra 1919, in to le po južni železnici,[284] saj je prek Rateč in Podbrda stekel šele prvi dan leta 1920.[285]

Ministrstvo za vojsko in mornarico je 20. decembra 1919 tudi v slovenščini izdalo »Navodilo za rekrutiranje mladeničev, rojenih leta 1899 in 1900, kakor tudi starejših, zaključno z letnikom 1896, ki do sedaj še niso bili rekrutirani, I. del«, kot se je glasil dolg naslov. Natisnila ga je Zadružna tiskarna v Ljubljani, in sicer v žepni velikosti in na osemnajstih straneh.[286] Poveljstvo dravske divizijske oblasti je nato zadnji dan februarja 1920 natisnilo načrt za izvedbo nabora in ga kot lepak oziroma plakat razposlalo pristojnim uradom.[287] Bržčas je največ težav te vrste nastalo prav v Prekmurju in opisal jih je civilni komisar, ko je 2. avgusta 1920 poročal oddelku za narodno obrambo pri deželni vladi za Slovenijo v Ljubljani. Polkovna okrožna komanda v Mariboru je navodila za nabor izdala v slovenščini, tista v hrvaškem Varaždinu (za območje Dolnje Lendave) pa v hrvaščini. Zato je predlagal, da bi Prekmurje uvrstili le v eno polkovno okrožno komando ali pa bi v Murski Soboti ustanovili ustrezno izpostavo. Hkrati je zapisal, da je 27. julija 1920 naročil, da orožniške patrulje obiščejo 64 občin, ki so zamujale z naborom, da bi zapisniško ugotovile od občinskih predstojnikov, zakaj kasnijo s tem opravilom.[288]

Kakšne so bile razmere v tem predelu Slovenije? Novine, glasilo Slovenske krajine, ki so že deveto leto izhajale v Črenšovcih, so julija 1922 pisale celo o slovenski »Siberiji«.[289]

4.8 Skupščinski orožniki

Prvi dan decembra 1918 je bila razglašena združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s kraljevinama Srbijo in Črno goro.[290] Nova država je skoraj tri tedne obstajala brez skupne vlade. Regent Aleksandar je prvo vlado imenoval 20. decembra 1918 in je pred njim takoj zaprisegla. Ministrski svet, kot se je imenoval, je štel devetnajst članov: predsednik, podpredsednik in sedemnajst ministrov. Notranji minister je postal Svetozar Pribičević. Celotna sestava vlade je bila 28. decembra 1918 objavljena tudi v ljubljanskem uradnem listu. Tam je pisalo, da je to »prvo ministrstvo kraljevine Slovencev, Hrvatov in Srbov«.[291] Sestavljalec besedila je to storil bržčas samodejno, saj je bil tako navajen razumeti okrajšavo SHS. Ministrstvo za pravosodje je 18. januarja 1919 izdalo naredbo, da se nova država imenuje Kraljevstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev, kot je predzadnji dan istega meseca sporočil slovenski uradni list.[292]

Država je potrebovala novo ustavo, ki jo je lahko sprejelo posebno narodno predstavništvo. Začele so se priprave na izvolitev ustavodajne skupščine. Zakon o volitvah v to skupščino je bil 15. septembra 1920 objavljen v našem uradnem glasilu. Med drugim je določal, da za red na voliščih skrbijo predsedniki volilnih odborov. Če je bilo treba, so lahko zahtevali pomoč orožnikov oziroma stražnikov, ki so bili to dolžni storiti; bili so edine osebe, ki so tedaj smele priti oborožene na kraj glasovanja, kot je določal 61. člen tega zakona.[293]

Kmalu po objavi volilnega zakona se je začela agitacija, kot so tedaj govorili. Deželna vlada za Slovenijo je 12. oktobra 1920 objavila naredbo, da so predvolilni shodi v zaprtem prostoru oproščeni predhodne prijave na političnem oziroma policijskem oblastvu.[294] Ostrejši ton pa je zavel iz Beograda. Tam je notranji minister izdal okrožnico in jo odposlal vsem podrejenim uradom, naš deželni uradni list pa jo je objavil 13. novembra 1920. Prvi policist je v njej ugotavljal, da ponekod predvolilne zbore razumejo kot pravico, da vsakdo dela in govori, kar se mu zljubi, kar pa ni res! Opozoril je, da ni dopustno izzivati plemenske nestrpnosti, nastopati proti državi ali njeni enotnosti ter biti nasilen. »Kdor želi uspeha, ga išči v zaupanju naroda, ne pa v nasilju,« je sklenil notranji minister.[295] Na temelju te okrožnice se je morala zganiti vsa sila javne varnosti, posebej orožniki, ki so odgovarjali za varnost na veliki večini slovenskega oziroma jugoslovanskega ozemlja.

Volitve v ustavodajno skupščino so bile 28. novembra 1920, prve na vsem ozemlju nove države. V Sloveniji so volili 38 poslancev. Prestolonaslednik je

določil začasni poslovnik za delo te skupščine in zadnji dan decembra 1920 je bil priobčen v pokrajinskem uradnem listu. Imel je 105 členov in X. poglavje je opisovalo postopek vzdrževanja reda v poslopju skupščine. Za to je bil odgovoren predsednik ustavodajnega telesa, ki je edini dovolil poseg oblastnih organov v palači ali na njenem dvorišču. Tam nihče drug ni smel nositi orožja. Za zagotavljanje varnosti v skupščini in na dvorišču je imel na razpolago orožniško enoto, katere število je določil sam. Ti možje so morali nositi na uniformi še poseben znak, po katerem so se razlikovali od drugih orožnikov. Ukazoval jim je lahko le prvi mož skupščine.[296]

Po ulicah v neposredni bližini poslopja skupščine je bila v času zasedanja poslancev prepovedana vsaka javna manifestacija. Če bi tam kljub temu prišlo do nedovoljenega zbiranja oseb, jih je morala oblast takoj razgnati. Tega ni storilo skupščinsko orožništvo, marveč druge sile javne varnosti, torej orožništvo prestolnice, ki je bilo skoraj ves čas kraljevine edina taka sila v Beogradu, kar je pomenilo precejšnjo izjemo tako v tujini kot v domovini.[297] Približno take določbe so pozneje veljale tudi za zasedanja narodne skupščine.

Skupščinska enota je bila sicer posebej izbrana, a vendar je šlo za orožnike, ki so povsod delovali precej podobno. Naj navedem primer. Pomladi 1928 se je v narodni skupščini začela razprava o ratifikaciji nettunskih pogodb. Šlo je za nekakšna dopolnila k mirovni pogodbi med Italijo in takratno našo državo. Navedena pogodba je sicer govorila tudi o pravicah narodnih manjšin znotraj rimske države, v praksi pa tega ni izvajala. Nove predlagane konvencije so spet šle na roko naše zahodne sosede. Z njimi bi med drugim italijanska manjšina pri nas dobila pravico do uporabe materinščine v uradih, Italija pa pravico do polstoletnega zakupa tistega ozemlja bivše državice Reke, ki je leta 1924 pripadlo naši državi. Javnost je predlagane pogodbe ocenila kot nekakšno predajo Beograda Rimu in prišlo je do protestov.

Dvignili so se tudi ljubljanski študenti in 31. maja 1928 je morala varnostna straža prekršiti avtonomijo univerze, ko je posredovala proti slušateljem.[298] Vse se je končalo mirno - v primerjavi z Beogradom, kjer sta za orožniško posredovalno enoto ostala mrtva študenta.

Tudi poslanci so bili razgreti in pri tem uporabljali ne le besede, marveč tudi skupščinsko pohištvo. Istega dne kot so bile prej omenjene demonstracije ljubljanske mladine, je na poziv predsednika skupščine, v kateri je zasedalo 254 poslancev, posredovalo orožništvo. Uporabili so opremo, ki so jo imeli na razpolago, to se pravi puške. Dvorana se je razbežala in ko so se predstavniki ljudstva spet zbrali, so na veliko protestirali proti grobosti mož postave, saj je

menda marsikdo od njih na sebi občutil udarec s puško. Kljub vsem nasprotovanjem so bile nettunske konvencije v narodni skupščini potrjene, in sicer avgusta istega leta.

4.9 Tihotapstvo, nerešljiva težava

Ko sem opisal nekaj zapletov z vojaškimi konji, sem mednje uvrstil tudi njihovo skrivno vodenje čez državno mejo oziroma razmejitveno črto. Druge predmete so k nam tihotapili ali iz države skrivaj odnašali tako tujci kot naši (obmejni) prebivalci. Oblasti so odrejale vrsto ukrepov, spreminjale ali dopolnjevale stare, vendar pojava niso uspele zatreti.

Deželna vlada za Slovenijo je 28. novembra 1919 izdala naredbo o omejitvi tihotapstva, kar je storila sporazumno z ljubljansko delegacijo finančnega ministrstva, ljubljanskim odsekom ministrstva za prehrano in obnovo dežel ter ljubljanskim oddelkom ministrstva za trgovino in industrijo.[299] Ko je začel delovati ministrski svet v Beogradu, so namreč nekatera poverjeništva vlade v Ljubljani postopoma postajala nekakšne izpostave osrednjih ministrstev ter so jih različno imenovali, na primer delegacija, odsek, oddelek itd. Uredba je določila, kaj je tihotapstvo, kdo ga stori in kako se storilca kaznuje. Pojem tihotapstva se ni bistveno razlikoval od vseh poznejših ali današnjih določil. Take prestopke so na prvi stopnji obravnavala okrajna glavarstva, o pritožbah nanje pa je odločal kazenski senat pri odseku za prehrano v Ljubljani, seveda tedaj, če ni šlo za kazniva dejanja.

V istem uradnem listu je bila priobčena tudi naredba poverjeništva za notranje zadeve, s katero so v Ljubljani ustanovili Državni urad zoper navijalce cen, verižnike in tihotapce, kot so mu dali ime.[300] Urad je bil samostojen oddelek pri policijskem ravnateljstvu v Ljubljani. Za prvega predstojnika je bil postavljen Vekoslav Keršovan, ki je dotlej vodil policijski oddelek v Prekmurju. Kmalu se je pokazalo, da urad ne more neposredno obvladovati vsega ozemlja Slovenije, zato je odprl svoje podružnice, najprej v Gornji Radgoni, nato pa še v Celju, Mariboru in Murski Soboti.[301] Urad in njegove izpostave so objavljali svoje sodbe v slovenskem uradnem listu, v katerem so zavzele precej prostora, saj so bili navedeni ne le osebni podatki kaznovanih, marveč tudi razlogi za kaznovanje. Tako je 10. marca 1920 urad razglasil, da je bil grof Viktor Auersperg iz Ljubljane kaznovan zaradi verižništva s tisoč kronami globe ter s teden dni zapora. To razsodbo je potrdil kazenski senat pri odseku za prehrano.[302]

Ljubljanski uradni list je sredi aprila 1921 objavil, da so navedeni urad in njegove podružnice ukinili, te zadeve pa so (spet) prešle na krajevno pristojna oblastva, zato so zanje priobčili navodila za tovrstno kazensko postopanje.[303]

4.10 Pomoč pri urejanju državljanstva

Po sklenitvi mirovnih pogodb naše države z Avstrijo, Italijo in Madžarsko so morali prebivalci ozemelj, ki so prej spadala v okvir avstro-ogrske monarhije, tedaj pa pod Kraljevino SHS ali pod tuje države, urediti pripadnost eni od držav. Da bi to pri nas potekalo usklajeno in enotno po vsej državi, je prestolonaslednik izdal uredbo, ki jo je ljubljanski uradni list objavil 21. decembra 1920. Tako tisti, ki so po razmejitvah prišli pod tujo državo, kot tisti, ki so ostali v okvirih naše kraljevine, a so želeli postati njeni podaniki, so morali napisati prošnjo. Priložili so ji tudi »izpričevalo o moralno-političnem vedenju«, kot je pisalo v regentovi uredbi. Taka spričevala so prosilcem izdajala politična in policijska oblastva. Na odločbo vlade v Ljubljani o zavrnitvi prošnje za sprejem v naše državljanstvo se je prizadeti smel pritožiti na notranje ministrstvo. V spornih primerih so oblasti zahtevale določene podatke tudi od orožniških ali policijskih enot, zlasti take, ki so spadali v okvir moralno-političnega. Pa tudi sicer je veljalo določilo v uredbi, da je ministrstvo za notranje zadeve upravičeno ukreniti vse, kar šteje za potrebno, da se prepriča o dejstvih v prošnji ali v njej priloženih listinah.[304]

Prvotno so računali, da bodo to področje uredili do sredine leta 1921. Tega pa ni bilo mogoče opraviti in jeseni istega leta je notranje ministrstvo izdalo uredbo,[305] ki je rok za vlaganje prošenj za državljanstvo podaljšala do 26. julija 1922. To je pomenilo, da so se tovrstne naloge za orožnike in policiste podaljšale. Da jih ni bilo malo, priča obširno gradivo v Arhivu Republike Slovenije, ki so ga skupaj označili pod zadevo »opcije« in kjer posamezna prošnja obsega celoten omot.

4.11 Skrb za zaščitene živali in rastline

Ne da bi čakala na zakonsko ureditev v celotni državi, je deželna vlada v Ljubljani 9. marca 1921 objavila Naredbo o varstvu redkih ali za Slovenijo tipičnih in za znanstvo pomembnih živali in rastlin in o varstvu špilj,[306] kot se je glasilo celotno ime predpisa. Akt je določil varovane živali in rastline pri

nas. Med živalmi so bili kozorog, 21 vrst ptičev, želva skledarica in šest vrst nevretenčarjev. Vse je bilo prepovedano loviti, pokončevati, prodajati, ponujati naprodaj ali izvažati. Zaščito so uživala tudi jajca ptičev, njihova gnezda in mladiči. Za 21 vrst rastlin je bilo prepovedano trganje, ruvanje, prodajanje ali izvoz. Vse morebitne izjeme je dovoljevalo pristojno okrajno glavarstvo, ko je dobilo mnenje Muzejskega društva za Slovenijo. To društvo je sodelovalo oziroma soodločalo tudi o uporabi zaščitenih jam. Navedeno naredbo je zakonodajni odbor narodne skupščine potrdil kot zakon, ki je nato novembra 1922 izšel v slovenskem uradnem glasilu.[307]

Med tistimi, ki so bili izrecno dolžni nadzorovati izvrševanje te naredbe oziroma zakona, so bili zlasti orožniki. Prestopke so prijavljali pristojnemu oblastvu v kaznovanje. Okrajno glavarstvo je smelo izreči kazen od 20 do 4.000 kron ali zapor do 14 dni, v hujših primerih pa obe kazni hkrati. Zaseglo je tudi predmete in sredstva za storitev prestopka.

Dne 14. junija 1921 je ljubljanska vlada objavila še Naredbo o varstvu umetnin. Poverjeništvo za uk in bogočastje je z njo prevzelo skrb za vse predmete zgodovinskega, umetniškega in drugega kulturnega pomena. Niso jih smeli izvažati, razen z dovoljenjem navedenega poverjeništva.[308]

4.12 Kdo se ni smel izseliti?

Po končani svetovni vojni je bilo na Slovenskem precej prebivalcev, ki so se želeli izseliti na tuje, podobno kot tudi v drugih predelih države. Oblasti so sprva objavljale sporočila, da bi na tem področju vpeljale določen red. V ozadju je bil bržkone tudi skriti cilj: oteževati uresničitev želje po izseljevanju. Avtorji znane študije, pripravljene za poslance Državnega zbora Republike Slovenije, so med drugim zapisali, da je izseljevanje iz Slovenije ves čas kraljevine »močno presegalo izseljevanje iz ostale Jugoslavije«.[309]

Slovenski uradni list je 25. marca 1921 sporočil, da so italijanska pristanišča do nadaljnjega zaprta za izseljence s tržaškega zaledja, kar so iz zdravstvenih razlogov zahtevale Združene države Amerike.[310] Tam so resnično sprejeli zakon o priseljevanju, ki je začel veljati 3. junija 1921. Bil je omejevalen in za Kraljevino SHS je na primer določil letno število priseljencev: 6.405 oseb. Leto poprej se je iz naše države v ZDA izselilo nad 20 tisoč ljudi, je pisalo v razglasu oddelka za notranje zadeve,[311] ki so ga objavili 23. septembra 1921. Torej ni šlo le za težnje naših oblasti po umirjanju izseljevanja, marveč tudi za prizadevanja priseljenskih dežel, da bi omejile število prišlekov.

Prestolonaslednik Aleksandar je izdal Uredbo o izseljevanju, ki jo je v drugi polovici julija 1921 objavil slovenski uradni list.[312] Vse tovrstne naloge je prevzel odsek za izseljevanje in priseljevanje v ministrstvu za socialno politiko. Na temelju te uredbe so nato ministri za socialno politiko, notranje in zunanje zadeve ter za vojsko in mornarico izdali naredbo o pridobivanju potnih listin za prekomorske kraje, ki jo je ljubljanski uradni list priobčil sredi avgusta 1921. Prošnjo za potno listino je praviloma sprejemalo okrajno glavarstvo, priloženih pa ji je moralo biti več potrdil, vojaških, policijskih in zdravstvenih. Med potrdili policijskega značaja so bila tudi takšna, ki so dokazovala, da prosilec ni poklicni prosjak ali vlačugar, da ženska ni prostitutka, da ni bil obsojen zaradi hudodelstva, da se ne ukvarja z nabiranjem žensk ali deklic za prostitucijo, da ne pripada organizaciji, ki bi propagirala nasilno spremembo oblasti itd. Vojaške oblasti so k prošnji izdajale potrdila o vojaških zadolžitvah prosilca, zdravstveno potrdilo pa je zadevalo zlasti duševne značilnosti ali normalnost vlagatelja prošnje za potni list.[313]

V reševanje prošenj za izselitev sta bili vključeni ministrstvi za socialno politiko in za notranje zadeve pa tudi pristojne upravne veje v Ljubljani. Po ugodni rešitvi prošnje je slovensko oblastvo izdalo prosilcu listine za odhod na tuje. V isti številki uradnega lista je notranje ministrstvo objavilo razglas, da je odhod v tujino odslej dovoljen samo po železnici. Okaral je orožnike in finančne stražnike, ker da dovoljujejo prestop meje tudi drugod in ne le na mejnih prehodih, kar ni v korist državne varnosti.[314]

Prestolonaslednikovo uredbo je kmalu nadomestil Zakon o izseljevanju, objavljen marca 1922 v ljubljanskem uradnem listu.[315] Za tem pa so izdali še pravilnik o izvrševanju tega zakona, ki je sredi septembra 1922 izšel v slovenskem uradnem glasilu.[316] Tako je bilo to področje pravno urejeno, aktualno pa je bilo ves medvojni čas.

Izseljeniški komisariat v Zagrebu, za to področje osrednje telo v državi, je 29. januarja 1924 izdal obširno statistiko o izseljevanju iz kraljevine v letu 1923. Preglednico iz tega poročila je objavil tudi ljubljanski uradni list, in sicer sredi februarja 1924. Iz nje se vidi, da je tisto leto Slovenijo zapustilo 779 izseljencev, od teh je bilo 705 Slovencev. Delež izseljencev iz naše dežele je pomenil 8,3 odstotka vseh jugoslovanskih oseb, ki so iz podobnih pobud zapustile državo. Velika večina jih je odpotovala v ZDA in celo 709 jih je kot razlog za zapustitev domovine navedlo gospodarske razloge.[317]

4.13 Enotno do potnih listin

V prejšnjem razdelku knjige sem na kratko opisal, kako je potekala pot za pridobitev listin, s katerimi se je naš državljan smel izseliti na tuje, točneje v prekomorske dežele. Beograd je želel poenotiti tudi postopek pridobivanja vseh potnih listin, tudi takih za obisk tujine.

Na temelju uredbe o ustroju ministrstva za notranje zadeve je prvi mož tega resorja Svetozar Pribičević izdal Pravilnik o izdajanju in vidiranju potnih listin, ki je oktobra 1921 izšel v našem pokrajinskem uradnem listu.[318] Od takrat so potne liste smela izdajati naslednja oblastva: okrajna glavarstva, policijsko ravnateljstvo v Ljubljani in državni policijski komisariat v Mariboru. Pokrajinska uprava v Ljubljani ali notranje ministrstvo v Beogradu sta bili pritožbeni stopnji. Prosilec je dobil potno listino v kraju stalnega prebivanja. Izdajatelj je moral voditi knjigo in kartoteko izdanih listin, vsakih petnajst dni pa je moral na notranje ministrstvo poslati seznam oseb, ki so dobile potni dokument. K vsaki prošnji zanj je moralo občinsko županstvo priskrbeti potrdilo o prosilčevi neoporečnosti. Tu so prišle do veljave tudi ali zlasti ugotovitve orožnikov oziroma policistov.

Potne listine je tiskala državna tiskarna v Beogradu. Bile so treh vrst in pri vseh je bilo celotno besedilo v francoščini, del besedila pa ali v cirilici ali v latinici ali v slovenščini. Knjižica je imela 24 strani in je veljala eno leto, izjemoma dve leti za študente, državne štipendiste na šolanju v tujini in delavce. »Oporečnim ali sumljivim osebam, našim državljanom, za sedaj nikakor in nikoli ni treba izdajati potnih listin; ako pa se že izda taki osebi, se ji ne sme odrekati povratek,« je uradništvo poučeval 30. člen pravilnika.

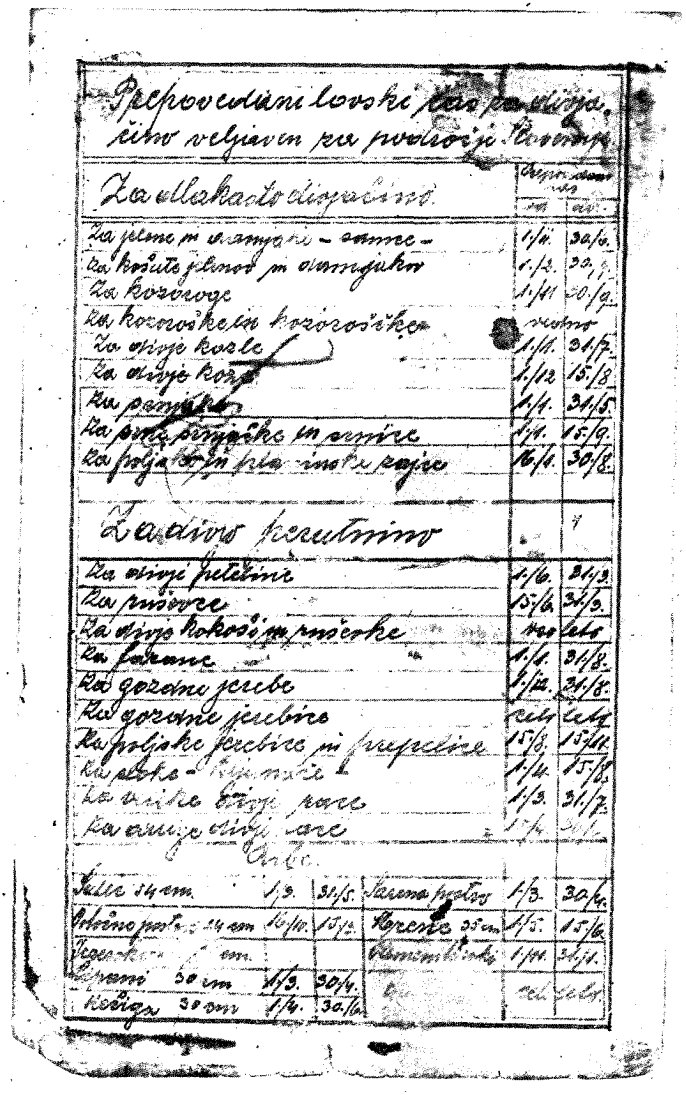
Za potovanje po državi niso bile več obvezne objave, vendar se je bil vsakdo dolžan legitimirati, če so to zahtevali organi javne varnosti. Izjemoma so v določenem predelu države lahko uvedli obvezno potno objavo, toda le z vednostjo notranjega ministrstva.

4.14 Javni razpisi za nabave

Orožništvo se je preskrbovalo podobno kot druge zvrsti vojske. Za to so bile na sedežih brigad oziroma polkov skupne intendantske službe, ki so opremo skladiščile v vojaških skladiščih, od tam pa so jo razdeljevale po enotah.

Za nabavo večjih potrebščin so veljali javni razpisi, ki so jim rekli licitacije. Te so potekale po določbah srbskega zakona o državnem računovodstvu z dne 6. marca 1910, čigar veljavnost je bila konec januarja 1920 s kraljevim ukazom razširjena na vso državo.[319] Sredi marca 1922 je bil spremenjen in dopolnjen zlasti v razdelku o pogodbah in nabavah: potrebne so bile javne licitacije obeh vrst (osebne in take z zaprtimi pisnimi ponudbami).[320]

Slovenski uradni list je tako na začetku avgusta 1923 objavil razglas poveljstva V. orožniške brigade o ponudbi za izdelavo 1.200 kosov hlač iz sukna in po meri. Hlače so bile tudi na kratko opisane: svetlordeč obšiv, stranska žepa in desni zadnji žep ter mali žep za uro na desni sprednji strani, spodaj trije gumbi za spenjanje hlačnic. Podjetnik, ki bo izbran za ta posel, bo dobil sukno, vse drugo bo moral priskrbeti sam. Rok izdelave je bil 15. oktober 1923.[321] Poveljstvo iste enote je na začetku novembra 1923 objavilo v slovenskem uradnem glasilu razglas o razpisu za popravilo vojaških čevljev. Šlo je za tisoč parov obutve, potrebnih popravila. Licitacija je bila razpisana za 8. november istega leta v prostorih poveljstva navedene brigade. Uro pred začetkom dražbe je bilo treba vplačati kavcijo v znesku petih odstotkov izklicne cene za domače in polovico več za tuje ponudnike. Kavcijo je sprejela brigadna blagajna. Pol ure pred licitacijo so morali vsi ponudniki predložiti potrdilo o vplačani kavciji, o sposobnosti za popravilo čevljev in o plačanem davku.[322] Novembra istega leta je bila licitacija za nabavo do tristo kubičnih metrov drv.[323]

Tako je izgledal t.i. lovski opomnik, ki ga je napisal orožnik Franc Zor iz Medvod.

(Arhiv Cirila Zora iz Medvod)

»Jaz (ime in priimek) prisegam na vsemogočnega Boga, da bom vrhovnemu poveljniku narodne oborožene sile, kralju Srbov, Hrvatov in Slovencev, Aleksandru Prvemu, zvest, iz vse duše vdan in pokoren; da bom kot orožnik (orožniški častnik) v službi javne varnosti, reda in miru vestno in zvesto izvrševal svoje dolžnosti po ustavi, zakonih, pravilih in nalogih predstojnikov in službenega oblastva in da bom čuval uradno tajnost. Tako mi Bog pomagaj!«

Zvestoba Aleksandru Prvemu. Spet nova prisega; orožniki so se ob vstopu v službo morali zaobljubiti ustno, častniki pa tudi pisno.

5.

Pravni temelji orožništva

Orožniki so bili v vseh predelih novonastale države najštevilnejša sila javne varnosti, precejšnje razlike pa so bile glede njihove organiziranosti in delovanja. Najbolj opazne so bile tiste med nekdanjimi avstro-ogrskimi deli kraljevine in Srbijo ter Črno goro. Nastalo je vprašanje, kako urediti to službo v enotni državi.

Oceniti je mogoče, da so snovalci zamisli o novi podobi orožništva upoštevali oba dela države, tako srbsko-črnogorskega kot avstro-ogrskega. Iz prvega dela so posneli oziroma povzeli zlasti vojaško plat, iz drugega pa predvsem orožniške postaje kot temeljno celico organiziranosti in delovanja te vrste mož postave. Slednje so bile namreč dobro vpeljane in utrjene v avstrijskem delu cesarstva, to se pravi tudi na slovenskem ozemlju nove države. V Srbiji, ki se je štela za jugoslovanski Piemont, je bilo orožništvo organizirano drugače: v okrožju je bil praviloma sedež odreda, v okraju pa poveljstvo oddelka, ki so mu odrejali naloge zlasti policijski (in politični) uradniki.[324]

V obdobju, ki ga obravnavam v tej knjigi, so veljali trije pravni predpisi, ki so bili temelj orožništvu: najprej uredba in nato dva zakona. Vse bom na kratko prikazal v tem poglavju.

5.1 »Unifikacija« službe

Ministrstvi za vojsko in mornarico ter za notranje zadeve sta kmalu po nastanku Kraljevine SHS začeli pripravljati predpis, ki naj bi orožništvo enotno uredil. Pisali in govorili so o potrebi po »unifikaciji« te zvrsti javne sile.

Ministrski svet je 26. februarja 1919 sprejel Uredbo o formaciji, opremi, področju, dolžnostih in pouku orožništva, ki je bila 11. marca istega leta ob-

javljena v beograjskem uradnem listu, v ljubljanskem pa šele 27. decembra 1919.[325] Uredba z malce dolgim naslovom je imela 63 členov in jo bom prikazal v tistih točkah, ki so morda za današnjega bralca najbolj zanimive.

Poglavje, ki je imelo naslov Formacija, je precej podrobno določilo organiziranost orožništva: bilo je sestavni del vojske in je imelo nalogo, da čuva javno varnost, vzdržuje red in mir ter zagotavlja izvrševanje zakonov. Načeloval mu je poveljnik vsega orožništva, ki je imel sedež v Beogradu. Po činu je bil general in so mu pripadale enake pristojnosti, kot so veljale za divizijskega poveljnika. Po državi je bilo razporejenih šest orožniških brigad in vsako je vodil štab s polkovnikom na čelu. Označene so bile z rimskimi številkami in razporejene takole:

- prva za severni del Srbije in Vojvodino, sedež v Beogradu,
- druga za južni del Srbije in Črno goro, sedež v Skopju,
- tretja za Bosno in Hercegovino, sedež v Sarajevu,
- četrta za Hrvaško in Slavonijo, sedež v Zagrebu,
- peta za Slovenijo, sedež v Ljubljani,
- šesta za Dalmacijo, sedež v Splitu.

Brigade so včasih imenovali enostavno po sedežu enote, na primer ljubljanska brigada, vendar to ni bilo uradno. Delile so se na dva ali tri bataljone, z izjemo tiste v Splitu. Poveljnik bataljona je bil praviloma podpolkovnik. Slovenska brigada je bila razdeljena na ljubljanski in mariborski bataljon, ki sta imela številki ena in dva. Bataljoni, splitska brigada pa neposredno, so se delili na čete, ki so jim poveljevali majorji ali kapetani. Čete so bile razdeljene na vode s poročniki na čelu. Vsak vod je praviloma obsegal območje političnega okraja in je povezoval več orožniških postaj. Te so bile bodisi pehotne, konjeniške, kolesarske bodisi mešane, vendar so bile slednje prej možnost kot dejanskost. Beograd je poznal dve izjemi: tam sta bila vod konjenikov in dvorna orožniška četa, obe enoti pa sta spadali neposredno k beograjski orožniški brigadi.

Uredba je natančno določila število častniškega in podčastniškega osebja v štabih navedenih enot, pri orožnikih pa je navadno pisalo zgolj »po potrebi«. Določila je tudi število konj v štabih. Število moštva je določal notranji minister, pri čemer je moral upoštevati potrebe službe in proračunske možnosti. Pred odločitvijo je dobil predloge šefov upravnih oblastev in mnenje poveljnika vsega orožništva. Podoben je bil postopek pri določanju razporeditve nižjih enot po ozemlju, pri ustanavljanju novih ali ukinjanju že obstoje-

čih. To se pravi, da je za del organiziranosti veljala pobuda upravnih oblastev v pokrajinah.

Naslednje poglavje uredbe je določalo opremljenost orožnikov. Vsak mož je dobil puško z bajonetom in samokres s strelivom, častnik in podčastnik pa še sabljo. Konjenikom je pripadala karabinka in konjeniška sablja, namenjeni pa so bili zlasti za delovanje ob demonstracijah v prestolnici.

Uniforma je bila enaka kot za druge zvrsti vojaštva. Na čepici so nosili kokardo z državno trobojnico. Da bi jih ljudje razlikovali od drugega vojaštva, so orožniki nosili na zunanji strani levega rokava uniforme rdeč našiv iz tankega sukna, ki je bil dolg dvanajst centimetrov in širok štiri centimetre. Častniki so istotam nosili po dva našivka, zgornji je bil zlat, spodnji pa srebrn, oba sta bila dolga po deset centimetrov, široka po tri centimetre. To je veljalo tudi za tiste častnike, ki so samo začasno službovali pri orožništvu in so bili tudi sicer tedaj povsem izenačeni s stalnimi orožniškimi častniki. Nekaj posebnega so bili dvorni orožniki, ki so skrbeli za varnost kraljeve hiše: nosili so naramne trakove iz bombaževinaste niti v barvah državne trobojnice, bili pa so posebej izbrani.

Tretje poglavje je urejalo delovno področje orožništva. Zanj je bila značilna dvojna podrejenost, saj je bilo vezano na notranjega in vojnega ministra. Slednji je odločal o preskrbovanju, disciplini in vojaškem pouku moštva, prvi pa o njihovi uporabi in usposabljanju za vzdrževanje javne varnosti. Ta dvojnost je veljala za celotno organizacijsko stavbo službe. Tako je bil vsak poveljnik ali komandir enote vezan na predpostavljeno orožniško poveljstvo, hkrati pa tudi na pristojno politično upravno oblastvo, kar je zadevalo opravljanje službe javne varnosti. To je pomenilo, da je bila njihova odgovornost navpična in vodoravna. Starešine so morale ustreči pozivom šefov političnih oblastev, je pisalo v uredbi.

Orožniško postajo je vodil podčastnik in izjemoma tudi kaplar. Podrejen je bil komandirju voda, glede opravljanja službe pa še okrajnemu glavarju. Šefi državnih upravnih oblastev so smeli na svojem območju odrediti osredotočenje moštva v tistem kraju, kjer je pretila nevarnost za javni red in mir, nakar se je moralo moštvo takoj vrniti na redna službena mesta. Orožnikov niso smeli uporabljati za opravila, ki se niso skladala z njihovim poklicem in službo javne varnosti, je izrecno določala uredba.[326] Brž čas je bilo to svarilo namenjeno tudi orožniškim častnikom in ne le političnim šefom. Oboji so zlasti ponekod na jugu države imeli navado ali razvado, da niso mogli brez posilnega, za kar je bil orožnik včasih ravno pravšnji ter stalno pri roki.

Poveljnika vsega orožništva je postavil kralj na predlog obeh ministrov, podobno tudi druge poveljnike (brigad in bataljonov). Komandirje je na pred-

log glavnega poveljnika imenoval vojni minister v sporazumu z notranjim ministrom. Moštvo enot je razporejal osrednji poveljnik. »Ker uspešno izvrševanje orožniške službe zahteva poznavanje kraja, razmer in ljudi, se smejo častniki in orožniki, enkrat razporejeni na stalne službe, premeščati samo iz pomembnih in upravičenih razlogov,« je pisalo v 46. členu uredbe.

Četrto poglavje je bilo namenjeno dolžnostim orožništva. Ker je bilo organ državne oblasti, je moralo opravljati naloge, ki so jih odrejala ta oblastva. Po tej plati so nad njim imeli službeno pristojnost naslednji: notranji minister, šefi pokrajinskih vlad in poverjeniki za notranje zadeve teh vlad, okrajni načelniki (glavarji) ter njim ustrezajoči upravni organi. Drugim civilnim ali vojaškim oblastem ni bilo podrejeno.

Orožniške starešine so take zahteve praviloma dobivale v pisni obliki, le izjemoma ustno, a so politični šefi morali to takoj storiti tudi pisno. Kako je bilo ob nemirih? Poveljnik ali komandir je prejel od pristojnega političnega oblastva samo nalogo, da se nemir zaduši, način izvedbe te naloge pa je določil starešina sam ter s tem prevzel tudi odgovornost za strokovno plat posredovanja.

Ko je mož postave uradno posloval z državljani, je izrekel besede »v imenu zakona«. Za celotno moštvo so veljale podobne dolžnosti kot za vojaštvo, poleg teh pa so poznali še posebne obveznosti. Uredba jih je podrobno naštela za vse, od osrednjega poveljnika do orožnika. Poveljniki in komandirji so med posebnimi dolžnostmi imeli tudi ti dve: da ohranjajo dobro moralno stanje svoje enote in da vzdržujejo stalne uradne stike s šefi pristojnih državnih upravnih oblastev.

Za pouk je odgovarjal poveljnik vsega orožništva. Pri tem je dobival navodila od obeh ministrov. Skrbel je za šole in tečaje ter za učne programe; slednje sta odobravala oba ministra.

K orožnikom je lahko prišel službovat častnik iz drugih zvrsti vojske ali rezervni častnik. Eno leto je spoznaval delo in življenje, nato pa je opravljal izpit za prestop v službo javne varnosti.[327] Kogar je izpitna komisija ocenila odklonilno, se je vrnil na staro delovno mesto v vojski, na izpit pa se je smel javiti ponovno.

Uredba je izrecno naročala, da mora vsaka četa usposobiti po nekaj mož za uporabo mitraljeza in telefona. Prav slednje priča, kakšna so bila tedaj sredstva za zveze ter tehnična kultura orožnikov.

Narodna enciklopedija SHS, ki je leta 1929 izšla v Zagrebu, je o tej uredbi zapisala tudi to, da je unifikacija orožništva v praksi dala »odlične rezultate«.[328] Sicer pa bi v taki knjigi težko pričakovali drugačno oceno.

5.2 Prvi zakon

Dne 25. decembra 1921 je zakonodajni odbor narodne skupščine obravnaval zgoraj opisano uredbo o orožništvu. Deloma jo je dopolnil in spremenil ter nato potrdil kot Zakon o orožništvu.[329] Naslov je bil torej zelo kratek, enostaven in jasen. Imel je 120 členov in je v temeljnih črtah povzel uredbo iz leta 1919, ponekod pa jo je na podlagi praktičnih izkušenj vsebinsko obogatil. Novosti bom opisal na kratko.

Najprej velja omeniti prisego, ki jo je bil vsakdo dolžan dati, ko je stopil v to službo. Orožniki so prisegli ustno, častniki pa še pisno. Njeno besedilo je bilo: »Jaz (ime in priimek) prisegam na vsemogočnega Boga, da bom vrhovnemu poveljniku narodne oborožene sile, kralju Srbov, Hrvatov in Slovencev, Aleksandru Prvemu, zvest, iz vse duše vdan in pokoren; da bom kot orožnik (orožniški častnik) v službi javne varnosti, reda in miru vestno in zvesto izvrševal svoje dolžnosti po ustavi, zakonih, pravilih in nalogih predstojnikov in službenega oblastva in da bom čuval uradno tajnost. Tako mi Bog pomagaj!«

Če je tako zahtevala javna varnost, so začasno prišli pod orožništvo tudi uniformirana policijska straža in občinski organi javne varnosti, o čemer je odločala upravna oblast. Vse sile, ki so bile pridodane orožnikom, so se morale tedaj ravnati po službenih predpisih, ki so veljali za orožništvo.

Ostala je formacija iz leta 1919. Pri dveh brigadah se je spremenila le številčna oznaka: druga je postala tista v Bosni in Hercegovini, ki je razširila svoje območje še na Črno goro, tretja pa tista za južne predele Srbije. Bataljoni, čete, vodi in postaje so se poimenovale po kraju, kjer je imela enota svoj sedež, na primer celjska orožniška četa. Pri postajah so kraj uporabljali v samostalniški obliki, na primer orožniška postaja Žiri.

Nova je bila tudi določba, kdaj sme orožnik uporabiti orožje. To je bilo dopustno v petih primerih, in sicer, da bi:

- od sebe ali drugega odbil namerjeni udarec,
- obvladal odpor,
- preprečil beg nevarnih hudodelcev,
- preprečil beg sumljivih oseb na državni meji,
- preprečil beg skupini vojaških begunov.[330]

Strelno orožje so lahko uporabili, če se ni dalo storiti drugače, po možnosti pa nož ali sabljo. Paziti so morali, da ob uporabi strelnega orožja »ne trpe škode nedolžni ljudje«.

Naštetih je bilo osem pogojev za sprejem k orožnikom, in sicer državljanstvo Kraljevine SHS, odslužen vojaški rok in starost do 35 let, zmožnost branja in pisanja, telesno in duševno zdravje, samski stan, neoporečno vedenje in neomadeževana preteklost, zaveza za najmanj triletno službovanje in nazadnje pristanek na razmestitev kamorkoli po državi.[331] Dopustne so bile precej široke izjeme od naštetih pogojev.

Če ni bilo mogoče izpopolniti številčnega stanja moštva, potrebe pa so to narekovale, je smel notranji minister orožništvo izpopolniti z začasnimi možmi postave, ki so morali biti primernega vedenja in zdravi.[332] V začasno službo so jih sprejemali komandirji čet v sporazumu s pristojnim upravnim oblastvom. Začasni orožniki so smeli biti poročeni. Stalnemu moštvu je poroke dovoljeval poveljnik vsega orožništva, poročenih pa je smelo biti največ trideset odstotkov podčastnikov, kaplarjev in orožnikov.

Zakon je podrobno uredil hierarhično povezanost orožništva. Osebje se je delilo na štiri velike skupine.

Prva skupina so bili orožniki, tako imenovani redovi, možje brez čina, ki so se znotraj členili v tri podskupine. Poskusni orožniki so bili pripravniki, ki so morali prvo leto opraviti pripravniško šolo in službo opravljati pod vodstvom stalnega orožnika, ki je bil nekakšen mentor. Pripravniki so po uspešni poskusni dobi postali stalni orožniki z vsemi pravicami in dolžnostmi. Začasni orožniki so bili le v določenih razmerah in krajih.

Stalni orožniki so po poldrugem letu uspešne službe postali kaplarji. Navadno so vodili patruljo, tako imenovano »letečo skupino« (oddelek) ali izjemoma orožniško postajo.

Podčastniki so bili razporejeni v tri skupine činov. Podnarednik je postal, kdor je bil najmanj eno leto kaplar; podnarednik je po dveh letih službovanja postal narednik 2. razreda; narednik 2. razreda je po petih letih postal narednik 1. razreda, če je uspešno opravil izpit za ta čin. Podčastniki so praviloma vodili postaje ali celo vode. Vsi so morali opraviti podčastniško šolo v Sremski Kamenici v Vojvodini.

Četrta skupina so bili častniki, ki so se delili na nižje in višje ter na generale. Nižji častniki so bili podporočnik, poročnik, kapetan 2. razreda in kapetan 1. razreda, višji pa major, podpolkovnik in polkovnik. Za orožništvo sta bila predvidena dva generalska čina, in to brigadni ter divizijski general, saj višjega čina ni mogel dobiti nihče v tej stroki.[333]

Vse moštvo je moralo za napredovanje izpolnjevati predpisane pogoje, ki so bili splošni in posebni. Med splošnimi so zlasti pri častnikih našteli zadostno moč in krepost vojaškega značaja, vestnost v službenem poslovanju, splošno in strokovno sposobnost, dobro vedenje. Posebni pogoji so se nanašali na določeno dobo službovanja v nižjem činu in na uspešno opravljen poseben izpit, če je bil predpisan.

Novost so bila še določila o prejemkih mož postave. Častniki so bili po tej plati izenačeni z drugimi kolegi v vojski, dobivali so tudi dodatek na službena leta pri orožništvu, ki se je po vsakih petih letih povečal za 240 dinarjev letno. Tako so tisti, ki so pri orožnikih službovali do pet let, imeli 800 dinarjev letnega dodatka, oni z nad tremi desetletji dela v stroki pa 2.400 dinarjev letnega dodatka. Podčastniki, kaplarji in orožniki so ravno tako imeli stalno plačo in dodatke. Dodatki so bili na službena leta in prehrano. Tako je orožnik (redov) prejemal na leto 1.200 dinarjev plače, po treh letih pa mu je pripadalo 144 dinarjev letnega dodatka na službo. Narednik 1. razreda je prejemal 2.400 dinarjev osnovne plače na leto. Vsakdo je tako lahko izračunal, kakšni prejemki mu pripadajo; to bi lahko veljalo tudi za poznejšo kariero v službi, če ne bi bilo draginje, ki je zahtevala tako rekoč stalno spreminjanje in dopolnjevanje zneskov tako plače kot druge vrste prejemkov. Orožniki so razen tega dobili brezplačno obleko, opremo, stanovanje in posteljnino, če so prebivali na postajah.

Ves čas Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije so do orožniškega častnika peljale tri poti. Najbolj redna je bila tista prek nižje vojaške akademije. Vsako jesen so objavljali razpise za vpis gojencev v »nižjo šolo vojaške akademije«, kot so uradno pisali in govorili. Razpisi so bili objavljeni ali povzeti v vseh uradnih listih pa tudi v časnikih. Ponavadi je bil hkrati objavljen tudi program sprejemnih izpitov na akademijo. Prvi tak razpis v novi državi je bil objavljen 1. oktobra 1919. Tedaj je sprejemni izpit obsegal snov iz petih predmetov, iz matematike, zemljepisa, splošne zgodovine, iz francoskega ali nemškega jezika ter iz književnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev.[334] Vse je potekalo po Zakonu o ustroju vojaške akademije z dne 8. junija 1884. Uredba o vojaški akademiji, ki jo je 1. februarja 1924 objavil vojaški uradni list, je zamenjala prej omenjeni zakon iz leta 1884 in je določala, da sta na tej akademiji nižja in višja šola. Šolanje na nižji stopnji je trajalo dve leti in pol; prvi dve sta potekali skupno za vse gojence, v zadnji polovici leta pa so ločili bodoče pehotne in konjeniške častnike od tistih, ki so želeli postati topničarji ali inženirci. V to šolo so lahko prišli mladeniči med 16. in 20. letom starosti. Po končanem šolanju so postali podporočniki in so morali v vojski službovati

najmanj pet let, sicer so bili dolžni povrniti stroške šolanja. Ko je mladenič postal častnik, se je lahko takoj ali pozneje odločil, da bo poskusil prestopiti med orožniško moštvo.

Druga možnost je bila končana šola za rezervne častnike, nakar se je mladinec po odsluženem vojaškem roku smel potegovati za aktivno službo v vojski ali pri orožnikih. Taka šola je trajala eno leto in se je delila na dva semestra. Najbolj poznana je bila tista za pehotne in topniške častnike v rezervi.

Če se je aktivni ali rezervni častnik potegoval za službovanje v orožništvu, je moral opraviti poseben izpit, kot sem že omenil. Okvirno vsebino tega izpita je določilo poveljstvo vsega orožništva in je obsegala dva dela, strokovnega in upravnega. Del teh vsebin je bil enoten za vso državo, del pa je bil odvisen od pokrajine, kjer je častnik služboval, in je zajemal tam veljavno pravo. Da bi jim olajšali priprave na izpit, so orožniške brigade oziroma polki izvedli tako imenovane informativne tečaje, pozneje pa je to vlogo vse bolj prevzemala podčastniška šola v Sremski Kamenici.

Tretjo možnost so dali tudi tistim uspešnim in neporočenim narednikom, ki so uspešno opravili poseben izpit za orožniškega podporočnika. To pa ni bilo enostavno. Tako se je leta 1921 k takemu izpitu priglasilo 131 orožniških narednikov in uspešnih jih je bilo samo 55, drugi pa so ali padli ali so sami odstopili od izpita.[335] Med uspešnimi jih je bilo 16 iz Slovenije in njihova imena so objavili.[336]

5.3 Novosti iz leta 1930

Dne 14. oktobra 1930 je začel veljati novi Zakon o orožništvu, ki je decembra istega leta izšel tudi v ljubljanskem uradnem glasilu.[337] Obsegal je 139 členov in je povezoval vsebine zakona o orožnikih iz leta 1922 in zakona o orožniškem pokojninskem skladu iz istega leta oziroma njunih poznejših sprememb in dopolnitev. Šlo je za določene vsebinske novosti, na katere velja opozoriti.

Zelo jasno je bilo določeno, da orožnikom postavljajo naloge ali nadrejene orožniške starešine ali pa pristojna službena oblastva, kar je tedaj v Sloveniji pomenilo okrajne načelnike in bana. Zaradi tega so svojo službo delili na dva dela, na redno po ukazih svojih starešin in pozivno po nalogih političnih oblastev. Minister za notranje zadeve in ban sta take naloge določala v obliki odredb, okrajni načelniki pa komandirjem vodov oziroma čet v obliki uradnega poziva, komandirjem postaj pa v obliki odredb.

K petim okoliščinam, ki so moštvu dovoljevale uporabo orožja, je novi zakon dodal še šesto, in sicer, da bi odbil napad na objekt, ki mu je zaupan v čuvanje.[338] Ta novost je bila povezana s precej pogostimi primeri, ko so možje stražili ne le dvorne in druge javne stavbe v Beogradu, marveč tudi drugod po državi, kjer se je ob obiskih zadrževal kralj ali drugi domači in tuji funkcionarji. Za slovenske može postave je bilo to zlasti na Bledu in pozneje na Brdu pri Kranju. Če je orožnik med opravljanjem službe uporabil orožje, je ne glede na posledice take uporabe ostal v službi, dokler preiskava ni ugotovila, da je morda ravnal nezakonito.

Zakon je pooblastil kralja, da predpiše uredbo o ocenjevanju orožništva nasploh in častnikov posebej, za nižje kadre pa je to pravico dobil notranji minister po dogovoru z ministrom za vojsko in mornarico. Do tega pa še dolgo let ni prišlo in je veljala stara praksa.

Pogoji za sprejem k orožnikom so ostali podobni kot dotlej, le starostna meja se je znižala na največ 30 let. Določena je bila tudi najmanjša telesna višina za kandidate: nad 164 centimetrov.

Ker so v orožniških štabih oziroma poveljstvih nekatere naloge (zlasti s področja oskrbe in financ) opravljali uradniki v civilu, je bilo določeno, da zanje veljajo isti predpisi kot za take osebe, zaposlene pri drugih zvrsteh vojske in mornarice.

Podrobneje sta bili urejeni obe poti za odhod iz orožništva, prostovoljna in prisilna. Prostovoljno so lahko odšli tisti, ki so ali odslužili svoj vojaški rok ali so postali edini hranilci družine ali so prešli v civilno službo znotraj orožništva oziroma vojske. Odločbo o odpustu je v teh primerih izdal poveljnik orožniškega polka. Kdor je prostovoljno izstopil, se je pod enakimi pogoji lahko spet vrnil v uniformo, in to v roku enega leta.

Poveljnik polka je imel pravico, da je izdal odločbo o izključitvi pripravnika ali začasnega orožnika, o izključitvi podčastnikov, kaplarjev in orožnikov je odločal osrednji poveljnik, za častnike pa je to pravico imel minister. Izključitev je bila obvezna, če je šlo za telesno, duševno ali moralno neprimernega moža, za slabo oceno, nedisciplino, obsodbo na najmanj leto dni zapora oziroma najmanj pol leta strogega zapora ali za vsakršno obsodbo zaradi nečastnih dejanj, poroko brez dovoljenja in izgubo čina. Kdor je bil odpuščen zaradi prvih dveh naštetih neprimernosti, je obdržal pravico do pokojnine, drugi pa ne.

Hierarhija je bila spremenjena pri podčastnikih, za katere je odslej veljalo pet činov: podnarednik, narednik, narednik-vodnik 1. razreda, narednik-vodnik 2. razreda in narednik-vodnik 3. razreda. Za napredovanje v čin narednika-vodnika 3. razreda je bil potreben poseben izpit, ki ga je smel kandidat

opravljati trikrat. Poveljnik polka je poviševal v kaplarje in podnarednike, v narednike vseh treh razredov pa osrednji poveljnik. Posebni izpiti za napredovanje častnikov so veljali za čin kapetana 2. razreda in majorja, za polkovnika in generala pa je bila potrebna pisna naloga z zagovorom. Tudi te izpite je bilo dovoljeno opravljati največ trikrat, pisno nalogo pa le enkrat. Največje dopustno število poročenega osebja se je povečalo na štirideset odstotkov vsega predvidenega moštva.

Častniki so še naprej dobivali enake prejemke kot njihovi kolegi v vojski. Osrednji poveljnik je dobil poleg tega še 5.000 dinarjev letnega dodatka, njegov pomočnik pa 3.000 dinarjev. Častnikom je pripadala doklada na službena leta, in to od 840 do 2.280 dinarjev letno, odvisno od delovne dobe. Poveljniki polkov, njihovi pomočniki in nekateri drugi častniki v štabih so smeli nabaviti motorno kolo ali avtomobil, ki sta jim nadomeščala dotlej pripadajočega jezdnega konja.

Vsakemu orožniku je država zagotavljala plačo, dodatke v denarju in naravi, opremo, ogrevanje, razsvetljavo in posteljnino, orožje in strelivo, stanovanje in drugo, kar je potreboval za službo. Njegovi prejemki so bili sestavljeni iz osnovne in položajne plače, redne in povečane stanarine, draginjske doklade za sebe in družino ter dodatka na stroko. Kako je to izgledalo ob izidu zakona?

Osnovna plača za stalne orožnike in kaplarje je znašala od 2.100 do 5.340 dinarjev letno, za podnarednike in narednike med 2.400 in 6.960 dinarjev na leto in za narednike-vodnike od 2.700 do 8.580 dinarjev letno.

Položajna plača stalnega orožnika je bila 960 dinarjev, narednika-vodnika pa 3.000 dinarjev na leto.

Redna stanarina je bila odvisna od let službovanja in je pri stalnem orožniku z manj kot 15 leti delovne dobe dosegla 900 dinarjev, pri naredniku-vodniku z več kot 15 leti dela pa 1.500 dinarjev letno. Pravico do stanarine so imeli le poročeni možje, ki so imeli družine v kraju službovanja in so prebivali v zasebnih prostorih.

Doklada na stroko (službovanje) je bila za vse, ki niso bili častniki, enaka in odvisna le od delovne dobe; za dobo do 5 let je znašala 600 dinarjev letno, za dobo nad 20 let pa 960 dinarjev.

Družinska draginjska doklada jim je pripadala skladno z določbami Zakona o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih.[339] Znašala je 150 dinarjev na mesec za vsakega družinskega člana (žena, otrok).

Za določanje osebne draginjske doklade je bil po orožniškem zakonu pooblaščen ministrski svet, bržčas zato, da ga ne bi bilo potrebno prevečkrat spreminjati.

Prejemki orožništva so se po tem zakonu v primerjavi s tistim iz leta 1922 precej povišali in socialna stiska moštva se je, vsaj začasno, unesla.

Ministrski svet je glede osebne draginjske doklade razdelil območje države v tri razrede in za vsakega predpisal različno vsoto: v najvišjem je znašala 1.050 dinarjev, v najnižjem pa 700 dinarjev na mesec. V Sloveniji je samo Ljubljana spadala v prvi draginjski razred, sedeži okrajev v drugega in vsi drugi kraji v tretjega.[340]

Pripravniki so dobivali le osnovno plačo, ki je bila odvisna od draginjskega razreda, v katerega je bil uvrščen kraj njihovega službovanja. Tako je v Ljubljani znašala 1.120 dinarjev, v Celju 975 in v Žireh 880 dinarjev na mesec.

Oženjeni podčastniki so vsako leto prejeli še dvanajst kubičnih metrov drv za kuhanje in ogrevanje stanovanja.

Če so orožniki prestajali sodno zaporno kazen, praviloma pri najbližjem vojaškem poveljstvu, so izgubili vse ali del prejemkov. Prvo je veljalo za samske, poročeni pa so polovico plače prejeli za vzdrževanje družine, polovico pa so jim jo odtrgali. Odtegljaji so se zbirali pri orožniškem podpornem skladu. Med prestajanjem disciplinske kazni zapora so jim odtrgali doklado na službena leta in jo ravno tako nakazali na omenjeni sklad.

Če so zboleli, so se smeli obrniti na državnega, samoupravnega ali občinskega zdravnika, ki jim je bil dolžan nuditi brezplačno pomoč. Zasebni zdravnik je za tak primer dobil povračilo od države. Zdravljenje je praviloma potekalo v vojaških bolnišnicah, lahko pa tudi v civilnih. Ta ugodnost je veljala tudi za družinske člane. Imeli so pravico do podpore pri zdravljenju v zdraviliščih. Med bolniškim dopustom so jim pripadali vsi prejemki. Če so službeno potovali, so imeli brezplačno vožnjo na vlakih in ladjah, sicer pa so dobili take stroške povrnjene. Letno so imeli najmanj 15 dni plačanega dopusta, ki so ga izkoristili tedaj, ko je to služba dopuščala.

Glede pokojnine so se orožniki v dobršni meri izenačili z drugimi civilnimi uradniki oziroma državnimi uslužbenci, za pokojnine častnikov pa je veljal Zakon o ustroju vojske in mornarice. Orožnikom, kaplarjem in podčastnikom so vsak mesec trgali po pet odstotkov od plače in doklade na službena leta, ki sta hkrati služili za odmero pokojnine. Zbrana sredstva so nakazovali v uradniški pokojninski sklad. Kdor je izpolnil 35 let službe, je dobil pokojnino v višini 95 odstotkov plače in doklade na službo, vsi drugi pa ustrezen odstotek manj. Kdor ni bil častnik, se je moral upokojiti pri 55. letih starosti; če ni imel dovolj let za polno pokojnino, je dobil nižjo, sorazmerno manjkajočim delovnim letom. Upokojenci so imeli pravico do draginjske doklade.

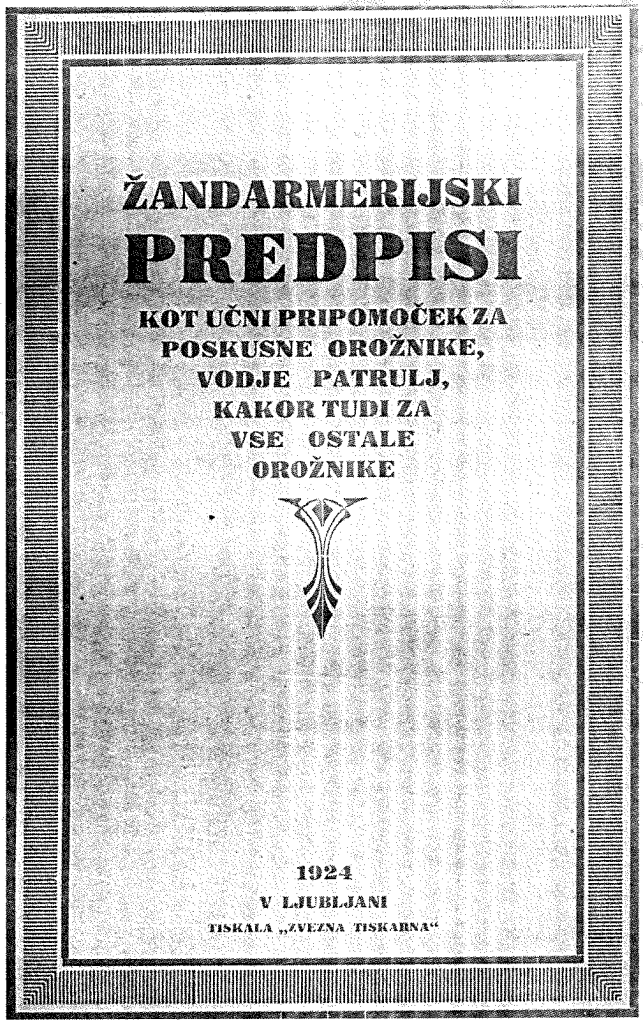
Že omenjeni orožniški podporni sklad je bil človekoljubna ustanova za pomoč moštvu v stiski.[341] Iz njega so črpali denar za posojila in podporo ob boleznih, za nabavo protetičnih pripomočkov, postavljanje spomenikov padlim možem postave, gradnjo domov v zdraviliščih in za pomoč pri šolanju otrok.

Tako kot uredba o orožništvu iz leta 1919 in zakon o orožništvu iz leta 1922 se je spreminjal in dopolnjeval tudi zakon iz leta 1930. Šlo je zlasti za spremembe, ki so zadevale socialne plati poklica in jih bom opisal v poglavju o socialnih razmerah moštva. Take spremembe je prinašal tudi finančni zakon za posamezno proračunsko leto, zato dogajanja v tej stroki ni mogoče razumeti v celoti brez upoštevanja tudi teh zakonov, kajti lahko bi zapisal, da je bil vsakokratni finančni zakon dejansko najbolj pomemben zakon v kraljevini.

Komandirji orožniških postaj na Gorenjskem, fotografirani po sestanku pri poveljniku voda pomladi 1932.

(Arhiv Bože Likovnik iz Kranja)

Tako je izgledala naslovnica slovenskega priročnika za delovanje orožnikov.

6.

Pravila za opravljanje službe

V prejšnjem poglavju sem prikazal nekatere plati treh pravnih predpisov, ki so urejali mesto in vlogo orožništva v varnostnem sistemu Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije. Za tem so izšla pravila za opravljanje službe. Čeprav je šlo za tako imenovani podzakonski predpis, so bila ta pravila zelo pomembna za celotno delovanje in notranjo organizacijo življenja te veje javne sile. Pravila so bila nekakšen priročnik, ki ga je moral vsak pripadnik službe dobro poznati in se po njem ravnati, zato ni naključje, če so jim ponekod v šali enostavno rekli »mali katekizem žandarjev«.

V razdobju, ki ga zajema ta knjiga, so praktično veljala ena sama tovrstna pravila, tista iz leta 1920. Čeprav so imela v naslovu besedico začasna, so veljala ves čas kraljevine, z izjemo prvega dela, ki so ga na novo izdali leta 1940, a se v praksi skoraj ni mogel uveljaviti, saj je vojna vihra zajela tudi našo kraljevino. Orožniška službena pravila so se v nekaj točkah tesno opirala na vojaška pravila službe iz leta 1919, prav tako začasna.

6.1 Slovenski prevod

Uredba o orožništvu iz leta 1919 je v 51. členu določala, da minister za notranje zadeve predpiše enotna navodila za opravljanje orožniške službe. Ker takih napotil ni bilo moč pripraviti čez noč, čeprav so obstajala tista iz prejšnjih prestolnic, to je Dunaja, Budimpešte, Beograda in Cetinja, se je uredništvo revije Policija odločilo, da jih bo oblikovalo samo.

V prvih dveh številkah jeseni 1919 je res objavilo navodila za opravljanje orožniške službe. Obsegala so 49 členov, ki so bili razdeljeni na sedem poglavij: uvod, splošne določbe, dolžnosti vsakega orožnika, posebne dolžnosti

uličnih opazovalcev, posebne dolžnosti nočnih stražnikov, posebne dolžnosti poljskega orožništva in dolžnosti orožnikov pri kazenskih preiskavah.[342] Seveda se je videlo, da je vsebina sestavljena na hitro, bržčas plod zagnanega posameznika, ki je na to službo gledal bolj po starem, preveč v vojaškem duhu. Pomenila pa so poskus, da bi moštvo dobilo vsaj nekaj, kar bi mu koristilo pri opravljanju nalog, ki so po vsej državi postajale precej podobne. Za slovenske može postave je bilo gradivo verjetno malce tuje, izvirajoče iz preveč tujega okolja.

Kmalu se je odzvalo tudi osrednje orožniško poveljstvo in pripravilo Začasna pravila za opravljanje orožniške službe, ki so imela tri dele. Podpisala sta jih minister za notranje zadeve in minister za vojsko in mornarico, najprej prvi in nekaj dni za njim še drugi. To se je dogajalo od 10. decembra 1919 do 22. februarja 1920. Gradivo ni bilo objavljeno v uradnem listu, pač pa so ga izdali v knjižni obliki pri državni založniški hiši, nakar so po nekaj izvodov prejele enote, druge pa so pokupili sami možje postave. V Sloveniji so nabavili tista pravila, ki so jih natisnili v Zagrebu.[343]

Ker so bila pravila natiskana v cirilici, so jih pri nas težko brali in razumeli. Odločili so se, da jih bodo prevedli v slovenščino. Drugi in tretji del so prevedli v samem poveljstvu ljubljanske brigade, prvega pa so dali v prevajanje jezikoslovcu. To je bil profesor Anton Funtek, ki je hkrati pregledal prevoda preostalih dveh delov pravil. Izstavil je račun v višini 3.000 kron, vendar je moral na izplačilo dolgo čakati, skoraj leto dni, saj so morali njegov honorar vnesti v postavko državnega proračuna; izplačali so mu 750 dinarjev.[344]

Prevod pravil so nato izdali kot osrednji del vsebine knjige, ki je obsegala še drugo snov in je imela malce čuden naslov. Natisnili pa niso nekaterih prilog k tem pravilom, zlasti k drugemu delu, ki so se nanašale na pouk na samih postajah. V tej knjigi, ki je obsegala 96 strani, so objavili še novo kraljevo uredbo o formaciji orožništva z dne 17. decembra 1923, opis orožja in streliva ter pouk o streljanju.[345]

6.2 Orožnikova pooblastila

Prvi del pravil je urejal delovanje orožništva nasploh in je vseboval naslednja poglavja: naloge, obnašanje, dolžnosti, preiskava stanovanja, spremljanje oseb, ravnanje z vojaškimi begunci, postopek na državni meji. V dodatku so bile opisane praktične vaje iz uporabe pooblastil, zlasti ob prijetju in privedbi oseb, v zasedi, ob zaustavljanju sumljivih oseb, ob kršitvah javnega reda in

miru, ravnanju s priprtimi, pregonu razbojnikov itd. Snov ni bila razdeljena v točke ali člene, iz nje pa bom povzel le nekaj zanimivejših določb.

Ko je bil orožnik v službi, je moral biti predpisano oblečen in opremljen. Ob odhodu z orožniške postaje je napolnil puško z ostrim strelivom in nanjo nasadil nož. Bajoneta ni pritrdil na puško, če je službo opravljal na konju, v vozilu, na vlaku itd. Po ukazu starešine je smel službo opravljati tudi v civilni obleki, zlasti v tako imenovani »izvestiteljski službi«, ko je zbiral pomembna obvestila, predvsem s področja državne zaščite, razbojniškega delovanja tolp in podobno. Ko se je po končani službi vrnil v enoto, je na določenem mestu izpraznil puško in z nje snel bajonet. Vsaka postaja je imela v neposredni bližini prostor, primeren za polnjenje in praznjenje orožja.

Med službo na terenu se je orožnik prehranjeval na tri načine: ali si je hrano kupil v javnem lokalu ali jo je s postaje odnesel s seboj na teren ali pa jo je izjemoma kupil pri kmetih. Če kmet ni hotel vzeti plačila za hrano, je moral mož postave dati ustrezno vsoto njegovemu otroku.

Tudi v primerih, ko orožnik ni bil razporejen v službo in je bil prost, se je štelo, da je bil v službi zakona. To je pomenilo, da je moral posredovati, če je naletel na kršitve predpisov ali če je državljan oziroma javni uslužbenec od njega zahteval upravičeno pomoč.[346] Tako je bilo zapisano, da dejaven in neprekinjen nadzor ter represivna akcija pomenita bistvo orožnikove službe. Strogo je bilo prepovedano, da bi zasebno ali med službo prestopil državno mejo; to je smel storiti le z dovoljenjem starešine.

Med temeljne dolžnosti moštva je sodilo tudi poznavanje službenega okoliša in prebivalcev. To je pomenilo, da je moral vsak orožnik poznati zemljišče in njegove značilnosti, naseljene kraje, poti vseh vrst, vode, gozdove, planine itd. Med osebami, ki jih je moral poznati, so bili našteti javni uslužbenci (od uradnikov do logarjev), ugledni krajani, vplivni in bogati posamezniki, tisti, ki so poznali mnogo ljudi in so lahko prispevali obvestila, pomembna za javno varnost (od duhovnikov do babic), pa tudi osebe, ki so kršile predpise.

Ob kršitvi predpisa je orožnik posredoval na različne načine. Odločiti se je moral za enega ali celo več načinov hkrati: za poučitev, opomin, prijavo pristojnemu oblastvu, privedbo in uporabo orožja.

Poučitev je prišla v poštev, če je šlo za kršitev zaradi neznanja in ni pomenila večje nevarnosti.

Če je kdo kljub poprejšnji poučitvi storil prekršek, na primer kuril ogenj na prepovedanem kraju, ga je orožnik ustno opozoril oziroma opomnil, lahko pa mu je zapretil z zakonskimi posledicami.

V vseh drugih primerih je bilo treba storilca prijaviti pristojnemu oblastvu v kaznovanje. Pri tem so ustvarjalci pravil zapisali staro modrost: orožniška služba se ne ocenjuje niti ne nagrajuje po številu podanih prijav, ampak po tem, kakšne so varnostne razmere.

Možje postave so bili dolžni po lastni odločitvi privesti pristojni oblasti osebo, ki so jo prijeli na kraju dejanja ali so jo kot storilca označili očividci in je šlo za težje kaznivo dejanje. Privesti so morali tudi osebe, za katerimi je bila razpisana tiralica ali razglas, potem osebe, ki so imele lažne listine, ki so krošnjarile, vznemirjale javni red in mir, razširjale prepovedane spise, znane žeparje in klateže, tiste, ki so vznemirjali državljane pri njihovi veroizpovedi itd. Privedenega so morali najpozneje v 24 urah izročiti pristojnemu oblastvu in podati poročilo o odvzemu prostosti ter privedbi. Narodne poslance so smeli privesti le, če so jih zalotili pri zločinu. Ob privedbi so državljane vklenili ali pa tudi ne. Vezali so jih, če je šlo za nevarne in zloglasne osebe, če so bile zalotene pri težkem zločinu ali če je bilo mogoče domnevati, da bodo skušale pobegniti. Vezati jih ni smel orožnik sam, ampak ob pomoči občinskega uslužbenca ali drugega državljana. Ob taki priložnosti in vselej, ko je med opravljanjem službe rabil pomoč, jo je smel zahtevati od navzočih oseb. Če so tako pomoč odklonile, jih je prijavil oblastvom v kaznovanje.

Med orožje so šteli nož oziroma sabljo, puško in samokres oziroma revolver. Sablja je bila predvidena za sekanje v množici, če je bil orožnik oborožen le z njo ali so mu puško onemogočili uporabljati. Niso je smeli uporabljati za udarce s ploskvijo. Bajonet se je lahko rabil tako za sekanje kot za vbadanje. Prepovedana je bila nevojaška uporaba puške, kot na primer streljanje v zrak zaradi preplašitve, pa tudi udarjanje s kopitom itd.

Preiskavo stanovanja ali drugih prostorov je smel orožnik opraviti po lastni odločitvi ali po nalogu pristojnega oblastva. Na lastno pobudo se je za ta ukrep lahko odločil, če je storilca zalotil pri dejanju ali se je med begom zatekel v zaprt prostor. Praviloma je to veljalo podnevi, ponoči pa ne. Ponoči je bilo to dovoljeno v dveh primerih, in sicer, če je to želel lastnik stanovanja ali če je kdo klical na pomoč. Pri hišni preiskavi so morali biti navzoči dve priči in lastnik prostorov; če slednjega ni bilo mogoče najti, ga je nadomestil kdo iz njegove družine ali sosed. O opravljeni preiskavi so sestavili zapisnik, ki so ga poleg orožnika podpisali tudi navedeni trije državljani. Če so ob preiskavi zasegli manjše stvari, so jih izročili pristojnemu oblastvu, večje pa so dali občini v začasno hrambo. To opravilo je vodil vodja orožniške patrulje ali višji po činu.

Če je orožnik spremljal storilca, ki so ga iskale oblasti, ga je moral pred tem osebno preiskati, da ne bi imel orožja ali predmetov za napad. Vklenil ga

je tedaj, če je šlo za nevarno ali begosumno osebo ali ko je to opravljal ponoči. Posebej je bilo določeno, da mož postave ne sme dopustiti, da bi državljani zmerjali spremljanega, saj je bil ta pod orožnikovo zaščito, pa čeprav je lahko šlo za najbolj okorelega zločinca. Če je med potjo nastala kakšna nepredvidena okoliščina ali ovira, je smel orožnik prositi za pomoč najbližjo občino ali enoto javne varnosti. V takem primeru je smel od vsakogar zahtevati prevozno sredstvo.

Za vojaškega beguna so šteli vsakogar, ki je bil zunaj vojašnice brez objave oziroma knjižice. Orožniki so jih bili dolžni zasledovati, prijeti in privesti najbližjemu vojaškemu poveljstvu. To je veljalo tudi za tiste, ki so dobili poziv, a se niso javili v vojaško suknjo.

Orožniki, ki so službovali ob državni meji, so bili ali na samih mejnih prehodih ali na postajah. V prvem primeru so nadzirali promet potnikov čez državno mejo, pri čemer so pazili na pravilne potne listine, prepovedane predmete in na osebe, ki bi hotele priti v našo državo, pa niso bile zaželene (na primer zločinci, žeparji, klateži itd). Postaje v bližini državne meje so morale (vsaj občasno) pošiljati na mejo patrulje, da bi odkrile tihotapce ali druge sumljive osebe. Orožniki so pomenili veliko večino osebja na obmejnih in železniških komisariatih, ki sem jih že omenil.

6.3 Pogled v notranjost orožniške postaje

Drugi del pravil je urejal službo na orožniških postajah in njihovo poslovanje.[347] Vsebina je že bila razdeljena na dvanajst členov, ki so obsegali posamezna zaokrožena poglavja. Dodanih je bilo dvoje prilog in sedmero obrazcev.

Orožniška postaja je obsegala območje ene ali več občin, odvisno od stanja javne varnosti in velikosti ozemlja. Postaje so bile večinoma stalne, izjemoma tudi začasne, in to v planinskih predelih zaradi paše, v turističnih krajih in podobno. Območje postaje so imenovali okoliš in so ga delili na največ štiri patruljne okoliše. Patruljni okoliš je zajemal površino, ki jo je patrulja obšla v največ 30 urah, zato so mu včasih rekli tudi obhodni okoliš. Ta čas so določili takole: za ravno zemljišče so računali 36 minut za vsak prehojeni kilometer, za hribovito pa 40 ali 45 minut. Pravila so vsebovala poseben ključ za izračun časa, potrebnega za patruljiranje, podobno tudi izračunske ključe za čas, potreben za spremljanje oseb, in to peš, z vozilom ali z vlakom.

Vsaka postaja je morala imeti načrt in opis svojega območja. Podobno je veljalo za vsak patruljni okoliš. Pregled takega okoliša je vseboval kraje, objek-

te na zemljišču, njihovo oddaljenost od sedeža postaje, medsebojno oddaljenost krajev in objektov, trajanje obhoda in opombe. Imeli so ga tudi na poveljstvih vodov, čet in brigade ter na okrajnih glavarstvih.

Med nalogami komandirja postaje je bila tudi skrb za enakomerno obremenitev moštva. Vrsto službe, ki jo je opravljal posameznik, je določal po sposobnostih in osebnih lastnostih podrejenih. Bilo je določeno, koliko ur patruljne službe mora vsak opraviti na dan in na mesec, ločeno poleti in pozimi: komandir 4 oziroma 120 ur, podrejeni pa 8 oziroma 240 ur; pozimi se je ta čas za vse zmanjšal za četrtino in preostanek so porabili za pouk v enoti.

Službo so delili na štiri vrste, in to redno, nadzorno, pozivno in dežurno. Nekatere so delili še naprej.

Redna služba je obsegala patruljno, preiskovalno in spremljevalno. Pri spremljanju oseb so uporabljali ne le svoja pravila, ampak tudi vojaška. Slednja so bila tudi začasna in jih je prestolonaslednik podpisal 15. marca 1919, imela so štiri dele.[348] Za spremljevalno službo je veljal četrti del začasnih pravil vojaške službe, ki je obravnaval stražarsko službo. Posebej so prišle v poštev tiste določbe, ki so urejale tako imenovane »gibljive straže«. Te so bile dveh vrst, in sicer za čuvanje ljudi in za zaščito državnega premoženja. Med postankom in prenočevanjem so orožniki ravnali po določbah za stalne straže, sicer pa po določbah za gibljive. Če je kdo skušal straži pobegniti, ga je mož postave dvakrat zaustavil z vzklikom »Stoj, streljal bom!«, nakar je v bežečega streljal. Vsakogar, ki se ni pokoril spremljevalcem, so dvakrat opozorili, da ga bodo ubili, in če še vedno ni bil poslušen, so ga dejansko smeli ubiti. To je veljalo za nevarne zlikovce.[349]

Nadzorno službo je praviloma opravljal komandir postaje, da bi se prepričal, če patrulja opravlja svoje naloge pravilno in v predpisanem času. To je storil tako, da je šel za patruljo, ji šel nasproti ali pa jo čakal na določeni točki. Mesečno je moral opraviti vsaj štiri take nadzore. Čas teh nadzorov se je meril podobno kot za patrulje in spremljanje. Pozivno službo so opravljali na zahtevo pristojnih državnih oblastev.

Dežurstvo so imele postaje, ki so štele nad deset mož, ter vse višje enote. Potekalo je po določbah 12. poglavja III. dela vojaških službenih pravil. V Sloveniji so bile postaje tako majhne, da dežurstvo praktično ni bilo potrebno, v poštev pa je prišlo v poveljstvih višjih enot. Vojaških pravil ni bilo enostavno prilagajati orožniškim razmeram, saj ni šlo za velike enote, zbrane na enem in istem mestu, kot je to veljalo na primer za vojašnice. Postaje, ki so štele od pet do deset mož, so organizirale požarstvo, spet skladno s 14. poglav-

jem vojaških pravil službe. Šlo je za to, da je bil na postaji ponoči buden en orožnik, ki je skrbel za orožje, preprečeval izbruh požara itd.

Pri opravljanju (patruljne) službe so imeli možje krajši, srednji ali daljši počitek. Prvi je trajal do ene ure, drugi največ tri ure in tretji največ štiri ure, včasih celo dlje. Počivali so praviloma v občinskih prostorih, če to ni bilo mogoče, pa pri znanih in zanesljivih osebah na terenu. Ko se je orožnik vrnil iz službe, je imel en dan prosto in le izjemoma so ga smeli prej poklicati na dolžnost.

Patrulja je navadno štela dva moža, lahko pa je bila tudi močnejša, kar je bilo odvisno od vrste službe, stanja javne varnosti itd. Redne naloge podnevi so izjemoma smeli opravljati tudi posamično, ponoči pa le straženje nevarnega jetnika. Patrulja se je smela le izjemoma deliti na dva dela. Če je na nekem območju prišlo do ogrožanja javne varnosti, so izvajali tako imenovano »četovanje« (pogon, pregon, racijo). Načrt zanj je največkrat izdelal komandir čete v dogovoru z upravno oblastjo. Tak načrt je obsegal tri sestavine, in sicer določitev območja pogona, število in moč patrulj ter njihova izhodiščna mesta, zborno mesto patrulj po opravljeni akciji.

Pouk na postajah je potekal po razporedu, ki je bil natančno določen v prilogi pravil. Obsegal je telovadbo in vaje z orožjem, postajno šolo, pisanje in računanje ter izdelovanje nalog, pisanje poročil za upravna oblastva itd. Razpored tega učenja so izdelali ločeno za zimsko in poletno obdobje, prvo je trajalo od 1. oktobra do 31. marca, drugo pa od 1. aprila do 30. septembra. Izdelan je bil za vse dni v tednu, s tem da je bila sobota namenjena za urejanje prostorov postaje, ob nedeljah pa tega pouka ni bilo. Če je bil orožnik ob nedeljah ali praznikih prost, je lahko šel k verskemu obredu.

Pouk je bil obvezen za vse in je potekal tudi za enega samega moža, če je bil sam v enoti. Usposabljanje je nadziral in preverjal komandir voda. Postajna šola je bila natančno določena v drugi prilogi tega dela pravil, snov je bila razdeljena na vseh dvanajst mesecev, obsegala pa je predelavo začasnih pravil orožniške službe, vojaških službenih pravil, kazenskega zakona, uredbe o vojaški disciplini itd.

Pri izdelovanju pisnih izdelkov so moštvo postaje razdelili v tri skupine. V prvo so spadali najmanj izkušeni možje, tudi pripravniki, in so sestavljali proste spise ali pisali po nareku, v drugo so spadali tisti, ki so zmogli lažje naloge, v tretjo pa taki, ki so bili sposobni tudi za težavnejše naloge. Delitev moštva v skupine je opravil komandir voda. Vsakdo je moral izdelati po štiri pisne naloge na mesec, njihovo vsebino pa je določil komandir postaje. Računstvo je ravno tako obsegalo štiri naloge mesečno, in to iz seštevanja, odštevanja,

množenja in deljenja. Sposobnejši so jih lahko bili oproščeni. Naloge je ocenjeval komandir postaje, ki je bil oproščen pisanja tako pisnih kot računskih izdelkov.

Urejeno je bilo delovanje orožniške postaje znotraj iste ali na območju druge brigade. To je bilo dano v presojo samim enotam in je veljalo tudi za patrulje. Postaje se niso smele neposredno dopisovati z enotami v tujini.

Vsaka postaja je imela sobo za postajno pisarno. V njej je bil arhiv z vsemi spisi ter postelja in pohištvo za komandirja. Tu so hranili še pregled razdalj do sosednjih postaj, voda in čete, razdalj do občin na ozemlju postaje in okraja, tabelo sejmov in praznovanj na območju postaje ter pri sosednjih enotah, skico postajnega območja itd.

Patruljna služba je bila temeljna oblika delovanja orožnikov in se je odvijala po nalogah, zapisanih v patruljnem listu, ki ga je nosil pri sebi vodja patrulje. Tiskan je bil na posebnem obrazcu z več razpredelnicami, na primer za trajanje službe, za patruljni okoliš, kraje in objekte, ki jih je bilo treba nadzirati, za točen čas take kontrole, kraj in trajanje počitka itd. Te naloge je vnaprej določal komandir postaje ali pa jih je vodja patrulje postavljal sproti in jih vpisoval v patruljni list. Ko se je patrulja vrnila s terena, je patruljni list zaključil komandir. Za druge naloge niso uporabljali tovrstnega lista, saj so notranje zadolžitve na postaji opravljali skladno z določbami, zapisanimi v postajni službeni knjigi, če pa so bili poslani drugam na pomoč, so dobili potno objavo, pogon pa so opravili po izdelanem načrtu.

Ni bilo redko, da sta se patrulji sosednjih orožniških postaj srečali na vnaprej dogovorjeni točki in si druga drugi pisno potrdili patruljna lista. Največkrat je šlo za kraje s pomembnimi objekti, ki so jih možje postave morali nadzorovati. Tako sta se na primer patrulji postaj Dolenjske Toplice in Semič srečevali pri 410 metrov dolgem železniškem predoru Peščenik, na sami meji med območjema obeh enot, si izmenjali podpisa na patruljnem listu in se pogovorili o morebitnih novostih ali posebnostih. Do točke srečanja je morala patrulja iz Dolenjskih Toplic hoditi neprekinjeno dve uri in pol, semiška patrulja pa je morala občasno iti skozi oba navedena predora, od katerih je bil tisti z imenom Semič dolg 1975 metrov. To je veljalo tudi za vodno zajetje in črpalko, ki je delovala v neposredni bližini vhoda v semiški predor, gledano od Uršnih sel proti Beli krajini. Tam so lokomotive oskrbovali z vodo.[350]

Postajna službena knjiga je bila pripomoček za vodenje enote in so jo izpolnjevali vsak dan posebej. Na levi strani so bile vpisane naloge, na desni pa imena in priimki orožnikov, ki so opravljali te naloge. Slednje so označevali z okrajšavami, in sicer z velikimi začetnimi črkami: redna služba - R, poziv-

na služba - P, kontrolna služba - K, dežurna služba - D, stražarska služba - S itd. Tako je bilo mogoče za dolgo časa nazaj ali sproti ugotoviti, kakšne naloge je kdo opravljal oziroma jih opravlja. Knjigo so zaključili konec vsakega meseca. Za vsakih pet dni je moral komandir postaje na enakem obrazcu prepisati vsebino te knjige in jo kot nekakšno kopijo poslati komandirju voda.

V patruljni register so za vsak obhodni okoliš in po mesecih vpisovali seznam objektov in datume, kdaj so jih nadzirali.

Komandirja postaje in voda sta vodila mesečni pregled o delu enote in stanju javne varnosti na njenem območju. Na levi strani so bila našteta nezakonita ravnanja, zraven pa je bilo treba navesti podatke o številu ugotovljenih tovrstnih dejanj, njihovi raziskanosti, osumljencih po spolu ter podatek, ali so jih prijeli ali so ostali na prostosti. Na začetku tekočega meseca je poslal komandir postaje tri izvode takega pregleda za pretekli mesec komandirju voda in ta je po opravljeni kontroli en izvod vrnil na postajo, drugega je poslal komandirju čete in tretjega okrajnemu glavarju.

Prvi mož postaje je moral o pomembnih in izrednih dogodkih takoj poročati pristojnim. Naštetih je bilo sedemnajst takih primerov, od uporabe orožja do izbruha kužnih bolezni. Poročal je komandirju voda in čete, poveljniku bataljona in brigade. Komandir voda je nato poročal okrajnemu načelniku.

Vsa opravila, ki so spadala v delovno področje komandirja postaje, so vpisovali v delovodnik. Če je imela enota do petsto spisov na leto, so jih na začetku novega leta povezali v arhivski ovoj, sicer pa v več takih omotov. Spisov o težjih kaznivih dejanjih, kjer storilcev niso odkrili, niso arhivirali, marveč so jih hranili ločeno. To je bila podlaga za izdelavo seznama neraziskanih dejanj, ki ga je med terenskim delom pri sebi nosil vsak orožnik. Seznam je vseboval ime in priimek oškodovanega, kraj, vrsto in čas dejanja ter povzročeno škodo. Vsaka postaja je vodila še pregled težjih kaznivih dejanj, odkritih storilcev in oškodovanih dobrin. Služil je za določanje mož, ki so se odlikovali pri odkrivanju storilcev.

Seznam prehodnikov je zajemal podatke o orožnikih, ki so prišli na območje postaje zasebno ali službeno, ki so bili poslani na začasno pomoč in podobno. Vanj so vpisovali tudi vse vojaške osebe, če v kraju ni bilo komande mesta. Nadalje so poznali knjigo odposlane pošte, v bolniško knjigo pa so vpisovali vsakega moža postave, ki je bil bolan več kot 24 ur. Komandir postaje je sam vodil knjigo vrednotnic (denarja). Menažno knjigo so vodili po posebnih pravilih, ki so obravnavala področje preskrbovanja enot in so jih nekateri šteli kot IV. del začasnih pravil za opravljanje orožniške službe.

Kvalifikacijske liste je za vse moštvo izpolnjeval komandir postaje, vsebovali pa so ocene sposobnosti in moralnega obnašanja. Knjiga ukazov je vsebovala vse pisne odredbe predpostavljenih starešin ter pristojnih upravnih oblastev, ki jih je enota prejela v izvršitev. Vsak orožnik je dobil službeno legitimacijo, ki jo je moral stalno nositi pri sebi.

6.4 Notranji odnosi v orožništvu

Tretji del pravil orožniške službe je urejal področje, ki bi mu danes lahko rekli notranja razmerja.

Vse se je začelo (in se pričenja tudi danes) s pridobivanjem mladeničev za pristop k orožnikom. Komandir postaje je moral dati vsakomur, ki se je za to zanimal, vsa potrebna obvestila, hkrati pa je moral o kandidatu zbrati čim več podatkov, da ne bi v službo prišli »slabi in pokvarjeni elementi brez vsakršne primernosti in sposobnosti«, kot je naročal prvi člen tega dela pravil. S tiskanimi razpisi za sprejem k orožnikom so polepili oglasna mesta na službenih poslopjih in v občinskih uradih. Navadno so jih natisnili v Beogradu in jih nato razposlali po brigadah oziroma polkih, od tam dalje pa na teren.

Ko je kandidat izrazil željo za vstop med orožnike, je morala postaja zbrati številne podatke o njem: o njegovem obnašanju pred odsluženim vojaškim rokom, s čim se je preživljal in kaj je delal, kakšna je njegova rodbina, ali je bil v tujini itd., o čemer je nato občina izdala potrdilo; o njegovem znanju pisanja, branja in računanja, katere šole je končal (zato je moral prošnjo za sprejem napisati vpričo komandirja postaje); ali res ni poročen in je mlajši od 35 let; ali je telesno zdrav in primerno visok (sprva le 152 in nato 162 oziroma 164 centimetrov); ali je res podanik Kraljevine SHS.

Komandir postaje je nato poslal prošnjo neposredno poveljstvu brigade, priložil pa ji je svoje poročilo o kandidatu, potrdilo občine o kandidatovem obnašanju in potrdilo o odsluženem vojaškem roku. Ko so na poveljstvu brigade v Ljubljani preučili vse poslane dokumente in ugotovili, da kandidat izpolnjuje pogoje, so ga poklicali pred tričlansko sprejemno komisijo pri brigadnem poveljstvu. Sestavljali so jo zdravnik in dva orožniška častnika. Če je bil mladenič zdrav, so ga sprejeli in takoj razporedili na eno od postaj.

Ko je nastopil službo, je moral podpisati obvezo, da bo v uniformi ostal najmanj tri leta in tam, kamor bo razporejen. Tako obvezo sta morali podpisati še dve priči. Po izteku tega roka je lahko zapustil poklic ali pa je podpisal novo obvezo. K obvezam je dal svoje mnenje komandir postaje in če je bilo

slabo, so na višjem mestu odločili, ali bo še ostal v uniformi ali pa bo prenehal z delom.

Pravila so določala, da iz orožništva vodita dve poti, prostovoljna in pod prisilo. Prostovoljna je obsegala iztek obveze in redno upokojitev, prisilna pa disciplinski odpust ali obsodbo za zločin. V nobeno od teh dveh poti pa ni spadal primer, ko je orožnik postal edini hranitelj družine in je zato dobil dovoljenje, da preneha s službo.

Četudi je imel orožnik vojaški čin, ta v poklicu ni veljal ali ni vplival na njegovo napredovanje. Poznali so dejansko in naslovno napredovanje. Podčastnik je postal le tisti, ki je uspešno končal šolo v Sremski Kamenici. Kaplar, ki te šole ni končal, a je bil sicer dober v službi, je po petih letih lahko dobil naziv titularni (naslovni, nazivni) narednik; na ta način so reševali stiske tistih sposobnih terenskih delavcev, ki se v šolskih klopeh niso najbolje obnesli. Nekdanje avstrijske in ogrske šole za orožnike so priznali kot enakovredne novim.

Komandirje postaj je postavljal poveljnik brigade oziroma polka. Pri tem je upošteval rang, ki ga je posameznik dosegel pri izpitih ob koncu orožniške podčastniške šole; ta rang so objavljali v vojaškem uradnem listu. Če se je komandir pokazal kot neustrezen, ga je isti starešina odstavil. Izjemoma je mogel začasno opravljati komandirske naloge tudi nekdo, ki še ni končal šole v Sremski Kamenici. Komandir postaje, ki je imela sedež v istem kraju (in navadno celo poslopju) kot orožniški vod, je hkrati zamenjeval odsotnega komandirja voda. Postajevodja, kot so tudi rekli, se je moral ob postavitvi javiti predstavnikom oblasti v tistem kraju. Komandir je imel svojega namestnika, ki ga je postavil poveljnik brigade in je ob odsotnosti prvega moža postaje opravljal vse njegove naloge. Tudi vodje patrulj je imenoval brigadni poveljnik. To nalogo je smel začasno opravljati nekdo, ki ni ustrezal vsem strokovnim pogojem, vendar ni mogel nositi oznake za vodjo patrulje.

Orožnike so razporedili zunaj krajev, kjer so bili rojeni ali so v njih prebivali. Če je bil poročen, so ga premestili v kraj, od koder ni bila njegova žena. Pripravnike so pošiljali na postaje, kjer je bilo zadosti priložnosti, da so se praktično usposabljali oziroma pridobivali izkušnje pri zagotavljanju javne varnosti, in kjer je bilo primerno moštvo za vzgojo začetnikov.

Premestitev so jim dovolili iz upravičenih razlogov, na primer zaradi napredovanja, na osebno prošnjo, iz disciplinskih razlogov in podobno. Pri tem so upoštevali varnostne razmere na območju postaje in njen pomen, osebne razloge, sposobnost orožnika itd. Veljalo je pravilo, da mora najmanj polovica moštva poznati postajni okoliš. Zaradi tega je bila ena od pomembnih nalog

komandirja postaje, pa tudi višjih starešin, da poznajo osebne lastnosti in življenje podrejenih ter njihovo službeno pot.

Za uspešno službo in dobro vedenje so orožnika nagradili bodisi s pohvalo bodisi z odlikovanjem, denarno nagrado ali povišanjem v višji čin. Nagrado ali darilo od zasebnikov so smeli sprejeti le s predhodno odobritvijo poveljnika brigade. Za neprimerno pa so šteli, da bi zasebnik ali ustanova darovala postaji življenjske potrebščine, kot so živila, žito, drva itd., mimo mnenja komandirja voda, ki ga je ta dal k pisni prošnji komandirja postaje za tovrstno pomoč enoti pri prehrani in oskrbi.

Nagrajevanje je bilo urejeno podobno kot v časih pred prvo svetovno vojno. Pri nas je sprva še veljala praksa iz cesarskih časov. Tako je decembra 1918 štacijsko poveljstvo v Zalogu pisno predlagalo, da bi podstražmojstra Martina Kovača postavili za stražmojstra, saj je bil pri tem poveljstvu od aprila 1918 in je vestno vodil svojo orožniško enoto. Orožniško poveljstvo v Ljubljani pa ga je 28. decembra 1918 predlagalo za pisno pohvalo in nagrado v višini 50 kron. Poverjeništvo za narodno obrambo je predlog odobrilo 21. januarja 1919.[351]

Če so orožniki med dopustom odpotovali iz kraja službovanja, so se morali javiti na postaji, kamor so pripotovali za več kot tri dni. Postaja je bila dolžna nadzorovati dopustnikovo obnašanje. Če je prekršil pravila, je postaja o tem takoj poročala orožnikovi matični enoti. Podobno so nadzirali tiste, ki so bili na bolniškem dopustu, ki ga je predpisal zdravnik, odobril pa pristojni starešina. Če je bil lažje bolan, je smel največ pol meseca bivati na postaji, sicer pa v bolnišnici. Kdor se je poslovil od orožniške službe, je moral biti zdravniško pregledan, da ne bi imel nalezljive bolezni. Če je bil v bolnišnici, ga je moral enkrat tedensko obiskati ali komandir postaje ali komandir voda oziroma čete.

Če se je orožnik med službo poškodoval, je zadevo preučil komandir voda. V primeru smrti je posebna komisija zbrala vsa obvestila, zlasti o tem, ali je bila smrt posledica tuje krivde, ali je šlo za samomor ali pa je bila splet naključij. Tako komisijo so sestavljali orožniški častnik, zdravnik, orožniški podčastnik in zastopnik preiskovalnega oblastva.

6.5 Pogon za razbojniki

Ne bo odveč, če iz teh pravil za opravljanje službe prepišem 22. točko, ki opisuje postopek ob pregonu razbojnikov. Zanimiva se mi zdi ne le njena vsebina, marveč tudi tedanja slovenščina.[352]

»Ako se ugotovi, da se nahajajo na območju žandarmerijske postaje razbojniki (hajduki), je prva naloga postajnega komandirja, da ugotovi število in njih oborožitev ter izsledi skrivališča ali njih prikrijevalce.

Ako navadna skrivališča razbojnikov niso znana žandarmerijski postaji, ako menjajo razbojniki svoja skrivališča iz enega kraja v drugega, ali ako prekoračijo meje oblasti v sosedno oblast in zopet nazaj, ali ako obstoji razbojniška četa iz ljudi istega okraja, ki se podnevi pečajo z navadnim poslom, ponoči pa gredo v oboroženi četi na rop in tatvino, se jim to najuspešnejše zabrani z nočnim patruliranjem in držanjem zased, kakor tudi z iznenadnim pregledom sumljivih hiš, pristav in drugih osamljenih objektov.

Da pa dobi komandir postaje zanesljive podatke o tem, kje se nahajajo razbojniki, si mora pred vsem pribaviti po zanesljivih osebah točne podatke o položaju in krajevnih odnošajih vasi in objekta kakor tudi o kakovosti ozemlja, na katerem se nahaja skrivališče razbojnikov.

Najčešče bo komandirju postaje samo na ta način mogoče presoditi, dali mu zadostuje moč s katero razpolaga, ali pa da mora zaprositi takoj ojačenja postaje za dosego zaželjenega uspeha.

Premišljenost, zvijačnost in neprenagljenost mora biti združena s posebno pripravo za aretacijo razbojnikov.

Ako se naznani postaji od zanesljive strani, da se skrivajo v nekem točno označenem skrivališču razbojniki, potem jih je treba tam iznenaditi in poloviti.

Pri takem podvzetju je najteže neopaženo se približati skrivališču razbojnikov n. pr. osamljeni kolibi i.t.d. radi česar se mora pri tem postopati zelo oprezno.

Slabše žandarmerijske postaje (od 3 do 4 žandarmov) naj zaprosijo za ojačenje po oboroženih gozdnih in poljskih čuvajih, po oblasti oboroženih meščanih i.t.d., ne da bi komu poprej izdali pravi namen podvzetja.

Predno se prične zasledovanje razbojnikov, se določijo vodje patrulj, ki jih je treba podučiti. Tem se dodeli nekoliko oseb civilne pomoči, katerih puške se naj pregledajo, če so dobre nakar se nabijejo in poskrbi za to, da imajo dovolj municije pri sebi. Natanko je pa treba določiti znake medsebojnega spoznavanja. Ako komandir oddelenja ne bi poznal dovolj natanko krajevnih razmer in okolice razbojniškega skrivališča, je treba vzeti s seboj zanesljive kažipote.

Operativnemu oddelenju ni potrebno, da odide skupno na enkrat, temveč v manjših oddelkih in po krajših presledkih ter da se neopaženo

zberejo na točno določenem kraju in izven postajnega mesta. Potem morajo iti tiho, oprezno in krito kolikor mogoče hitro v ugotovljeni smeri dalje, izogibajoč se pri tem po možnosti glavnih potov.

Ko se približa kraju, iz katerega se dobro vidi razbojniško zbirališče odredi vodja oddelenja po kratkem pregledu in ako ne opazi okoli skrivališča ljudi, en del oddelenja kot patruljo, da po možnosti krita in povsem tiho obide razbojniško zbirališče od nasprotne strani in da se mu kolikor mogoče približa, tako da razbojniki ne morejo neopaženo pobegniti.

Po preteku priličnega časa po odhodu te patrulje, gre tudi ostali del oddelenja pod vodstvom komandirja postaje oprezno naprej in gleda na to, da čim hitreje obkoli skrivališče spredaj in od strani na kar se začne zopet nadaljnje opazovanje.

Kake nadaljnje mere se naj podvzamejo proti razbojnikom, ki se nahajajo morda v skrivališču, se vnaprej ne da povedati. To more odločiti samo komandir ali vodja patrulje na licu mesta na osnovi svojega osebnega opazovanja. Toda nikdar ni odveč, da se vsi na takem podvzetju udeleženi skrbno opomnijo in uputijo, da se varujejo prenagljenosti in nepremišljenosti.

Na osnovi izkušenj, ki se naslanjajo na dolgoletno službovanje, služi lahko žandarmu v ravnanje sledeče:

a) Takoj, ko je skrivališče obkoljeno, se mora postaviti pri vseh izhodih poslopja po en močan žandarm ali civilni pomočnik, naslonjen s hrbtom ob zid, v to svrho, da zgrabi tiho vsakega neoboroženega stanovalca, ki bi prišel iz poslopja z levo roko za vrat, mu nameri nož na prsa in zapove, da molči, potem pa ga odvede pred komandirja.

b) Vratom in oknom se ni varno nezakrito približevati.

c) Žandarmi, ki se morajo splaziti iz kateregakoli razloga do zgradbe, morajo to izvršiti proti kotu (vogalu) one strani, s katere ne morejo biti ustreljeni skozi vrata ali okna (puškarnice).

d) Ako komandir ni popolnoma uverjen, da se nahajajo razbojniki še v skrivališču, ker je tema in največja tišina in ako ne pride nikdo od prebivalcev na prosto, ki bi ga bilo mogoče prijeti in privesti komandirju radi informacij, ali ako ne bi bilo nikogar, ki bi se mogel uporabiti za pregled skrivališča, ne preostane nič drugega, kakor da se za to odredita dva žandarma.

Pri tem pa je postopati zelo oprezno, ker se mora vedno pričakovati, da bodo za streljanje pripravljeni razbojniki ustrelili vsakega nepremišljenega ali pred vrati stoječega žandarma.

Napad z nožem ali prodiranje v notranjost prostorov zgradbe s silovitim navalom na vrata se mora vedno opustiti, ker se bi moglo to izvršiti z ozirom na kakovost današnjega orožja le z velikimi izgubami in tudi sam uspeh podvzetja bi ostal negotov.

e) Ako se dožene, da se nahajajo v skrivališču razbojniki, jih pozove komandir sam ali pa s posredovanjem kakega stanovalca, ne glede na to, da-li se mirno obnašajo ali pa streljajo na žandarme, da se udajo in pridejo brez orožja na prosto, ker da bo dal v nasprotnem slučaju zgradbo zažgati.

Ako ostane poziv na predajo brezuspešen, potem se ne sme dalje odlašati, temveč se zažge streha skrivališča na enem vogalu, ako je to pristojna oblast odobrila, medtem pa ostali žandarmi strogo pazijo s pripravljenimi puškami na vsa okna in vrata ter vsakega, ki bi oborožen prihitel na prosto, ustrele, ako so od oblasti za to dobile povelje; neoborožene osebe pa aretirajo in uklenejo.

V slučaju pa, ako bi bili razbojniki zaloteni in obkoljeni v kaki zgradbi, ki leži v sredini vasi, ali poleg kakih predmetov, ki bi lahko trpeli škodo vsled streljanja iz skrivališča razbojnikov in niso last onega, ki je dal razbojnikom skrivališče in oblast ni dovolila, da se zažge to razbojniško skrivališče, se skrivališče ne sme zažgati. V takem slučaju ne preostane drugega, kakor da se prisilijo razbojniki na predajo z dobrim in strogo izvedenim obkoljenjem, tako da se bi morali udati radi pomajkanja hrane in vode.

f) Ako bi v skrivališču obkoljeni razbojniki streljali skozi okna, vrata, strelja žandarm samo takrat, ako ima upanje, da bi mogel imeti uspeh streljajoč na nezakritega razbojnika. Ako je skrivališče iz desk, ilovice ali protja, se lahko uspešno strelja tudi v sam objekt.

g) Komandir žandarmerijskega oddelenja, ki je odposlan, da polovi razbojniško četo v kakem poznatem skrivališču, naj gleda, da izvrši ta posel pred mrakom. Kjer pa to iz kateregakoli razloga ne bi bilo mogoče, je priporočljivo, da se skrivališče obkoli po polnoči, ko vse trdo spi, napad pa se izvrši rano zjutraj.

h) Pri ponočnem obkoljevanju sumljive zgradbe naj se postavijo vsi žandarmi ob stenah objekta (skrivališča), a ko se začne daniti naj se umaknejo v svoja skrivališča od koder nadaljujejo začeto nalogo.

Pri hišah, ki imajo več nadstropij, se smejo žandarmi približati zidu samo ponoči in z največjo previdnostjo, ker jih lahko razbojniki pri tem postrele skozi okna prvega nadstropja.

i) Ako se dela na to, da se zaloti in polovi iznenada kaka razbojniška četa v skrivališču, ki leži na odprtem kraju, se naleti navadno na velike

težkoče glede približevanja in obkoljevanja skrivališča, ker se mora eno in drugo izvršiti brez kritja. Ta naloga se mora prištevati med najtežje naloge žandarmerijske službe.

Ako se nahajajo okoli skrivališča gospodarska poslopja, kupi sena in plotovi, ki nudijo dobro kritje približujočemu se žandarmu, se izvede obkoljevanje ponoči, napad pa se izvrši rano zjutraj.

Ako pa leži skrivališče odnosno objekt, ki se ga napada, povsem prosto, kakor n. pr. na samem stoječe gostilne, ciganski šotori i.t.d. in je radi tega vsako krito približanje in razpored nemogoč, tembolj, če imajo razbojniki straže ali pse, ki bi približanje žandarmov izdali, na kar bi imeli razbojniki čas, da se umaknejo, vsled česar bi žandarmi težko prišli do zaželjenega uspeha, se priporoča sledeči postopek:

Podvzetje se mora započeti s tem, da komandir postaje preskrbi po možnosti ojačenje postaje, tako da ima čim več patrulj.

Večji del teh patrulj se odpošlje že ponoči z nalogo, da po stranskih potih obidejo razbojniško skrivališče ter če tudi v večji daljavi zasedejo bližnje gozdove, grmičevja, močvirja, nasipe čez močvirja, steze, mostove in višje žito ali s koruzo nasajene parcele, dokler se komandir postaje z ostalimi žandarmi sledeče jutro ne poda v smer skrivališča razbojnikov, da jih napade.

Kakor je že naravno, pobegne zločinec, kakor hitro zapazi, da se mu bližajo žandarmi, največkrat v nasprotno smer, kjer upa najti kritje, torej, proti onim objektom, ki so jih žandarmi zasedli že poprej, in na ta način pade v roke organa javne varnosti.«

Iz tega dobesednega prepisa ene izmed točk začasnih pravil za opravljanje orožniške službe se vidi, koliko neslovenskih besed je prevajalec prevzel iz srbskega jezika oziroma iz izvirnika teh pravil. Danes bi se kdo prijel za glavo, takrat pa ...

6.6 Začetek prenove pravil

Po dveh desetletjih praktičnega izvajanja začasnih pravil za opravljanje orožniške službe se je nabralo dovolj izkušenj in začeli so pripravljati njihovo celovito prenovo.

Dne 29. avgusta 1940 je predsednik ministrskega sveta podpisal prvi del novih pravil, ki so bila to pot objavljena v beograjskem uradnem listu.[353] Prenehal je veljati prvi del začasnih pravil.

Kmalu po objavi v uradnem glasilu jih je poveljstvo jugoslovanskega orožništva izdalo tudi v knjigi, ki je bila vezana v trde platnice temno modre barve in je obsegala 228 strani. Nekateri so zanjo poiskali ime »modra knjiga«. Izšla je v srbskem jeziku, v cirilici. Cena za orožnike je znašala deset dinarjev, kar je bilo zelo malo.

Pravila orožniške službe, kot so se to pot na kratko imenovala, so obsegala 103 člene, razporejene v osem poglavij v naslednjem vrstnem redu: naloge orožništva in odnosi v službi, obnašanje in vedenje orožnikov nasploh, poznavanje krajev in oseb na postajnem območju, upravljanje in način opravljanja službe javne varnosti, postopek orožnikov z osumljenci, druge redne dolžnosti orožnikov, praktične orožniške vaje, izvajanje praktičnih orožniških vaj v patruljni službi in končna določila.

Predvidevali so, da bodo kmalu posodobili tudi drugi in tretji del starih pravil, vendar se to ni zgodilo. Vse je prehitela vojna, ki je tedaj že divjala na zahodnem delu stare celine.

Moštvo orožniške postaje Poljane nad Škofjo Loko leta 1933. V sredini je komandir Ivan Robič, za njim stoji kaplar Djuro Njavro.

7.

Dobra organiziranost

Glede na tedanje prometne povezave, tehnično opremljenost moštva in splošne varnostne razmere je mogoče zapisati, da so bili slovenski orožniki dobro organizirani. To velja zlasti za mrežo njihovih postaj, ki so bile enakomerno razporejene po celotnem ozemlju. Pri tem je šlo v dobršni meri za iz cesarskih časov podedovano stanje, saj so bile take postaje že utečene. Deloma na novo je bilo treba določati kraje s stalno posadko mož postave tako rekoč edinole v Prekmurju, zato je zlasti tam prihajalo do težav pri razmestitvi enot.

Razporejenost postaj se je sicer spreminjala, vendar ne prav posebej. Krajevni dejavniki so nasprotovali krčenju števila enot pa tudi sicer je bilo stališče slovenskega vodstva v Ljubljani, da je treba ohraniti mrežo manjših postaj in ne preiti na manj številne večje enote, kot so to želeli in predlagali v Beogradu.

Postaje so štele povprečno po štiri ali pet mož, nekatere še manj in druge več. To je bilo odvisno od varnostnih razmer na tistem območju, velikosti okoliša, gostote prebivalstva, prostorskih možnosti za namestitev moštva in drugih dejavnikov. Tako je orožniška postaja Št. Vid nad Ljubljano sredi maja 1936 štela šest mož, in sicer so to bili komandir Josip Sadjak, namestnik komandirja Franc Vršec, Ivan Vilar, Anton Jerman, Anton Slapar in Miloje Mirović.[354]

7.1 Deset poveljnikov

Že tretji dan po beograjski objavi uredbe o orožništvu je prestolonaslednik Aleksandar imenoval poveljnike brigad in nekaterih bataljonov, ki mu jih je predlagal minister za vojsko in mornarico. S tem je dokončno prenehalo

delovati višje orožniško poveljstvo št. 12 v Ljubljani in od tedaj naprej so prve može orožnikov v Sloveniji imenovali v Beogradu.

Za poveljnika V. orožniške brigade je bil 1. maja 1919 postavljen pehotni polkovnik Dobrosav Milenković. Posloval je v prostorih dotedanjega slovenskega orožniškega poveljstva na Bleiweisovi cesti 3. Dne 3. maja 1919 je vojaški uradni list sporočil, da so z delom pričeli vsi štabi brigad in osrednji štab orožništva v Beogradu.[355]

Poveljstvo ljubljanske brigade je prav kmalu predlagalo poverjeništvu za notranje zadeve, da bi uredbo o orožništvu prevedli v slovenščino ter jo natisnili pri poveljstvu dravske divizijske oblasti, za kar pa bi potrebovali podatek, koliko izvodov bi naročilo poverjeništvo. Dne 16. junija 1919 so iz brigade poslali na poverjeništvo sto izvodov uredbe, ki so jo natisnili v velikosti slovenskega uradnega lista in je obsegala štiri strani. Za en izvod je bilo treba odšteti 1 krono in 28 vinarjev, torej je bila skupna cena 128 kron, račun pa so plačali 2. julija 1919.[356]

Navedeni poveljnik brigade je veljal za sposobnega moža in je dodobra spoznal prednosti orožniške organizacije ter delovanja na Slovenskem. Premestili so ga v Beograd, kjer je postal pomočnik glavnega poveljnika orožništva, ki je tedaj imel dva taka sodelavca. Najvišje mesto ljubljanskega poveljstva je ostalo nekaj časa nezasedeno in naloge je opravljal pomočnik poveljnika brigade, orožniški podpolkovnik Oskar Vidic. V njegovi odsotnosti ga je zamenjeval podpolkovnik Josip Svetič.[357]

Od nove organiziranosti te veje službe javne varnosti so mnogo pričakovali. Tako je poverjeništvo za notranje zadeve 1. julija 1919 poslalo okrožnico vsem okrajnim glavarstvom in političnim ekspozituram, v kateri so med drugim zapisali, da bo nova organiziranost orožništva odstranila tudi nezaupanje ljudstva do teh mož postave. Eden od vzrokov za njihovo nepriljubljenost je bil tudi ta, da so orožnike uporabljali za vse mogoče poizvedbe, tudi take povsem političnega značaja. Okrajna glavarstva se za to ne bi smela posluževati orožnikov, so naročali iz Ljubljane.[358]

Šele 20. novembra 1920 je prestolonaslednik podpisal ukaz, da je za novega poveljnika ljubljanske brigade postavljen orožniški polkovnik Dragoslav Dragić. Med neprijetnostmi, ki jih je objavljal tedanji tisk, velja omeniti tisto, ki je zadevala novega poveljnika: Dragić ni nihče drug kot Oskar Huber, orožniški častnik iz časov avstro-ogrske države. Zakaj ga ne razkrinkajo, je spraševal časnik in si sam odgovoril: »Ker ima dobre zveze z Orjuno.«[359]

V štabu V. orožniške brigade je bilo na začetku leta 1922 predvidenih dvanajst delovnih mest, od katerih ni bilo zasedeno le mesto pomočnika po-

veljnika brigade. Tam so opravljali naloge tile možje: polkovnik Dragoslav Dragić, poveljnik; major Rudolf Schmidt, prvi pribočnik (adjutant); kapetan 2. razreda Vinko Vošnjak, drugi pribočnik; kapetan 1. razreda Borivoj Vukojević, častnik na službi v štabu brigade; kapetan 2. razreda Anton Čižman, sodni referent; kapetan 1. razreda Milan Kasparović, intendant; podporočnik Tomo Tonković, blagajnik; podporočnik Filip Petranović, častnik na službi pri intendantu; kapetan 1. razreda Mirko Cvahte, komandir šole; podporočnika Ivan Skodlar in Ivan Erker, oba predavatelja na pripravniški oziroma patruljni šoli.[360]

Za navedenima poveljnikoma se je na tej dolžnosti zvrstilo še osem mož. V celoti je bilo torej v Ljubljani deset poveljnikov slovenskega orožništva, ki jih je postavil Beograd. Zvrstili so se takole:

1. Dobrosav Milenković, 1919-1920,
2. Dragoslav Dragić, 1920-1924,
3. Dragutin Hurkujević, 1924,
4. Stojan Trnokopović, 1924-1927,
5. Marko Manigodić, 1927,
6. Dušan Jovanović, 1927-1928,
7. Đorđe Barak, 1928-1932,
8. Kvintilijan Tartaglia, 1932-1936,
9. Alojzij Barle, 1936-1940,
10. Krešimir Pavelić, 1940-1941.

Med navedenimi poveljniki je bil Marko Manigodić edini, ki ga je med opravljanjem službe 17. avgusta 1927 zatekla smrt, vsi drugi so bili po določenem času premeščeni ali so odšli v pokoj.

Prostori na Bleiweisovi cesti 3 so postajali pretesni in po skoraj desetih letih so poiskali nove, in to v neposredni bližini. Preselili so se v poslopje na Cesti 29. oktobra 22, ki se je v cesarskih časih imenovala Rimska cesta - ime so ji spremenili po prevratu, v spomin na dan razglasitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ko so Ljubljano zasedli Italijani, so cesti vrnili staro ime, ki velja še danes. Poslopje na Rimski cesti 24 je do konca februarja 1972 služilo miličniškim namenom in nazadnje je bil tam sedež postaje milice Ljubljana Center.

7.2 Enote jeseni 1919

Policijsko ravnateljstvo v Ljubljani je 2. oktobra 1919 pisno zaprosilo poverjeništvo za notranje zadeve, da bi izdelali seznam orožniških postaj in policijskih uradov pri nas, ker se je to po prevratu precej spremenilo. Pobudo so sprejeli in poverjeništvo je že 23. oktobra poslalo vsem okrajnim glavarstvom in političnim ekspozituram zahtevo, naj sestavijo seznam orožniških postaj s pripadajočimi občinami in poštnimi uradi ter seznam drugih policijskih uradov.

Odgovori so prispeli novembra. Na območju posameznih okrajev, političnih ekspozitur in v Prekmurju je bilo skupaj 258 orožniških enot, in sicer: Brežice 11, Celje 21, politična izpostava Cerknica 7, Črnomelj 8, Kamnik 12, Kočevje 15, Konjice 5, Kranj 15, Krško 14, Litija 11, Ljubljana 21, Ljutomer 8, Maribor 28, politična ekspozitura Mozirje 4, Novo mesto 14, Ptuj 23, Radovljica 12, Slovenj Gradec 12 in Prekmurje 17. Pod slovensko oblast sta tedaj spadala tudi okraja Borovlje z 21 postajami in Velikovec z 22 orožniškimi enotami; če upoštevamo tudi to območje, je bilo tedaj pod slovensko oblastjo skupaj 301 orožniška postaja.[361] Podrobneje jih ne bom našteval, saj se je obseg slovenskega ozemlja pozneje spremenil, zlasti na Koroškem in deloma tudi na zahodu, ob razmejitveni črti z Italijo.

7.3 Orožniške postaje na začetku leta 1921

Zadnjo besedo pri razporeditvi orožniških postaj je odslej imel Beograd. Tam so izdelali prvi seznam teh enot po stanju 1. januarja 1921. Napisan je bil z roko in v cirilici, za vsako brigado posebej, dodali pa so mu še podatka o postaji najbližjem poštnem uradu in telefonski centrali. Celoten seznam so razposlali vsem brigadam po državi. Poznejše spremembe so sproti pošiljali na iste naslove, občasno pa so izdelali prečiščene preglede enot po območjih brigad oziroma polkov. Na začetku aprila 1921 je poveljstvo V. orožniške brigade poslalo poverjeništvu za notranje zadeve tak pregled za vseh šest brigad in iz gradiva za ljubljansko brigado bom povzel najbolj pomembne podatke.[362] Če se je ime kraja do danes spremenilo, bom v oklepaju navedel današnje ime, pri čemer sem si pomagal tudi s Krajevnim leksikonom Slovenije, ki je v štirih knjigah izhajal v letih 1968, 1971, 1976 in 1980, pa tudi z leksikonom Cankarjeve založbe Slovenska krajevna imena, ki je izšel leta 1985.

Slovensko orožništvo je tedaj obsegalo eno brigado, dva bataljona, devet čet, petindvajset vodov in 276 postaj, od katerih so bile štiri začasne. Tedaj je naše ozemlje merilo 16.683 kvadratnih kilometrov in je štelo 1.056.464 prebivalcev. Postaja je torej obsegala povprečno 59 kvadratnih kilometrov in je štela približno 3.828 prebivalcev.

Prvi bataljon je imel sedež v Ljubljani in je štel štiri čete.

Prva četa je bila v Kranju in je bila razdeljena na dva voda, prvega v Radovljici in drugega v Kranju.

Radovljiški vod je povezoval petnajst orožniških postaj, ki jih bom naštel po abecednem vrstnem redu: Begunje, Bled, Bohinjska Bistrica, Bohinjska Bistrica (obmejna), Bohinjska Srednja vas, Dobrava (Blejska Dobrava), Javornik, Jesenice, Kranjska gora, Kropa, Mojstrana, Podnart, Radovljica, Rateče in Zgornje Gorje.

Kranjski vod je obsegal osemnajst postaj v naslednjih krajih: Cerklje, Gorenja vas, Goriče, Jezersko, Kranj, Podbrezje, Poljane, Preddvor, Sovodenj, Sv. Ana nad Tržičem (Podljubelj), Sv. Valburga, Šenčur, Škofja Loka, Tržič, Zali log, Zgornja Kokra, Železniki in Žiri.

Druga četa je domovala v Ljubljani in je imela tri vode, in to ljubljanskega, kamniškega in litijskega.

Vod v Ljubljani je bil sestavljen iz dvajsetih orožniških postaj: Borovnica, Brezovica, Črnuče, Grosuplje, Horjul, Ig, Kozarje, Ljubljana, Medvode, Podlipa, Podpeč, Polhov Gradec, Škofljica, Štepanja vas, Št. Vid nad Ljubljano, Vevče, Vrhnika, Vrhnika (začasna), Zalog in Želimlje.

Kamniški vod je povezoval dvanajst postaj, in sicer: Dolsko, Domžale, Kamnik, Kapla vas (sestavni del Komende), Krašnja, Lukovica, Mengeš, Moravče, Motnik, Šmartno v Tuhinju, Trojane in Vodice.

Vod v Litiji je štel enajst postaj v naslednjih krajih: Izlake, Litija, Polšnik, Stična, Sv. Križ pri Litiji (Gabrovka), Šmartno pri Litiji, Št. Vid pri Stični, Vače, Velika Štanga, Višnja gora in Zagorje.

Kočevje je bilo sedež tretje čete, ki je bila razdeljena na tri vode: kočevskega, loškega in logaškega.

Vod v Kočevju je štel šestnajst enot: Draga, Kočevje, Kočevje rudnik, Kočevska Reka, Koprivnik, Loški potok, Morava, Osilnica, Petrina, Podgorica pri Vidmu, Ribnica, Sodražica, Stari log, Turjak, Velike Lašče in Zgornji Mozelj.

Vod s sedežem v Ložu je imel samo pet postaj: Babno polje, Grahovo, Lož, Nova vas in Snežnik (začasna).

Vod v Dolenjem Logatcu je usklajeval delovanje sedmih enot, in to: Bezuljak, Cerknica, Dolenji Logatec, Hotedršica, Planina pri Rakeku, Rakek in Rovte.

Četrta četa je bila nameščena v Novem mestu in je imela tri vode s sedeži v Novem mestu, Krškem in Črnomlju.

Novomeški vod je imel štirinajst postaj: Cerovec, Črmošnjice, Dobrnič, Dolenje Kronovo, Mirna, Mirna peč, Novo mesto, Ratež, Ruperč vrh (Stranska vas), Stopiče, Trebnje, Toplice (Dolenjske Toplice), Zagradec in Žužemberk.

Vod v Krškem je bil razdeljen ravno tako na štirinajst nižjih enot, in sicer: Čatež, Kostanjevica, Krška vas, Krško, Mokronog, Radeče, Radna, Raka, Škocjan, Št. Janž, Št. Jernej, Št. Jur pri Radečah (Šentjur na Polju), Št. Rupert in Trebelno.

Črnomeljski vod je združeval osem postaj v naslednjih naseljih: Črnomelj, Dolnji Suhor (pri Metliki), Dragatuš, Gradac, Metlika, Predgrad, Semič in Vinica.

Drugi bataljon je imel vodstvo v Mariboru in se je delil na pet čet.

Prva četa je bila celjska in je povezovala štiri vode: celjskega, brežiškega, mozirskega in trboveljskega.

Vod v Celju je imel trinajst postaj: Celje, Dobrna, Gaberje (sestavni del Celja), Grobelno, Loka pri Žusmu, Ponikva, Pristava, Sv. Pavel pri Preboldu (Prebold), Šmarje pri Jelšah, Št. Jur ob južni železnici (Šentjur), Štore, Vojnik in Žalec.

Brežiški vod je štel enajst postaj: Brežice, Dobova, Kapele pri Brežicah, Kozje, Podčetrtek, Planina pri Sevnici, Rajhenburg (Brestanica), Sevnica, Stara vas - Bizeljsko, Sv. Peter pod Svetimi gorami (Bistrica ob Sotli) in Videm.

Mozirski vod je bil razdeljen na šest postaj: Braslovče, Gornji grad, Ljubno (ob Savinji), Luče, Mozirje in Vransko.

Vod s sedežem v Trbovljah je povezoval sedem enot v naslednjih krajih: Hrastnik, Jurklošter, Laško, Rimske Toplice, Trbovlje, Trbovlje rudnik in Zidani most.

Ptujska četa je imela številko dve in se je delila na tri vode, dva na Ptuju in enega v Ljutomeru.

Prvi ptujski vod je imel enajst postaj: Ivanjkovci (začasna), Juršinci, Lačaves, Moškanjci, Ormož, Ptuj, Središče (ob Dravi), Sv. Tomaž pri Ormožu, Sv. Urban pri Ptuju (Desternik), Velika Nedelja in Vurberk.

Drugi ptujski vod je štel dvanajst orožniških postaj v teh naseljih: Breg pri Ptuju, Cirkovce, Podlehnik, Ptujska gora, Rogaška Slatina, Rogatec, Strnišče, Sv. Andrej - Leskovec (Zg. Leskovec), Sv. Barbara (Cirkulane), Sv. Janž na Dravskem polju (Starše), Zavrč (začasna) in Žetale.

Ljutomerski vod je obsegal osem postaj: Apače, Gornja Radgona, Križevci pri Ljutomeru, Ljutomer, Mala Nedelja (Bučkovci), Negova, Slatina Radenci in Sv. Jurij ob Ščavnici (Videm ob Ščavnici).

Tretja četa je imela štab v Mariboru in je štela dva voda, oba nameščena v tem mestu.

Prvi mariborski vod je imel petnajst postaj, in sicer: Hoče, Lajtersberg (sestavni del Maribora), Limbuš, Makole, Maribor, Poljčane, Pragersko, Račje (Rače), Ruše, Slovenska Bistrica, Studenci (sestavni del Maribora), Sv. Lovrenc (Lovrenc na Pohorju), Sv. Peter pri Mariboru (Malečnik), Tezno in Zgornja Polskava.

Drugi mariborski vod je obsegal deset postaj: Selnica ob Dravi, Sv. Anton (Cerkvenjak), Sv. Barbara (Zgornja Korena), Sv. Ilj (Šentilj), Sv. Jurij ob Pesnici (Jurski vrh), Sv. Lenart (Lenart v Slovenskih Goricah), Sv. Marjeta (Pernica), Sv. Trojica (Gradišče v Slovenskih Goricah), Zgornji Cmurek (Trate) in Zgornja Sv. Kungota.

Četrta četa je imela poveljstvo v Slovenj Gradcu in je usklajevala delo treh vodov, tistega v Slovenj Gradcu, Konjicah in Guštanju (Ravne na Koroškem).

Vod s sedežem v Slovenj Gradcu je povezoval enajst postaj: Kapla, Marenberg (Radlje ob Dravi), Meža, Mislinja, Muta, Remšnik, Ribnica (na Pohorju), Slovenj Gradec, Šoštanj, Velenje in Vuzenica.

Konjiški vod je štel samo pet postaj: Konjice (Slovenske Konjice), Oplotnica, Sv. Duh - Loče, Vitanje in Zreče.

Guštanjski vod je štel ravno tako le pet postaj: Črna, Javornik (sestavni del Raven), Mežica, Prevalje in Spodnji Dravograd.

Najmlajša je bila peta četa, ki je imela vodstvo v Murski Soboti. Štela je dva voda, tistega v Murski Soboti in v Dolenji Lendavi.

Vod v Murski Soboti je imel trinajst postaj v teh krajih: Bodonci, Cankova, Fokovci, Gerlinci, Gornja Lendava (Grad), Križevci, Markovci, Murska Sobota, Puconci, Sv. Jurij, Šalovci, Tišina in Trdkova.

Drugi vod s sedežem v Dolenji Lendavi (Lendavi) je imel devet postaj: Beltinci, Bogojina, Črenšovci, Dobrovnik, Dolina, Dolenja Lendava, Gertjanoš (Gaberje), Motvarjevci in Turnišče.

7.4 Poznejše spremembe

Število orožniških postaj se je ves čas kraljevine nekoliko spreminjalo in menjali so se tudi sedeži nekaterih enot. Beograd je predvideno število moš-

tva in enot v Sloveniji določal glede na pomembne okoliščine, med katere so sprva spadale zlasti še nedoločene državne meje, napetosti z nemško Avstrijo, neugodne varnostne razmere na podeželju itd. Sčasoma so ocenili, da so te okoliščine izgubile del svoje teže in so formacijsko stanje moštva poskušali zniževati.

Število in razmestitev postaj je bilo odvisno od več dejavnikov, med katerimi velja našteti vsaj nekatere.

- Okrajni glavarji oziroma poznejši sreski načelniki so predlagali, da bi osnovali nove enote po vaseh. Za to so navajali različne razloge, od števila delavstva do nemirnega ciganskega življa. Predloge so pošiljali na pristojno oblastvo v Ljubljani, od tam na ljubljansko orožniško poveljstvo in dalje v Beograd.
- Ponekod so bili uradni prostori postaj, ki so jim rekli tudi kasarna, vojašnica ali stanovanja, zelo stari, neprimerni ali sicer neustrezni. Zato so iskali boljše možnosti v kraju, kjer je bil sedež enote, ali v drugem naselju. Če so ga našli drugod, se je enota preselila. Včasih so tudi občine same poiskale razne olajšave, da bi tako prišle do »svoje« orožniške postaje.
- Na to so vplivala tudi vsakoletna proračunska sredstva, predvidena za orožništvo. Osrednji poveljnik, ki je po preimenovanju države v Jugoslavijo postal poveljnik orožništva Jugoslavije, je navadno ob proračunskih težavah predlagal krčenje predvidenega števila moštva v raznih predelih države in zmanjševanje števila enot. Tako je 26. marca 1922 skrčil število V. orožniške brigade na 1.600 mož in ob tem predlagal, da bi pri nas ukinili eno četo, štiri vode in petdeset postaj.[363] Jeseni istega leta so to deloma uresničili, saj so odpravili četrto četo v Slovenj Gradcu, njene enote pa priključili deloma mariborski in delno ptujski četi, odpravili so tri vode in trinajst postaj.
- Ker so bile ponekod postaje v zasebnih stanovanjskih prostorih, ki so jih imeli možje postave v zakupu, je prihajalo do odpovedi pogodb. Poiskati je bilo treba nove prostore. Včasih je bil razlog za odpoved povsem osebne narave: lastnik in komandir postaje se nista mogla (več) videti.
- Spreminjali so se kraji, kjer so bile začasne orožniške postaje ali izpostave stalnih postaj. V Strnišču pri Ptuju je bilo begunsko taborišče za prebivalce s Posočja in ker so ga postopoma opuščali, so sredi februarja 1923 licitirali tamkajšnje barake, kar je pomenilo, da ni bilo več potrebe po orožniški enoti, zato je skrb za varnost v tem kraju prevzela orožniška postaja v Cirkovcih.

- Z vzpostavljanjem obmejne čete tudi v Sloveniji se je od jeseni 1921 dalje skrb orožništva za varnost državne meje delno zmanjšala. Ni bilo več potrebe po številnih enotah ob meji.
- Ponekod je imela oblast interes za postajo v prav določenem kraju, kar je veljalo zlasti za delavska središča. Tako so si spomladi 1922 prizadevali za osnovanje postaje v rudniku Senovo. Trboveljska premogokopna družba je kot lastnica nudila več olajšav za tako enoto in moštvo, predvideno v Reštanju, vendar do uresničitve ni prišlo.[364]
- Nekaj posebnega je bil Bled, in to zaradi tamkajšnje kraljeve vile. Na pobudo poveljstva orožniškega polka v Ljubljani sta bila sedeža radovljiškega voda in kranjske čete večkrat začasno premeščena v ta turistični biser.[365]
- Marca 1926 je prišlo do predloga, da bi kočevsko orožniško četo spet razdelili še na vod s sedežem v Loškem potoku. To so opravičevali z oddaljenostjo in s slabimi prometnimi povezavami. Ker pa tam ni bilo nobenega upravnega oblastva, so predlog zavrnili.[366]

Kralj Aleksandar je 17. decembra 1923 izdal novo uredbo o formaciji orožništva, s katero so bile ukinjene brigade in skoraj vsi bataljoni. Namesto šestih brigad je bilo organiziranih devet polkov in dva samostojna bataljona (beograjski in bregalniški). Beograjski bataljon je bil samostojen zaradi posebnosti prestolnice, bregalniški pa zaradi težav z Bolgarijo, ki se ni odrekla zamisli o Veliki Bolgariji. V Ljubljani je bil odtlej sedež 8. orožniškega polka, ki je štel osem čet, in to v Celju, Kočevju, Kranju, Ljubljani, Mariboru, Murski Soboti, Novem mestu in na Ptuju.

Izgleda, da je z razdelitvijo Slovenije na dve oblasti (ljubljansko in mariborsko) prihajalo do nejasnosti glede službenih razmerij med velikim županom in komandirji čet. Zato je veliki župan ljubljanske oblasti 27. februarja 1926 pisal notranjemu ministrstvu v Beograd in prosil za pojasnilo o teh razmerjih, ob tem pa pripomnil, naj bi bili čim bolj neposredni. Odgovor iz Beograda je dobil 27. aprila in je vseboval potrditev, naj bodo ti odnosi čim boljši. Komandir voda in čete sta po zakonu določena kot izvršilna organa, poveljnik polka pa predvsem kot nadzorni organ za vode in čete.[367]

Dne 5. marca 1930 je kralj na podlagi spremenjene formacije imenoval nove poveljnike orožniških polkov, ki jih je bilo odtlej deset, imenovali pa so se takole: 1. beograjski, 2. donavski, 3. drinski, 4. primorski, 5. zetski, 6. moravski, 7. vardarski, 8. dravski, 9. savski in 10. vrbaski.[368] V Sloveniji je imel sedež dravski orožniški polk in tako je ostalo do razpada države.

7.5 Proti orožniški postaji v Dolenji vasi

Poverjeništvo za notranje zadeve v Ljubljani je 11. oktobra 1919 pisalo vsem okrajnim glavarstvom in političnim izpostavam glede tolmačenja 14. in 15. člena uredbe o orožništvu. Določala sta, da notranji minister odreja število orožnikov po enotah ter odloča o razporeditvi enot po ozemlju vse države, ko dobi predloge pristojnih upravnih oblastev in mnenje poveljnika vsega orožništva; to velja tudi za ukinjanje postaj in ustanavljanje novih. Dopis je sporočal, da vse take predloge za območje Slovenije daje Beogradu samo omenjeno poverjeništvo. Pri tem lahko upošteva tudi mnenje krajevnega prebivalstva, zato naj okrajna glavarstva oziroma njihove izpostave pri vsakem tovrstnem predlogu ugotovijo tudi stališče tamkajšnje občine. O vsem je treba sproti obveščati poverjeništvo.[369]

Očitno je, da sta navedena člena orožniške uredbe spodbujala predloge, kako urejati prostorsko razporeditev postaj.

Tako je občinski svet v Ribnici 20. decembra 1920 sprejel sklep, da predlagajo ustanovitev nove orožniške postaje v Dolenji vasi. Tak dopis so že naslednji dan poslali na okrajno glavarstvo v Kočevju. Začelo se je dolgotrajno dopisovanje. Komandir voda v Kočevju je z roko pripisal svoje stališče k predlogu: »Za to ni pogojev.« Navedel je nekaj razlogov, kot na primer, da je Dolenja vas oddaljena od Ribnice le štiri kilometre, v njej ni industrijskih obratov niti večjega prometa po cestah. Z njim se je strinjalo tudi okrajno glavarstvo in stališče posredovalo na poverjeništvo za notranje zadeve. Komandir 3. orožniške čete je od komandanta bataljona v Ljubljani prejel nalogo, da pripravi prikaz območja postaje v Ribnici.

Iz tako zbranega gradiva se je videlo, da je na okolišu te enote prebivalo 2.588 ljudi, ozemlje je obsegalo 43,56 kvadratnega kilometra. Priložena, s tušem izdelana skica v merilu 1 : 75.000 je pokazala, da je bilo območje razdeljeno na pet patruljnih okolišev, ki so bili označeni z rimskimi številkami, in Dolenja vas je tvorila drugi takšen okoliš. Na koncu je četni komandir zapisal, da ni pogojev za oblikovanje nove postaje, kar sta potrdila poveljnik bataljona in poveljnik brigade. Gradivo je nato potovalo v Beograd po dveh poteh: iz V. orožniške brigade na poveljstvo vsega orožništva, iz poverjeništva za notranje zadeve pa na notranje ministrstvo, oddelek za Slovenijo. Odklonilno stališče obeh je bilo potrjeno z ministrovo odločitvijo.[370]

Skoraj povsem nasprotno se je dogodilo na Celjskem. Tamkajšnje okrajno glavarstvo je jeseni 1921 predlagalo, da bi v vasi Št. Jurij ob Taboru odprli

orožniško izpostavo, saj tam čez prehajajo sumljive osebe iz rudarskega Zasavja. Občinski odbor Št. Jurij ob Taboru pa je to pobudo zavrnil, in to na seji zadnji dan oktobra 1921, ko je ocenil, da je orožniška postaja Vransko dovolj blizu.[371]

Trije odborniki in župan občine Komenda - Moste so 20. novembra 1922 pisali pokrajinski upravi za Slovenijo, naj ne ukinejo postaje v Komendi, saj obstoj enote terjajo narodnogospodarski in varnostni razlogi. Vzpostavili so jo med svetovno vojno in sedaj se širijo govorice, da jo bodo ukinili in pripojili postaji v Vodicah. Če bi kaj spreminjali, potem naj se ukine ona v Vodicah, so predlagali. Namreč, komendska fara obsega sedem političnih občin, ki so večinoma v taboru Slovenske ljudske stranke, ta pa deluje proti postaji v Komendi, da bi s tem omogočila širitev duha, ki ni v skladu z jugoslovanskim domoljubjem: »Hujskačev je tu dovolj, ki so še starega duha, katerega pa je pobiti, če hočemo imeti zveste Jugoslovane.« V Ljubljani so na rokopis iz Komende ravno tako z roko pripisali, da so bile postaje za to leto že ukinjene, tista v Komendi pa sploh ni vprašljiva, in spis je romal v arhiv.[372]

7.6 Težave z imeni orožniških postaj

V Sloveniji je bilo mnogo naselij z enakim imenom, kar so kmalu spoznali tudi v orožništvu, saj je prihajalo do zamenjav in drugih nejasnosti.

Zadnji dan leta 1921 je poveljstvo V. orožniške brigade pisno sporočilo poverjeništvu za notranje zadeve, da so zaradi boljše razpoznavnosti določili novi imeni za orožniški postaji na območju drugega bataljona. Po novem sta to postaji Križevci pri Ljutomeru in Križevci v Prekmurju.[373] Isto poverjeništvo je 17. januarja 1922 odpisalo naslovniku, da je poimenovanje postaj stvar orožniškega poveljstva, ki o tem le obvesti pristojna politična oblastva. Pokrajinska uprava sama določi imena vseh krajev v Sloveniji, ki so splošno veljavna. Ime kraja in tamkajšnje orožniške postaje se lahko razlikujeta, občo veljavo pa ima le od pokrajinske uprave določeno ime.[374]

Tedaj so hoteli tudi v Sloveniji uveljaviti prakso iz nekdanje Kraljevine Srbije, kjer so orožniške enote pogosto imenovali v pridevniški obliki. Iz Bleiweisove ceste 3 so zato vprašali poverjeništvo za notranje zadeve, kaj menijo o tem. Tam so 4. julija 1922 sestavili odgovor, ki se mi zdi zanimiv. Svetovali so, naj bodo imena postaj čim bolj preprosta in jasna, brez vsakih izumetničenih pridevnikov, ki bi utegnili povzročiti zgolj zmedo. »Cerkljanska žandarmerijska stanica« je na primer lahko tista v Cerkljah na Gorenjskem ali v

Cerknem, »železniška žandarmerijska stanica« je morda ona v Železnikih v Selški dolini ali enota ob železniški progi, »loška žandarmerijska stanica« pa je lahko v Ložu ali pa v Logu. Takšno imenovanje bi privedlo do pomot. Če pa bi sprejeli drugo ponujeno možnost, da bi na primer pridevniškemu imenu dodali še samostalniško ime, kot je »cerkljanska žandarmerijska stanica v Cerkljah« ali »puconska žandarmerijska stanica v Puconcih«, bi bil pridevnik povsem odveč. Rešitev je v tem, da se ohrani dotedanji način označevanja orožniških postaj v samostalniški obliki, torej »žandarmerijska stanica Cerklje«, ne pa v posiljevanju pridevniške rabe, je bil oster in hkrati zajedljiv avtor dopisa.[375]

Tudi iz gornjega dopisovanja se vidi, da so tedaj in pozneje uporabljali tako srbski izraz »žandarmeri(j)ska stanica« kot tudi slovensko poimenovanje »orožniška postaja«. Srbski besedici so dosledno uporabljali tudi na ovalni kovinski tabli, ki je visela nad vhodom v poslopja postaj, in sicer zgoraj v cirilici in spodaj v latinici, v sredini pa je bil državni grb.

7.7 »Leteči vod« v Prekmurju?

Poveljstvo četrtega armadnega območja v Zagrebu je v začetku februarja 1922 predlagalo orožniški brigadi v Ljubljani, da bi v Prekmurju okrepili orožniške enote, ker se tamkajšnji vojaški obvezniki izmikajo vpoklicu v vojsko. Iz Ljubljane so v Zagreb kmalu sporočili, da za to ni prave potrebe, saj je vojaških begunov vse manj; če pa že vztrajajo pri predlogu, naj zagotovijo denar za vzdrževanje dodatnih mož postave v Prekmurju.[376]

Ne dolgo za tem je poveljstvo savskega divizijskega območja v Zagrebu predlagalo poveljniku slovenskih orožnikov, da bi v Prekmurju osnovali tako imenovani »leteči odred« orožnikov, ki bi lovil vojaške begune in odvračal prebivalstvo od madžarske propagande. O tem predlogu je V. orožniška brigada 16. marca 1922 pisno poročala oddelku za notranje zadeve pri pokrajinski upravi za Slovenijo in ni pozabila poudariti, da je proti takemu odredu oziroma vodu, ki bi bil povsem ločen od prebivalstva.

Sodelavec tega oddelka je nato 5. aprila 1922 pripravil osnutek dopisa za četrto armadno območje in podrobno navedel razloge proti ustanovitvi gibljive enote v Prekmurju: Orožniška četa s sedežem v Murski Soboti šteje celo 45 mož nad predvideno formacijo, tam so postaje gostejše kot drugod v Sloveniji, leteči vod bi bil primeren le ob večjih uporih ali demonstracijah, leteča enota bi prej vznemirjala prebivalce, kot pa nanj delovala pomirjevalno, za

tako enoto ni na razpolago niti moštva niti denarja. Sicer je ozemlje tega predela Slovenije dobro prepredeno z orožništvom, ki je tako sproti obveščeno o vseh dogodkih.

V zadnjem odstavku osnutka tega spisa je uradnik zapisal tudi tole: »Slednjič pripominjamo, da bo sovražna propaganda izgubila svoj vpliv šele tedaj, ko bo narod uvidel, da se mu v naši državi boljše godi kakor v Madžarski.« Predstojniku se je verjetno zdela vsebina spisa neprimerna in ga je v celoti prečrtal.[377]

Pobuda iz Zagreba je tako ostala le na papirju, Prekmurci pa so bili rešeni pred »krstarečim odredom žandarmerije«, kot so uradno pisali.

7.8 Upravne meje so ponekod drugačne

Čeprav je bilo zamišljeno tako, da bi se meje upravnih oblastev skladale z okoliši orožniških enot, je to pravilo poznalo izjeme, do katerih je prihajalo ves čas obstoja države južnih Slovanov. Načeloma naj bi vod obsegal območje političnega okraja, s čimer bi zagotovili, da bi komandir te enote imel odgovornost le do ene službene upravne oblasti, torej do okrajnega glavarja oziroma načelnika. To že na začetku leta 1924 ni veljalo za vod v Šmarju pri Jelšah, saj je njegov okoliš spadal pod okraja Šmarje pri Jelšah in Konjice, ptujski okraj pa je imel dva voda.

Povsem v redu ni bilo z mejami ljubljanske in mariborske oblasti ter z območji orožniških enot. Na začetku leta 1924 je na primer četa v Celju spadala pod obe oblasti: trboveljski in brežiški vod k ljubljanski, celjski in gornjegrajski pa k mariborski. Tako je komandir te čete odgovarjal obema velikima županoma.

Po oblikovanju oblasti kot upravnih enot sta k Sloveniji pripadla dva predela Hrvaške, okraja Čakovec in Kastav. Orožništvo teh dveh okrajev je ostalo v okviru devetega polka s sedežem v Zagrebu, upravno pa je odgovarjalo velikima županoma obeh slovenskih oblasti. Sprva so hoteli tudi tamkajšnje hrvaške može postave v celoti vezati na osmi orožniški polk v Ljubljani, a so od tega odstopili. Izračunali so namreč, da bi moral slovenski orožnik po hrvaškem ozemlju potovati polnih 205 kilometrov z vlakom, da bi prispel v Kastavščino, saj ni bilo neposredne povezave s Slovenijo. Okraj Kastav je tedaj štel 9.971 prebivalcev, eno občino in dve orožniški postaji, ki sta spadali pod četo na Sušaku.[378]

Orožniške enote so doživljale spremembe tudi glede pripadnosti višji enoti. Prvi dan novembra 1921 so občine Dol, Dolsko in Velika vas izločili iz

kamniškega okraja in prvi dve vključili pod okraj Ljubljana - okolica, tretjo pa k okraju Litija, postaja v Dolskem je prišla v ljubljanski vod. Podobno spremembo v zvezi s četo v Slovenj Gradcu sem že omenil. Na začetku leta 1926 so postaje Konjice, Oplotnica, Vitanje in Sv. Duh - Loče izločili iz okraja Konjice oziroma voda v Šmarju pri Jelšah ter so jih priključili prvemu vodu ptujske čete.

S formacijo predvideno število orožnikov je bilo ideal, ki ga je bilo težko doseči, saj mož ni bilo moč pridobiti čez noč. Tako je bilo v ljubljanski oblasti 1. decembra 1924 predvideno 841 mož, dejansko jih je bilo na seznamu 755, v enotah pa še manj, saj so bili nekateri začasno premeščeni v druge kraje, zlasti v južno Srbijo, nekaj jih je bilo v šolah, da ne računamo dopustov in bolniške odsotnosti. Ko je prišel kralj v svojo rezidenco na Bled, so tam in v okolišu, kamor je odhajal na lov, močno okrepili varnostno službo. Tedaj so navadno oblikovali tako imenovani blejski odred, v njegovo moštvo so bili največkrat vključeni orožniki iz vseh čet v Sloveniji. Izračunali so, da je bilo navedenega dne v matičnih enotah le 673 mož, to je 168 manj od predvidenih.[379]

V arhivu Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije je ohranjen seznam orožniških enot v sestavi 8. orožniškega polka na dan 23. aprila 1929. Tedaj je bilo predvidenih 1.490, mož, in sicer 671 orožnikov in kaplarjev, 448 podnarednikov, 333 narednikov 2. razreda in 38 narednikov 1. razreda. Bilo je 225 stalnih orožniških postaj in 3 začasne.[380]

Poveljnik jugoslovanskega orožništva je 1. aprila 1931 predlagal, da se formacija dravskega polka zmanjša na 1.250 mož. Tedaj je ta polk štel 1.238 orožnikov, torej 12 manj od nove zamisli. Od terenskega dela je bilo odtegnjenih 205 mož, ki so opravljali ali posle posilnih in ordonancev (33) ali so bili v pisarnah in delavnicah (75) ali so službovali v Beogradu (8) ali pa so bili v šoli za pripravnike in za vodje patrulj (89); sem niso všteti tisti, ki so bili na dopustu, bolniškem dopustu ali v sestavi blejskega odreda.[381] Pri tovrstnih predlogih se je Beograd rad skliceval tudi na to, da mejo z nemško Avstrijo varujejo finančni stražniki in zato ni potrebno toliko orožnikov.

Predlog glavnega poveljnika je bil sprejet, a je kmalu prišlo do nove pobude, tokrat nasprotne in iz Ljubljane. Poveljnik ljubljanskega polka je namreč 24. februarja 1932 predlagal v Beograd, da bi predvideno število osebja spet povečali na nekdanjo številko 1.450. Naštel je 31 postaj v industrijskih krajih, ki bi zahtevali večje število moštva. Njegov predlog je podprla tudi kraljevska banska uprava Dravske banovine.[382]

Poveljnik orožništva Kraljevine Jugoslavije je 8. aprila 1938 res določil novo, večjo formacijo ljubljanskega polka: 1.450 mož. Za štab polka jih je

določil 43, v šolo 7 in po četah takole: Celje 163, Kranj 190, Ljubljana 267, Maribor 231, Murska Sobota 186, Novo mesto 224 in Ptuj 159. Skladno z 11. členom Zakona o orožništvu je k tej formaciji dal svoje mnenje tudi ban Dravske banovine. To je storil 26. aprila 1938 in med drugim zapisal, da so mariborska, ptujska in murskosoboška četa prešibke; dokler predvidenega števila moštva v teh treh četah ni mogoče dejansko povečati, naj se vsaj predvideno in dejansko stanje čim bolj skladata.[383]

7.9 Stalne patrulje

Ponekod so poznali tudi tako imenovane stalne orožniške patrulje. Pri tem ni šlo niti za stalno niti za začasno postajo, marveč za nekaj mož, ki so prebivali v določeni hiši ter patruljirali na predvidenem okolišu. Stroški niso bili dosti manjši kot za postajo, moštvo je bilo težje nadzirati in poskrbeti za njihovo vzgojo ter disciplino. Zato so se za to obliko delovanja odločali neradi, in to šele zadnja leta kraljevine.

Navedel bom primer občine Črni vrh nad Polhovim Gradcem, ki je spadala v okoliš orožniške postaje v Polhovem Gradcu. Konec leta 1936 so to občino priključili okraju Škofja Loka in jo izvzeli iz ljubljanskega, kamor je spadala dotlej, sam okoliš pa je bil priključen deloma k postaji v Poljanah in deloma k postaji v Škofji Loki. Poljanska postaja je obsegala 130, škofjeloška pa 128 kvadratnih kilometrov, obe pa sta imeli po pet orožnikov. Celoten okraj Škofja Loka je obsegal 619 kvadratnih kilometrov, za varnost je skrbelo 22 orožnikov, prebivalcev pa je bilo 24.683. To leto so tam zabeležili 529 kaznivih dejanj.

Postaja v Železnikih je opravljala naloge v okolišu, ki je pripadal okraju Kranj in Škofja Loka. Vasi Podblica, Jamnik, Golo brdo, Nemilje, Log, Njivica in Rovte so bile sicer bližje orožnikom iz Podnarta, toda za varnost v njih je skrbelo šest fantov iz Železnikov, ki so delovali v okolišu 203 kvadratnih kilometrov, po katerem je teklo 22 kilometrov državne meje.[384]

Sredi februarja 1937 je občina Črni vrh zaprosila kraljevsko bansko upravo Dravske banovine, da bi v kraju osnovali postajo ali pa vsaj stalno patruljo. Prostori so namreč bili na razpolago, enako tudi hrana v tamkajšnji gostilni po ceni 12 dinarjev na dan. Predlog so s sedeža banovinske uprave poslali vodstvu dravskega polka, kjer so pretehtali prejšnjo rešitev in novo zamisel. Prebivalci Črnega vrha in okoliških naselij so težili k Ljubljani in so lahko spotoma opravili zadeve na postaji v Polhovem Gradcu, so razmišljali na Cesti

29. oktobra 22. Odločili so, naj tam spet opravlja naloge orožništvo iz Polhovega Gradca, ki pa naj bo glede okoliša Črnega vrha odgovorno tudi okrajnemu načelniku v Škofji Loki.

Povsod in zmeraj pa ni prišlo do takih salomonskih rešitev. Pomladi 1937 so tako stalno patruljo dobili na Golniku, kjer je bilo vse več gostov.[385] Okrajni načelnik v Mariboru-desni breg je 22. aprila 1937 predlagal tako patruljo v Makolah; dodelila naj bi jo postaja Poljčane, oddaljena devet kilometrov. Odločitev je prišla: Ne![386] Predstojništvo frančiškanskega samostana na Brezjah je sredi novembra 1937 predlagalo, da bi v tem romarskem kraju osnovali stalno orožniško patruljo. To ni bilo sprejeto in nato je na začetku januarja 1938 s takim predlogom spet poskusil okrajni načelnik v Radovljici, ki tudi ni uspel.[387]

Poleti 1938 so v bližini Sv. Areha na Pohorju umorili dva obiskovalca tega turističnega kraja, kar so pripisali tolpi Melhiorja Pintariča. Čeprav so tolovaje kmalu polovili, je bilo ljudi še vedno strah, kar je vplivalo tudi na manjši obisk letoviščarjev v planinskih kočah. Zato je Tujskoprometna zveza Putnik v Mariboru pisala kraljevski banski upravi Dravske banovine, da bi odredila potrebne varnostne ukrepe v korist turistov. Ko je spis prispel v mariborsko orožniško četo, so na Pohorju odredili dve stalni patrulji, in sicer pri Sv. Martinu in pri Sv. Bolfenku.[388]

Kmalu za tem, ko so zgradili vojaško cesto od Iške vasi do Rakitne, so pristojni ugotovili, da je izpostavljena hudim poškodbam. Kmetje so namreč spravljali les iz gozdov in ga vlačili po tej poti, tako da so jo močno razdejali. Krajevna občina in cestarji so se čutili nemočne. Zato je komandir tretje pionirske čete s sedežem na Igu 10. aprila 1938 pisal komandantu drugega bataljona na Vrhniki in mu opisal, kako slabo ravnajo s to potjo, nazadnje pa predlagal, da bi nadzorstvo prevzela orožniška postaja na Igu, za kar bi jo okrepili z dvema možema. Poveljnik vrhniškega bataljona je pobudo posredoval I. tehnični komisiji na Vrhniki, od tam pa na poveljstvo dravskega divizijskega območja v Ljubljani. Poveljnik dravske divizije je 18. aprila istega leta pisal kraljevski banski upravi Dravske banovine in jo prosil dvoje: da bi ustrezno poučili prebivalstvo o potrebi čuvanja te poti in primerno okrepili moštvo iške postaje. Iz banske uprave so pisali okrajnemu načelniku v Ljubljani in mu naročili, da poskrbi za opozorilo kmetom, hkrati pa naj se izjasni o okrepitvi orožniške postaje. Okrajni načelnik je to izvršil in podprl povečanje števila mož postave na Igu. Nato so iz banske uprave 16. maja 1938 pisali poveljstvu ljubljanskega orožniškega polka in predlagali, da bi povečali stalež moštva na Igu. Tam se s predlogom niso strinjali in so navedeni postaji naro-

čili, naj ob redni službi posveti več pozornosti nadzoru vojaške ceste, ki je bila dolga dvanajst kilometrov. Tedaj so bili na Igu štirje orožniki.[389]

7.10 Razpored postaj je skrivnost

Poveljnik jugoslovanskega orožništva je 10. maja 1938 pisal poveljstvu dravskega polka, da na območju Slovenije pripravlja ukinitev malih orožniških postaj. Z njihovo združitvijo v večje enote bi dobili več možnosti za dežurstvo in boljšo uporabo moštva. Poveljnik polka je o tem takoj pisal banski upravi v Ljubljani in navedel nekaj podatkov, ki so govorili v prid združevanja postaj. Iz dopisa je razvidno, da je bilo tedaj pri nas 220 stalnih orožniških postaj, tri začasne in enajst stalnih patrulj. Ta razdrobljenost je po mnenju vodstva slovenskih orožnikov imela več slabosti, na primer maloštevilno moštvo, težave s prehrano, poukom in osredotočenjem mož v drugem kraju, če bi nastala taka potreba.[390]

Ban je pisno seznanil vse okrajne načelnike z namero osrednjega poveljnika in jim naročil, naj čim prej sporočijo svoje mnenje in naj se pri tem posvetujejo s prizadetimi občinami in komandirji vodov ter čet. V dveh tednih je odgovorilo vseh 25 okrajnih načelnikov in vsi so bili proti ukinitvi katerekoli postaje. Banska uprava je 3. julija 1938 odpisala dravskemu orožniškemu poveljstvu in podprla stališča okrajnih veljakov. Med drugim je zapisala: »Za varnostne razmere v Dravski banovini je gotovo tudi bolj ugodno, da imamo več orožniških postaj z manjšimi okoliši in manjšim številom orožnikov, ker ni zločinstev v masah, kakor razbojniških tolp in slično, temveč je treba v splošnem zasledovati samo posamezna kazniva dejanja. Za take razmere pa je gotovo bolje, da ima prebivalstvo orožniško postajo čim bliže, ker baš bližina varnostnih organov ustvarja zavest varnosti. Dasi bi bilo torej za disciplino orožniškega moštva in za njihovo ekonomijo morda ugodneje, da se orožništvo koncentrira na večjih postajah, sem vendar mnenja, da naj se z ozirom na službo javne varnosti ne ukine nobena orožniška postaja.«[391] To je tudi obveljalo.

Razpored postaj je oblast skušala skrivati pred očmi javnosti. Bala se je, da tega podatka ne bi dobila v roke domača ali tuja sovražna roka. Tiskovna založba v Mariboru je 14. junija 1935 pisno zaprosila bansko upravo v Ljubljani, da bi ji dostavila seznam vseh orožniških postaj na Štajerskem; te podatke so jim sicer že dale občine, vendar bi potrebovali še uradno potrditev, da ne bi prišlo do napak. Pripravljajo namreč izdajo »Velikega adresarja samoupravnih mest Maribor, Celje, Ptuj in občin bivše mariborske oblasti«, kot naj bi se

glasil naslov knjige. Iz banske uprave so dopis po petih dneh poslali predstojništvu mestne policije v Mariboru, naj le-ta opozori založbo na potrebo po kolkovanju njene prošnje s 30 dinarji, hkrati pa so prošnjo poslali tudi dravskemu orožniškemu polku in od tam je romala še na osrednje poveljstvo v Beograd. Iz prestolnice države je 25. julija 1935 prispel odgovor, da je tak seznam orožniških postaj zaupne narave in zato prosilki ne morejo ustreči. Ljubljanska banska uprava je to stališče 2. avgusta istega leta pisno sporočila omenjeni založniški hiši.[392] Navedena knjiga je res izšla še isto leto in ni vsebovala podatkov o orožniških postajah na Štajerskem.

Taka zapora podatkov je obveljala tudi leta 1939, ko je izšla pregledna knjiga o Dravski banovini. Pod geslom orožništvo je bilo zapisano le dvoje: da je v Ljubljani komanda dravskega orožniškega polka in da so sedeži čet v Celju, Kranju, Ljubljani, Mariboru, Novem mestu in na Ptuju. Podrobneje pa so bila opisana vojaška oblastva in ustanove.[393]

7.11 Glavni poveljniki

V času Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije se je na položaju osrednjega poveljnika orožništva zvrstilo osem generalov. Vsi so bili srbskega porekla. Na ta položaj so bili postavljeni kot vojaški ali kot orožniški častniki:

1. Dragutin Dimitrijević, 1918-1921, postavljen kot vojaški general,
2. Dragoljub Uzun - Mirković, 1921-1923, postavljen kot vojaški polkovnik,
3. Vojislav Tomić, 1923-1928, postavljen kot vojaški polkovnik,
4. Miodrag (Mihajlo) Filipović, 1928-1929, postavljen kot vojaški general,
5. Dušan Marković, 1929-1935, postavljen kot vojaški general,
6. Jovan Naumović, 1935-1938, postavljen kot vojaški general,
7. Milutin Stefanović, 1938-1940, postavljen kot orožniški general,
8. Vladislav Kostić, 1941, postavljen kot vojaški general.

Prvi poveljnik je bil postavljen že 22. decembra 1918 in to dolžnost je opravljal do smrti, 16. junija 1921. Na poveljniško mesto je bil kot orožniški častnik imenovan edinole sedmi mož po vrsti, to je Milutin Stefanović, ki je to funkcijo prevzel 24. decembra 1938, in sicer kot vršilec dolžnosti. Prvi orožniški brigadni general je leta 1929 postal Stojan Trnokopović, ki pa ni nikoli postal glavni poveljnik, spoznali pa smo ga kot poveljnika mož postave v Sloveniji.

V osrednjem orožniškem štabu so bili namreč tudi častniki, ki so opravljali nadzor v polkih, četah, vodih in na postajah. Tako je leta 1936 pregledoval poslovanje orožnikov v Rogaški Slatini orožniški brigadni general Milutin Stefanović, ki je bil navzoč tudi ob hudi prometni nesreči na prehodu ceste čez železnico, v kateri sta umrli dve osebi.[394]

Osrednje orožniško poveljstvo je bilo notranje urejeno po vzoru vojske. Bilo je v rangu divizijskega poveljstva. Posamezni oddelki so bili odgovorni za področja, kot so pouk, delovanje, kadri, proti koncu obravnavanega obdobja pa je vse večji pomen dobival inšpektorski oddelek. Kako je bilo urejeno to poveljstvo na prehodu iz leta 1939 v leto 1940? Naštel bom le njegove oddelke:

- ordonančni,
- za javno varnost in pouk,
- sodni,
- intendantski,
- sanitetski.

Na petnajstem tečaju orožniške podčastniške šole v Sremski Kamenici je bilo trideset slovenskih fantov, ki so se fotografirali 10. novembra 1929.

(Arhiv dr. Ernesta Vrščа iz Ljubljane)

Pevski zbor orožniške podčastniške šole v Sremski Kamenici 15. marca 1929. Prvi z leve proti desni v zadnji vrsti stoji Alojzij Čuš.

(Arhiv Ljube Radatović iz Ljubljane)

8.

Strokovna vzgoja

Orožništvo je kmalu razvilo uspešen sistem strokovnega šolanja, usposabljanja in izpopolnjevanja, kot bi rekli danes. Do razpada države so ga dopolnjevali le v nekaterih podrobnostih. Obsegal je štiri poglavitne sestavne dele:

- strokovni pouk v stalnih šolah, ki so bile pripravniške, patruljne in podčastniška,
- usposabljanje in izpopolnjevanje na samih postajah,
- različne tečaje, ki so jih pripravili in izvedli skladno z nastalimi potrebami (npr. tečaji za pripravo vojaških častnikov za prestop k orožnikom, za vodnike službenih psov, telefoniste, voznike motornih vozil, smučarje itd.),
- izpite, ki so bili eden izmed pogojev za napredovanje v povsem določene čine.

Na kratko bom opisal zgoraj navedene sestavne dele, razen drugega, ker sem ga orisal v šestem poglavju, ko sem predstavil izpopolnjevanje strokovnih znanj na orožniških postajah.

Vsebino pouka v vseh teh oblikah so praviloma določali v Beogradu, in to ali notranji ali obrambni minister ali celo oba hkrati. Sprva je šlo za zaupna gradiva, ki niso bila javno objavljena, zato jih ne moremo najti niti v osrednji slovenski arhivski hiši.[395] Pozneje pa je popolna tančica skrivnosti teh gradiv padla in so jih objavljali v uradnih listih. Kraljevi namestniki so 13. marca 1935 izdali uredbo, ki je prvič celovito določila sistem šolanja v stroki.[396] Učne načrte je smel predpisovati notranji minister v sporazumu z ministrom za vojsko in mornarico.

K večji vnemi za strokovni dvig moštva je prispevalo tudi vsakoletno ocenjevanje posameznega orožnika, kar je bilo natančno urejeno. Tukaj ga le omenjam, o njem pa bo več govora v devetem poglavju knjige.

Posredno je mogoče sem uvrstiti tudi strokovni list, ki ga je izdajala orožniška podčastniška šola, ter izdajateljsko dejavnost za potrebe mož postave, ki ni bila skromna.

8.1 Šola v Ljubljani

Orožnike so skušali privabljati v svoje vrste na več načinov, od osebnih poznanstev z mladimi fanti do javnih razpisov. Tako je osrednje orožniško poveljstvo 10. decembra 1922 izdalo prvi plakat take vrste, ki je imel naslov Natečaj za sprejem v orožništvo. Tiskan je bil v cirilici in latinici, v Slovenijo so poslali samo različico v latinici. Velikost plakata je bila 35 x 60 centimetrov. Razpošiljali so jih po dveh poteh, orožniški in upravni. Tako je poverjeništvo za notranje zadeve v Ljubljani prejelo 83 takih tiskovin, ki so jih nato izobesili po državnih uradih.[397] Tisto leto je bilo v Kraljevini SHS 13.975 orožnikov in očitno se je oblasti zdelo to število prenizko.

Novosprejeto moštvo je bilo treba primerno usposobiti za delo. Šoli za pripravnike in vodje patrulj sta bili pri poveljstvu vsake brigade oziroma polka, kar je veljalo tudi za Slovenijo.

Pripravljalna šola, kot so ji uradno rekli, je sprva trajala tri mesece, od leta 1935 pa so jo podaljšali za mesec dni. Program je obsegal devet strokovnih in enako število splošnih predmetov. Med slednjimi je bilo tudi pisanje, ker so vsaj prva leta večinoma vse pisali z roko, zato je bilo treba paziti na obliko in ne le na vsebino pisanja. Za ta predmet pa je bil še en razlog: v orožništvo so prihajali možje in fantje, ki bodisi niso znali pisati bodisi so to obvladali le na pol, kot je pomladi 1922 zapisala revija Policija.[398] Ob koncu šolanja so pripravniki opravljali izpite. V komisiji, ki je preverjala in ocenjevala znanje učencev, je bil tudi uradnik politične uprave, ki ga je določala upravna oblast v Ljubljani. Izpiti so potekali ali v sami šoli ali v prostorih orožniške postaje Ljubljana na Bleiweisovi cesti 3, kjer je bilo tudi slovensko orožniško poveljstvo. Praktični del izpita je največkrat potekal na telovadišču Sokola v Tivoliju. Tem izpitom je 15. oktobra 1924 prisostvoval vladni svetnik dr. Rudolf Andrejka, znamenita oseba tedanje dobe. V svojem poročilu o delu v izpitni komisiji je med drugim zapisal, da je vseh 36 pripravnikov prav dobro odgovarjalo na vprašanja izpraševalcev, med učenci so bili tudi mladeniči iz Prek-

murja, ki so govorili celo madžarsko, »kar je v interesu službe pozdraviti,« je menil.[399]

Minister za vojsko in mornarico je predpisal nov program pouka v pripravljalnih šolah, ki ga je 15. februarja 1932 objavil vojaški uradni list.[400] Kot je veljalo dotlej, je predmetnik razdelil v dve skupini. Predmeti prve kategorije so bili: zakon o orožništvu, deloma; začasna pravila za opravljanje orožniške službe, deloma; pravilnik o vojašnicah in jedilnicah v orožništvu, deloma; preiskovalna služba, deloma; kazenski zakonik in zakonik o sodnem kazenskem postopanju, deloma; nekateri administrativni zakoni in praktične vaje. Med predmete druge kategorije pa je uvrstil higieno in veterino; pisanje, računanje in risanje; zgodovino in ustroj državne uprave; pehotno postrojitveno pravilo, borbo z nožem in gimnastiko, ki je vsebovala tudi prvine samoobrambe; opis orožja s streljanjem; vojaška pravila službe; vojaški kazenski zakon ter zakon o ustroju vojske in mornarice. Najbolj pomembna je bila prva skupina predmetov, ki so vsebovali formativno učno snov, kot bi rekli danes, druga skupina pa je imela značilnost informativnosti. Število pripravnikov v tečaju je bilo različno. V šoli, ki je trajala od 14. junija do 15. septembra 1926, so našteli celo 77 gojencev in med njimi je bil najboljši Anton Kosi iz mariborske čete.

Tudi šola za vodje orožniških patrulj je sprva trajala tri, od leta 1935 naprej pa štiri mesece. Delovala je skupaj s pripravniško in je z njo oblikovala celoto, zato so včasih govorili o eni in drugič o dveh šolah. Predmetnik je bil podoben kot v pripravniški šoli, samo na malo višji stopnji zahtevnosti. Tudi zanjo je minister za vojsko in mornarico 26. februarja 1932 določil nov program.[401] Tiskarna Merkur v Ljubljani je leta 1932 izdala Priročnik za vodje orožniških patrulj, ki je bil žepne velikosti in je obsegal 325 strani. Vseboval je izvlečke iz tistih predpisov, ki so zadevali delo orožnikov, tiskani pa so bili ali v slovenskem ali v srbskem jeziku; priročnik je zato nekoliko spominjal na dvojezičnost.

Komandir šole oziroma obeh šol je bil po položaju enakovreden komandirju čete. Število in izbor učencev v obeh tečajih je določal poveljnik brigade oziroma polka. Poučeval je komandir šole, za pomočnike so mu bili podčastniki in občasno tudi častniki, ki so bili odgovorni za posamezne učne predmete ali njihove dele. Dne 4. oktobra 1940 se je končal 51. tečaj za pripravnike, 20. marca 1941 pa 20. tečaj za vodje patrulj. To sta bila zadnja tečaja v Ljubljani, vsi udeleženci so se tudi tokrat fotografirali skupaj z vodstvom šole.

Ljubljansko orožniško poveljstvo je prostore za šolo najprej našlo v starem gradu v Fužinah. Lastnica stavbe je na začetku leta 1926 zahtevala zviša-

nje najemnine na 180.000 dinarjev letno, toda zahtevo so ji zavrnili, zato je aprila istega leta dala šoli odpoved. Veliki župan ljubljanske oblasti je že 16. marca 1926 pisal inšpektorju ministrstva za narodno zdravje v Ljubljani, da bi za te potrebe orožnikom odstopili tako imenovani »kolerašpital«, izolirne barake, ki so tedaj stale na samem sredi ljubljanskega polja. Lastnica barak je bila mestna občina ljubljanska, zato se je istočasno obrnil tudi na ta naslov. Navedel je, da bi potrebovali spalnici za 50 oseb, učilnico, pisarno za komandirja šole, sobo za učitelje, sobo za šolski muzej, kuhinjo in skladiščni prostor. To bo le začasno, kajti sezidati nameravajo novo poslopje za poveljstvo orožniškega polka, kjer bo tudi šola, je dopis izžareval optimizem.[402]

Sprva sta bila oba naslovnika proti možnosti, da bi se šola preselila v barake iz prve svetovne vojne, kjer so se zdravili bolniki za kolero. Ponudbe za odstop prostorov na razpolago šoli so začele prihajati iz različnih krajev Slovenije, na primer z Bleda, Ptuja, iz Kočevja. Verjetno je tudi to vplivalo na spremembo odklonilnega stališča pa tudi sicer je polkovno poveljstvo vztrajalo na tem, da mora šola ostati v Ljubljani, zato je dodatno predlagalo celo ljubljanski grad ali šempetrsko vojašnico.[403] Končno so se poleti 1926 preselili v navedene barake v Pokopališki ulici 19.[404] Toda barake so bile v slabem stanju in poleti 1932 so morali zasilno podpreti strope, da ne bi prišlo do nesreče.[405] Za temeljitejša popravila ni bilo denarja in tako je ostalo vse do konca države.

Kako je bilo s pobudo za zidavo novega poslopja orožniškega poveljstva v Ljubljani? Veliki župan ljubljanske oblasti je 24. marca 1926 pisal gerentskemu sosvetu mestne občine ljubljanske in predlagal, da bi stavbo sezidala občina, nakar bi ji stroške povrnili iz državne blagajne. Ta sosvet je 14. julija istega leta sklenil, da palačo zgradi v šempetrskem predmestju, za kar bodo v Mestni hranilnici Ljubljana najeli pet milijonov dinarjev posojila. To bi moral potrditi tudi osrednji poveljnik orožništva, toda Beogradu se je cena zdela previsoka in to je 26. februarja 1927 poveljnik 8. orožniškega polka sporočil velikemu županu v Ljubljani; vse je ostalo le pri lepi zamisli.[406]

Pripravniška šola v Ljubljani ni bila rezerva zgolj za potrebe v Sloveniji. Tečaj, ki se je v Fužinah začel 8. avgusta 1920, štel pa je 38 mož, je že po treh tednih pouka odpotoval na pomoč skopski orožniški brigadi. Orožnike so razporedili po postajah prištinske orožniške čete, kjer so sodelovali pri pregonu razbojnikov. Po vrnitvi domov se je tečaj nadaljeval.[407] Rezerva za primer varnostne potrebe je bila zlasti šola za vodje patrulj.

Ponoči 23. februarja 1938 je izbruhnil požar v poslopju glavne carinarnice na Vilharjevi cesti v Ljubljani. Požar so pogasili poklicni gasilci, prva pa sta

ga opazila gojenca pripravniške šole ter takoj obvestila tako carinarnico kot šolo. Škoda je znašala okoli pet tisoč dinarjev.[408]

8.2 Podčastniška šola

Prvega februarja 1920 je bil podpisan interni pravilnik o ustroju orožniške podčastniške šole, nakar so se začele priprave na začetek njenega delovanja. Prostore so našli v nekdanji kadetnici v Sremski Kamenici in z delom je začela sredi leta 1920.[409] Najprej je trajala štiri, nato šest in z letom 1936 dvanajst mesecev. Iz tega se vidi, kakšen pomen so ji dajali in kako je bilo treba gojencem posredovati vse več znanj. Namenjena je bila komandirjem orožniških postaj ali njihovim namestnikom. Prostori so dopuščali namestitev približno 250 učencev hkrati. Imela je tudi muzej, knjižnico in čitalnico.[410] Muzej so oblikovali iz nekdanjega kriminalističnega oddelka, ustanovljenega leta 1907 za potrebe zagrebške orožniške šole.[411]

V šolo so sprejemali kaplarje, ki so imeli najmanj štiri leta službe v stroki. Kandidati so šli skozi posebno sito. Na poveljstvih polkov so najprej opravljali sprejemni izpit, končno odločitev o številu gojencev in poimenski seznam sprejetih je odobril poveljnik vsega orožništva. Učitelji so bili častniki, njihovi asistenti pa podčastniki. Ocenjevali so praviloma s številkami od 1 do 10, pri čemer je bila zadostna ocena vsaj 5, nižje so bile nezadostne. Končna ocena je bila sestavljena iz treh delov: »moralnosti«, učnega uspeha in »uporabnosti za delo«. Na tej podlagi je šola izdelala rang učencev, ki je bil pomemben pri razporejanju na delovna mesta in deloma tudi pri nadaljnjem napredovanju. Navadno so rang objavili v glasilu šole ali po uradni poti, celo v vojaškem uradnem listu. Najboljši so bodisi ostali v šoli kot pomočniki za posamezne predmete bodisi so bili dodeljeni k dvornemu orožništvu ali na pomembne orožniške postaje.

Prvi pravilnik o organiziranosti šole iz leta 1920 je veljal petnajst let, vse do leta 1935, ko so kraljevi namestniki izdali že omenjeno uredbo o načinu izvajanja pouka v orožništvu, objavljeno 5. aprila istega leta v vojaškem uradnem glasilu. Med drugim je določala, da so gojenci šole rezerva v pristojnosti poveljnika orožništva Kraljevine Jugoslavije, ki jih sme uporabljati za varnostne naloge. Tudi za to šolo je minister za vojsko in mornarico določil učni program, ki ga je objavil vojaški uradni list.[412]

Učitelji te šole so pripravljali tudi učne pripomočke za gojence. Major Ante Čurić, prvi urednik Orožniškega vestnika, je leta 1932 napisal žepno

knjigo, ki je vsebovala izvlečke iz kazenskega zakonika, zakonika o kazenskem sodnem postopanju in zakona o izvrševanju kazni odvzema prostosti. Vsebino teh treh predpisov je podal v obliki vprašanj in odgovorov. Tako je iz prvega predpisa oblikoval 116 vprašanj in odgovorov, iz drugega 135 in iz tretjega 27. Tak način ni bil novost, pisca je vodilo načelo praktičnosti in nazornosti. V predgovoru h knjižici je zapisal tudi to: »Teoretično učenje - če ni nujno za razumevanje praktične uporabe zakona - je brezplodno izgubljanje časa in utrujanje učencev.« Knjižica je obsegala 92 strani in je bila natisnjena v cirilici. Namenjena je bila vsem trem vrstam šol, pripravniški, patruljni in podčastniški.[413]

Že kmalu po odprtju šole so gojenci ustanovili svoj pevski zbor in tudi sicer so razvijali bogato kulturno življenje.

V tej šoli se je zvrstilo 26 rodov učencev in zadnji, 27. tečaj se je končal v nerednih, polvojnih razmerah.

V Orožniškem koledarju za leto 1935 je v članku Naše orožništvo naveden tudi podatek, koliko mož je obiskovalo vse tri vrste šol v času od leta 1919 do konca leta 1934, seveda v celotni državi. Pripravniško šolo je končalo 24.864, šolo za vodje patrulj 6.254 in podčastniško šolo 5.418 mož, skupaj torej 36.536 orožnikov.[414]

Poveljnik šole je bil po položaju enak prvemu možu orožniškega polka, na to dolžnost pa so postavili podpolkovnike ali polkovnike. Na tej funkciji se je zvrstilo osem orožniških častnikov, in sicer:

1. Nikola Begić, podpolkovnik, 1920-1925,
2. Dušan Dragojlović, podpolkovnik, 1925-1926,
3. Obrad Vlah, polkovnik, 1926-1929,
4. Kvintilian Tartalja (tudi Kvintiglian Tartaglia), polkovnik, 1929-1932,
5. Dušan Vesić, polkovnik, 1932-1933,
6. Viktor Novak, polkovnik, 1934-1938,
7. Dragutin Čanić, polkovnik, 1938-1940,
8. Milorad Stojković, polkovnik, 1940-1941.[415]

Predstojniki šole so se menjavali precej različno, nekateri so tam ostali več let, drugi pa le leto dni.

8.3 Častniške priprave za prestop k orožnikom

Med tečaji, ki niso imeli značaja stalne šole, so najprej uvedli tiste za prestop vojaških častnikov v orožniške vrste. Že leta 1920 je osrednje poveljstvo orožništva pripravilo začasni program teh izpitov, ki so ga kandidati sprva predelovali sami, že kmalu pa so jim to olajšali tako, da so bodisi pri poveljstvih brigad bodisi v podčastniški šoli izvedli posebne tečaje. Izpitna snov je obsegala predpise, ki jih je bilo treba poznati podrobno, in take, ki jih je moral vojaški starešina obvladati okvirno ali v delnem obsegu. Del poslednjih gradiv je zajemal pokrajinske predpise, kar je veljalo, dokler so taki predpisi imeli pravno moč.[416]

Minister za vojsko in mornarico je 14. julija 1930 predpisal nov program izpitov za prehod med orožnike, ki pa je hkrati urejal tudi izpite za določene čine v stroki.[417] Prav ta dvojnost vsebine se bržčas ni obnesla in predsednik ministrskega sveta je zato 30. januarja 1931 izdal pravilnik o izvajanju priprav vojaških častnikov za prestop v orožništvo, ki je bil zelo podroben.[418]

Med enoletno pripravo je aktivni vojaški starešina opravil točno določen program strokovnega usposabljanja, nekakšno prekvalifikacijo. Najprej je bil dva meseca v šoli za pripravnike in v šoli za vodje patrulj, nato je šel za mesec dni na orožniško postajo kot pisar, naslednjih 60 dni je vodil administracijo voda na sedežu čete, za tem je odšel v Sremsko Kamenico na tečaj, kjer je predeloval zlasti strokovni del izpitnih vsebin za čin podporočnika, nazadnje pa se je vrnil na poveljstvo čete. Vse starešine, kjer je opravljal pripravo, so morale o kandidatu napisati podrobno oceno in če so bile vse ugodne, je smel pristopiti k izpitu. Če je bil pri tem uspešen, je postal orožniški častnik.

Rezervni vojaški častnik je najprej opravil podoben program kot njegov aktivni kolega, nato pa je bil še eno leto na praksi v orožniških enotah. Konec oktobra 1938 so bili v Sremski Kamenici izpiti za udeležence devetega tečaja za prestop k orožnikom. Prijavilo se je dvajset kandidatov, vsi so bili rezervne vojaške starešine, in to dva poročnika, preostali pa podporočniki.[419] Tovrstni izpiti so lahko potekali tudi na sedežu osrednjega orožniškega štaba v Beogradu.

Že omenjena uredba kraljevih namestnikov o izvajanju pouka v orožništvu iz leta 1935 ni bistveno spremenila poteka tovrstnih priprav za prestop med može postave, edinole več časa je bilo predvidenega za spoznavanje orožniške postaje.

8.4 Usposabljanje vodnikov službenih psov

V orožniški podčastniški šoli so leta 1923 uvedli tečaje za vodnike službenih psov. Posamezniki so namreč med možnimi metodami za izboljšanje stanja javne varnosti vneto zagovarjali uvedbo takih psov, ki so se ponekod na tujem že izkazali in uveljavili. Najprej naj bi jih uvedli na najbolj ogroženih predelih na jugu države, nato pa še drugod.

Med temi vnetimi zagovorniki psov kot orožnikovih pomočnikov velja omeniti vsaj hrvaškega orožniškega častnika Milana Mizlerja. Kot stotnik je leta 1910 objavil knjigo Pes v preiskovalni službi, ki je izšla v Zagrebu. Službovanje pri orožnikih je nadaljeval tudi v novi državi in leta 1922 je izdal dopolnjeno delo z naslovom Dresiranje psov, ki je tokrat izšlo v Beogradu in v cirilici.[420] Leta 1922 je taisti avtor postal eden od dveh pomočnikov glavnega orožniškega poveljnika, za tem poveljnik orožniškega polka v Zagrebu in s tega položaja je odšel v pokoj. Še po tem je mnogo pisal, saj je bil mož postave z dušo in telesom, svoje prispevke pa je objavljal v mesečniku Policija in v Orožniškem vestniku. Zagovarjal je geslo »Orožnik je zaradi državljanov, nikakor pa ne državljani zaradi njega!«[421] Da ni bil zgolj kinolog, izpričuje tudi njegovo delo Preiskovalna služba, ki je leta 1909 izšlo v Zagrebu, napisal pa ga je po vzoru in zgledu znamenitega avstrijskega kriminalista Hansa Grossa, s katerim se je osebno poznal. To delo so koristno uporabili tudi pri izdelavi začasnih pravil za opravljanje orožniške službe.

Na tečaj za vodnike službenih psov se je lahko javil vsakdo, ki je prej končal šolo za vodje patrulj. Imeti je smel tudi lastnega psa, če je tako odločil poveljnik vseh orožnikov in je pes opravil izpit iz dresure. Tečaji so trajali praviloma po štiri mesece in na koncu so vodniki in živali opravljali izpite. Ni treba posebej poudariti, da so bile orožniške enote oproščene plačevanja davka na pse, ki so ga uvedle nekatere naše občine.

8.5 Prvo smučarsko tekmovanje

Med tečaji naj omenim tudi smučarske, ki so jih začeli prav v Sloveniji. Že v zadnji številki orožniškega glasila za leto 1931 je izšel članek o pomenu smučanja za varnostno službo. Ta je dvojen: služba se opravlja lažje, hkrati pa

se krepi telesno zdravje. Čeprav smuči uradno niso bile določene kot sredstvo za opravljanje službe, so to ponekod skušali storiti. Šlo je bolj za osebne pobude in nagnjenost. Tako so postaje v Kranjski gori, Mojstrani, na Jesenicah in v Bohinjski Bistrici tisto leto imele po en ali dva para smuči, da so jih pozimi uporabljali tako za uradne naloge kot za razvedrilne namene. Pisec članka je zato predlagal, da bi ta pripomoček za hojo pozimi uradno uvedli v orožništvo, podobno kot so to že storili v Franciji: v vojski leta 1907 in leta 1926 v žandarmeriji.[422] Pisec članka je bil Telemah Janković, ki je januarja 1929 prevzel dolžnosti komandirja orožniške čete v Kranju, kar je 22. januarja 1929 pisno sporočil velikemu županu ljubljanske oblasti.[423] Bil je ploden pisec različnih strokovnih člankov in uspešen orožniški častnik.

Na pobudo zgoraj omenjenih orožniških postaj so v prvih mesecih leta 1938 v Podkornu izvedli smučarska tečaja za pripadnike kranjske čete in nato še enega za može iz ljubljanske in novomeške čete. Skupaj je bilo 45 udeležencev. V tem kraju so 26. marca 1938 organizirali tudi prvo smučarsko tekmovanje orožnikov.[424]

Gorenjski oziroma slovenski zgled je vplival na orožnike v drugih krajih države in izšlo je še nekaj člankov o pomenu smučanja za orožništvo. Karol Šinkovec, orožniški kapetan 1. razreda, je v prvi številki orožniškega mesečnika za leto 1940 celo priobčil članek o vzdrževanju smučarske opreme v enotah,[425] isto leto pa je izšel tudi daljši sestavek o uporabi smuči pri opravljanju uradnih nalog.[426]

Ko sem omenil osebno pobudo, zagnanost in navdušenost za smučanje, ne morem mimo takega tečaja, ki ga je že leta 1924 za »svoje« može pripravil in vodil Ivan Robič, namestnik komandirja orožniške postaje v Mojstrani. Podajali so se na pobočje Mežakle, kjer so se seznanjali s to veščino. Ta enota je pozimi štela pet mož, poleti pa so jo začasno okrepili z možmi iz drugih enot, da so lahko varovali kralja med lovom v dolini Krme, kamor je prihajal z Bleda. Tamkajšnji lovci so zato vsako leto postaji podarili gamsa. Navedeni vodja tega »privatnega« tečaja je pozneje postal komandir iste postaje, nato so ga postavili za komandirja orožnikov v Poljane nad Škofjo Loko, po letu 1934 pa so ga premestili v šolo za pripravnike in vodje patrulj v Ljubljani, kjer je bil inštruktor; dosegel je čin narednika-vodnika 2. razreda, po italijanski zasedbi pa so ga upokojili kot karabinjerskega marešala.[427]

Po umoru kralja Aleksandra 9. oktobra 1934 v Marseillu je podobno vlogo kot dotlej Bled dobil grad Brdo pri Kranju. Pokojnik je namreč 5. januarja 1934 izdelal oporoko in v njej je določil med drugim tudi namestnike, ki bi v primeru njegove smrti do polnoletnosti kralja Petra II. opravljali kraljevsko

oblast. To so bili knez Pavle Karađorđević, dr. Radenko Stanković, senator in dr. Ivan Perović, ban Savske banovine.[428] Na Brdo je prihajal na počitnice knez namestnik Pavle, ki je bil poročen s hčerko grškega kraljeviča Nikole, njena sestra pa z velškim vojvodo. Slednji je zato občasno prihajal na Brdo in imel je navado, da je vsako jutro tekel ob zunanji strani grajske ograje. Ivan Robič je med letnimi šolskimi počitnicami dobil nalogo, da iz orožniške šole pride na Brdo in tam pomaga pri varovanju poslopja. Omenjeni jutranji tekač se mu je zazdel sumljiv in svojega predpostavljenega je vprašal, ali naj neznanca aretira. Pa mu je starešina šepetaje in malce prestrašen povedal, za katero plemenito osebo gre.[429]

8.6 Izpiti za nekatere čine

Uredba in pozneje oba orožniška zakona so posebej določali, za katere čine je potrebno opravljati izpite. To je pomenilo, da napredovanje v te dolžnosti ni teklo samodejno, po preteku nekaj let službovanja v nižjem činu. Čini, vezani na izpitni preizkus, so se nekoliko spreminjali. Za orožniške podčastnike je bil vedno določen le en tak položaj. Ker v vsem obdobju kraljevine ni bilo bistvenih sprememb tega področja, se bom v tem prikazu omejil na prva leta po končani prvi svetovni vojni, ko je bilo v izpitni vsebini še zaznati močan slovenski oziroma avstro-ogrski vpliv.

Ministrski svet je 23. julija 1921 izdal Program za polaganje častniških izpitov v orožništvu, ki je izšel v vojaškem uradnem listu.[430] Tak izpit je bil predviden za čin podporočnika, kapetana 2. razreda in majorja. Obsegal je splošne predmete, kamor so uvrstili tudi vojaška znanja, in strokovne vsebine. Med potrebna znanja za čin podporočnika so vključili tudi konjeništvo, ki so ga imenovali hipologija, obsegalo pa je teorijo in praktično uporabo konja. Glede strokovnih vsebin je bilo pomembno določilo v programu: Dokler se pravni predpisi ne izenačijo v celotni državi, opravljajo kandidati strokovni del predmetov iz predpisov tiste pokrajine, kjer so v službi. To je pomenilo, da so častniki v Sloveniji morali poznati pravo, ki je izhajalo tudi iz cesarskih časov. Ta program je glede strokovnih vsebin veljal tudi za tiste vojaške častnike, ki so želeli prestopiti k orožnikom in so morali za to opraviti poseben izpit, kot sem že omenil. S 15. januarjem 1897 je prenehal veljati takšen srbski program.

Na temelju zgoraj omenjenega programa je tri dni pozneje minister za vojsko in mornarico določil Pravilnik za polaganje častniških izpitov v orož-

ništvu, ki je bil v vojaškem uradnem listu objavljen hkrati s programom.[431] Izpiti so bili ustni, vsebovati pa so smeli praktični in teoretični del. Izpitno leto je trajalo od 1. oktobra do 30. septembra naslednjega leta in se je delilo na zimsko in poletno polovico. V zimskem obdobju, ki je trajalo od začetka oktobra do konca aprila prihodnjega leta, so bili teoretični izpiti, v času od začetka maja do konca septembra pa praktični preizkusi znanja.

Oblikovali so dve izpitni komisiji. Prva je bila za kandidate, ki so se potegovali za čin podporočnika in kapetana 2. razreda, hkrati je bila namenjena tudi za vse nižje častnike vojske, ki so hoteli opravljati izpit za prehod med orožnike. Druga je bila namenjena kandidatom za majorski čin, obenem pa tudi vsem vojaškim majorjem in podpolkovnikom, ki bi hoteli nadaljevati kariero pri možeh postave. Obe komisiji sta bili stalni, imenovani za eno leto, sedež pa sta imeli v štabu celotnega orožništva. Na čelu prve je bil eden od obeh pomočnikov glavnega poveljnika in je štela še pet drugih članov, drugo pa je vodil sam glavni poveljnik in je štela še štiri druge člane, dodatno pa še zapisnikarja, ki ni imel pravice glasovanja. V vsaki od teh komisij je bil predstavnik notranjega ministrstva kot njen član. Vsi člani so imeli svoje namestnike. Obe komisiji je imenoval minister za vojsko in mornarico.

Ko je kandidat podal pisno prijavo za izpit, je njegov starešina napisal mnenje, pri čemer je upošteval starešinske lastnosti in zadnji dve letni oceni prijavljenega. Prošnje so se zbirale pri poveljniku vsega moštva v Beogradu, ki je tiste za čin majorja takoj poslal ministru za vojsko in mornarico. Imena tistih, ki so bili povabljeni k izpitom, so bila navadno objavljena tudi v vojaškem uradnem glasilu. Vsakdo je smel preizkus za isti čin opravljati največ trikrat. Ta ministrov pravilnik je nadomestil podobnega z dne 15. januarja 1897, ki je veljal za srbske orožnike.

Kljub predpisom je pri napredovanju (orožniških) častnikov prihajalo do nejasnosti ali do odklonov. Zato je minister za vojsko in mornarico izdal objavo, ki je bila 24. avgusta 1923 natiskana na celotni prvi strani vojaškega uradnega lista.[432] V njej je minister ugotovil, da se posamezni častniki obračajo neposredno na narodne poslance in druge vidne osebnosti, da bi prek njih dosegli ugodnosti pri reševanju prošenj za premestitev, napredovanje ali odlikovanje. To ni dovoljeno, saj krha ugled vojske. Kdor bo v prihodnje še ravnal podobno, bo najstrožje kaznovan, je zagrozil.

Naposled so šteli za potrebno, da to podrobneje uredi sam kralj. Ta je res podpisal Uredbo o napredovanju častnikov pri orožništvu, ki jo je 13. decembra 1924 objavil vojaški uradni list.[433] Imela je le dva člena. Napredovanje orožniških starešin je bilo določeno po dveh poteh:

- po hierarhični lestvici do vključno čina podpolkovnika,
- po izboru v čin polkovnika in generala.

To je pomenilo, da je vsak podporočnik lahko računal, da bo ob koncu kariere dosegel čin podpolkovnika, medtem ko so bili polkovniški ali generalski našitki le za izbrance. Pogoj za napredovanje obeh vrst pa je bilo izpraznjeno delovno mesto, kot ga je določala formacija te službe. Za napredovanje so veljali splošni in posebni pogoji. Splošna sta bila uspešno opravljanje nalog in primerno vedenje v enoti in zunaj nje, kot je določal 84. člen Zakona o ustroju vojske in mornarice.[434] Posebni pogoji so bili odvisni od čina. Tako je lahko postal poročnik tisti, ki je bil najmanj leto dni uspešen komandir voda ali učitelj v pripravniški oziroma patruljni ali podčastniški šoli. Za majorja je bilo treba opraviti dodaten izpit. Polkovnik je smel postati, kdor se je izkazal kot podpolkovnik ter je bil primeren in sposoben za poveljnika orožniškega polka.

Kako pa je bilo s podčastniki? Zakon o orožništvu je leta 1921 določil poseben izpit za dosego čina narednika 1. razreda. Program in pravila zanj je naslednje leto predpisal osrednji poveljnik. Snov se je delila na dva dela, in sicer na popolno poznavanje predpisov in na njihovo delno obvladanje. V sklopu prvega dela je bilo na primer treba poznati zakon o orožništvu, začasna pravila za opravljanje orožniške službe, zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, v drugem delu pa zlasti upravne akte s področja lovstva, tiska, javnih shodov in prireditev, obratov itd. Izpit je bil praktičen in teoretičen, vedno pa le usten.

Komisija je delovala pri poveljstvu orožniške brigade oziroma polka in ji je načeloval prvi mož te enote. Njen član je bil tudi uradnik politične uprave za Slovenijo, vsi člani so imeli svoje namestnike. Predstavnik upravne oblasti v tej komisiji je bil tedaj vladni svetnik Fran Lasič, njegov namestnik pa dr. Franc Logar.[435] Kdor je želel napredovati v ta podčastniški položaj, je napisal prošnjo, h kateri je nato neposredni starešina napisal svoje mnenje in oboje je nato prejelo brigadno poveljstvo. Če se kandidat z odklonilno odločitvijo prvega moža brigade ni strinjal, se je smel pritožiti osrednjemu poveljniku, ki je sprejel dokončno rešitev.

Vsak izpraševalec je sestavil izpitna vprašanja, ki jih je postavljal kandidatom. V ljubljanski brigadi jih je bilo za področje upravnih predpisov 53 in za ustavo 74.[436] Izpiti so navadno potekali na sedežu brigade. V dneh od 13. do 16. maja 1925 je te izpite v Ljubljani opravljalo šestnajst kandidatov in od njih so bili uspešni samo štirje.[437]

8.7 Naloge Alojzija Čuša

V šestem poglavju te knjige sem prikazal način strokovnega usposabljanja na orožniških postajah. Pisne naloge so pomenile pomemben del tega izpopolnjevanja. K sreči sem dobil na razpolago še dokaj dobro ohranjen zvezek s takimi »domačimi« izdelki.

Sorodniki nekdanjega orožniškega podčastnika Alojzija Čuša, doma iz Polenšaka, so mi namreč posodili zvezek, kamor je prva leta službovanja izdeloval pisne naloge, ki mu jih je določil komandir postaje. Kot pripravnik na postaji v Domžalah je v razdobju od 10. marca do 14. maja 1921 napisal devet takih nalog in vse so obsegale risanje topografskih znakov. Ko je postal orožnik, je bil premeščen na postajo Zagorje ob Savi. Tam je od 25. septembra do 18. novembra 1921 izdelal sedemnajst nalog, ki so sprva obsegale topografska znamenja, nato pa so postajale vse bolj uporabne in so zadevale preiskovalno službo. Komandir mu je v zvezek napisal kratko besedilo o dogodku, on pa je na tej podlagi izdelal skico. Ko je napredoval v kaplarja, je od 14. decembra 1922 do 25. aprila 1923 sestavil celo devetindvajset nalog, ki so postajale vse težavnejše in zahtevnejše.

Ves zvezek izpričuje, da je šlo za zelo skrbnega človeka, ki je v to službo prišel s srcem in je bil zelo vešč pisanja ter risanja. Zato ni čudno, če je že kot kaplar postal nazivni podnarednik.

Svojo kariero je sklenil ob razpadu Jugoslavije kot komandir orožniške postaje Podpeč. Malo pred tem je zavrnil vaškega mladeniča, da bi postal orožnik, saj za to ni imel moralnih pogojev, ker je bil priložnostni tatič. Že takrat mu je fant zagrozil, da se mu bo za to še maščeval. Grožnjo je jeseni 1941 pod krinko partizanske uniforme tudi uresničil in krimski gozdovi še danes skrivajo njegov grob.[438]

8.8 Strokovno glasilo šole

Glavni poveljnik orožništva, divizijski general Vojislav Tomić, je zadnji dan maja 1926 izdal ukaz o ustanovitvi strokovnega lista, ki bo izhajal pri orožniški podčastniški šoli in bo imel naslov Orožniški vestnik. Vsak mesec naj izide ena številka. Vsebina naj bo treh vrst: službena, strokovna (poučna) in zabavna. V ukazu je zapisal tudi to: »Mnogi predsodki do te ustanove (orožništva, opomba P. Č.), ki so na žalost še danes celo v vrstah izobraženega

prebivalstva, bodo neizbežno odmrli, kot so izginili že zdavnaj v vseh naprednih in kulturnih državah.«[439]

Z drugim svojim ukazom je določil izdajateljski odbor, ki je štel štiri člane, sodelavce omenjene šole. Odbor je moral gradivo vsake številke poslati v odobritev na osrednje orožniško poveljstvo, ki je reklo zadnjo besedo glede objave.[440] Poleg tega je izdal še obširna navodila za urejanje in upravljanje tega vestnika, ki so bila objavljena v treh delih.[441]

Prvi dan avgusta 1926 je ta mesečnik res začel izhajati.[442] Naročnina je znašala 48 dinarjev letno, za urade pa 60 dinarjev. Koliko je to bilo, je lažje razumljivo, če povem, da je znašal honorar za objavljeno tipkano stran od 25 do 60 dinarjev. Vsaka številka je obsegala približno 60 strani, tiskana je bila v malem formatu. Vsebina je postajala iz leta v leto bogatejša in pestrejša. Orožniki so lahko brali članke iz življenja in dela te veje službe javne varnosti, zanimivosti iz tujine, napotke za pravilno opravljanje nalog in podobno. Besedilo je bilo opremljeno s fotografijami.

Vsaj prva leta je veljalo pravilo, da se članek objavi v avtorjevi materinščini. Drugače rečeno, slovenski mož postave, ki je napisal prispevek v materinščini, ga je tudi prebral v slovenščini, hrvaški v latinici, drugi pa v cirilici.[443] Sčasoma so tudi naši fantje vse več pisali in objavljali v srbskem jeziku, vendar za to ni bila krivda le pri uredništvu, saj je vse do razpada države objavljalo slovenske članke. Skoraj v vsaki številki je bila na notranji strani objavljena fotografija enega od članov kraljeve rodbine ali visokega funkcionarja notranjega ministrstva oziroma orožništva. Razna podjetja so objavljala oglase, ki so bralce vabili k nakupu številnih predmetov, potrebnih moštvu ali njihovim družinam. Tako so bratje Naglič iz Žirov ponujali obutev, enake izdelke sta reklamirala tudi žirovska čevljarja Jožef Maček in Ivan Zajc. Pri slednjem je prišlo do majhnega zapleta, zato je med oglasi objavil opozorilo, da potnik Albert Smole ni pooblaščen za prodajo njegove obutve in tako ne priznava morebitnih poslov, ki jih je navedeni trgovski zastopnik neupravičeno sklenil.[444] Take reklamne oglase so večinoma pridobivali orožniki sami.

Na uredniškem mestu se je zvrstilo šest orožniških častnikov, ki so ob nastopu te vloge imeli različne čine, in sicer:

1. Ante (tudi Anta ali Anto) Čurić, kapetan 1. razreda, 1926–1929,
2. Đorđe Vujičić, kapetan 2. razreda, 1929–1934,
3. Telemah Janković, podpolkovnik, 1935–1938,
4. Ivan Jovanović, polkovnik, 1938–1939,
5. Marko Olujić, podpolkovnik, 1939 in
6. Vladimir Cvijanović, polkovnik, 1939–1941.

Leta 1936 so začeli objavljati tudi kriminalistične naloge. To je bil opis dejanja, ki ga je bilo treba pravno določiti oziroma umestiti v kazensko pravo. Poslane rešitve so ocenili in tri najboljše so nagradili s 100, 200 in 300 dinarjev. Na leto so objavili štiri take naloge, leta 1939 pa so s tem prenehali. Leta 1941 je izšla le ena številka in nato je vojna preprečila nadaljnje izhajanje mesečnika.

Dopisniki so bili tudi med slovenskimi orožniki. Samo prvi dve leti je v glasilu izšlo devet slovenskih sestavkov, ki so jih pisci podpisali s polnim imenom in priimkom:

- Josip J. Furlan, narednik 2. razreda: Iz iztražne službe, 1, 1926, str. 29-30,
- Ivan Javornik, narednik 1. razreda: Odkritje spomenika, 2, 1926, str. 68-70,
- Martin Lorbar, narednik 2. razreda: Dober spomin in pravilno opazovanje človeka je najboljši pripomoček v iztražni službi, 3, 1926, str. 126-127,
- Franc Gračner, narednik 2. razreda: Strah, 1, 1927, str. 49-50,
- Fran Žerjav, narednik 2. razreda: Žandarm in izobrazba, 6-7, 1927, str. 316-317,
- Josip Rues, narednik 2. razreda: Tihotapci, 8, 1927, str. 384-385,
- Ivan Lovše, kaplar: Sleparstva ciganov, 10, 1927, str. 496-498,
- Dominik Duh, narednik 2. razreda: Žandarm v samaritanski službi, 11, 1927, str. 536-540,
- Franjo Behar, podnarednik: Alibi, 12, 1927, str. 588-590.

Članke in avtorje sem naštel zato, da bi bralci videli, o čem so naši orožniki tedaj pisali. Vsak je navedel tudi svoj čin.

Drugi navedeni članek je opisal odkritje spomenika kralju Petru I. - osvoboditelju, ki se je dogodilo 1. avgusta 1926 v Kranju. Navzočih je bilo okoli 15 tisoč ljudi in za red je skrbelo 70 orožnikov, pri čemer niso všteti tisti, ki so skrbeli za varnost kralja Aleksandra na poti z Bleda do Kranja ter nazaj.

Tretji pisec je priobčil opis dogodka iz lastne preiskovalne prakse. V noči z 11. na 12. oktober 1923 so vlomili v dve trgovini, v Šmarjeti in Št. Jerneju. Sprva je bilo vse poizvedovanje za storilcem zaman, saj so sledove v obeh lokalih uničili domači. Dne 27. oktobra je v Škocjan pripotoval lepo oblečen moški, ki se je orožniku zdel nekako znan in tudi sumljiv. Šel je za neznancem v gostilno in »tujec« mu je postajal vse bolj znan. Vprašal ga je, kdo je, in

predstavil se je kot trgovec z živino, doma iz Kranja, po imenu Janez Lekše. Tedaj se je mož postave spomnil, da je neznanca legitimiral že leta 1919, ko se je izdajal za mesarskega pomočnika Luka Friškovca iz Trebnjega. Prijel ga je in odvedel na orožniško postajo. Pri osebni preiskavi je našel listnico okradenega trgovca iz Šmarjete ter njegov prstan in denar. Zadeva se je sklenila s sodbo na sodišču: pet let zapora.

Omenim naj še prispevek, ki ga je leta 1932 napisal znani pravni strokovnjak dr. Tone Zupančič, začel pa se je takole optimistično: »Boj za človekove pravice je danes dobojevan v vseh novodobnih zakonodajah civiliziranih držav. Kot najvažnejša človekova pravica je osebna svoboda.«[445]

Priden dopisnik iz Slovenije je bil tudi Jožef Žagar, narednik in komandir orožniške postaje v Mežici. V tem listu je leta 1937 opisal javno obešenje dveh morilcev (Ivana Žlahtiča in Franca Čiča) dne 20. marca 1926 na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru. Navedena sta 11. decembra 1924 v Studencih pri Mariboru umorila tričlansko družino čevljarja.[446] Isto leto je pisal o uporabnosti žepne svetilke za orožnike.[447]

8.9 Še dve drugi reviji

Omenil bom še dve drugi reviji, ki sta izhajali v Beogradu in sta prinašali strokovne sestavke, koristne za može postave vseh vrst.

Na začetku oktobra 1919 je spet začela izhajati revija Policija.[448] Lastnika in urednika sta bila Vasa Lazarević, tedaj okrožni načelnik v Skopju, in Dušan Alimpić, inšpektor v notranjem ministrstvu, torej oba visoka državna uradnika. Revija se je navezovala na istoimensko glasilo, ki je začelo izhajati septembra 1910 in je ugasnilo z začetkom prve svetovne vojne, uredništvo je bilo ravno tako v Beogradu. Zato je obnovljeni list nosil oznako za šesto leto izhajanja. Ko je Dušan Alimpić leta 1930 umrl, je ostal Vasa Lazarević sam, in to vse do leta 1940, ko je revijo prepustil v urejanje dr. Gojku Niketiću. Sprva ni imela podnaslova, leta 1926 pa so jo opredelili kot strokovno-popularni list, leta 1936 kot časopis za upravno-policijsko in sodno prakso, od leta 1937 dalje pa kot časopis za politično-upravno, policijsko, sodno in samoupravno prakso.

Revija je sprva izhajala kot posamična številka vsakih štirinajst dni, že od četrte številke naprej pa kot dvojna številka. Vsako leto je tako izšlo 24 številk in celoten obseg je dosegel tudi nad tisoč strani letno. Z letom 1938 je izhajalo po 12 številk na leto. Vsebina je bila zelo bogata, saj je prinašala snov za policijo, orožništvo, pravosodje in povsem upravne zadeve.

Kdorkoli preučuje varnostne sile v času Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije, ne more mimo te publikacije. V njej me je prijetno presenetilo še nekaj drugega: posamezni pisci so si upali polemizirati s predpisi oblastnih organov in z njihovimi ukrepi. Med take so spadali tudi visoki uradniki policije (in deloma tudi orožništva). Revija je izhajala do začetka leta 1941, ko je ugasnila, saj je že leto poprej sicer izšlo vseh ducat številk, toda tri so bile celo trojne.[449]

Na začetku leta 1924 je začela izhajati ilustrirana revija Kriminalna biblioteka.[450] Urejal jo je Mihailo Dokić, komisar savske policije v Beogradu. Izhajala je dvakrat mesečno. Stala je 5 dinarjev, letna naročnina pa 120 dinarjev. Sprva je imela podnaslov Literarno-zabavni časopis, pozneje pa je dobila tudi samostojen, strokovno usmerjen del vsebine, in to z letom 1931. Urednik te rubrike je postal Dragoslav Lazić, svetnik v ministrstvu za notranje zadeve. Priporočali so jo trije ministri, in to notranji, vojni in pravosodni. O podjetnosti ustanovitelja in urednika revije priča tudi to, da je leta 1927 v Beogradu ustanovil in registriral Mednarodni zavod za zasebno informativno službo.[451]

Revija je tako rekoč ves čas objavljala tudi novice o tujih policijah. Tako je leta 1930 priobčila vest, da je berlinska policija dobila vodni top, to je avtomobil, ki prevaža 5.000 litrov vode, curek pa seže do 50 metrov daleč s tako močjo, da zruši človeka.[452] Istočasno je izšla vest o novosti pri dunajski policiji. Na določene stavbe so postavili omarice z rdečo lučko in sireno. Ko je lučka zasvetila, se je sprožila tudi sirena in to je bilo znamenje za državnega policijskega stražnika, da pride tja in posluša sporočilo s policijske postaje. Če je potreboval pomoč, je v omarico vtaknil ključ, nakar se je na policijski postaji sprožil signal in na kraj dogodka so poslali dodatne može.[453] Leta 1932 so v reviji objavili članek o tem, da je policija v New Yorku dobila neprebojne jopiče v obliki telovnika. Posamezen je tehtal 3,5 kilograma, lahko pa so ga okrepili z dodatnimi jeklenimi ploščicami.[454]

8.10 Iz založniške dejavnosti

Orožniki so bili glede na njihovo število pomemben uporabnik različne strokovne in poučne literature. Zato ni bilo težko najti založnika ali tiskarja tovrstnih knjig.

Orožniška podčastniška šola je razvila lastno založniško dejavnost. Konec leta 1924 je izdala Orožniški koledar za leto 1925, ki je bil prvi. Prinesel je zgodbe iz orožniškega življenja, njihove pesmi pa tudi fotografije o bitju in žitju teh mož. Izkupiček so namenili v sklad za spomenik padlim orožnikom,

ki naj bi ga postavili v Beogradu. Glavni poveljnik orožnikov je namreč poleti 1924 poslal notranjemu ministru predlog statuta sklada za takšno označitev spomina na može postave, padle po prvi svetovni vojni.[455] Uradni podatki so namreč navajali, da je od konca prve svetovne vojne do jeseni 1920 v vsej državi izgubilo življenje 166 pripadnikov te službe.[456] Iztržek od prodaje prvega koledarja je znašal 100.215 dinarjev in je še dodatno spodbudil pristojne, da so take publikacije izdajali vse do razpada države. Šola je zalagala predvsem strokovne pripomočke za gojence in drugo moštvo. Verjetno je bil najbolj poznan Orožniški zbornik, ki je izšel v treh delih, in to leta 1927, 1928 in 1934. Objavljeni so bili predpisi, ki so nastali ali v nekdanji Srbiji in so veljali pozneje tudi v novi državi ali pa so jih sprejeli že v Kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji. Slovenski orožniki so si s to knjigo mogli pomagati samo deloma.

Zvezna tiskarna je leta 1925 izdala Zbirko administrativnih zakonov, uredb in predpisov, ki je bila namenjena kot učni pripomoček za orožnike. Ko so jo poklicani vzeli v roke, so bili nezadovoljni, saj po njihovi oceni ni bila dovolj strokovno sestavljena. Kritične pripombe so prihajale po dveh tirih, orožniških in upravnih. Tako je veliki župan ljubljanske oblasti 21. marca 1926 podpisal devet tipkanih strani dolgo kritiko, ki jo je poslal na poveljstvo 8. orožniškega polka v Ljubljani. Tam so mu 6. aprila odgovorili, da te knjige v pripravniški in patruljni šoli ne uporabljajo, saj je povsem zasebnega značaja; v obeh šolah uporabljajo le uradno predpisane priročnike.[457] Malo pozneje, 7. junija 1926, je obširnejšo kritiko te zbirke podal še veliki župan mariborske oblasti.[458]

Orožniki so se udeleževali javnih prireditev, proslav in srečanj, kamor so bili povabljeni. To je veljalo zlasti za častnike in komandirje postaj. Prišli so seveda v uniformi, saj so praviloma tudi sicer le redko smeli nositi civilno obleko. Ker so izhajali iz revnejših predelov ali slojev, niso bili najbolj podkovani v obnašanju na parketu. Šola in služba jim vsega tega nista mogli dati. Nastala je potreba, da bi dobili priročnik te vrste.

Izgleda, da se je zadeve najprej lotil orožniški častnik Anton Petrinčič, ki je ves čas služboval po južnih predelih države. Leta 1926 je izšla njegova knjiga Doma in v družbi, ki je doživela še dva ponatisa. Ta bonton so priporočali v vseh orožniških enotah in kdor je pridobil deset naročnikov, je dobil knjigo zastonj, stala pa je 22 dinarjev. Nekaj let pred začetkom druge svetovne vojne se je pisec upokojil in se naselil v bližini Jurkloštra, poiskal pa si je tudi domačega založnika navedenega bontona in tako je leta 1940 Zvezna tiskarna v Celju izdala slovensko inačico te knjige. Konec leta 1919 je ista založba natisnila njegovo knjižico z naslovom Zveza narodov, ki je imela podnaslov Pro-

pagandna brošura za Zvezo narodov. V njej je orisal razvoj mirovnega gibanja oziroma prizadevanj za mirno reševanje sporov med državami. Ni mogel mimo razorožitvenih srečanj v Haagu, kjer je nastala znamenita Konvencija o mirnem reševanju mednarodnih sporov, sprejeta 29. julija 1899.[459] Na naslovnici knjižice je dal natiskati del Prešernove Zdravljice: Žive naj vsi narodi... Kratek zapis o brošuri je leta 1920 izšel v reviji Slovenski pravnik.[460]

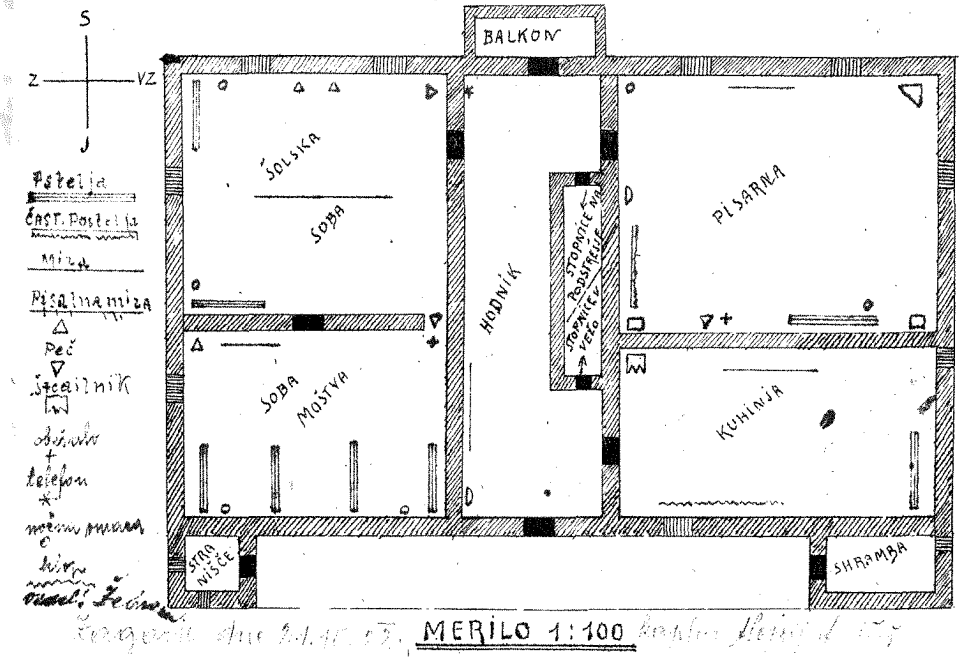
O drugačni žilici, ki je bila skrita v nekaterih možeh postave, priča tudi Vinko Žitnik. Mariborska tiskarna je leta 1937 objavila njegovo pesniško zbirko Pomlad, ki jo je posvetil slovenskim mladoletnikom in mladoletnicam. Obsegala je sto strani in jo je prodajal med svojimi kolegi orožniki.[461] O njem je tri leta pozneje pisal tudi Orožniški vestnik.[462]

Orožniški vestnik je leta 1932 objavil članek o potrebi ustanavljanja postajnih knjižnic. Iz povsem praktičnih razlogov je pisec predlagal, naj bi uredništvo glasila izdajalo vse zakone, uredbe, pravilnike in navodila s področja stroke. Literatura bi nato bila dostopna vsaki enoti in ker bi bila poceni, bi jo kupovali številni orožniki. Po tem bi pristopili k izdajanju del s področja kriminalistike, orožniške taktike, preiskovalne službe itd. Navedel je podatek, da nakup potrebnih knjig za pripravniško šolo stane okoli 300 dinarjev, za podčastniško šolo pa celo okoli 500 dinarjev. Če bi taka literatura izhajala v Sremski Kamenici, bi lahko bila vsaj petkrat cenejša. Orožniške postaje bi knjige nabavljale s svojimi sredstvi.[463]

Nekatere javne publikacije so del prostora namenjale tudi orožništvu. Tak primer je bil almanah Zaščita, ki je leta 1936 izšel v Beogradu pri založbi Narodna jugoslovanska prosveta. Skoraj vse fotografije v njem so se nanašale na to zvrst sil javne varnosti, samostojni članki pa so prikazali orožniško šolo v Sremski Kamenici, razvoj službe itd. Za naslednje leto so napovedali izid podobnega almanaha ter zlate knjige jugoslovanskega orožništva.[464]

Orožniška podčastniška šola v Sremski Kamenici.

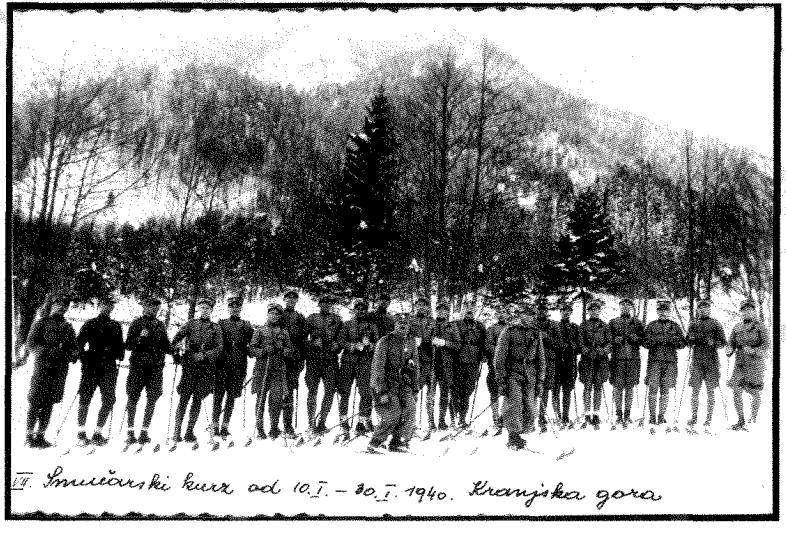
Tloris orožniške postaje Zagorje, ki ga je 21. oktobra 1922 kot domačo nalogo izdelal kaplar Alojzij Čuš.

(Arhiv Ljube Radatović iz Ljubljane)

Orožniki iz Mojstrane pri pouku smučanja pozimi 1924, ki ga je vodil Ivan Robič, namestnik komandirja postaje – desno spredaj.

(Arhiv Franca Robiča iz Kranjske gore)

Udeleženci sedmega smučarskega tečaja za orožnike, ki je bil v Kranjski gori januarja 1940. Četrti z leve je Doko Milanović.

(Arhiv Zorana Milanovića iz Ljubljane)

Naslovnica prve številke Orožniškega vestnika avgusta 1926.

PRODUKTIVNA

ČIZMARSKA ZADRUGA

ŽIRI, Dravska banovina

dobavlja čizme, cipele i gamaše uz najpovoljnije plaćevne uvjete.

Zahtevájte ponude ili posjet putnika!

OPOZARJAM

SVE GG. OFICIRE, PODOFICIRE I ŽANDARME, da putnik g. ALBERT SMOLE nije nikad bio ovlaščen prodavati obuću na ime moje firme, pa iz toga razloga ne priznam njemu datih narudžba niti n priznajem kapare koje je eventualno imenovani kasirao na račun falsificiranih narudžbi.

IVAN ZAJC

radiona cidela i čizama p. ŽIRI, Dravska banovia

Žirovski čevljarji so večkrat ponujali svoje izdelke tudi v Orožniškem vestniku (št. 8 in 9 leta 1937).

Muškarci

Za lečenje spolne nemoći

SEKSUALNE

IMPOTENCIJE

Za spolnu malaksalost, te za pojačanje spolne funkcije

pokušajte originalne hormonske

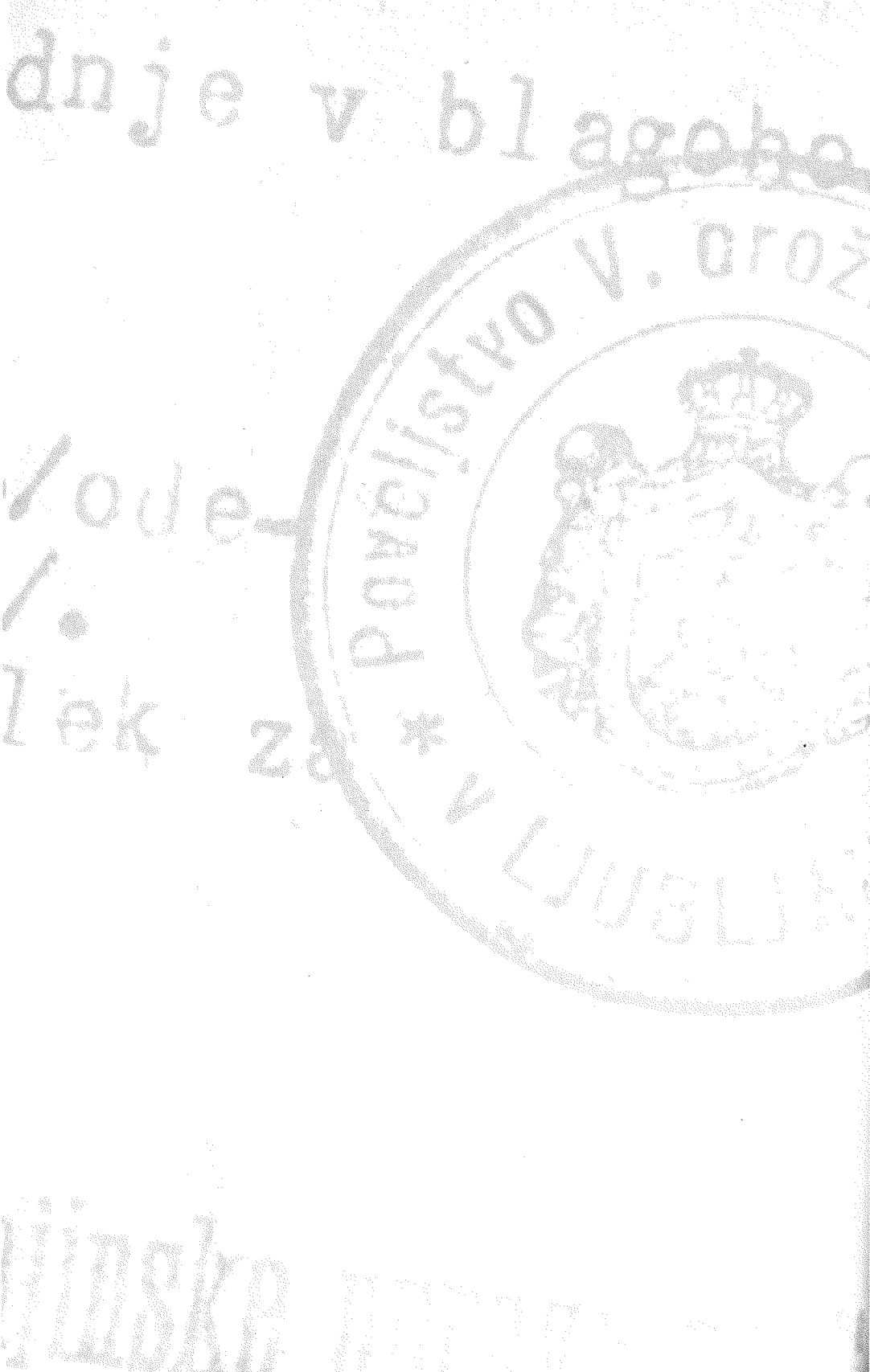
VI-HA-GE pilule

Dobije se u svim apotekama. 30 pilula Din. 84·—, 100 pilula Din 217·—, 300 pilula Din. 560·—

Glavni depot: Pharm. Kem. Laboratorij VIS VIT — Mr. B. Bogdanović, apotekar Zagreb, Langov trg broj 3a

Ogl. reg. S. br. 26856/37

Orožniški vestnik je v 7. številki leta 1927 objavil tudi ta oglas.

9.

Podrobno urejeno življenje

Orožniki so bili posebna zvrst vojske in njihovo življenje je imelo mnoge omejitve. Na ta način so hoteli doseči tudi, da državljani ne bi imeli različnih očitkov do njih in da bi med njimi uživali spoštovanje, ugled. Omejitve so zadevale tako službo kot obnašanje v prostem času. Drugače rečeno, nanašale so se na uradni in zasebni del orožnikovega bitja in žitja, ki ju je bilo včasih prav težko ločevati.

Med opravljanjem službe so bili vezani na številne predpise, ki so urejali njihovo delovanje: od uredbe oziroma obeh zakonov o orožništvu prek začasnih pravil za opravljanje službe do zakonika o kazenskem sodnem postopanju. Če so se pregrešili zoper take predpise, so jih zadele posledice. Uradno in zasebno življenje je urejala tudi uredba o vojaški disciplini. Točno določen je bil tudi postopek ob porokah mož postave, saj je bila tudi ta plat zasebnosti pod budnim očesom predpostavljenih.

Na svojstven način je k notranjemu redu in disciplini (pa tudi strokovnosti) prispevalo vsakoletno ocenjevanje moštva, ki je potekalo po točno določenem postopku. Organizirani so bili vojaško in vladala je stroga hierarhija, ki sta jo določala čin in deloma tudi položaj. Med omejitvami velja omeniti tudi tisto, ki je zadevala njihovo strankarsko delovanje. Nekatere druge omejitve je mogoče spoznati tudi iz različnih poglavij te knjige.

9.1 Stroga disciplina

V orožništvu je veljala podobna disciplina kot pri drugih poklicnih pripadnikih kraljeve vojske in mornarice. Poleg tega so bili stalno na očeh javnosti, ki ni bila nič kaj prizanesljiva do njih, zlasti nekateri časniki. Zato smemo

reči, da so morali biti še bolj disciplinirani in urejeni kot njihovi kolegi v drugih vojaških enotah.

Prva leta nove države je zanje veljala srbska Uredba o vojaški disciplini, ki je bila izdana 20. novembra 1914, to je med prvo svetovno vojno. Objavljena je bila v tedanjem srbskem vojaškem uradnem listu, ki ni bil vsem dostopen, zato so jo ponatisnili in objavili junija 1919.[465]

Kralj je poleti 1923 podpisal novo uredbo te vrste, ki je v ljubljanskem uradnem listu izšla precej pozneje.[466] Med vojaške osebe je štela vse pripadnike orožništva, ne glede na čin. Zadevala je tista dejanja, ki niso bila zajeta v kazenskem zakonu, saj je slednji veljal tudi za vse vojaške osebe. Med kršitve vojaške discipline je štela dvoje: disciplinske pregreške in vojaške prestopke. Oboji so spadali pod pojem disciplinskih kaznivih dejanj, čemur bi danes rekli disciplinske kršitve. Kazni so izrekale ali starešine same ali vojaško disciplinsko sodišče. Tudi upokojeni častniki, ki so v uniformi storili vojaški prestopek, so odgovarjali po tej uredbi.

Naštetih je bilo 22 takih dejanj, od katerih bom navedel le tista, ki so tudi danes pogostejše ali zanimivejše disciplinske kršitve: netočno prihajanje v službo, mlačno opravljanje nalog ali izmikanje od njih; nedopustno odgovarjanje in prepiranje v službi; slabitev zaupanja, iskrenosti in tovarištva v službi in zunaj nje; pijančevanje, igranje na slepo srečo (kockanje), lahkomiselno zadolževanje, neizpolnjevanje dane besede, laž, ukana, razuzdano in razvratno življenje ter sploh obnašanje, ki je za ugled vojske škodljivo; malomarnost pri čuvanju vojaške imovine ali zaupanih stvari; nezadostna in nepazljiva skrb za vzgojo, pouk, vojaški red in vojaški duh, zdravje, oskrbo in opremo podrejenih itd.

Disciplinske kazni so se razlikovale glede na čin kršitelja. Častniku je bilo mogoče izreči pet vrst kazni:

- ustni ali pisni ukor,
- pripor od 1 do 30 dni, ko je sicer službo opravljal, v prostem času pa je moral biti samo na domu,
- strogi pripor od 1 do 30 dni, ko ni opravljal službe, moral je ostati doma in ni smel sprejemati obiskov, starešina pa mu je lahko določil domače delo,
- zapor od 1 do 30 dni je bil predviden zgolj za rezervne častnike,
- odtegljaj od plače, kar je nadomestilo zapor od 1 do 10 dni, pri čemer so častnikom šteli enodnevno plačo za enakovredno dvema dnevoma zapora, podčastnikom, kaplarjem in orožnikom pa kot en dan zapora.

Za podčastnike in kaplarje je bilo ravno tako predvidenih pet vrst kazni. Pripor od 1 do 30 dni je izgledal podobno kot pri častnikih. Tudi strogi pripor od 1 do 30 dni je pomenil isto kot pri častnikih, le da podčastnik ni dobival položajnega dela plače in se je ta odbitek stekal v tako imenovani »remontni sklad«. Zapor od 1 do 30 dni so praviloma izrekali samo rezervistom. Odtegljaj od plače za kazen od 1 do 30 dni zapora je pomenil, da kaznovani ni dobil osnovnega dela plače, katerega so namenili v remontni sklad, druge dele prejemkov pa je dobival. Odvzem čina za zmeraj so izrekali za najhujše prestopke pa tudi tedaj, ko je bil kršitelj sodno kaznovan na zapor nad tri mesece; kaznovanega so nato prestavili v rezervo.

Za preostale orožnike sta bili načeloma predvideni samo dve disciplinski kazni. V prvem primeru je šlo za pripor od 1 do 30 dni, katerega so izvrševali v posebnem prostoru, lahko pa je bilo odrejeno tudi kolektivno delo znotraj službenih prostorov, od koder ni bilo izhoda. Druga vrsta kazni, zapor od 1 do 30 dni, pa je pomenila bivanje v zaklenjeni celici, praviloma skupinski, vsak drugi dan je kaznovani prejemal zgolj kruh in vodo, nič tobaka ali alkohola, opravljati je moral vse težke posle v vojašnici, celotni njegovi prejemki v tistem času pa so šli v korist državne blagajne.

Za manjše pregreške, storjene med službo, je smel starešina izreči poboljševalne ukrepe, in to samo nečastnikom. Za podčastnike in kaplarje je to pomenilo ali izredno službo ali prepoved izhoda ali pregled orožja in opreme. Vsak našteti ukrep je smel trajati največ pet dni, odvisno od položajne stopnje starešine, ki je izrekel tak vzgojni ukrep. Orožniki pa so bili v takem primeru kaznovani ali z izredno službo ali z za dve uri podaljšanim dnevnim urjenjem ali z raportom v popolni opremi ali s pregledom telesa, opreme in orožja ali s prepovedjo izhoda; v vseh primerih za največ sedem dni.

Pri izrekanju disciplinskih kazni je bilo treba upoštevati storilčevo čast in ponos, načelo postopnosti kaznovanja, predhodne kazni, obnašanje in delo. Častnika je bilo treba pisno zaslišati, druge pa le ustno.

Če so vojaške osebe storile prestopek skupaj s civilnimi osebami, je slednje kaznovalo civilno oblastvo. Ko je orožnik storil tako dejanje v civilu, so njegov prestopek kaznovale civilne oblasti, le zapor so izvršili vojaški organi. Krivec je odgovarjal tudi za povzročeno gmotno škodo. Če je ta znašala do 3.000 dinarjev, so zadevo reševali znotraj orožništva oziroma vojske, sicer pa po civilni pravdi. Če je bilo dejanje sodno kaznivo, je starešina sestavil pisno poročilo za sodišče.

Izrečene kazni so bile takoj izvršljive, tiste o odvzemu čina in odtegljaju od plače pa po izteku treh dni za pritožbo. Zapor so prestajali pri poveljstvu

vojaškega okrožja, in to na lastne stroške ter po posebnem ceniku. Poveljnik divizijskega območja je orožniškim nečastnikom smel dovoliti prestajati zaporno kazen v civilnem zaporu. Pritožbe na izrečene kazni so bile dopustne v treh dneh po prestani kazni, pri odtegljaju od plače in odvzemu čina pa v treh dneh po izreku kazni, ki se ni smela izvršiti do končne odločbe na pritožbo; za izrečeno gmotno odškodnino je bil rok za pritožbo osem dni. Pritožbo je bilo moč podati v treh oblikah: ustno na raportu, pisno in v obliki zapisnika na zaslišanju. Disciplinski pregrešek je zastaral po treh mesecih.

Vodili so knjigo kaznovanih, ločeno za častnike in drugo moštvo v orožništvu. Obrazec takega popisa je sestavljal prilogo navedene kraljeve uredbe, enako tudi preglednica pristojnosti za izrekanje disciplinskih kazni, iz katere je bilo mogoče takoj razbrati pristojno osebo. Če starešina ni bil pristojen za ukrepanje, je pristojnemu takoj poslal pisno poročilo o kršitvi (prestopku oziroma pregršku).

Ta uredba je z nebistvenimi spremembami in dopolnitvami veljala ves čas kraljevine južnih Slovanov.

9.2 Poroke pod nadzorom

Med nekdanjimi srbskimi vojaškimi predpisi, ki so začeli veljati po vsej Kraljevini SHS, je bil tudi Zakon o ženitvi častnikov, podčastnikov, kaplarjev in vojakov, izdan 24. decembra 1901. Veljal je tudi za orožnike. Izvajanje tega predpisa pa ni bilo povsem enostavno, saj so se razmere po prvi svetovni vojni spremenile tudi na tem področju, izročilo te vrste pa je bilo v različnih predelih države različno. Ministrski svet je zato 5. junija 1920 odločil, da to prepusti v pristojnost samega ministra za vojsko in mornarico in v njegovo presojo, saj so razmere neurejene in od pokrajine do pokrajine različne, kot so zapisali. To odločbo vlade je po dveh letih zamenjal zakon.[467] Nato pa je kralj izdal uredbo te vrste, ki jo je novembra 1923 objavil vojaški uradni list.[468] Veljala je le za orožniške častnike, preostali možje postave so bili vezani še na stari zakon in odločitve ministra za vojsko in mornarico.

Kako je kralj uredil poroke orožniških častnikov? Poročiti so se smeli šele, ko so najmanj štiri leta službovali v uniformi. Takrat so smeli sestaviti prošnjo in jo oddati predpostavljenemu starešini. V njej so morali opisati tudi družino svoje izvoljenke in zlasti njeno vedenje. Starešina je k prošnji dodal svoje mnenje in vse skupaj odstopil vojaškim oblastem. Odobritve porok so bile objavljene v vojaškem uradnem glasilu. Pomemben pogoj za odobritev

poroke je bil, da prosilec ni bil zadolžen, razen pri častniški zadrugi. Če se je poročil brez dovoljenja, ga je disciplinsko sodišče kaznovalo z odvzemom čina, kar je praktično pomenilo, da je ostal na cesti.

Kralj je 8. februarja 1931 podpisal novo uredbo,[469] ki je veljala za celotno moštvo pri orožništvu, vendar ne tudi za drugo oboroženo silo. Častniki so se smeli poročiti, ko so dobili čin poročnika, vsi drugi pa po osmih letih službovanja. Prošnje je reševal osrednji poveljnik orožnikov, za sam vrh te službe pa minister za vojsko in mornarico. Če se je nečastnik poročil brez dovoljenja, so ga odpustili iz službe, častnika pa je čakalo disciplinsko sodišče in odvzem čina.

Kmalu so to področje (spet) enotno uredili za vso oboroženo silo. Kraljevi namestniki so zadnji dan leta 1934 podpisali novo uredbo o porokah, priobčila pa je nista le oba beograjska uradna lista, marveč tudi tisti v Ljubljani.[470] Določila je, da je lahko poročenih največ 30 odstotkov moštva, ki ne spada med častnike. V štirih primerih pa ti možje sploh niso mogli računati s tem, da bi iz Beograda prispela odobritev poroke: če je prosilec dobil v zadnjih dveh letih nepriporočljivo oceno; če je bil v preiskavi ali v obravnavi pred sodiščem ali sodno kaznovan, kazni pa v času reševanja prošnje še ni prestal; če je bil nasploh slabega vedenja, zadolžen ali so bili drugi razlogi, ki so nasprotovali poroki; če je bila izvoljenka slabega moralnega vedenja.

Kandidat za ženitev je prišel k predpostavljenemu starešini na razgovor in povedal vse podatke o izbranki in njeni družini. Zapisniku o razgovoru je starešina dodal svoje mnenje in gradivo poslal poveljniku orožništva v Beograd, katerega odločitvi ni bilo mogoče ugovarjati. Če je v razgovoru navedel netočne podatke, je bil ali disciplinsko odpuščen ali upokojen. Po odobritvi poroke je moral stopiti v zakon v roku pol leta, izjemoma v letu dni, sicer je moral ves postopek ponoviti.

Častniki so se smeli poročiti, ko so najmanj leto dni služboval kot poročniki in so dopolnili 26. leto starosti. Napisati so morali prošnjo. Po poroki je smela ostati v službi le tista častnikova žena, ki je imela fakultetno izobrazbo ali vsaj popolno srednjo šolo; za druge je moral mož s svojimi dohodki, nepremičninami ali drugimi viri zagotavljati, da bo lahko vzdrževal družino. Njihove poroke je (spet) odobraval minister za vojsko in mornarico, za drugo moštvo pri orožnikih pa poveljnik orožništva Kraljevine Jugoslavije.

Tudi ta predpis ni dolgo obveljal brez sprememb in dopolnitev, saj so prve izšle že naslednje leto,[471] leta 1937 pa celo dvakrat.[472] Poleg tega je finančni zakon za leto 1937/38 določil, da sme biti v vsakem orožniškem polku poročenih največ 40 odstotkov predpisanega moštva.[473] Ta, vnaprej določen delež

poročenih mož je vplival na to, da so se mnogi poročili šele v zrelih letih, torej pozno. Hkrati je poročno dovoljenje peljalo k temu, da so fantje iskali dekleta iz urejenih družinskih razmer; to so bile največkrat hčere iz kmečkih, obrtniških, trgovskih in podobnih družin.

Kako je izgledala prošnja za poroko? Dne 22. decembra 1939 jo je na orožniški postaji Smlednik v srbohrvaščini lastnoročno napisal kaplar Doko Milanović in jo bom navedel v slovenskem prevodu ter po odstavkih, kot jih je sestavil kaplar:

»V orožništvo sem stopil 15. julija 1931 in pri njem neprekinjeno službujem do danes.

Ker se do sedaj še nisem poročil, dosegel pa sem pravico na to, prosim, da mi odobrite poroko z dekletom Ano Vidmar, rojeno 27. aprila 1909 v vasi Kladje, občina Oselica, okraj Škofja Loka, po poklicu natakarico, zakonsko hčerko Matije in Ane Kržišnik, ki živijo v vasi Kladje, občina Oselica, okraj Škofja Loka, Dravska banovina, tja pristojni.

Izbrana oseba do sedaj ni bila poročena niti ni imela nezakonskih otrok, ni opravljala in ne opravlja samostojne dejavnosti, ni živela in ne živi ločeno od svojih staršev, ravno tako do sedaj ni nikoli bivala zunaj rojstne vasi Kladje.

Imenovana sedaj biva s svojimi starši v vasi Kladje, hišna številka 153, občina Oselica, okraj Škofja Loka, Dravska banovina.

Od plače nimam nobenih odbitkov, razen rednih, izbrana oseba pa nima nobenih dolgov.

Po zgoraj navedenem prosim predpostavljene starešine, da mi odobrijo poroko z dekletom Anico Vidmar.«[474]

Prošnjo so mu odobrili in do poroke je prišlo, prosilec pa je v Ljubljani dočakal devet desetletij življenja.

Nekateri pa so doživeli težave kljub temu, da so se poročili z dovoljenjem. Med njimi je bil komandir orožniške postaje Poljane nad Škofjo Loko, narednik Stojan Đukić. Poročil se je 28. avgusta 1934 v cerkvi na Trati pri Gorenji vasi, od koder je bila doma žena Ana Verbič, odobritev pa je dobil 27. maja istega leta. Težave so nastale, ko navedeni ni pokazal posebne vneme, da bi se poročil tudi v pravoslavni cerkvi v Ljubljani. Prišlo je do dopisovanja med protojerejem Đorđem Budimirjem, parohom v Ljubljani, in pravoslavnim metropolitom v Zagrebu ter bansko upravo. Končalo se je tako, da se je prvi dan septembra naslednje leto poročil še po pravoslavnem obredu v Ljubljani;

žena je obdržala rimokatoliško vero. Verjetno je vse to vplivalo na narednikovo premestitev na obmejno postajo Fužine, ki je bila osnovana po ukinitvi enote na Sovodnju, ker je bilo treba skrbeti za mejni prehod v tem kraju.[475] Pozneje je postal komandir postaje v Železnikih.[476]

Manj sreče je imel orožniški narednik Jovo Simić s postaje Kranjska gora. Poleti 1936 je zaprosil za odobritev poroke, a so ga 2. avgusta istega leta zavrnili, ker še ni bil na vrsti.[477] Marsikdo je tako moral ostati samski dolga leta ali celo vse življenje.

Nekateri so se družili z dekleti, ki niso bile device ali nagnjene le do enega moškega. Tudi med možmi postave je prihajalo do veneričnih bolezni.

Tako je poveljnik jugoslovanskega orožništva 1. februarja 1937 pisal vsem polkom, da se množijo primeri, ko »njegovi« možje zbolijo za spolnimi boleznimi. Za vse samske je odredil tedenske zdravstvene preglede, kjer naj bi jih zdravniki poučili tudi o posledicah spolne okužbe in o preprečevanju teh bolezni. Kraljevska banska uprava Dravske banovine je zadnji dan istega meseca poslala dopis vsem okrajnim načelnikom, policijskemu komisariatu na Jesenicah in obmejnemu komisariatu na Rakeku. Sporočala je, naj take preglede opravi državni ali banovinski zdravnik na sedežu orožniške postaje ali v najbližjem kraju. To je na terenu povzročalo težave in sreski načelniki so predlagali le mesečne preglede. Dravski orožniški polk je 25. maja istega leta obvestil bansko upravo v Ljubljani, da bodo odslej tedenski pregledi samo za pripravnike, in to na sedežih vojaških, državnih ali banovinskih zdravnikov, za drugo moštvo pa mesečni. Taka odločitev je nato prispela k vsem navedenim naslovnikom.[478]

9.3 Ocenjevanje posameznikov

Orožništvo je bilo tako rekoč ves čas Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije podvrženo dvojnemu ocenjevanju, ki je potekalo uradno. Šlo je za mnenje o delovanju celotne službe in so ga podale pristojne upravne oblasti (okrajni glavarji oziroma sreski načelniki ter osrednja slovenska upravna oblast v Ljubljani) ter za ocenjevanje posameznikov, ki je potekalo znotraj same organizacije skladno z njeno hierarhično zgradbo. Notranje ocenjevanje je sprva prevzelo srbsko izročilo, kjer je bilo to enotno urejeno za vse oborožene sile in orožniki niso bili nobena izjema. Sčasoma se je to spremenilo in možje postave v sivoolivnih uniformah so bili deležni malce drugačnega postopka, kot je sicer veljal v oboroženih silah. Praviloma je mogoče ločiti ocenjevanje

častnikov od nečastnikov. Ker je področje doživljalo spremembe, se bom omejil zlasti na stanje sredi tridesetih let.

Kraljevski namestniki so poleti 1935 podpisali uredbo, ki je določala ocenjevanje častnikov in vojaških uradnikov pri orožništvu in je sredi avgusta izšla v vojaškem uradnem listu.[479] Hkrati je ravno tam izšlo še navodilo o tem ocenjevanju, ki ga je izdal minister za notranje zadeve. Namestniki so zapisali, da je namen ocenjevanja pretehtati moralne, umske in telesne lastnosti, opravljanje službe, strokovnost, uporabnost in sposobnost posameznikov za orožniško službo.

Predpis je uredil postopek tako internega kot oblastnega vrednotenja častnikov in uradnikov. Prvo ocenjevanje je bilo treba opraviti v drugi polovici decembra, in to za tekoče leto, ocenjevalec pa je bil prvi predpostavljeni starešina. Ocene so bile izdelane v treh izvodih in vse je bilo treba poslati vojnemu ministrstvu v Beograd. Tam so jih pregledali in podali morebitne pripombe, nakar so en izvod poslali v poveljstvo enote, kjer je častnik oziroma uradnik služboval, drugi je ostal na notranjem in tretji na vojnem ministrstvu. Prva dva izvoda so postopoma izločali in uničevali, tisti v ministrstvu za vojsko in mornarico pa je ves čas ostal v arhivu. Ocenjeni se je seznanil z oceno starešine, kar je pisno potrdil. Če se z oceno ni strinjal, se je lahko pritožil v petnajstih dneh in ocenjevalec mu je moral v petih dneh utemeljiti oceno; če se prizadeti še vedno ni strinjal, je smel ugovor poslati v Beograd, kjer je minister za vojsko in mornarico dokončno odločil. Starešina, ki je namenoma pristransko ocenil podrejenega, je bil moralno in kazensko odgovoren, saj je njegova obveza temeljila na načelu, da mora biti ocena pravilna in pravična.

Za tiste starešine, ki so poveljevale operativnim orožniškim enotam, je podal svoje mnenje tudi predstojnik upravne oblasti. Pri tem je upošteval, kako častnik organizira in nadzira opravljanje službe javne varnosti, kakšen uspeh ima pri tem in v kakšnih odnosih je z upravno oblastjo. Za komandirja voda je tako mnenje izdelal okrajni načelnik, za komandirja čete in komandanta polka pa ban. Tovrstno gradivo je bilo treba poslati notranjemu ministrstvu do 20. novembra vsako leto, od tam pa so ga po pregledu do 10. decembra odstopili poveljniku jugoslovanskega orožništva.

Minister za notranje zadeve je 23. julija 1936 izdal pravilnik za ocenjevanje nečastniškega moštva pri orožnikih, ki je bil objavljen tudi v Orožniškem vestniku.[480] Obsegal je 17 členov. Tudi to ocenjevanje je opravil prvi predpostavljeni, in to v drugi polovici decembra vsako leto. Za to so imeli tiskan obrazec s 16 razpredelnicami, od priimka in imena do morebitnega priporo-

čila v korist ocenjenega. Ocenjevani ni imel pravice, da bi se seznanil z oceno, ki so jo izdelovali le v enem izvodu. Obrazec za oceno je bil podoben tako imenovanemu »kvalifikacijskemu listu«, ki so ga vodili v dveh izvodih, prizadeti ni imel vpogleda vanj, opisoval pa je službeno pot vsakega orožnika.

9.4 Mnenje o orožništvu za leto 1922

Triintrideseti člen prvega zakona o orožništvu je določil, da morajo predstojniki političnih oblastev vsako leto do sredine septembra poslati notranjemu ministru podatke za ocenitev orožništva. V Sloveniji se je to tedaj nanašalo na okrajna glavarstva in pokrajinsko upravo v Ljubljani. Po vsej verjetnosti so upravna oblastva po državi pozabila na to obveznost, saj je notranji minister sredi novembra 1922 opozoril na to določbo vse pristojne dejavnike v kraljevini.[481]

Poverjeništvo za notranje zadeve je nato 18. novembra 1922 poslalo okrajnim glavarjem nujno okrožnico, na katero so morali odgovoriti v treh dneh. Naročeno jim je bilo, naj poročajo o delovanju orožništva nasploh, nato o orožnikih in podčastnikih, ki bi za svoje delo zaslužili pohvalo ali grajo, nazadnje pa naj ocenijo še vsakega častnika posebej. Upoštevajo naj strokovno izobrazbo, sposobnost, uporabnost in obnašanje, ocena pa naj zajame leto 1922.[482]

Ko so na poverjeništvu prejeli pisne podatke iz okrajev, so sestavili skupno mnenje in ga 9. decembra 1922 poslali v Beograd. Imelo je tri dele, skladno z zahtevo iz notranjega ministrstva. Prvi se je nanašal na celotno slovensko orožniško moštvo in ga navajam v celoti:

> »Vsa poročila okrajnih glavarstev glede delovanja orožništva in njegovih starešin v službi javne varnosti soglašajo v tem, da opravlja orožništvo svojo službo na splošno vestno, vztrajno in dobro. To je v prvi vrsti posledica vzorne discipline, v kateri je bilo vzgojeno starejše orožništvo. Da pa služba orožništva ni prvovrstna, kar bi lahko bila, je pripisovati predvsem slabemu gmotnemu položaju orožništva. Mnogi orožniki zaradi upadanja telesnih moči ter gmotnih skrbi ne morejo svoji službi posvečati tiste pozornosti, požrtvovalnosti in vztrajnosti, ki so potrebne za izvršitev te službe. V razoranih gospodarskih razmerah pojema zadovoljstvo in energija ter upada zlasti interes, ki je pomemben motiv službene požrtvovalnosti. Iz istih razlogov tudi orožniški naraščaj ni prvovrsten. Ob seda-

njem splošnem materialističnem razpoloženju je naravno, da se sposoben material ne zbira v orožniškem stanu, ki je po poklicu težaven in nevaren, medtem ko njegovi prihodki ne nudijo niti najbornejše eksistence. Zdi se tudi, da je orožništvo v nekaterih krajih zadolženo in da je v svojem boju za obstoj postalo odvisno od premožnih slojev prebivalstva, ki ga skušajo z različnimi milodari navezati nase (pogostitev, popusti pri cenah, razne usluge).«

V drugem delu so poimensko našteli 77 podčastnikov, ki so se v službi posebej izkazali. Nobenega moža postave niso izpostavili graji.

Tretji del mnenja je vseboval ocene za 30 častnikov, pri čemer so izpustili starešine v poveljstvu ljubljanske orožniške brigade. Navedel bom eno od teh ocen: »Alojzij Barle, major, komandir 1. čete v Kranju, je zelo sposoben in energičen orožniški častnik, ki svojo službo opravlja požrtvovalno in uspešno ter skrbi za dobrobit in zadovoljstvo moštva kljub slabim materijelnim razmeram.«[483] Navedeni je pozneje postal poveljnik orožniškega polka v Srbiji in se upokojil kot poveljnik dravskega orožniškega polka.

Prvo tako ocenjevanje je v državi očitno potekalo neenotno, zato je notranji minister 9. decembra 1922 razposlal vsem podrejenim pokrajinskim namestnikom okrožnico, v kateri je bolj natančno opisal postopek ocenjevanja orožništva in starešin. Naštel je štiri temeljne sestavine ocene, ki jih je treba v prihodnje dosledno upoštevati: v kakšnih odnosih je z upravnimi oblastmi; kako se odziva in opravlja pozive službenih oblastev; kako se starešina sam in njemu podrejeni udejstvujejo v službi javne varnosti in kakšne uspehe so dosegli; ali so in kolikšni razlogi pri starešinah in orožnikih, da ni dosežena boljša javna varnost. Ocene so zaupne, toda ocenjeni starešina ima pravico, da jo vidi; če se ne strinja, se sme pritožiti notranjemu ministru.[484]

Izvirnik beograjskega dopisa v cirilici je imel pri četrti sestavini ocene očitno tipkarsko napako, saj je pisalo: »Dali i koliko ima uzroka da starešina i žandarma, što nije postignuta povoljnija javna bezbednost.« Pisati bi moralo »do« in ne »da«. To je bržčas ostalo skrito ljubljanskemu uradniku na poverjeništvu za notranje zadeve, saj je napako ponovil, ko je okrožnico prepisal v latinico, nakar so jo 16. decembra istega leta razposlali vsem okrajnim glavarjem. Priložili so ji obrazec za vpisovanje ocen glede vseh štirih sestavin in pri četrtem so po slovensko zapisali takole: »Ali in v koliko obstoje razlogi glede starejšin in orožnikov v svrho povzdige javne varnosti.« Ta rubrika v obrazcu je praviloma ostajala prazna ali pa so vanjo zapisali le »brezpredmetno«.[485]

9.5 Ocena deset let pozneje

Dne 16. septembra 1932 je kraljevska banska uprava Dravske banovine izdelala rokopis z naslovom Ocene orožniških komandirjev za leto 1931/32. Navedel ga bom v celoti:

»V zvezi z razpisom z dne 16. julija 1931, II. br. 21.546, čast mi je predložiti ministrstvu ocene podrejenih sreskih načelnikov in sreske izpostave v Škofji Loki o komandirjih orožniških čet, vodov in postaj v Dravski banovini.

Ocena se je tudi za leto 1931/32 izvršila po dosedanjih predpisih, ker nova uredba o ocenjevanju poslovanja žandarmerije in njenih starešin še ni bila izdana.

Ocene so v obče prav povoljne in deloma celo odlične, kar dokazuje, da je žandarmerija v dobi, na katero se ocena nanaša, v obče dobro izvršila svojo dolžnost. Služba žandarmerije je bila v tej dobi osobito težka, ko je opozicija pred volitvami poslancev v narodno skupščino razvila živahno agitacijo in ko se je agitacija opozicije ob 60-letnici rojstva dr. Korošca zopet dvignila in je njena akcija dosegla svoj višek v znanih dogodkih v kranjskem in kamniškem srezu. Pri tem je žandarmerija hvalevredno vršila službo javne varnosti in varovala ugled obstoječega reda v državi. Dogodili so se le nekateri slučaji, ko posamezni žandarmi niso izpolnili popolnoma svoje dolžnosti in sem bil radi tega primoran predlagati komandi dravskega žandarmerijskega polka premestitev nekih komandirjev. Ob dogodkih v kamniškem srezu tudi izvestiteljska služba ni delovala tako, kakor bi se moglo pričakovati in se je v tem oziru vršila daljša preiskava potom komandirja ljubljanskega žandarmerijskega voda in potom sreskega načelnika v Kamniku. Rezultat je bil, da sem predlagal premestitev komandirja postaje Moravče Zupančiča Alojza. Tudi sreski načelnik v Kočevju poroča, da želi v rajonih postaj Podgorica in Sodražica izboljšanje izvestiteljske službe. Glede komandirja Felicijana Alojzija pa pripominja sreski načelnik, da je že starejši žandarm, kateremu fizične sile ne dovoljujejo, da bi vršil službo kakor treba.

Soglasje med službenimi oblastvi in žandarmerijo je bilo prav dobro, kar znači dobro umevanje službenih dolžnosti tako od strani službenih oblastev, kakor tudi s strani žandarmerijskih komandirjev. Manjše težkoče so nastale samo v nekoliko slučajih pozivne službe. Komanda dravske-

ga žandarmerijskega polka in podrejene žandarmerijske edinice namreč žele, da naj žandarmerija vrši v obče samo službo javne varnosti in da naj se ne uporablja za razne poizvedbe, ki niso v neposredni zvezi s službo javne varnosti. V tem smislu so nekateri komandirji zavračali zahteve sreskih načelnikov glede izvršitve poizvedb. Stališče dravskega žandarmerijskega polka v načelu ne oporekam in sem v tem smislu izdal sreskim načelnikom ponovne odredbe, vendar želim, da bi komandirji postaj izvrševali naloge sreskih načelnikov brez prigovora, ker sreski načelnik mnogokrat nima možnosti pribaviti gotove podatke po drugi poti kakor z žandarmerijo. Trpi tudi ugled sreskega načelnika, ako komandir postaje zavrača njegove odredbe.

K oceni sreskega načelnika v Radovljici poročam, da je komandir postaje Bled Teofilović Proka po svoji krivdi zašel v ostra nesoglasja z županom občine Bled. Ker tudi sicer njegovo ponašanje ni bilo neprikorno, smatram, da ne spada več na to važno postajo ter sem predlagal njegovo premestitev.

Predlagal sem tudi premestitev komandirja postaje Rogaška Slatina, ker je bil njegov ugled vsled zvez z nekim tujerodnim podjetnikom toliko omajan, da sem izgubil popolno zaupanje v njegovo nepristranost.

Nekateri sreski načelniki predlagajo ojačenje postaj. To se pač ne bo moglo storiti, ker je stalež moštva dravskega žandarmerijskega polka močno zmanjšan. Omeniti moram še, da se mora mnogo žandarmerijske sile uporabiti v radovljiškem srezu za službo javne varnosti na Bledu in v okolici.«[486]

Rokopis te ocene je bil napisan zelo čitljivo. Ko so ga podpisali pristojne starešine, so ga dali v prepisovalnico, kjer so ga strojepiske pretipkale. Ko je nato dokument podpisal še ban, so ga poslali v Beograd.

9.6 Označbe činov in položajev

Na temelju Zakona o orožništvu je minister za vojsko in mornarico v sporazumu z notranjim ministrom izdal Uredbo o obleki orožništva, ki jo je maja 1922 objavil vojaški uradni list.[487] Zamenjala je Uredbo o obleki srbske vojske, izdano 15. decembra 1900. Zelo na kratko bom opisal nekaj določb tega predpisa, ki je imel namen, da na zunaj izrazi hierarhijo v tej službi; torej je uredba nosila značaj pripomočka, ki naj utrdi notranji red in disciplino mož postave.

Uniforma je bila izdelana iz sivoolivne čoje. Oznake činov so bile našite na bluzah in plaščih. Častniki so imeli na ramenih epolete in na njih srebrne zvezdice, ki so označevale čin; razporejene so bile bodisi dve vzporedno bodisi tri v trikotniku bodisi štiri v štirikotniku. Na levem rokavu bluze in plašča je bil našitek, dolg deset centimetrov in širok tri centimetre, pri nižjih častnikih srebrn in pri višjih zlat. Razločeval je častnike orožništva od drugih častnikov v vojski in mornarici, saj je sicer bila njihova uniforma enaka oziroma podobna. Častnikom je pripadalo več vrst uniform, na primer paradna, slovesna, delovna, ter dvoje vrst pokrival, imenovani »šajkača« in »šapka« (čepica).

Podčastniki, kaplarji in orožniki so imeli le eno vrsto uniforme in k njej je spadalo: kapa (»šajkača«), bluza, dvoje vrst hlač (bodisi z navadnimi bodisi z gamašnimi hlačnicami), plašč in ogrinjalo. Oprema je vsebovala sabljo oziroma nož, škornje, čevlje, ostroge, pas za sabljo, opasač in rokavice. Sabljo in nož so nosili z leve strani. Čini so bili označeni z majhnimi belimi zvezdicami na naramkah bluze in plašča. Orožnik je imel naramko povsem prazno, kaplar eno zvezdico, podnarednik dve, narednik 2. razreda tri in narednik 1. razreda tudi tri zvezdice, vendar na rdečih naramkah. Za poletje jim je pripadala le poletna bluza, ki so jo smeli nositi od začetka maja do konca oktobra. Poletna garderoba častnikov pa je bila bogatejša.

Nečastniki so nosili tudi označbe položajev. Na zunanji strani, v sredini levega rokava bluze in plašča, je bil prišit bel trak, širok en centimeter in v obliki obrnjene črke V. Vodja patrulje je imel en takšen trak, namestnik komandirja orožniške postaje dva in komandir postaje tri trakove, ki so jim rekli tudi »čvarak«.

Do razpada države sta izšli še dve tovrstni uredbi, ki so ju izdali kraljevski namestniki. Obe sta bili objavljeni v vojaškem uradnem glasilu, in sicer prva 2. maja 1935 in druga 9. novembra 1939.

Predpis iz leta 1935 je prinesel nekaj novosti, ki jih velja omeniti. Častnik je smel nositi slovesno uniformo le, če se je javil kralju, na zabavah v čast kralja ali ob zasebnih slavjih. Na kapi je bila kokarda ovalne oblike, velika 38 x 26 milimetrov, izdelana iz kovine in v njej je bil kraljev monogram. Nečastniki so nosili kokarde brez kraljevega monograma in pripadala jim je le službena uniforma, kamor je spadala tudi poletna bluza iz lanene ali bombažne tkanine. Častniške epolete so bile zlate, čine pa so označevale srebrne zvezdice na njih. Nečastniki so imeli rdeče naramke z rumenimi zvezdicami, ki so označevale čin. Orožnik je bil brez take zvezdice, kaplar je imel eno, podnarednik dve in narednik tri. Višje podčastniške čine so označevali še zlati trakovi na naramkah. Narednika-vodnika 3. razreda je označeval en zlat trak

širine 7 milimetrov, narednika-vodnika 2. razreda dva in narednika-vodnika 1. razreda trije. Razmak med trakovi je znašal 10 milimetrov. Vsi narednik-vodniki so nosili na naramkah še po štiri rumene zvezdice, razporejene štirikotno. Častniki in narednik so morali nositi sabljo na levi strani, vsi drugi pa nož na desni strani, skupaj s samokresom. Ovijače so bile iz čoje, gamaše pa iz črnega usnja; prve so moštvu pripadale zastonj, druge pa so morali kupiti z lastnim denarjem.[488] Že spomladi leta 1937 so to uredbo nekoliko dopolnili.[489]

Uredba iz leta 1939 je za vse moštvo predvidevala vojno uniformo. To je bil čas, ko je na zahodu Evrope že divjala vojna vihra. Predpisano je bilo, naj kokarde pri častnikih nadomesti emblem, izvezen ali kovinski. To je dvoglavi orel s krono, obdan z zlatim vencem, pritrjen na rdečo čojo. Nečastnikom pripada namesto kokarde bel kovinski grb v velikosti 45 x 30 milimetrov, ravno tako pritrjen na čojo rdeče barve. Za označevanje vsakršnih činov služijo štirikrake rumene zvezde. Podčastniki, kaplarji in orožniki so se lahko nadejali bogatejšega izbora bluz, saj so se obetale treh vrst: navadna iz čoje, poletna sivoolivna iz bombaža in praznična bela za poletje. Civilno obleko so med opravljanjem službe smeli nositi le po odločitvi predpostavljenega starešine, in sicer tedaj, ko so zbirali določena obvestila.[490] Že naslednje leto je prineslo dve spremembi uredbe, ki ju ni bilo več mogoče v celoti uveljaviti, saj je prej prišlo do vojne tudi v Jugoslaviji.[491]

Za nižji, nečastniški kader so se čini večkrat spreminjali in staro stanje je bilo treba usklajevati z novimi določbami. Prihajalo je do prevedb v nove čine. Ker je bila od hierarhične stopnje odvisna tudi plača oziroma tudi nekateri drugi prejemki, to ni bilo povsem neboleče ali brez pomena za prizadetega. Tako je predsednik ministrskega sveta 2. marca 1931 izdal pravilnik za izvajanje določb orožniškega zakona,[492] ki je podrobneje uredil način prevedbe v nove podčastniške čine. Ker je bilo v tej stroki več ruskih carskih častnikov in podčastnikov vojske in orožništva, je navedeni pravilnik predvidel tudi način zbiranja podatkov o teh ruskih državljanih, ki so se nanašali na njihovo prevedbo v nove čine. Podatke o njihovem preteklem službovanju v Rusiji so morali zbirati na razgovorih s prizadetimi osebami, o katerih so vodili zapisnik, navzoča pa sta morala biti še dva orožnika. Zbrano gradivo so nato vse enote poslale na poveljstvo orožništva v Beograd.

9.7 Stroko ločiti od političnih strank

Oblast se je zavedala stalne možnosti in nevarnosti, da bi državni uslužbenci svoje delo opravljali tudi v korist te ali one politične stranke.

Najprej so se celo odločili, da bo možem postave prepovedana tudi volilna pravica. Prestolonaslednik Aleksandar je 8. junija 1920 v slovenskem uradnem listu objavil Uredbo o občinskih volitvah v Sloveniji,[493] do katerih pa je prišlo šele aprila naslednjega leta. Imela je 65 členov in je podrobno urejala volitve v občinske zastope (župani, podžupani in občinski svetovalci). Določila je tudi tiste državne uradnike oziroma osebe, ki ne bi smele uveljavljati pravice do volitev. Sem so bili uvrščeni tudi orožniki, ki ne bi smeli niti voliti niti biti izvoljeni. Kaže, da s to uredbo ni bilo vse v redu, in prestolonaslednik je podpisal novo, ki je pri nas izšla konec februarja naslednjega leta.[494] Med osebami, ki niso imele volilne pravice, je izpustila tudi orožnike pa tudi sicer je skrčila skupine tistih, ki iz drugih razlogov ne bi smeli voliti, od obsojencev do pijancev. To, drugo uredbo je zamenjal Zakon o volitvi v občinska zastopstva v Sloveniji, ki je bil objavljen aprila 1921.[495]

Varovalko zoper omenjeno nevarnost je prinesla prva ustava nove države.[496] Njen 107. člen je državnim uslužbencem nalagal, naj delujejo le v splošno korist: »Uporabljanje oblasti in položaja državnih uradnikov v strankarske namene kakor tudi vplivanje predstojnikov na državne uslužbence v ta namen se kaznuje po zakonu.«

Pozneje je izšlo še nekaj predpisov, ki so urejali delo in življenje državnega aparata. Med temi velja omeniti vsaj Zakon o notranji upravi,[497] ki je začel veljati 21. junija 1929, torej v času, ko je kralj uvedel osebno oblast in ukinil parlamentarno ter strankarsko dejavnost. Pod notranjo upravo je spadalo tudi orožništvo. V razdelku o depolitizaciji osebja je zakon določal, da uslužbenci notranje uprave ne smejo »kakorkoli izražati strankarske pripadnosti ter v kakršnikoli obliki strankarsko delovati in se uveljavljati«. Za kršitelje so bile predvidene naslednje kazni:

- denarna kazen do zneska vseh trimesečnih prejemkov,
- odstranitev iz državne službe,
- zmanjšanje pokojninskih prejemkov in
- odvzem pravice do pokojnine.

Prva dva ukrepa je smel izreči notranji minister sam, preostala dva pa šele po zaslišanju zbora starešin in po soglasju predsednika ministrskega sveta.

9.8 Orožniški praznik

Srbski orožniki so leta 1888 prvič praznovali svoj dan. To je bil spomin na 2. junij 1862, ko je povsem novo orožništvo kneževine branilo Beograjčane pred nasiljem turške vojske. Bili so junaški in uspešni, osovražena tuja vojska pa se je morala umakniti v trdnjavo Kalemegdan.

V novi državi so ta dan obdržali kot orožniški praznik. Po spremembi koledarja, ko so 15. (oziroma 28.) januarja 1919 tudi v Srbiji in Črni gori uvedli gregorijanskega,[498] je to postal 15. junij, vendar se je tako imenovani »dan duhov« (pri nas sv. Trojica) časovno spreminjal.[499] Vsako leto je bila na ta dan v Beogradu osrednja slovesnost in postopoma so praznovanje organizirali tudi v drugih enotah.

Opisal bom potek proslave v Beogradu 15. junija 1932.[500] Zjutraj se je moštvo osrednjega orožniškega poveljstva udeležilo maše v saborni cerkvi, nato pa se je odpravilo v štab beograjskega orožniškega polka na Kraljevem trgu. Na eni strani dvorišča vojašnice je stala tribuna za goste, nasproti nje je bil oder za kulturni program, vmes pa prostor za cerkveni obred v vseh treh uradnih veroizpovedih (v pravoslavni, rimokatoliški in muslimanski). V imenu kralja se je slovesnosti udeležil njegov pribočnik general Milan Ječmenić. Navzoči so bili poveljniki vseh orožniških polkov. Slavnostni govor je imel osrednji poveljnik, divizijski general Dušan Marković. Po govoru je podelil nagrade tistim, ki so se pri delu posebej izkazali. Denarne nagrade so znašale od 500 do 1.000 dinarjev. Bilo jih je sedem vrst.

Notranje ministrstvo je nagradilo sedem orožnikov, vsakemu je dodelilo tisoč dinarjev; Stavre Trpković, rentnik iz Beograda, je nagradil pet mož in so prav tako vsi prejeli po tisoč dinarjev; Sklad Nikole Hristića, bivšega predsednika ministrskega sveta, je enemu orožniku namenil 579 dinarjev; Zvezi lovskih društev Srbije in Beograda sta s po 500 dinarjev nagradili 24 orožnikov za dosežke pri zatiranju divjega lova; Društvo za varstvo živali in rastlin je prispevalo tri nagrade po 500 dinarjev; urednik revije Kriminalna biblioteka je dal dve nagradi po 500 dinarjev; uprava cerkve Ružice v beograjski trdnjavi Kalemegdan je s 500 dinarji nagradila enega orožnika za zasluge pri zatiranju zmerjanja vere. Za tem je sledil družabni del praznovanja.

Postopoma so uvedli prakso, da so pred začetkom slovesnosti izvedli tudi mimohod orožniških enot (parado) po cesti v bližini navedene vojašnice beograjskega orožništva.

Z letom 1936 so ta praznik, ki so mu rekli »orožniška slava«, začeli proslavljati tudi po polkovnih poveljstvih. Na dvorišču štaba dravskega orožniškega polka se je tako zadnji dan maja 1936 zbrala častniška elita in poveljnik Alojzij Barle je nagradil kaplarja Vida Ambrožiča; dobil je nagrado Produktivne čižmarske zadruge iz Žirov, in sicer par čevljev, komašne, opasač in službeno torbico.[501] Naslednje leto je bil nagrajen narednik Avgust Erzetič, ki je bil uspešen pri odkrivanju požigalcev na območju orožniške postaje Dolnji Suhor v Beli krajini. Vzajemna zavarovalnica mu je odobrila 200 dinarjev. Navzočih je bilo tudi 14 drugih orožnikov, ki so se pri delu posebej trudili.[502]

Pri nagradah je včasih prišlo do neljubih zapletov. Minister za notranje zadeve je predzadnji dan marca 1938 predlagal podelitev denarnih nagrad 19 možem dravskega orožniškega polka. Izplačilo je iz različnih razlogov zastaralo. Tedaj je kraljevska banska uprava Dravske banovine 24. marca 1939 odločila, da bo skupen znesek 5.950 dinarjev izplačala iz svojih rezervnih proračunskih sredstev.[503]

Da bi poenotili nagrajevanje moštva, so kraljevski namestniki predzadnji dan leta 1940 izdali Uredbo o podeljevanju nagrad pri orožništvu, ki jo je na začetku februarja naslednjega leta objavil tudi ljubljanski uradni list.[504] Nagrade so bile zamišljene kot priznanje za požrtvovalno delo ali za poseben uspeh ob nevarnem opravilu, bile so denarne in moralne, med slednje pa so šteli pohvale in odlikovanja. Častniki in vojaški uradniki pri orožništvu bi smeli prejeti le moralna priznanja. Uredba ni mogla zaživeti, saj je država kmalu doživela zasedbo in razpad.

Na osrednji orožniški slovesnosti v Beogradu so izobesili orožniški prapor. Vojska nove države je namreč nadaljevala izročilo tudi pri podeljevanju praporov določenim vojaškim enotam. Prestolonaslednik Aleksandar je izdal Uredbo o zastavah naše vojske, ki je bila konec oktobra 1920 objavljena v vojaškem uradnem listu.[505] Določila je enote, ki so imele svoje prapore. To so bili praviloma pehotni ali konjeniški polki, dobilo pa ga je tudi poveljstvo celotnega orožništva, in to enakega kot pehotni polki. Prapor je sestavljalo platno, drog in trak. Platno je bilo kvadratno, veliko 75 x 75 centimetrov, v barvah državne trobojnice, ki so si sledile od zgoraj navzdol v tem zaporedju: modra, bela in rdeča. V sredini je bil na obeh straneh državni grb, nad njim pa je pisalo »Za kralja in domovino«. Napis je bil na eni strani v latinici in na drugi v cirilici. Drog je bil visok 2,62 metra. Dolžina traku je merila en meter, širina pa petnajst centimetrov. Prapor so hranili v štabu vsega orožništva, uporabljali pa so ga ob slove-

snostih, kot so dan orožništva, proslave v podčastniški šoli, državni prazniki itd.

Dne 6. septembra 1930 je kralj podelil vojaškim polkom in orožništvu nove prapore, stare pa so shranili na kraljevem posestvu v Topoli.[506]

Podnarednik Franc Kranjc z ženo Marijo
(v sredini prve sedeče vrste) na poročnem slavju.
(Arhiv Marijana Kranjca)

Orožniki iz Poljan pri obdelovanju postajnega vrta 10. maja 1935. Drugi z leve proti desni je kaplar Djuro Njavro.

(Arhiv Marije Štefe iz Poljan)

Orožniški kaplar Andrej Gašparič v letni uniformi leta 1936.

(Arhiv Andreja Gašpariča iz Ljubljane)

10.

Socialne razmere moštva

Socialne razmere, v kakršnih so živeli in delovali orožniki, so bile različne. Razlike so veljale tako med posameznimi pokrajinami znotraj države kot tudi med obdobji obstoja kraljevine. Verjetno so v najtežavnejših razmerah službovali možje v južnih predelih. Tam sprva še ni bilo prostorov za orožniške enote, opravka so imeli s številnimi oboroženimi tolpami, območje je prizadela prva svetovna vojna in je bilo tri leta pod tujo zasedbo, svoje pa je opravil tudi pregon poraženih vojsk po preboju solunske fronte.

Časovno bi bilo mogoče po socialni plati razlikovati tri kritična obdobja:

- Prva leta po končani vojni je imel jugoslovanski dinar majhno vrednost v primerjavi z zahodnimi valutami in uvoženo blago je bilo zelo drago, domačega pa ni bilo na razpolago. Poleg tega je bila v obtoku še avstro-ogrska krona, kar je zapletalo plačilni promet. Obnova južnih pokrajin je zahtevala ogromno sredstev. Vse to je, skupaj z drugimi dejavniki, vplivalo na slabe življenjske pogoje orožnikov.
- Ko so se razmere malo uredile, je nastopila svetovna gospodarska kriza, ki je prizadela tudi Jugoslavijo. Orožniki so bolj ali manj delili usodo ostalega prebivalstva.
- Po izbruhu druge svetovne vojne, 1. septembra 1939, so tudi za orožnike nastopila leta suhih krav, kot bi lahko rekli po domače. Draginja je bila vse večja, hkrati pa tudi pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin.

Vse tovrstne težave so trle tudi upokojene orožnike. Ti so se po zgledu tujih kolegov hoteli povezati in tako organizirani vplivati na izboljšanje svojega položaja. Slovenski upokojeni možje postave so zametke svojega društva

podedovali iz časov cesarstva. Zgledi so vlekli in 8. marca 1931 so v Beogradu osnovali združenje tam živečega upokojenega orožništva, ki pa nekako ni moglo zaživeti.[507]

10.1 Orožništvo nekaj stane

Deželno orožniško poveljstvo v Ljubljani je že 8. novembra 1918 pisalo gospodarskemu uradu pri poverjeništvu za narodno obrambo o prejemkih orožnikov in iz spisa je mogoče razbrati neugodno stanje na tem področju.[508] Dne 4. decembra 1918 pa je isto poveljstvo pisalo vsem okrajnim in oddelčnim orožniškim poveljstvom in navedlo, kakšni prejemki pripadajo nekaterim častniškim stopnjam; to je bilo bržčas potrebno zaradi tega, ker je prihajalo do razlik.[509]

Dne 25. marca 1919 je višje orožniško poveljstvo v Ljubljani poročalo deželni vladi za Slovenijo, da je bila prejšnji dan na tem poveljstvu delegacija orožnikov, ki se je zavzela za povišanje prejemkov zaradi podražitve hrane. Poročilu je dodalo še svoje Dnevno povelje št. 9 z dne 10. marca istega leta, ki je imelo 13 točk. Prva je navajala dotedanje in nove čine pri orožništvu ter vsaki stopnji pripadajoče prejemke. Dotedanji novinec-orožnik je postal orožniški pripravnik, vodja oziroma podstražmojster se je preimenoval v kaplarja, stražmojster 2. razreda je postal podnarednik, stražmojster 1. razreda, okrajni in oddelčni stražmojster pa so ustrezali novi stopnji narednika, kot so pojasnili novo hierarhijo.[510]

Dne 14. julija 1919 je ministrstvo za vojsko in mornarico pisalo notranjemu ministrstvu o velikih stroških za dovoz vode in dostavo pošte na nekatere orožniške postaje, za kar so morali iz vojaškega proračuna odšteti 7.485,53 krone mesečno. Da bi ta izdatek prihranili, je ministrstvo predlagalo, naj vodo in pošto dostavljajo občine s sredstvi iz svojih proračunov. Spis je nato notranje ministrstvo 13. avgusta istega leta odposlalo poverjeništvu za notranje zadeve v Ljubljani in deset dni pozneje so od tam vprašali poveljstvo V. orožniške brigade, katere orožniške postaje v Sloveniji to zadeva. Odgovorili so 4. septembra, in sicer, da tedaj ni imelo vode deset orožniških postaj (Petrina, Draga, Sodražica, Predgrad, Vinica, Metlika, Št. Rupert, Kapele, Ptujska gora in Sv. Tomaž), pošta pa ni prihajala v dve enoti na bivšem Kranjskem in Štajerskem (Velika Štanga in Tezno) ter v osem enot na Koroškem. Dne 17. oktobra 1919 so s poverjeništva za notranje zadeve odpisali notranjemu ministrstvu, da se stroški za dostavo vode ne morejo in ne smejo naložiti občinam, glede dostave pošte pa naj se obrnejo na pristojno ministrstvo v Beogradu.[511]

V proračunu Kraljevine SHS za leto 1919/20 so orožništvu namenili 62.150.729 dinarjev, in to znotraj vsote 562.486.501,51 dinarja, predvidene za vojno ministrstvo. Poleg tega so za te namene načrtovali še 13.390.416 dinarjev izrednih izdatkov. Ministrstvo za notranje zadeve naj bi dobilo 7.419.591,40 dinarja in 35.682.764 kron.[512]

10.2 Neugodne primerjave s policijskimi stražniki

Sredi leta 1919 je bil v Ljubljani ustanovljen Odbor za zasedeno ozemlje, ki je v svoj načrt delovanja vključil zlasti skrb za begunce in izseljence z ozemelj, ki so ostala zunaj slovenskega dela Kraljevine SHS. S tega odbora so 23. oktobra 1919 pisali poverjeništvu za notranje zadeve o tegobah orožnikov, ki so pribežali k nam iz Avstrije in Italije. Dopis navajam v celoti in dobesedno:

»Od orožnikov-beguncev iz zasedenega ozemlja smo prejeli sledečo pritožbo in prošnjo:

Po preobratu smo pribežali v Jugoslavijo. V zasedem ozemlju smo pustili svoje družine.

V službovanje smo bili dodeljeni različnim postajam, največ pa ambulantni kontroli na železnici.

Vlada in poveljstvo sta razumela, da imamo velike stroške, ker smo morali vsaki dan potovati in hraniti se po postajnih restavracijah, in nam je z naredbo v mesecu novembru 1918 določila dvakratni prehranjevalni pavšal v znesku K 16 dnevno.

To smo prejemali do konca aprila t. l. redno. S 1. majem t. l. se nam je pa izplačevanje ustavilo, ker so plače regulirali, in sedaj dobivamo namesto prehranjevalnega zneska draginjsko doklado v znesku 100 dinarjev, t. j. 300 K mesečno. Dnevnine za vožnjo so nam ustavili.

Meseca junija smo vložili prošnjo za izplačilo dnevnin na V. orožniško brigado. Komanda brigade nam je odgovorila, da nima za to fonda ter naj se obrnemo na vlado, ki je kontrolo na železnicah uvedla in dnevnine zagotovila.

Takrat smo spadali pod vrhovno poveljstvo železniške inšpekcije v Ljubljani.

20. septembra t. l. nas je poveljstvo delegiralo različnim orožniškim postajam na Koroško.

Ako primerjamo plače policistov, ki so bili nam v službovanje dodeljeni in ki so dobivali 600 K draginjske doklade, nadalje na vsakega otroka 60 K, za ženo 60 K in so še vrhu tega bolje plačani nego mi, je očividno, da smo bili mi pri plači prikrajšani.

Pripravljeni smo vse žrtvovati za domovino in državo, a ker smo brez sredstev in ker smo vse imetje pustili v zasedenem ozemlju, prosimo, da se nam pomaga in nas za naše izvanredno službovanje primerno plača.«[513]

Podpisan je bil dr. Vodopivec, ki je priporočil, da bi prošnjo orožnikov, njegovih rojakov, primerno rešili. Zadevo je prevzel referent za orožniške zadeve pri poverjeništvu za notranje zadeve. Ta je odboru odpisal 2. decembra 1919. Orožništvo je sedaj v popolni oskrbi pri poveljniku celotnega orožništva, kot določa 52. člen uredbe o orožništvu; notranji upravi po tej uredbi ne pristoji nobena ingerenca v preskrbi orožništva, je pribil vladni svetnik, avtor dopisa.[514]

Kmalu po uveljavitvi uredbe o orožništvu so tudi v Sloveniji nastale nejasnosti glede zdravstvene oskrbe moštva. Izgleda, da so ustvarjalci te uredbe preveč izhajali iz domačih (srbskih) razmer. V bivši Kraljevini Srbiji so bili orožniki namreč razporejeni le po večjih mestih, in to v večjih enotah, zdravstveno pa so se oskrbovali v tamkajšnjih vojaških bolnišnicah. V drugih predelih države, zlasti še v Sloveniji, je bilo moštvo razporejeno po majhnih postajah, v mestih so bila le maloštevilna poveljstva. Nastalo je vprašanje, kje in kako zdraviti bolne ali poškodovane može postave.

Rešitev so ponujale obstoječe civilne bolnišnice v mestih, ki so svoje storitve sprva zaračunavale neposredno posameznemu orožniku. Ker pa ti niso imeli dovolj denarja, so prosili poveljstvo V. orožniške brigade, naj uredi to vprašanje. Od tam so poročilo poslali v Beograd in sredi junija 1919 je minister za vojsko in mornarico določil, da bo stroške poravnaval njegov resor.[515]

Zato je poverjeništvo za notranje zadeve 8. oktobra 1919 posebej opozorilo vsa okrajna glavarstva, politične izpostave ter mestne magistrate v Ljubljani, Mariboru, Celju in na Ptuju, naj bolnišnicam ukažejo, da račune za zdravljenje orožnikov izstavljajo najvišji vojaški oblasti v glavnem mestu države. Podobno velja za prevoze orožnikov v bolnišnice ali od tam na njihove domove.[516]

10.3 Težave s plačnikom

Do uveljavitve orožniške uredbe je v Slovenji veljal avstrijski zakon o orožništvu z dne 25. decembra 1894, ki je urejal tudi nastanitev moštva oziroma enot. Stroške za prostore orožniških postaj so plačevale posamezne dežele. Uredba pa je v že omenjenem 52. členu določila, da je to v pristojnosti osrednjega poveljstva v Beogradu.

Prenos plačnika pa ni potekal povsem gladko, za kar je bilo več razlogov, in eden je bil tudi dejstvo, da je ozemlje Slovenije do prevrata spadalo pod deželni vladi v Ljubljani in Celovcu ter pod cesarski namestništvi v Gradcu in Trstu. Sedaj pa sta nenadoma ostala le (najbližja) Ljubljana in (bolj oddaljeni) Beograd. Poleg tega se je število postaj spreminjalo. Zaradi vseh teh razlogov so nekatere enote spočetka ostale brez denarja za plačilo stroškov poslovnih prostorov. Poverjeništvo za notranje zadeve je večkrat sporočilo notranjemu ministrstvu, katere postaje še niso oskrbovane po novih določilih.

Spomnim naj le na težave orožniške postaje Videm, ki je posteljnino in posteljo najela pri upokojenem župniku, in to za obdobje od začetka januarja do konca junija leta 1919. Ker župnik ni mogel izterjati stroškov, se je dalj časa dopisoval s pristojnimi oblastmi, dokler mu niso dela stroškov (do sredine maja) poravnali iz sredstev vojaške intendance za Slovenijo, preostalih pa iz sredstev V. orožniške brigade.[517]

Nekatere postaje so delovale v zelo slabih prostorih, druge so hoteli njihovi lastniki zopet pridobiti za lastne potrebe in prekiniti zakupne pogodbe, tretje so morale plačevati zelo visoko najemnino, saj se je zakupnina določala po krajevnih cenah. Vse tovrstne težave so bile največje v Prekmurju, kjer je bilo treba to službo organizirati precej na novo oziroma na skromnejšem ogrskem izročilu. Komandirji postaj ali višje starešine so se ustno ali pisno dogovarjali z okrajnimi glavarstvi, da bi rešili tovrstne težave. Pri tem so povsem odkrito namigovali na možnost ali potrebo, da bi prostore za orožništvo enostavno zasegli. To je občinam dopuščala ustrezna naredba ljubljanske vlade,[518] sredi julija 1919 pa je začela veljati začasna uredba o zasegu stanovanj, ki je dovoljevala zasedbo prostorov za potrebe državnih uradov in uradov, ki poslujejo v državnem interesu.[519] Veljala je za vso državo, in sicer do začetka maja 1920. Okrajno glavarstvo Ljutomer je 18. junija 1921 pisalo poverjeništvu za notranje zadeve v Ljubljani, da sta postaji v Križevcih in pri Sv. Juriju ob Ščavnici ostali brez prostorov, ker sta njuna lastnika odpovedala nadaljnji zakup. Iz Ljubljane so odgovorili, da je za to vprašanje pristojno

orožniško poveljstvo v Beogradu, rekvizicija novih prostorov pa ne pride več v poštev.[520]

10.4 Beg med uradništvo

Slabe gmotne razmere so vplivale na to, da so se možje postave želeli zaposliti na civilnih uradniških oziroma uslužbenskih mestih. To so lahko storili tako imenovani »dosluženi orožniki«, ki so dalj časa prebili v tej stroki. Pravno so to omogočali trije akti, in sicer najprej Zakon o podelitvi službenih mest dosluženim podčastnikom z dne 19. aprila 1872 (državni zakon št. 60), nato Zakon o orožništvu z dne 25. decembra 1894 (državni zakon št. 1 za leto 1895) pa tudi Naredba celokupne narodne vlade SHS v Ljubljani o zaposlovanju invalidov, objavljena v uradnem listu te vlade (št. 12/18).

Kako je to potekalo? Vzemimo primer iz orožniške postaje Velika Štanga. Komandir tamkajšnje enote Franjo Cof je 29. novembra 1919 napisal vlogo za zaposlitev v uradniški službi civilnega značaja. Najprej je opisal svojo življenjsko pot. Rojen je bil 10. aprila 1885 v vasi Gerlova, okraj Ljutomer, vojsko je služil v letih 1907–1910. Konec septembra 1910 je bil sprejet kot pripravnik za orožnika, in to pri orožniškem poveljstvu št. 12 v Ljubljani. Po enem letu je postal stalni orožnik. Leta 1918 je končal podčastniško šolo in sredi februarja 1919 je bil povišan v čin stražmojstra 2. razreda. Ker je služboval več kot deset let, je bil upravičen do nove službe. Na pristojnih poveljstvih je dobil priporočila in o njem so nato zbrali vse potrebne podatke, prepisane iz listin v avstro-ogrskih časih, ali pa nove listine. Bilo jih je šest vrst: list iz temeljne knjige, osebni popis, naknadne spremembe, izvleček iz pohvalnega zapisnika, izvid uradnega zdravnika, nravstvena listina z dodatkom in nazadnje kvalifikacijska vloga. Na temelju zbranega gradiva mu je poverjeništvo za notranje zadeve 7. februarja 1920 izdalo potrdilo, in sicer na izdelanem obrazcu pod številko 106, kar pomeni, da je tovrstno odobritev prejelo že 105 orožnikov.[521]

10.5 Samostojen pokojninski sklad

Leta 1920 so se jasno pokazale želje in namere, da bi policijsko osebje v Kraljevini SHS ustanovilo svoje interesno združenje. Prizadevalo naj bi se za izboljšanje plač in delovnih pogojev. Pri tem so se sklicevali zlasti na tujino. Prav na tem področju je igrala vodilno vlogo revija Policija, saj je objavljala

prevode člankov, ki so opisovali tovrstna prizadevanja policistov v zahodni Evropi. Navedli so izkušnje iz Norveške, kjer so policisti že leta 1907 ustanovili svoje združenje.[522] V Veliki Britaniji so leta 1920 sprejeli nov zakon o policiji, ki je natančno določil tudi vlogo predstavnikov policijskega združenja pri obravnavi socialnih in delovnih vprašanj tega stanu.[523] Revija je objavila tudi poziv avstrijskih občinskih stražnikov za pomoč v denarju, hrani in obleki, ki so ga naslovili na tuja policijska združenja, kajti bili so bolni in lačni, tako oni sami kot njihove družine.[524] Policija v naši kraljevini je bila precej nepovezana in iz številnih razlogov ni prišlo do uresničitve takih zamisli.

Tudi posamezniki v orožniških vrstah so se začeli pritoževati nad neurejenim položajem, še posebej glede pokojnin. Dosežki kolegov v nekaj državah Zahoda so torej prodirali v zavest naših mož postave. Oceniti je mogoče, da je vse to vplivalo na odločitev, da se to vprašanje uredi enotno za vse orožništvo. Prestolonaslednik Aleksandar je podpisal Uredbo o orožniškem pokojninskem skladu, ki jo je slovenski uradni list objavil marca 1921, veljati pa je začela 18. marca istega leta.[525]

Novoustanovljeni sklad je imel pet virov dohodkov, ki so bili v bistvu samopomoč:

- vsak orožnik, kaplar in podčastnik je mesečno vplačeval tri odstotke od plače oziroma pokojnine,
- enak delež je vplačal od dodatka na službena leta, in to prvi mesec prejemanja take povišice,
- sredstva v invalidskem skladu za orožnike, ki so bila zbrana po prvem januarju 1919,
- prostovoljni prispevki in volila,
- dohodek od vloženega denarja in nepremičnin pokojninskega sklada.

Iz sklada so črpali denar za izplačilo osebnih in vdovskih pokojnin, vzdrževalnin za njihove nepreskrbljene otroke, enkratnih odpravnin in pogrebnih stroškov.

Pokojnina v znesku polne plače in povišice na službena leta je pripadala orožniku, če je izpolnil 30 let službe. Za vsako manjkajoče leto so mu zmanjšali pokojnino za tri odstotke. Vsakdo je moral izpolniti vsaj 10 let delovne dobe, da se je lahko upokojil, in tedaj je dobil pokojnino v višini 40 odstotkov plače in dodatka na leta službovanja.

S skladom je upravljalo osrednje orožniško poveljstvo v Beogradu. Poveljnik je odločal o pravicah do podpor iz sklada. Pritožbe na njegove odločitve je

sprejemal minister za vojsko in mornarico. Sicer je sklad spadal v okvir »uprave fondov Kraljevine SHS«, ki je tedaj poslovala po srbskem zakonu z dne 8. junija 1898.

Domnevati je mogoče, da je uredba pomirila nezadovoljne duhove v orožniških vrstah, država pa si je zagotovila bolj predano javno silo za opravljanje režimskih in javnovarnostnih nalog.

Minister za vojsko in mornarico je za tem izdal pravilnik za izvajanje uredbe o orožniškem pokojninskem skladu, ki je bil konec julija 1921 objavljen v vojaškem uradnem glasilu. Še enkrat je ponovil določbo iz uredbe, da vse tovrstne odločbe izdaja poveljnik vsega orožništva, pritožbe pa rešuje vojni minister in njegova odločitev je dokončna. O sposobnosti moštva za službo je pristojna odločati zdravniška komisija in nato še superrevizijska komisija. Obe delujeta tudi v Ljubljani. Nesposobnost posameznika za službo je lahko telesna ali duševna. Orožniške postaje morajo sproti obveščati osrednje poveljstvo o morebitnih spremembah pri uživalcih pomoči oziroma pravic iz pokojninskega sklada, ki bi utegnile vplivati na ukinitev take pomoči. Zaradi tega so postaje vodile seznam uživalcev teh pravic, vsaka za svoje postajno območje.[526]

Zakonodajni odbor narodne skupščine je dobil v ocenitev tudi uredbo o orožniškem pokojninskem skladu in menil je, da je ni potrebno bistveno spreminjati ali dopolnjevati, zato jo je potrdil kot zakon; ljubljanski uradni list ga je objavil istočasno z orožniškim zakonom.[527] Obsegal je 64 členov, ki so še bolj natančno kot uredba določali to plat socialne varnosti moštva in njegovih družinskih članov. Ker ni šlo za večje vsebinske spremembe, ni potrebno, da bi rešitve opisoval ponovno.

10.6 Časnik podpre orožnike

Ni mogoče trditi, da država po svojih možnostih ni poskrbela za orožnike. Na njihov socialni položaj je skušala vplivati z vrsto ukrepov. Med njimi je treba našteti razne dodatke k osnovni plači osebja in ukrepe za zatiranje nedovoljenega navijanja cen živil ter drugih osnovnih življenjskih potrebščin. K izboljšanju razmer so prispevale tudi razne oblike samopomoči. Pri tem ni bilo možno zanemariti vpliva iz tujine, saj so strokovna glasila tako rekoč stalno priobčevala vesti o dogajanju pri tujih policistih in orožnikih.

Najprej je ministrski svet sam izdajal različne ukaze, uredbe in odločbe, s katerimi je urejal dodatke zaradi draginje. Pomladi 1922 je to uredil Zakon o draginjskih dokladah civilnih in vojaških državnih uslužbencev, upokojen-

cev in upokojenk.[528] Med drugim je pooblastil ministrski svet, da sproti ureja to področje, in samo tisto leto je bilo objavljenih šest odločb vlade, ki so na podlagi omenjenega zakona urejale to občutljivo snov. Tudi pozneje so izšli številni akti te vrste in orožništvo se je v tem pogledu vse bolj izenačevalo z drugimi državnimi uslužbenci, kar je veljalo zlasti po letu 1935.

Poleti 1921 je izšla Uredba o zatiranju draginje življenjskih potrebščin in brezvestne špekulacije,[529] ki jo je na začetku naslednjega leta zamenjal zakon z enakim imenom.[530] Policijska oblastva so nadzirala, kako se zakon oziroma uredba izvaja v praksi, in okrajnim sodiščem so ovajala kršitelje. Imena slednjih so po pravnomočni sodbi objavljali v slovenskem uradnem listu. Pokrajinski namestnik Ivan Hribar je štel za primerno, da je objavil poseben razglas o zatiranju draginje, ki ga je februarja 1922 priobčil ljubljanski uradni list.[531] Začel se je takole: »Z veliko skrbjo opažam, kako od dne do dne naraščajo cene najpotrebnejšim živilom in drugim življenjskim potrebščinam ...«, končal pa z obljubo, da bo država strogo nadzirala to področje.

Ne bo odveč, če navedem primer take kazni. Okrajno sodišče v Škofji Loki je 3. junija 1925 obsodilo čevljarskega mojstra Jakoba Strliča, starega 60 let, iz Žirov, na 24 ur zapora in na 100 dinarjev kazni, ker je 4. maja istega leta na stojnici na sejmu v Poljanah nad Škofjo Loko prodajal 30 parov čevljev brez izrecno označene cene. Sodba je bila objavljena konec junija istega leta v ljubljanskem uradnem listu.[532]

Da je bila huda stiska tudi pri orožnikih, je mogoče sklepati iz javnega vprašanja, ki so ga ti konec aprila 1922 postavili v tedanjem dnevniku, ki je izhajal v Ljubljani. Draginjska doklada, ki jo dobivajo kot sestavni del prejemkov, zanje ne zadošča, razen tega pa je še nižja kot v Srbiji, so zapisali.[533] V isti številki lista je izšel tudi sestavek, v katerem je neznani pisec stopil na stran orožnikov in zapisal tudi to: »Naj se torej merodajne oblasti in narodni poslanci zavzamejo, da bo konec tega moledovanja. Orožnikom naj se da vsaj toliko, da bodo mogli dostojno preživeti sebe in družino, potem pa se bo od njih mogla zahtevati neoporečnost.« Pisec je ocenil, da je preveč osebja po pisarnah in premalo na terenu, kjer bi skrbelo za varnost.[534]

V tako imenovanem »situacijskem poročilu«, ki ga je podpisal okrajni glavar v Radovljici 26. avgusta 1922 in je veljal za pretečeni teden, sta tudi naslednja stavka: »Na vseh poljih se opaža naraščanje draginje. Opazuje se med uradništvom, posebno pa med moštvom orožništva, depresija v naravnost pomembni meri.«[535]

Nekateri orožniki, ki so zašli v denarne stiske, so zaprosili za podporo iz sklada Tišljar, znanega iz časov avstro-ogrske države.[536] Iz tega se vidi, da so to

možnost imeli le stari možje postave, ki so v prejšnji državi vplačevali v to ustanovo. Njihove prošnje so iz Ljubljane poslali na Dunaj, kjer je delovala Likvidacijska komisija Kraljevine SHS, ki se je pogajala o razdelitvi premoženja bivšega cesarstva. V arhivu za leto 1920 sta ohranjeni dve taki prošnji, in sicer sta ju napisala narednika Franc Ledinek z orožniške postaje Sv. Barbara v Halozah in Andrej Bac s postaje Zavrč.[537]

10.7 Draginjske doklade so bile stalne

Uredba o orožništvu iz leta 1919 ni urejala niti plač niti pokojnin. To je »popravil« šele Zakon o orožništvu konec leta 1921. Draginjske doklade, tako osebne kot družinske, jim pripadajo po posebnih odločbah (vlade), dokler se to pravno drugače ne uredi, je določal 107. člen tega zakona. Takšni dodatki so ostali in postali stalnica, resničnost in nujnost, sicer bi se kaj kmalu pokazalo, da so ti možje postave v neenakopravnem položaju v primerjavi z drugimi državnimi uslužbenci, ki niso spadali pod vojsko.

Zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih[538] je na začetku septembra 1923 namreč določil, da tudi temu nevojaškemu osebju pripadajo draginjske doklade, »kolikor bi se redni prejemki, odrejeni s tem zakonom, pokazali za nezadostne za življenje z ozirom na draginjo«. Do sprejema posebnega zakona ureja doklade te vrste ministrski svet, je pisalo v 46. členu navedenega zakona. Slednje se je res kmalu zgodilo in stisko tudi teh uslužbencev so za silo reševale draginjske doklade.

Zanimivo določbo je vseboval še Zakon o ustroju vojske in mornarice, ki je veljal od 6. septembra 1923. V 342. členu tega zakona beremo: »Določbe o plačah in pokojninah veljajo, dokler se s spremembo življenjskih razmer in s popravo vrednosti dinarja ne bo pokazala potreba, da se z novim predpisom, ko se bodo predhodno draginjske doklade kot nepotrebne ukinile, spremenijo plače in pokojnine ter prilagodijo novim razmeram.«[539] Ta optimizem vojakov se seveda ni uresničil, saj je draginja pestila tudi njih, reševale pa so jih le draginjske doklade.

Včasih je bilo treba v te namene spremeniti proračunska sredstva, predvidena za orožništvo, kar so reševali z zakoni o proračunskih dvanajstinah, ki so po mesecih natančno urejali porabo denarja iz državne blagajne. Tako je na primer Zakon o proračunskih dvanajstinah za mesec januar, februar in marec 1924, ki ga je sredi decembra prejšnjega leta sprejela narodna skupščina,[540] sredstva ministrstva za notranje zadeve povišal za 21 milijonov dinar-

jev, in to zaradi izplačevanja zvišane draginjske doklade orožnikom v času od začetka januarja do konca marca 1924. Tedaj je bil uradni tečaj ameriškega dolarja 88 dinarjev, kar je pomenilo, da se je proračun notranjega resorja v ta namen povečal za 238.636 dolarjev.

Zakon o orožništvu je leta 1930 celo določil draginjske doklade v dinarskih zneskih, kar se je kmalu pokazalo kot neprimerno, saj je bilo treba tam predpisane vsote večkrat spreminjati, to je povečevati. Takšno prilagajanje resničnosti je vzel v roke ministrski svet in na začetku aprila 1936 je izdal odločbo o spremembi 78. člena zakona o orožništvu,[541] ki je določal plače pripravnikov. Te so bile odvisne od draginjskega razreda, v katerega je bil uvrščen kraj pripravnikovega službovanja, znašale pa so ali 810 ali 895 ali 1.030 dinarjev. Finančni zakon za leto 1937/38 je na začetku aprila 1937 spremenil 80. člen orožniškega zakona, ki je urejal draginjske razrede in kraje, ki so spadali v posamezni draginjski razred.[542] S 1. aprilom 1938 so se plače pripravnikov glede na draginjske razrede povečale na 880 oziroma 975 in 1.120 dinarjev.[543] Sredi leta 1938 so se pravice orožnikov do osebne in rodbinske doklade na plačo izenačile z drugimi državnimi uslužbenci.[544]

Orožniki so stanovali na postajah, če so imele primerne prostore, sicer pa v drugih stanovanjskih prostorih. Če je orožnik stanoval drugod in ne na postaji, je imel pravico do nadomestila za tisti del stanarine, ki je pomenil razliko med normalno in krajevno ceno. Da bi ugotovili in določili to razliko, so po ukazu osrednjega orožniškega poveljnika oblikovali posebne komisije, ki so določile stanarino v državnih ali v od države zakupljenih prostorih. Komisija je štela tri člane, od katerih je bil eden orožniški častnik, drugi policijski uradnik in tretji uradnik politične uprave. Pregledala je stanovanje in nato določila stanarino. Zbrano gradivo je poslala poveljniku orožniškega polka.

10.8 Izdatek 407 dolarjev na moža

Vsakokratni finančni zakon je določal okvirne državne prihodke in izdatke za tekoče finančno leto, ki je praviloma trajalo od začetka aprila do konca marca naslednjega leta. Sredstva, namenjena orožnikom, so bila v postavkah notranjega in vojnega ministrstva, seveda zelo splošno imenovana. Prvotno je levji delež tovrstnega denarja spadal v okvir ministrstva za vojsko in mornarico, postopoma pa je to prevzel notranji resor. Neredko so predvidene vsote med letom zviševali in redkeje zniževali. Podrobnosti so bile znane le poklicanim. Za nekatera leta je take podrobnejše podatke objavila revija Poli-

cija, iz katere bom navedel tudi spodnje podatke. Povzela jih je iz poročila notranjega ministra pred poslanci narodne skupščine, ko so obravnavali proračuna za leto 1936/37 in leto 1937/38. Ko je razlagal izdatke svojega resorja za leto 1936/37, je minister navedel tudi tovrstne podatke za finančno leto 1935/36, tako da so bralcem na razpolago številke za tri leta.

V proračunu ministrstva za notranje zadeve je bilo v finančnem letu 1935/36 rezerviranih 546.204.713 dinarjev, od tega so orožnikom oddelili 336.577.686 dinarjev. V naslednjem proračunskem letu je bilo tovrstno razmerje 517.284.517 proti 316.573.833 dinarjev, v finančnem letu 1937/38 pa 538.227.603 proti 316.241.031 dinarjev.[545] Levji delež sredstev v notranjem resorju je torej odpadel na može postave v sivoolivnih uniformah.

Zastavlja se zanimivo vprašanje, koliko denarja iz proračuna notranjega resorja so predvideli za posameznega orožnika.

Leta 1937 je moštvo štelo 17.493 orožnikov, kaplarjev in podčastnikov ter 487 častnikov in civilnih uradnikov, skupaj torej 17.980 oseb.[546] Za posameznega moža postave so tisto leto potemtakem porabili 17.506 dinarjev proračunskih izdatkov, kar je pomenilo približno 407 ameriških dolarjev.

10.9 Skrb za lastno prehrano

Že v cesarskih časih so nekatere orožniške postaje pri nas poznale tako imenovano »ohišnico«. Na državni, občinski ali srenjski zemlji so posamezne enote obdelovale vrt ali celo gojile domače živali. Tudi v kraljevini so obdržale tovrstna postajna gospodarstva, ki so temeljila na kolektivni obdelavi. Propagirali so jih po vsej državi, pri čemer so poudarjali dobre izkušnje iz Bosne in Hercegovine, saj so bila njihova posestva najboljša v bivšem avstrijskem cesarstvu.

Postajno gospodarstvo je imelo več vsebin in oblik. Večinoma je šlo za podedovano zemljišče, prevzeto iz prejšnjih časov, ponekod pa so ga na novo dobili v obdelavo bodisi od države bodisi od občine, kar je veljalo zlasti na območju Srbije. Največkrat je ležalo tik ob postajnem poslopju ali pa v njegovi neposredni bližini. Gojili so zelenjavo, sadje, povrtnine, od domačih živali pa so redili perutnino, zajce in včasih prašiča. Če je bil kdo od orožnikov navdušen čebelar, si je lahko postavil čebelnjak. Na ta način so pridelali nekaj hrane in si pocenili življenje.

V zvezi z ohišnicami so leta 1920 izšla Pravila za zadružna gospodarstva, ki so jih nekateri šteli za četrti del začasnih pravil za opravljanje orožniške službe, čeprav to ni bilo splošno uveljavljeno gledanje.[547] Šlo je za solidarnost

med moštvom postaje. Člani »menaže«, kot so tudi rekli, so bili praviloma neporočeni fantje, poročeni pa le v primeru, da so njihove žene bivale v drugem kraju. Ohišnico je vodil odbor, ki je med drugim določal, koliko mora vsak orožnik prispevati v denarju ali v delovni obvezi. Za častnike in uradnike je bila cena polovico višja, za druge osebe, ki niso pripadale orožništvu (vaški učitelji, logarji, poštarji itd.), pa še višja.

Ko je starešina prišel nadzorovat delo orožniške postaje, se je navadno pozanimal tudi za delovanje postajnih ekonomij. Orožniški vestnik je objavljal sestavke, ki so obravnavali tovrstna vprašanja, od sušenja sadja prek vinogradništva do reje perutnine.

Hrano so praviloma pripravljali na postaji. Poleg kuhinje so imeli tam tudi pralnico, skladišče za poljske pridelke in podobne prostore. Za vse to je največkrat skrbela ženska roka, bodisi domačinka bodisi žena enega izmed mož postave.

V novi državi je svoje izročilo iz časov srbske kraljevine nadaljevala tudi »častniška zadruga«. Člani so prek nje po ugodnejših cenah nabavljali uniformo in tudi druge predmete za svoje družinske člane. Stara pravila za njeno poslovanje je bilo treba prilagoditi drugačnim razmeram. Minister za vojsko in mornarico je v drugi polovici septembra 1921 izdal pravilnik o častniški zadrugi,[548] ki je nadomestil tistega iz leta 1899. Med častniki in (vojaškimi) uradniki je vladalo precejšnje zanimanje zanjo, postopoma pa je oživela še zamisel o tem, da bi zadruga dajala članom posojila. Izšel je pravilnik o takšnih posojilih, ki je bil konec januarja 1922 objavljen v vojaškem uradnem listu.[549] Višina posojila je bila odvisna predvsem od čina. Tako sta podporočnik in poročnik smela dobiti do 1.800 dinarjev letne pomoči te vrste, polkovnik pa do 2.400 dinarjev. Zadruga je delovala ves čas kraljevine, predpisi o njej pa so se menjali.

10.10 Domovi za oddih

Orožniki so dajali velik pomen raznim oblikam samopomoči, solidarnosti in vzajemnosti. Najprej velja omeniti izkupiček od prodaje nekaterih strokovnih publikacij: če je bilo vnaprej tako določeno, so dobiček namenili za samopomoč. Tako so s sredstvi od prodaje Orožniškega koledarja in Orožniškega vestnika leta 1929 v Vrnjački banji odprli svoj dom.

Med moštvom je zorela misel o lastnem podpornem skladu, ki bi opravljal socialno vlogo. Tako je minister za notranje zadeve konec aprila 1931 izdal

pravilnik o takem skladu.[550] Sedež je dobil na osrednjem orožniškem poveljstvu. Zbrana sredstva so služila trem namenom: gradnji domov v toplicah in sanatorijev za pljučne bolnike ter izredni pomoči ob nesrečah orožnikov ali njihovih družin. Pravilnik je naslednje leto doživel obnovitve in je bil bolj podroben kot prvi.[551] Njegove dopolnitve so leta 1935 določale, da imajo v teh domovih člani brezplačno nastanitev in zdravniško oskrbo, po možnosti pa tudi dietno hrano. Posameznik je smel koristiti to ugodnost največ štiri tedne v eni sezoni. Če je prostor dopuščal, so smeli domske ugodnosti koristiti tudi žene in otroci orožnikov. Otrokom, ki so bili mlajši od 12 let, je bil namenjen dom v Meljinah.[552]

V orožniškem podpornem skladu so se zbirala tudi sredstva posameznih darovalcev. Kranjska industrijska družba s sedežem na Jesenicah je na primer leta 1935 temu skladu podarila 5.000 dinarjev, rudnik svinca v Mežici pa 1.000 dinarjev. Obakrat se je sklad darovalcema pisno zahvalil.[553]

Sklad je pospešil možnosti graditve domov za oddih. Leta 1930 so ga odprli v Mataruški banji na jugu Srbije in leta 1935 v Meljinah v zalivu Boke Kotorske. Leta 1935 so začeli graditi sanatorij za pljučne bolezni na planini Ozren pri Soko banji v Srbiji, a ga niso uspeli dokončati, ker je zmanjkalo denarja, zato so ga leta 1939 prodali državi.

Verjetno je tudi to spodbudilo in opogumilo združenje upokojenih orožnikov, da je leta 1936 začelo zbirati denar za izgradnjo lastnega doma v Beogradu. Prispevke so zbirali tudi med aktivnim orožništvom, saj so pisali, da bo dom koristil vsem; to zbiranje med svojimi možmi je posebej dovolil poveljnik orožništva kraljevine.[554] Do uresničitve zamisli pa kljub temu ni prišlo.

10.11 Tri vožnje za polovično ceno

Možje postave so že pred nastankom skupne države južnih Slovanov uživali določene ugodnosti, ko so službeno potovali z vlakom, ladjo ali s konjsko vprego. Popuste so lahko uveljavljali tudi pri nekaterih zasebnih potovanjih. Ker je bilo to vprašanje različno urejeno, je nastala potreba po poenotenju. Minister za promet je decembra 1921 izdal Pravilnik o vozni ugodnosti na državnih železnicah in ladjah, ki je izšel tudi v domačem uradnem glasilu.[555] Določal je, kdo in kdaj ima pravico do popustov pri ceni vozovnic za obe vrsti prometnih sredstev.

Med tiste, ki so bili deležni ugodnosti, so bili uvrščeni tudi orožniki. Pripadala jim je pravica do nakupa treh vozovnic letno po polovični ceni. To je

veljalo za potovanja v civilu, se pravi zasebno. Če je bil mož postave nepreki-njeno tri leta v službi, je bila do take ugodnosti upravičena tudi njegova žena oziroma otrok. Med otroke so šteli mladoletnike, študente do 25. leta staro-sti, pastorke, posvojence ter neporočene hčere.

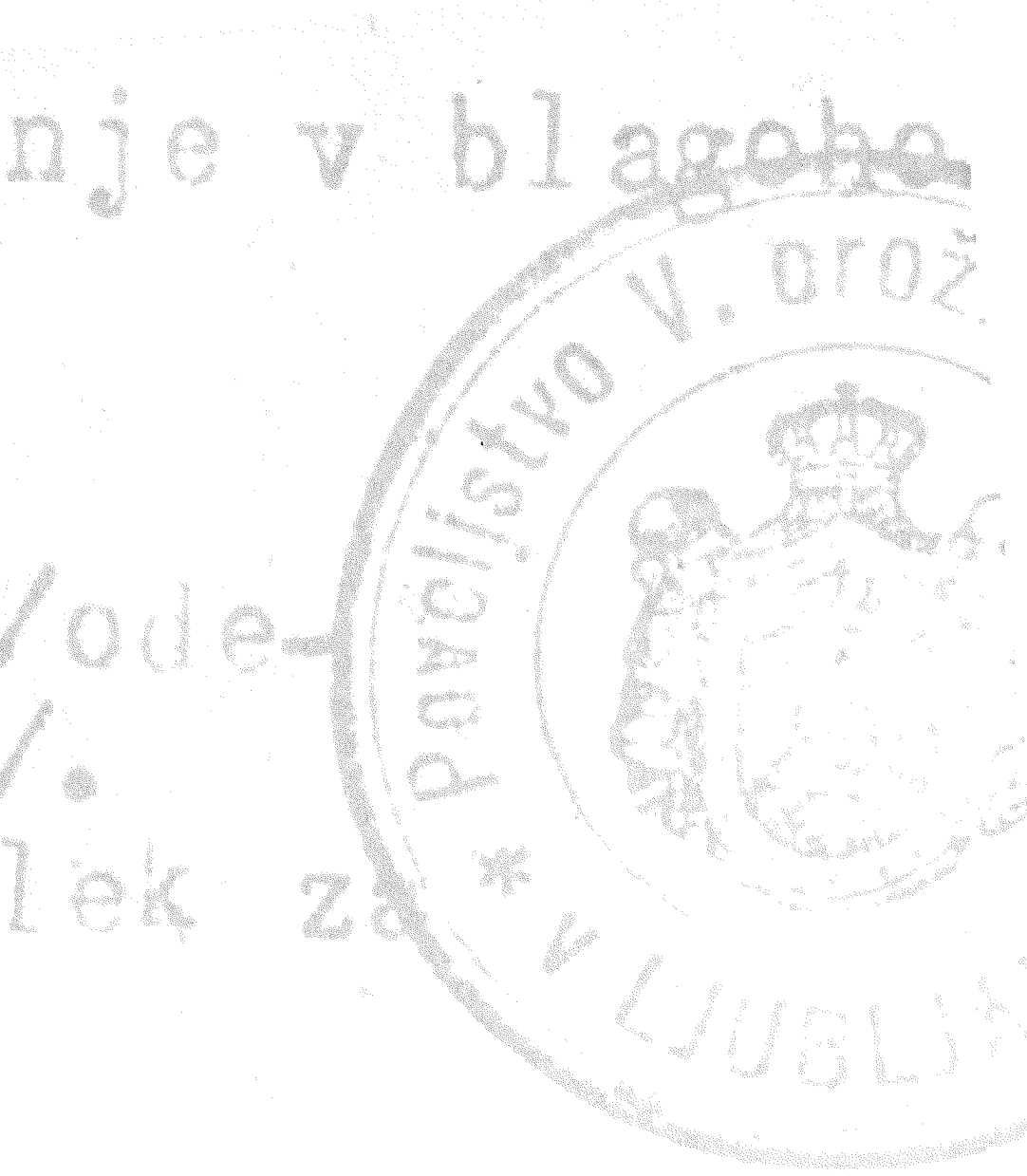
Še večje popuste pri nakupu vozovnic, to je tričetrtinski popust, so uživali nekateri drugi državljani. Mednje so spadali dijaki, študenti, nekateri uradni-ki oziroma uslužbenci in podobno. Revni srednješolci in višješolci so imeli pravico do takega popusta tudi ob božičnih in velikonočnih praznikih.

Ministrstvo za vojsko in mornarico je na začetku novembra 1921 v vojaš-kem uradnem listu objavilo seznam privatnih železniških prog, kjer so veljale posebne objave za cenejšo vožnjo.[556] V Sloveniji so bile naštete štiri take pro-ge: Slovenska Bistrica-Slovenska Bistrica-mesto, Poljčane-Zreče, Grobel-no-Rogatec in Ljubljana-Vrhnika. Na začetku leta 1924 je bila v Ljubljani osnovana oblastna direkcija državnih železnic, ki je vključevala vse železniš-ke proge pri nas, tudi naštete štiri.

Tovrstne vozne ugodnosti so veljale ves čas Kraljevine SHS oziroma Jugo-slavije, predpisi o tem pa so se menjali in dopolnjevali.

Z razvojem cestnega prometa je vse več orožnikov uporabljalo avtobuse, in to za službeno in zasebno vožnjo. Ti so bili praviloma v zasebnih rokah, zato ni bilo mogoče uveljavljati podobnih ugodnosti kot na državnih železni-cah oziroma ladjah. Zato je poveljstvo dravskega orožniškega polka 3. junija 1939 predlagalo kraljevski banski upravi Dravske banovine, da bi bili orožniki upravičeni tudi do brezplačne vožnje z avtobusom. Pri podeljevanju koncesij za avtobusni prevoz naj bi postavili pogoj, da podjetnik nudi dve stalni brez-plačni vozovnici za vsako orožniško postajo, kjer poteka avtobusna proga. Možje postave bi se vozniku oziroma sprevodniku izkazali s posebno objavo.[557]

Iz upravnega oddelka banske uprave so predlog poslali na oddelek za trgo-vino, obrt in industrijo, od koder so kmalu odgovorili, da so avtobusna pod-jetja večinoma zasebna in »se morajo voditi na zdravi trgovski podlagi«. Če bi ustregli predlogu, bi se za tako ugodnost upravičeno potegovali še finančni stražniki, cestarji itd. Torej, orožniki naj enako kot doslej plačujejo voznino, katero jim povrnejo, če je opravljena v službene namene. Mnenje tega oddel-ka so sprejeli kot utemeljeno in ga 27. julija 1939 poslali polkovnemu po-veljstvu.[558]

11.

Zločinstvo in kaznovanje

Med temeljnimi nalogami orožnikov je bilo zatiranje kaznivih ravnanj vseh vrst. Ta so bila določena v kazenskem zakonu, drugih zakonih (na primer zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, zakon o tisku, vojaški kazenski zakon) in v tako imenovanih policijskih predpisih. Le del nalog je izstopal iz tega širokega okvira. Vloga te službe se v tem pogledu ni bistveno razlikovala od tiste v predprevratnih časih, pa še predpisi, ki so določali taka odklonska ravnanja, se v Sloveniji vsaj sprva niso bistveno spremenili oziroma so ostali celo isti.

Postopoma se je izoblikovalo petero področij orožniškega delovanja:

- zatiranje kriminalitete v pravem (sedanjem) pomenu besede,
- vzdrževanje javnega reda in miru,
- skrb za varnost cestnega prometa,
- državna zaščita in
- druge naloge.

Najbolj jasne so bile dolžnosti na prvih štirih področjih, česar pa ni mogoče reči za zadnje, saj so si sami možje postave prizadevali, da jim ne bi nalagali takih opravil oziroma jih skrčili na resnično potrebne in upravičene, tiste, ki niso v njihovi pristojnosti, pa ukinili.

Spreminjala se je vsakokratna prednost posameznega področja, prioritete ali delovna usmeritev, kot rečemo danes. V zaostrenih socialnih razmerah je v ospredje stopila skrb za javni red in mir ter za državno zaščito, zadnja leta obstoja države pa tudi prizadevanje za večjo varnost prometa na cestah ter priprave na obrambo države.

11.1 Izročilo: tri vrste kaznivih dejanj

V novi državi je na Slovenskem obveljalo celotno pravno izročilo iz cesarskih časov, razen če ga niso izrecno preklicali, spremenili ali dopolnili. Prekliče, spremembe ali dopolnitve so določali tako v Ljubljani kot v Beogradu. Pravna neprekinjenost je veljala tudi za kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih, ki so ga sprejeli na Dunaju 27. maja 1852. Do razpada Avstro-Ogrske je doživel osem sprememb in dopolnitev. Ta zakon je razlikoval tri vrste kaznivih dejanj, kar je razvidno že iz samega naslova. Najtežja so bila hudodelstva, ki jih je bilo nazadnje 39 in za katera je bila predpisana smrtna kazen oziroma ječa, ki so jo delili na težko in navadno. Pregreški so bili milejša dejanja, za katera so bile predpisane različne kazni: denarna, odvzem blaga, izguba pravic, zapor, izgon, prva leta pa tudi tepež, se pravi telesno kaznovanje. Prestopki so bili najblažja oblika dejanj in zanje je bila zagrožena denarna kazen ali zapor. Pregreški in prestopki so bili razdeljeni v tri glavne skupine, in sicer zoper javno varnost, zoper varnost posameznika in zoper javno moralo.[559]

Beograjski oblastniki niso bili najbolj navdušeni nad tem, da so v kraljevini veljale različne pravne ureditve, in so se zavzemali za uveljavitev srbskega prava, čeprav bi morda izhajalo iz prejšnjega stoletja oziroma iz časov srbske kneževine ali kraljevine. Ministrski svet je resnično že 25. februarja 1919 odločil, da se veljavnost IX. in X. poglavja Kriminalnega zakonika za Kraljevino Srbijo, sprejetega 28. marca 1860, razširi na vso državo.[560] Deveto poglavje je obsegalo dejanja zoper domovino, vladarja in ustavo, deseto pa trinajst dejanj zoper zakon, oblastvo in javni red. V obeh primerih je šlo za dejanja, ki so imela močan (ali tudi) politični naboj. V Sloveniji sta obe poglavji začeli veljati 10. aprila 1919. Tako se je poenotila najprej kazenskopravna zaščita režima in njegovih predstavnikov. Prav deseto poglavje je namreč ščitilo tudi osebje orožništva med opravljanjem službe.

Ministrski svet je ta ukaz pozneje razširil še na uvodna pravila ter prvi del srbskega kriminalnega zakonika. Ukaz o tem je bil izdan 16. marca 1921, v našem uradnem listu pa je izšel več kot dva meseca pozneje.[561] Uvodna pravila so obsegala 11 členov in so urejala tri vrste kaznivih dejanj, in to ni bilo dosti drugače kot v avstrijskem kazenskem zakonu. Prvi del srbskega kriminalnega zakonika pa je imel 71 členov in je določal kazni ter druge pojme kazenskega prava, kot so poskus storitve, kdo je storilec ali udeleženec pa vse do zastaranja kazenskega pregona.

Uvodna pravila so naštela te vrste kaznivih dejanj:

- hudodelstva, za katera je predpisana smrtna kazen ali »robija« ali »zatočenje«,
- pregreški, kjer je zagrožen zapor nad enim mesecem ali izguba službe ali denarna kazen nad 30 talerjev,
- prestopki, za katere je bila zagrožena kazen do enega meseca zapora ali denarna kazen do 300 dinarjev.[562]

Za kazniva dejanja so bile predpisane številne in različne kazni, ki jih bom naštel v enakem vrstnem redu, kot so bile navedene v zakonu: smrt, »robija«, »zatočenje«, zapor, izguba službe, denarna kazen, izguba državljanske časti, odvzem stvari, prepoved opravljanja poklica, izgon in policijski nadzor.[563] Nekatere bralcem niso poznane in jih bom na kratko opisal, druge pa so precej podobne vsebine kot današnje. Pri tem bom uporabil iste pojme, kot so bili uporabljeni v slovenskem prevodu teh delov srbskega kriminalnega zakonika, kar na določen način izpričuje izrazno nemoč prevajalca ali celo naše tedanje besede.[564]

»Robija« je smela trajati od dveh do dvajset let in je bila dveh oblik. Najtežja je bila z okovi, ki so bili ali lahki (do 2,560 kilograma) ali težki (5,120 kilograma), ni veljala za ženske ter mladoletnike, izrekati pa jo je bilo mogoče le za najtežja kazniva dejanja. Milejša je bila »robija« brez okovov, ki je bila hkrati tudi disciplinska kazen za obsojence, razen za mladoletnike in politične zapornike. Ta kazenska sankcija je bila povezana z zaporniškim delom. Pomenila ni ničesar drugega kot težko ječo.

»Zatočenje« so izrekali ravno tako v trajanju od dveh do dvajset let, ni bilo treba delati ali nositi okovov, osebe so smele dobivati posebno hrano in so bivale v posebnem prostoru. To je bilo prej, tedaj in še tudi pozneje dobro poznano pregnanstvo.

Zaporna kazen je trajala najmanj en mesec in največ pet let. Kaznjenec je praviloma opravljal svojemu poklicu primerna dela.

Izgon je pomenil prepoved prihoda in bivanja v krajih, ki so bili našteti v sodbi. Trajati je smel največ dve leti. Tujca so lahko izgnali iz države, in to celo za zmeraj.

Policijski nadzor je trajal najmanj eno in največ pet let. Taka oseba ni smela zapuščati bivališča brez privolitve pristojnega policijskega oblastva, kamor pa orožniške postaje niso spadale. Ponoči je morala biti doma ali na določenem kraju. Orožniki ali policisti so smeli ob vsakem času opraviti prei-

skavo njenih prostorov. Tak ukrep so določili zmeraj, ko je bil storilec obsojen za tatvino, rop, hajdukovanje, prikrivanje ali požig.

Zakonodajni odbor narodne skupščine je konec leta 1921 potrdil obe prej navedeni odločbi oziroma ukaza ministrskega sveta, ki sta tako postala zakon. To je veljalo do leta 1930.

Popolno poenotenje pa so že tedaj izvedli na področju vojaškega prava. Prestolonaslednik Aleksandar je sredi septembra 1919 izdal uredbo, da odslej v vsej Kraljevini SHS veljajo samo vojaški zakoni nekdanje srbske države. To je v marsičem zadevalo tudi orožnike, tudi slovenske, ki so bili dotlej navajeni na vojaške predpise iz cesarskih časov. Če ne drugega, je bila zanje težava že v tem, da jim ti novi stari predpisi niso bili dostopni, saj so izšli pred prvo vojno in v tedaj Avstriji sovražni državi. Šlo je torej za vsebinske in tehnične težave. Navedeno uredbo je uzakonil finančni zakon za leto 1927/28,[565] kar na svojevrsten način kaže, kako pomembne vsebine proračunske in drugačne narave je prinašal ta predpis.

11.2 Nov kazenski zakonik

Prvi dan leta 1930 je začel veljati Kazenski zakonik za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.[566] Med kazniva dejanja je uvrstil zločinstva in prestopke. Za zločinstva je bila zagrožena ali smrtna kazen ali težka ječa ali pregnanstvo, za prestopke pa ali strogi zapor ali zapor ali denarna kazen. V slovenskem prevodu tega pomembnega pravnega predpisa so za težko ječo in za pregnanstvo še vedno uporabljali srbski besedi »robija« in »zatočenje«.

Prvi, splošni del je vseboval določbe o kazenski odgovornosti, kaznih, varnostnih ukrepih, pogojni obsodbi itd. vse do izbrisa sodbe. Glavne kazni so bile: usmrtitev, težka ječa, pregnanstvo, strogi zapor, zapor in denarna kazen, stranski kazni pa izguba častnih pravic in izguba službe. Število predvidenih kazni se je v primerjavi s srbskim kriminalnim zakonikom iz leta 1860 zmanjšalo, nekatere so se ublažile in druge zaostrile. Težka ječa je bila lahko dosmrtna ali pa je trajala od enega do dvajset let. Pregnanstvo je smelo trajati od enega do dvajset let. Strogi zapor in zapor sta trajala od osem dni do pet let. Vse te kazni naj bi prestajali v kazenskih zavodih, le zapor do enega leta v sodnih zaporih. Druge kazni iz do tedaj veljavnega srbskega zakonika so praviloma postale varnostni ukrepi, nekateri pa so bili določeni na novo; skupaj jih je bilo devet, od odreditve v prisilno delavnico do prepovedi zahajanja v krčme.

Drugi, posebni del zakonika je določal kazniva dejanja, ki so bila razvrščena v sedemnajst poglavij, in sicer po tem zaporedju in poimenovanju:

- zoper obstoj države in njeno ureditev,
- zoper državna oblastva,
- zoper pravosodje,
- zoper javni red in mir,
- zoper življenje in telo,
- zoper občno varnost ljudi in imovine,
- zoper varnost javnega prometa za ljudi, imovino in obvestila,
- napravljanje lažnih listin in mer,
- ponarejanje denarja,
- zoper osebno prostost in varnost,
- kršenje tujih tajnosti,
- zoper občno zdravje,
- zoper javno moralo,
- zoper zakon in rodbino,
- zoper čast,
- zoper imovino,
- zoper službeno dolžnost.

Še naprej pa so veljali trije predpisi, ki so ravno tako določali tudi kazniva dejanja, in sicer Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929, Zakon o tisku z dne 6. avgusta 1925 in Vojaški kazenski zakonik Kraljevine Srbije z dne 31. januarja 1901. Tako je v bistvu ostalo vse do razpada države, čeprav je res, da so se ti trije predpisi v naslednjih letih nekoliko spreminjali oziroma dopolnjevali, kar velja posebej za tako imenovani zakon o zaščiti države.

Niso bili redki pravni strokovnjaki, ki so se zavzemali za to, da bi najlažja kazniva dejanja, po letu 1930 pa zločine in prestopke, pravno urejali povsem ločeno, zanje pa se je mukoma uveljavljal izraz prekrški. V prvi polovici tridesetih let je končno nastal osnutek zakona o prekrških, ki je imel 293 členov, razdeljenih na tri dele. Prvi je urejal področje odgovornosti za prekrške, drugi postopek za prekršek in tretji je vseboval le kratke prehodne določbe. Prekršek je določil kot kaznivo dejanje, za katerega je predpisana kazen zapora do 30 dni ali denarna kazen do 1.500 dinarjev ali pa zgolj ukor. Predvideni so bili tudi varnostni ukrepi, in to izgon do dveh let, prepoved opravljanja poklica, zaščitni nadzor, prepoved obiskovanja gostišč in odvzem stvari. Po vsebini je

razlikoval osem vrst prekrškov: zoper državno varnost in enotnost, zoper oblast in njeno delo, zoper javni red in mir, zoper splošno varnost ljudi in premoženja, zoper varnost in urejenost javnega prometa, zoper splošno zdravje, zoper javno moralo in zoper osebe ter premoženje.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine je 5. maja 1934 izdelala predloge in pripombe k temu osnutku zakona, ki so obsegale polnih 68 tipkanih strani.[567] Tudi sicer se je v strokovni javnosti razvila živahna razprava o tem gradivu, a je vse ostalo le pri tem.

11.3 Enoten kazenski postopek

Z novim kazenskim zakonikom je hkrati začel veljati še novi Zakon o sodnem kazenskem postopanju za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki ga je 16. februarja 1929 izdal kralj.[568] Imel je 500 členov, razporejenih v 27 poglavij. Pomenil je poenotenje tega področja na vsem ozemlju kraljevine. V Sloveniji je s tem prenehal veljati občni zakon o sodnem kazenskem postopanju z dne 27. maja 1873. V veljavi pa je še naprej ostal sodni postopek po zakonu o tisku in po zakonu o državnem sodišču za zaščito države. Določil je tudi nekaj pravic in dolžnosti za policijska oblastva in orožništvo. Omejil se bom le na opis postopka pri odrejanju pripora in hišne preiskave.

Zakon je izjemoma dopuščal, da pripor do 24 ur odredi tudi policijsko oblastvo. To so bili primeri, ko bi bilo nevarno čakati na odredbo preiskovalnega sodnika. Pripor je bil obvezen, če je bil podan utemeljen sum, da je nekdo storil zločin, za katerega je bila zagrožena smrtna kazen ali dosmrtna težka ječa, dopusten pa v teh štirih primerih: če so storilca zalotili pri dejanju; če se je skrival, pripravljal na beg, če ni imel dokumentov, je bil vlačugar ali nepoznan; če se je bilo po pravici bati, da bo onemogočil ali oviral preiskavo z vplivanjem na priče, izvedence ali soudeležence ali z uničenjem sledov kaznivega dejanja; če je obstajala bojazen, da bo ponovil kaznivo dejanje, ga dokončal ali storil dejanje, s katerim je grozil.

Orožniki ali policisti so morali osumljenca zaslišati v 48 urah in ga nato ali izpustiti ali privesti k preiskovalnemu sodniku. Izdati so mu morali odločbo o priporu. Ob uporu, pretepu ali skupinskem kaznivem dejanju so smeli vse osumljence, zalotene na kraju samem, pripreti do treh dni. V tem času jih je moral zaslišati preiskovalni sodnik.

Preiskavo stanovanja so opravljali na podlagi pisne odločbe, ki jo je izdal preiskovalni sodnik. Orožniki ali policisti pa so smeli sami brez odredbe sodiš-

ča tako preiskavo opraviti v sedmih primerih: če se je storilec skrival v prostoru, kjer je bilo storjeno kaznivo dejanje ali so ga tam prijeli ali pa je šlo za javni prostor (na primer gostilno); med vojno; če je bilo to potrebno zaradi prijetja pobeglega obsojenca; če je kdo klical na pomoč; če je to želel lastnik prostora; če je bila izdana odločba za privedbo ali pripor osebe; če je imela oseba predmete, ki so kazali na sostorilstvo pri kaznivem dejanju.

Po opravljeni hišni preiskavi so lastniku dali potrdilo o izidu tega opravila. Praviloma je potekala podnevi, a se je smela nadaljevati v noč. Če je šlo za zgoraj naštetih sedem primerov, pri katerih ni bila potrebna odredba preiskovalnega sodnika, je bilo to opravilo dopustno izvršiti ob vsakem času. Navzoč je moral biti predstavnik občine, dve priči in lastnik prostorov. Na koncu so vsi podpisali zapisnik o preiskavi stanovanja.

V kolikor so bila pooblastila v tem zakoniku, dana orožnikom, v nasprotju z določbami začasnih pravil za opravljanje orožniške službe, so veljala prva.

11.4 Kaznovanje

Ob razpadu avstro-ogrske monarhije so pri nas delovala okrajna in okrožna sodišča ter deželno sodišče s sedežem v Ljubljani. Ta ureditev se je obdržala tudi v novi državi.

Tako imenovane policijske prestopke so obravnavala okrajna glavarstva in v določenih mestih tudi policijska oblastva, kar se je ohranilo tudi v Kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji. Postopek za tovrstne prestopke je lahko potekal brez zaslišanja ali ob zaslišanju storilca. Brez navzočnosti okrivljenega je bilo mogoče odločati tedaj, ko je nadzorstveni organ (ali policist ali orožnik ali drug oblastni uradnik) sam ugotovil dejanje in ga prijavil. V tem primeru je bilo dopustno izreči globo do 500 kron ali zapor do pet dni. Kazenski nalog (današnja odločba o prekršku) je moral vsebovati opis prestopka, kdo ga je zaznal in prijavil, naloženo kazen, na koncu pa še pouk, da se kaznovani lahko v osmih dneh po prejemu kazenskega naloga pritoži na oblastvo, ki je odločilo o kazni. Pri okrajnih glavarstvih in pri policijskih oblastvih prve stopnje so delali pravniki, ki so obravnavali ta dejanja in izdelali kazenske naloge, ki jih je podpisoval predstojnik ali njegov pooblaščenec. Če se je kaznovani ustno ali pisno pritožil, je bil uveden postopek z zaslišanjem, sicer je kazenski nalog postal pravnomočen. To je kratek povzetek iz naredbe, ki jo je 16. decembra 1919 izdala deželna vlada za Slovenijo.[569] Ta načela so ostala v veljavi celotno obdobje kraljevine.

Narodna skupščina je 2. februarja 1928 sprejela Zakon o ureditvi rednih sodišč za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev,[570] ki naj bi začel veljati na začetku aprila naslednje leto in to področje poenotil po vsej državi. Do tega ni prišlo, saj je kralj že v prvih tednih svoje osebne oblasti izdal nov zakon z enakim imenom, ki je začel veljati 25. januarja 1929.[571] V Sloveniji so ostala dotedanja okrajna in okrožna sodišča, deželno sodišče v Ljubljani pa je postalo apelacijsko sodišče. Bistvenih organizacijskih sprememb torej ni bilo.

Na Slovenskem je bilo tedaj 56 sodišč, in sicer petdeset okrajnih (za vsak sodni okraj po eno, sodil je sodnik posameznik), pet okrožnih (v Celju, Ljubljani, Mariboru, Murski Soboti in Novem mestu) ter apelacijsko sodišče v slovenskem stolnem mestu. V Zagrebu je bilo kasacijsko sodišče, pristojno za vso državo. Med redna so spadala tudi trgovska sodišča, ki so poslovala po posebnih predpisih.

Na podlagi pooblastila v zakonu o prestajanju kazni, ki je imel malce čuden naslov,[572] je minister za pravosodje konec decembra 1929 določil, kje naj obsojenci iz različnih predelov države prestajajo zaporno kazen.[573] Tako je veljalo, da polnoletni moški (stari nad 21 let, kot je določal zakon[574]) in starejši mladoletniki (stari med 18 in 21 let) iz Slovenije prestajajo kazen v kazenskem zavodu v Mariboru, ženske istih starosti pa v kazenskem zavodu v Begunjah na Gorenjskem. Za otroke (stare do 14 let) in mlajše mladoletnike (stare med 14 in 18 let) sta delovali dve vrsti vzgojnih ustanov. Slovenske deklice in mlajše mladoletnice so pošiljali v zavod za prisilno vzgajanje in poboljševanje v Slavonski Požegi, dečke v tak zavod v Pakinskem in mlajše mladoletnike v zavod v Glini. Pri nas sta bila tudi zavoda za poboljševanje mlajših mladoletnikov v Ljubljani in mlajših mladoletnic v Poljčah pri Begunjah.

Ministrova odločba je urejala tudi, kje bodo izvajali od sodišč izrečene varnostne ukrepe. Prisilno delo za moške je izvajala prisilna delavnica v Stari Gradiški, za ženske pa v Begunjah. Zavod za zdravljenje pijancev je bil v Lepoglavi, pijank pa v Begunjah. Zavod za zdravljenje neprištevnih moških je bil v Lepoglavi, žensk pa v Begunjah. Pri tem naštevanju zavodov sem dosledno uporabljal izraze iz navedene odločbe.

Zmogljivost jetnišnic in sodnih zaporov v Sloveniji je tedaj bila naslednja: moška kaznilnica v Mariboru 472 in ženska kaznilnica v Begunjah 250 oseb, sodni zapori v Celju 141, Ljubljani 336, Mariboru 253 in v Novem mestu 124 oseb.[575]

V Ljubljani so tedaj iskali nove prostore banovinskega zavoda za vzgojo otrok in mlajših mladoletnikov. Po prvi svetovni vojni so namreč v istem

poslopju na Poljanskem nasipu odprli še bolnišnico za duševne bolezni, sedaj pa so želeli obe vrsti gojencev ločiti. To se je uresničilo leta 1929, ko so v Ponovičah pri Litiji dobili nove prostore za navedeni banovinski zavod. Ta se je sicer navezoval na izročilo iz cesarstva: leta 1847 so v Ljubljani ustanovili zavod za prisilno delo, kjer so kršitelji javnega reda in miru, klateži itd. prestajali krajše zaporne kazni policijskega značaja. Leta 1873 so ga razdelili na oddelek za mlajše (stare do 18 let) in na oddelek za starejše mladoletnike (stare od 18 do 21 let).

11.5 Velika sodna zmota

Včasih je prišlo do zamotanih zločinov in sodišče se je moralo odločati bolj na podlagi osumnih znamenj kot pa po ugotovljenih in nespornih dokazih. Pa je prišlo do tako imenovane sodne zmote.

Zelo zamotan umor se je zgodil v Slovenskih Goricah. Pri cerkvi Sv. Benedikta v vasi Drvanja so 7. septembra 1920 našli moško truplo, ki je bilo očitno žrtev morilca. Za storilcem so poizvedovali možje z orožniške postaje pri Sv. Trojici, a brez uspeha, hkrati pa je žrtev ostala neznana. Sumili so, da gre za ruskega begunca, ki naj bi postal žrtev tihotapcev na slovensko-avstrijski razmejitveni črti. Po nekaj mesecih poizvedovanj so osumili brata Ivana in Josipa Markuci iz omenjene vasi. Okrajno sodišče pri Sv. Lenartu ju je oprostilo, saj ni bilo dokazov o njuni krivdi.

Kmalu je prišlo do osebnega spora in nato do sodne pravde med omenjenima bratoma ter vaščanko. Ker je pravdo izgubila, jima je začela pripravljati maščevanje. Pridobila je vse več (lažnih) prič, ki so dale izjave v škodo obeh bratov, in 19. septembra 1926 se je začelo ponovno sojenje dvojici in Mihu Zemljiču, tretjemu osumljencu umora. Obsodili so jih na smrt, pozneje pa so jim kazen omilili na dosmrtno ječo.

Njihov odvetnik pa ni miroval, saj je bil prepričan v njihovo nedolžnost in da so postali žrtev spletk sovaščanke. Dosegel je, da je ista orožniška postaja leta 1933 začela ponovno poizvedovati o umoru oziroma storilcu.

Na podlagi večmesečnih poizvedb se je 20. avgusta 1935 na mariborskem sodišču začelo novo tridnevno sojenje navedeni trojici, ki je bila že devet let za zapahi tamkajšnjega zapora. Sodišče jih je spoznalo za nedolžne in so bili izpuščeni. Orožnik, ki je več mesecev zbiral nova obvestila o umoru, je to opisal v članku, objavljenem v orožniškem listu.[576]

11.6 Sporne najemnine prostorov

Prva leta po združitvi v skupno državo je bila Slovenija - in vsa kraljevina - brez enotnega upravnega sodstva. Pomladi 1922 je narodna skupščina sprejela Zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih, ki ga je junija objavil tudi pokrajinski uradni list v Ljubljani.[577] Urejal je zlasti postopek ob upravnih sporih. Posameznik ali pravna oseba, ki nista bila zadovoljna z odločitvijo upravnega oblastva, sta se lahko pritožila na upravno sodišče. V vsej državi jih je bilo šest in julija 1923 je začelo poslovati tisto v Celju, pristojno za vso Slovenijo. Najvišjo pritožbeno stopnjo je pomenil državni svet v Beogradu.[578]

Iz delovanja tega sodišča v Celju bom navedel dva primera, ki sta zadevala naše orožništvo. Orožniška postaja v Dolskem je bila v hiši, last Ivanke Medved, ki je aprila 1923 predlagala, naj stanovanjsko razsodišče pri okrajnem glavarstvu Ljubljana okolica določi novo (višjo) najemnino za te prostore. Navedeno telo je sredi junija istega leta res določilo višjo zakupnino, in sicer 500 dinarjev za tri mesece. Ker sklep o tem ni bil sprejet soglasno, se je nanj pritožila Finančna prokuratura za državni erar v Ljubljani, kot se je imenovala uradno, in se pri tem sklicevala na najemno pogodbo za uporabo njene hiše v orožniške namene; v tej pogodbi je bila določena tudi zakupnina in če stranka z njo ni zadovoljna, naj poskrbi za novo listino te vrste. Pritožbo finančnikov je nato obravnavalo stanovanjsko sodišče pri pokrajinski upravi za Slovenijo v Ljubljani in julija istega leta pritožbo zavrnilo ter potrdilo sklep okrajnega stanovanjskega razsodišča. Tedaj se je finančna prokuratura pritožila na celjsko upravno sodišče, ki je 23. novembra 1923 razsodilo, da se pritožba zavrne. Lastnica stanovanja je tako dosegla, da ji je država za uporabo njenih prostorov plačevala višjo najemnino, kot je veljala dotlej.[579]

Podoben zahtevek za določitev nove, višje najemnine je sredi marca 1923 podala tudi Stavbna družba, d. d., v Ljubljani. Bila je lastnica stanovanja, kjer je bila orožniška postaja Podpeč. Stanovanjsko razsodišče pri okrajnem glavarstvu Ljubljana okolica je določilo novo zakupnino v znesku 60 dinarjev na mesec, na kar se je pritožila že omenjena finančna prokuratura, stanovanjsko sodišče pri pokrajinski upravi za Slovenijo je nato dalo prav okrajnemu stanovanjskemu razsodišču in nazadnje je ta finančni organ iskal pravico na upravnem sodišču v Celju. To je dalo prav vsem, ki so zagovarjali novo zakupnino.[580]

Orožniška postaja v Dolenjskih Toplicah je nameravala, da bi se na začetku leta 1927 preselila v tamkajšnji Invalidski dom, ki je spadal v pristojnost

ministrstva za socialno politiko. Veliki župan ljubljanske oblasti je zato 28. januarja 1927 sporočil, da to ne pride v poštev, saj bi preselitev pomenila isto kot ukinitev navedenega doma. Rešitev so našli v zakupni pogodbi med orožniško postajo in zasebno hišo v lasti dr. Konvalinke.[581]

Franc Telban iz vasi Sovodenj v Poljanski dolini je aprila 1929 odpovedal zakup prostorov za tamkajšnjo orožniško postajo. Okrajna izpostava v Škofji Loki je zadnjega aprila istega leta poročala velikemu županu ljubljanske oblasti, da je razlog za odpoved zlasti v zaostrenih odnosih med hišnim lastnikom in komandirjem postaje Brankom Mitrovićem. Slednji opravlja službo »sicer strogo in korektno, toda brez upoštevanja lokalnih posebnosti prebivalstva, vsled česar vzbuja njegov nastop strah, mesto spoštovanja«. V prejšnjih letih so se že večkrat pritoževali proti njemu, kar dokazuje tudi obširen ovoj v osrednjem slovenskem arhivu. Na začetku junija 1931 so orožniško postajo preselili s Sovodnja v bližnje Fužine.[582]

11.7 Nekaj statistike

Enotna statistika odklonskega ravnanja v kraljevini se je le počasi oblikovala, pri čemer mislim na tako imenovano policijsko evidenco. Začelo se je s poročanjem o pomembnih varnostnih dogodkih. Poverjeništvo za notranje zadeve je 7. junija 1919 izdalo zahtevo, da vsi podrejeni uradi na terenu izdelajo tako imenovana situacijska poročila.[583] Predsedstvo deželne vlade za Slovenijo je 25. avgusta 1919 poslalo okrožnico vsem vladnim uradom, v kateri je naročalo, da ga sproti in takoj obveščajo o vsakem pomembnejšem dogodku s področja resorjev. To je od njega zahteval tudi notranji minister v Beogradu, ki je vsakih osem dni terjal tudi pisno poročilo o stanju javne varnosti na območju deželne vlade. Okrožnici je bil priložen obrazec takega poročila.[584]

V Beograd so prihajali tovrstni podatki po več poteh in z različno vsebino, tam pa so jih obdelovali ali na notranjem ministrstvu ali na upravi državne statistike ali celo na obeh mestih ločeno. Orožništvo je bilo na tem področju bržčas na prvem mestu po urejenosti in na osrednjem poveljstvu se je zbiralo dragoceno gradivo o stanju javne varnosti v državi, seveda po podatkih, ki so jih zbrali možje postave v sivooolivnih uniformah. Njihovi podatki so se zazdeli koristni tudi drugim. Dne 6. marca 1924 je poveljnik vsega orožništva izdal ukaz, da poveljniki polkov mesečno poročajo o stanju javne varnosti tudi velikim županom v oblastih. Poveljnik 8. orožniškega polka v Ljubljani je

tako 12. avgusta 1924 velikemu županu ljubljanske oblasti poslal gradivo na obrazcu z naslovom Pregled o stanju javne varnosti na območju orožniških polkov za mesec julij 1924. Naslov sam pove, da je šlo za enoten obrazec, veljaven za vse polke, zato je bil v srbskem jeziku. Enako gradivo je hkrati poslal še poveljniku vsega orožništva, direkciji državne statistike v Beogradu in velikemu županu mariborske oblasti.[585]

Ta obrazec je zahteval, da enake ali podobne podatke zbirajo na posameznih orožniških postajah, nakar so iz njih sestavili pregled za območje celotnega polka. Enote so iz Beograda prejele obrazec z naslovom Pregled o stanju javne varnosti na območju orožniške postaje..., ki je bil natiskan v cirilici. Take obrazce so morali izpolnjevati mesečno in letno. S postaj so jih nato pošiljali višjim orožniškim enotam. Ponekod so si sami izdelali take obrazce, in to v slovenščini. Taki natipkani domači obrazci so jim služili predvsem kot pripomoček pri izpolnjevanju izvirnikov v cirilici in za uporabo pri političnih upravnih oblastvih.

Vse povedano in še drugi razlogi so bržčas vplivali na to, da so enotni in primerljivi podatki o kaznivih ravnanjih v Sloveniji ohranjeni šele od leta 1933 naprej, pri čemer so za leto 1937 nepopolni, zgolj zaokroženi. Za seje banskega sveta so namreč pripravili poročila vsi oddelki, odseki, referati in komisije pri banski upravi. Sem je spadalo tudi poročilo II., upravnega oddelka, ki je za leto 1933 prvič navajalo nekaj podatkov o stanju javne varnosti v banovini; pri tem so zapisali, da je to sicer stvar državne in ne banovinske uprave.

Iz teh poročil sem izbral nekaj številk. Tako je bilo v Dravski banovini leta 1933 zapisanih 20.447 kaznivih dejanj in 31.358 prekrškov, naslednje leto 17.759 in 32.652, leta 1935 so orožniki in policisti obravnavali 21.401 kaznivo dejanje ter 30.901 prekršek, leta 1936 21.712 in 27.972, podatki za naslednje leto niso točni in jih ne navajam, leta 1938 je bilo 20.815 oziroma 36.571 kaznivih ravnanj, naslednje leto 24.303 oziroma 41.182 ter leta 1940 že 25.118 kaznivih dejanj in 41.652 prekrškov.

Bolj urejena je sodna statistika, ki je ohranjena že od prvih let kraljevine. Podatke o sodno kaznovanih osebah sta objavljali tudi reviji Policija in Orožniški vestnik.

Večino teh dejanj so obravnavali orožniki. Tako so leta 1936 zapisali 16.365 zločinov in prestopkov, naslednje leto pa 15.446, kar je bilo nekako tri četrtine vseh kaznivih dejanj v Dravski banovini. V istih dveh letih so obravnavali še 22.667 oziroma 25.772 prekrškov vseh vrst ali približno devet desetin od celotnega števila teh kaznivih ravnanj v Sloveniji.

Leta 1933 je bilo v Sloveniji zapisanih 7.713 tatvin, 114 umorov, 745 težkih telesnih poškodb, 73 ropov, leta 1940 pa so orožniki in policisti obravnavali 10.987 tatvin, 85 umorov in 748 težkih telesnih poškodb. »Ti pojavi se morajo pripisovati razrvanosti življenja, slabim gospodarskim in socialnim razmeram, a tudi prekomernemu zavživanju alkohola,« kot so zapisali v poročilu upravnega oddelka banske uprave za leto 1937.[586]

Naj navedem še nekaj podatkov iz poročil poveljstva slovenskega orožniškega polka. Leta 1929 so obravnavali 33.746 zločinov, prestopkov in prekrškov, od katerih so jih za »nerazsvetljene« označili samo 370 ali 1,1 odstotka. Med 45.183 storilci je bilo 4.827 žensk. Naslednje leto so zapisali 31.528 takih dejanj, 231 je ostalo neraziskanih (0,7 odstotka), med 42.026 osumljenci je bilo 3.931 žensk. Leta 1931 so obravnavali 34.379 dejanj, od katerih jih je 219 ostalo neraziskanih (0,6 odstotka), storilcev je bilo 45.172, od teh 4.117 žensk. Leta 1932 so na območju dravskega orožniškega polka zapisali 41.693 zločinov, prestopkov in prekrškov, od teh jih 323 niso uspeli pojasniti (0,8 odstotka), osumljencev je bilo 52.225, med njimi 5.355 žensk.[587]

Tudi tedaj ni šlo brez nejasnosti, ki so zadevale raziskanost kaznivih dejanj: ali naj se upošteva statistika orožnikov in policistov ali podatki sodišč o obsojenih osebah. O tem priča Načelni razpis, ki ga je 12. januarja 1935 kraljevska banska uprava Dravske banovine razposlala vsem okrajnim načelnikom, okrajni izpostavi v Škofji Loki, upravi policije v Ljubljani in predstojništvoma mestne policije v Mariboru ter Celju. Rubriko »uspešno izvršeni« (storilci odkriti) v obrazcu Gibanje kriminalitete je treba izpolniti glede na delo orožnikov in policistov, ne pa na končni rezultat postopka na sodišču, je pisalo v okrožnici. Okrajna načelstva naj te podatke dobivajo le od komandirjev vodov, ne pa neposredno od orožniških postaj, so še dodali.[588]

Velja zapisati še to, da so v tedanjih strokovnih revijah precej pisali tudi o temah, ki jih danes uvrščamo v okvire kriminologije. O zločinstvu je največ pisal Orožniški vestnik. Sem je mogoče uvrstiti še sestavke o tako imenovani kriminalni psihologiji, ki so jo določili kot znanstveno disciplino o duševnem dogajanju pri storilcu. Pri tem niso mogli mimo pojma o rojenem zločincu.[589] Izšlo je mnogo člankov s področja kriminalistike, kot jo pojmujemo danes. Posamezniki so pisali o žrtvi kaznivega dejanja, kar je bilo redkost.[590]

11.8 Ali gre za požig?

V tedanjih časih so bili precej pogosti požari, ki so prizadejali tudi celotne vasi. Botrovalo jim ni le leseno gradivo za poslopja in slamnate strehe ter uporaba petrolejk za razsvetljavo, marveč tudi namera lastnika, da od zavarovalnice dobi povrnjeno škodo in si tako postavi novo, boljše poslopje. Orožniška postaja Remšnik je raziskala požig, ki je bil 12. aprila 1937 v istem naselju. Ogenj je podtaknil lastnik sam, da bi dobil povrnjeno zavarovalnino. Komandir voda v Dravogradu je moštvo postaje predlagal za denarno nagrado in predlog je prek orožniške čete v Mariboru prispel na dravski orožniški polk, od tam pa na bansko upravo v Ljubljani. Priznali so jim majhne nagrade, četverici po 50 dinarjev, saj je okrajni načelnik poročal, da požiga ni bilo posebej težko raziskati, ker se je posestnik Ivan Robnik sam hvalil, da bo zažgal hišo in se z zavarovalnino opomogel iz težav.[591]

Včasih so k večji škodi zaradi požara nehote prispevali gasilci sami. Tako je ponoči 7. aprila 1938 požar zajel kozolec in hlev Jakoba Demšarja na Volči 3, občina Poljane nad Škofjo Loko. Prihiteli so poljanski gasilci, ki pa zaradi pomanjkanja bencina za pogon črpalke in slabih cevi niso mogli pogasiti požara; to je šele zjutraj uspelo gasilcem iz Gorenje vasi. Orožniška postaja Poljane je v svojem poročilu o požaru navedla, da je osumljena prva dekla (majerica) na omenjeni kmetiji, Marija Rink iz Žetine.[592] Poročilo je bilo natipkano v srbskem jeziku, saj je bil tedanji komandir postaje Stojan Đukić, srbske gore list, enako prakso je nadaljeval tudi njegov naslednik Petar Cvijetičanin.

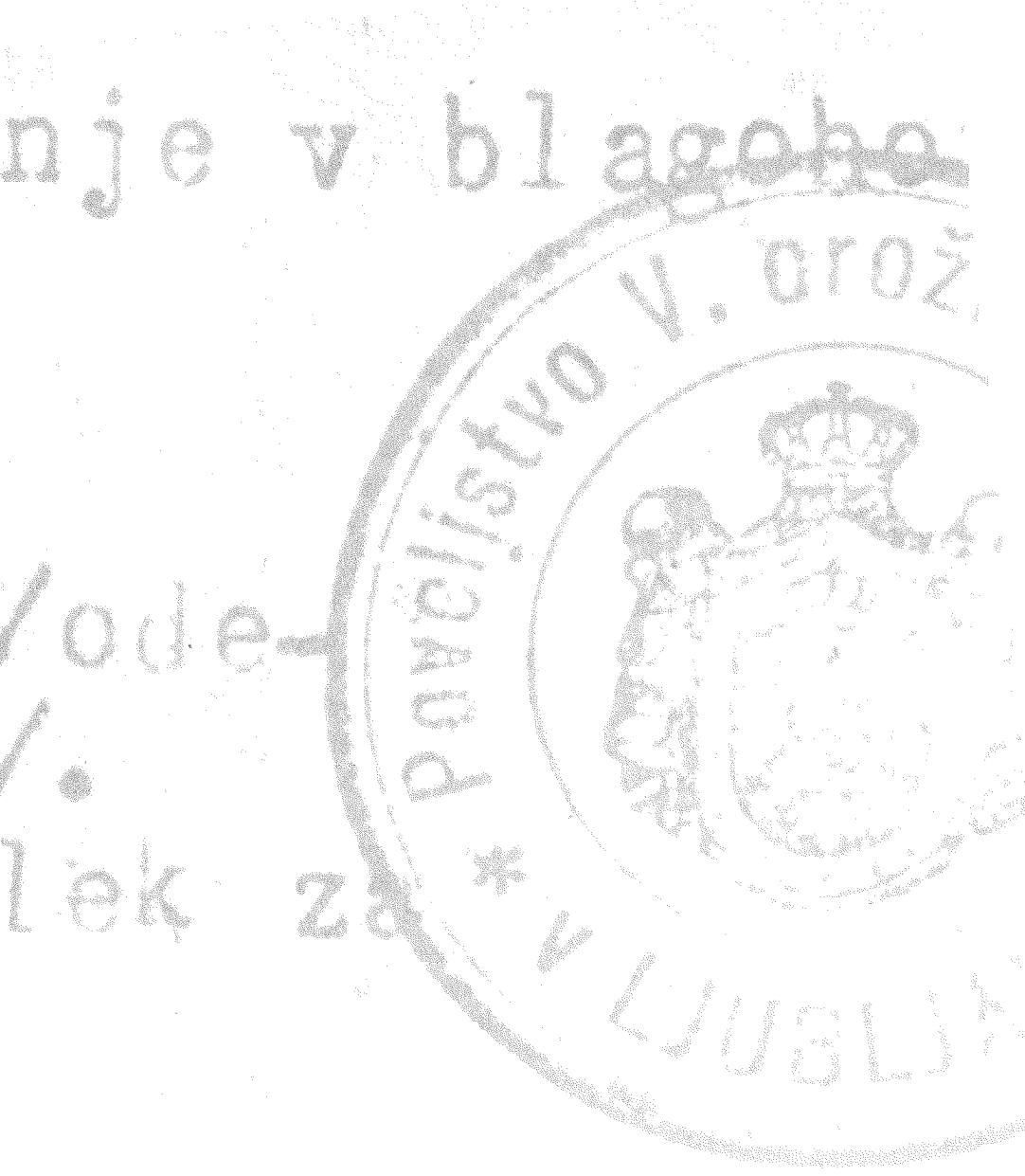
Orožniki so zaradi teh razlogov veliko pozornost posvečali ugotavljanju suma, če je morda zagorelo zaradi volje lastnika ali koga drugega, morda lastnikovega sovražnika. Poleti 1927 sta pogorela hleva dveh posestnikov v Srednji vasi, občina Poljane. Na kraju so našli listke, ki so kazali na to, da se je nekdo kmetoma maščeval s podtaknitvijo ognja. Časnik Slovenec je na začetku julija istega leta pisal, da gre verjetno za tolpo, ki namerno požiga.[593] Toda orožniška postaja Poljane je z zbiranjem obvestil ugotovila, da je šlo za požiga, in to z namenom, da bi si lastnika pridobila visoki zavarovalnini. Tudi lističe je napisal eden od njiju, so s primerjavo rokopisov ugotovili orožniki. Strorilca in sostorilca so ovadili okrajnemu sodišču v Škofji Loki, ki ju je spoznalo za kriva.[594]

Zgodilo se je, da možem postave na kraju požara ni bilo treba posebej napenjati možganov, da bi ugotovili njegov vzrok. Dne 19. oktobra 1929 so imeli vojaki iz Celja in Maribora vaje v okolici Slovenske Bistrice. Uporabljali

so tudi signalne rakete in ena je vžgala slamnato streho gospodarskega poslopja, močan veter pa je ogenj prenesel še na stanovanjsko hišo. Domačini in vojaki niso mogli uspešno gasiti, temveč so le reševali imetje. Kmet Marko Kostej iz vasi Brinje, občina Spodnja Nova vas, je bil po oceni zidarskega mojstra oškodovan za 176.346 dinarjev in 20 par. Orožniška postaja je poslala poročilo in ker je šlo za vpletenost vojaštva, je o dogodku odločil minister za vojsko in mornarico: kmeta je 14. julija 1930 enostavno napotil na civilno tožbo.[595]

Požar je lahko zapletel odnose med državo in občino. Dne 10. januarja 1937 je pogorela vojaška baraka ob vojaški cesti iz Škofje Loke proti Blegošu. Orožniška postaja Poljane je devet dni pozneje v svojem poročilu nakazala možnost, da je požar povzročil znan berač, ki tam okoli rad kuri ogenj, da se pogreje. Baraka je bila last dravskega divizijskega območja in poveljstvo 3. planinskega bataljona v Škofji Loki je zahtevalo, da občina Javorje na svoje stroške postavi novo barako, ki so jo potrebovali pri vojaškem utrjevanju Blegoša oziroma državne meje. Vodstvo te občine se je sredi februarja istega leta obrnilo na okrajno načelstvo v Škofji Loki in ga prosilo, naj to prepreči, saj občina tega ni dolžna storiti niti nima denarja za to. Spis so reševale vojaške oblasti in nazadnje so spoznali, da občina za to res ni poklicana.[596]

Tudi na tem področju se je pokazala težnja, da bi orožnike izrabili kot »deklice za vse«. »Gasilska zajednica Dravske banovine v Ljubljani« se je 25. septembra 1935 pisno obrnila na bansko upravo s prošnjo, da bi ji vsak mesec pošiljali poročila orožniških postaj o požarih, da bi ta poročila nato primerjali s poročili gasilskih čet. Banska uprava je vodstvu gasilske organizacije v Sloveniji 21. oktobra 1935 odgovorila, da »so upravna oblastva in orožniki z raznim delom preobremenjeni«.[597] Iz želje ni bilo nič.

12.

Socialni nemir

Na področju vzdrževanja javnega reda in miru so se orožniki precej pogosto srečevali s socialnim nemirom, ki se je izražal tudi v obliki javnih shodov, sprevodov in stavk. Ta nemir je dosegel dva vrha, prvega okoli leta 1920 in drugega nekako petnajst let pozneje. Znamenji teh vrhuncev sta bili splošna železničarska in tekstilna stavka.

Oblasti so v ozadju čutile in videle (skrivno) dejavnost Komunistične partije Jugoslavije in sprejemale različne ukrepe za zaščito javne varnosti in režima, od pravnih do odkrito prisilnih. Res je, da je - vsaj v prvem valu socialnih in političnih pretresov na Slovenskem in v celotni kraljevini - dejavnost nekaterih komunistov pomenila vodo na mlin režimskim jastrebom, ki so hoteli najti razlog za obračun s političnim nasprotnikom ali sovražnikom. Ko so posamezni »poklicni revolucionarji« segli po orožju ali razstrelivu, so storili tudi to, kar so nekateri v vrhovih oblasti želeli in potihoma pričakovali.

Seveda pa tedanja jugoslovanska država tudi po tej plati ni bila nikakršna izjema med evropskimi državami. Tudi drugod so oblasti kaj rade posegle po državnem nasilju, da so ukrotile nezadovoljne, ponižane in razžaljene.

12.1 Streli na Zaloški cesti

Sredi aprila 1920 je Slovenijo zajel val stavk. Največji odmev je imela splošna stavka železničarjev. Neposredni povod za njihovo nezadovoljstvo je bil začasni pravilnik, ki ga je 18. marca 1920 potrdilo ministrstvo za promet. Ta resor je tedaj vodil dr. Anton Korošec, prvak Slovenske ljudske stranke. Akt je praktično pomenil razveljavitev kolektivne pogodbe, sklenjene med vlado in sindikatom prometnih delavcev 30. oktobra prejšnjega leta. Ker je oblast

vztrajala pri svojih stališčih na škodo delavcev, so ti 16. aprila 1920 začeli s splošno stavko. Stavkovni odbor je postavil svoje straže, ki so skrbele za red in varnost na železniških postajah, progah in drugih prometnih napravah. Načrt za takšno samovarovanje glavnega ljubljanskega kolodvora je predvideval celo 56 redarjev, ki so na rokavu nosili rdeč trak. Stavkajoči so prirejali tudi javne shode.

Oblast je začela ukrepati po svoje. Ukazala je, da se morajo stavkovne straže razpustiti do 19. aprila, namesto redarjev pa so za tem nastopili vojaki. V Ljubljani so zastražili še druga javna poslopja, na primer poštno, sodno in vladno palačo. Istega dne je deželna vlada za Slovenijo sprejela naredbo o prepovedi točenja in prodaje alkoholnih pijač po vsej deželi.[598] Prestolonaslednik Aleksandar je nato izdal odredbo, da je mogoče stavkajoče železničarje vpoklicati na orožne vaje, kar je začelo veljati 20. aprila. Državno pravdništvo je odredilo zaseg nekaj tiskanih stvari, med njimi že 22. aprila letak stavkajočih železničarjev z naslovom Železničarjem in ostali slovenski javnosti,[599] kar je potrdilo deželno sodišče. Ljubljanska vlada je 21. aprila razglasila prepoved vseh javnih shodov[600] in je poveljstvu dravske divizije predlagala, naj vojaštvo izvede še druge ukrepe za vzpostavitev reda. Vojska je vladi povsem jasno odgovorila, da bo nastopila šele nazadnje, če civilna oblast ne bo uspešna.[601]

Stavkajoči so za 24. april napovedali sprevod po Ljubljani, oblast pa ga je sklenila preprečiti. Zato so tistega dne zjutraj zbrali orožnike in policijske stražnike v prostorih policijske stražnice (danes bi rekli policijska postaja) na Vodmatu, kjer je sedaj sedež reševalne postaje Ljubljana. Šlo je za dvajset orožnikov, ki so tedaj obiskovali pripravniško šolo na fužinskem gradu, zaradi hitrejše dosegljivosti pa so jih začasno namestili v prisilnih delavnicah na Poljanskem nasipu. To so bili nekdanji vojaki, nekateri tudi z med vojno prisluženimi vojaškimi čini, ki pa v orožništvu niso imeli veljave; za službo javne varnosti niso imeli izkušenj, saj so bili v tem pogledu začetniki. Vodil jih je eden od njih, prav tako pripravnik, ki je imel najvišji vojaški čin: narednik Mirko Ušaj. Poleg njih je bilo še pet policijskih stražnikov. Enota je dobila nalogo, da množici prepreči pot od tramvajske remize v Mostah proti središču mesta. Poveljstvo nad enoto so zaupali policijskemu nadkomisarju Alojziju Geržiniču iz ljubljanske policijske uprave, ki tudi ni imel pravih operativnih izkušenj take vrste. Ta jih je iz stražnice spremljal na Zaloško cesto, kjer so se v bližini tedanjega Leonišča postavili v vrsto ter napolnili puške.

Ko je množica okoli 2.000 stavkajočih ter njihovih družinskih članov iz smeri Most prispela do orožniško-stražniškega kordona, ji je poveljujoči po-

vedal, da ne smejo naprej. Prišlo je do prerekanja med stavkajočimi in možmi postave. Del množice je po travniku, ki je bil med Zaloško cesto in reko Ljubljanico, zaobšel enoto ter ji tako prišel za hrbet. Možje postave so se znašli v obroču razjarjenih protestnikov, ki so hoteli na vsak način nadaljevati pot. Demonstranti so poskušali razorožiti orožnike in stražnike, pri čemer so dva izned njih ranili s streli iz samokresa. Tedaj so orožniki začeli streljati bodisi v zrak bodisi v živo. Obležalo je 10 mrtvih in 17 ranjenih protestnikov; ti številki sta najbolj pogosti, čeprav nista edini, saj so objavljali tudi drugačni, večji. Množica se je hitro razbežala. Ko je na kraj prihitela vojaška enota, ni imela več kaj početi.

Oblasti so uvedle preiskavo dogodka. Preiskovalni sodnik deželnega sodišča dr. Adolf Kaiser si je naslednjega dne ogledal sam kraj in si izdelal skico, ki je ohranjena v arhivu nekdanjega Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. Hkrati so nadaljevali s prisilo nad stavkajočimi. Stavko so zlomili 29. aprila. Prepoved točenja alkoholnih pijač je veljala do 5. maja,[602] vojaštvo se je umaknilo v vojašnice 11. maja in zborovalna pravica je spet veljala od 29. maja naprej.[603]

Oblasti so spopad prikazovale po svoje, stavkajoči po svoje. Nastala je obilica gradiva, ki so ga delno objavili leta 1980 v posebni knjigi. V njej so med drugim priobčili 170 dokumentov in iz njih je Janez Kos skušal napraviti povzetek, ki se mi zdi korekten in trezen, zato bom navedel le tri njegove stavke: »Naj je na Zaloški cesti prvi streljal policaj, agent-provokator ali delavec iz množice, dejstvo je, da sta vladna nepopustljivost in tudi borbena razpoloženost stavkajočih nujno peljali v odkrit spopad in krvoprelitje, ki je zaznamovalo peripetijo v stavki in v vsem delavskem gibanju med obema vojnama ... Dejansko je množica napadla orožniški kordon, ki ji je zapiral pot v mesto, ga hotela pomendrati, odstraniti s poti. Res je tudi, da so se orožniki obotavljali takoj uporabiti orožje in so pozivali ljudi, naj se umaknejo, in celo, da si naj poiščejo drugo pot.«[604]

Na dan tega dogodka so leta 1946 na zidu Leonišča postavili spominsko ploščo padlim stavkajočim in tako začeli z vsakoletnimi spominskimi slovesnostmi, 24. aprila 1958 pa so postavili še spomenik v parku, kjer so se odtlej tudi odvijale slovesnosti.

Še danes ni povsem pojasnjeno ozadje tega žalostnega dogodka. V njem so iz neznanih razlogov igrali eno odločilnih vlog prav mladi, varnostno neizkušeni orožniki, ki so v to službo pristopili pred dobrim pol letom ali še pozneje. Njihova povprečna starost je bila 24 let. Za take odgovorne in kočljive naloge so bili vsekakor neprimerni in nepoklicani. Nadkomisar Geržinič tudi

ni imel pravih varnostnih izkušenj, saj je bil (politični) uradnik pri policiji. Tudi v tem je odgovornost tedanje slovenske oblasti za krvave dogodke.

Menim, da je precej resnice o dogodku povedal nam že poznani Janko Brejc, in to osem let pozneje: »Vsakdo ve, da se bo puška, če jo hočeš orožniku s silo iztrgati iz rok, proti njemu sprožila. Posledice v takem slučaju ne smeš pripisovati napadenemu orožniku, ampak samemu sebi.«[605]

12.2 Strah ima velike oči

Tedanje splošne družbene in varnostne razmere so prispevale k temu, da se je med orožniki povečal strah pred izbruhi nezadovoljstva med ljudstvom. Komandir orožniške čete v Murski Soboti, kapetan 1. razreda Jakob Sagadin, je 26. junija 1920 pisal civilnemu komisarju za Prekmurje. Sporočil mu je, da občinski predstojniki (gerenti) sestavljajo sezname vojaških zavezancev, pri tem pa naletijo na velik odpor prebivalcev. To lahko privede do napadov na gerente ali celo do raznih oblik nemira. Orožništvo ne more zagotoviti javnega reda in miru, vojaška pomoč pa je otežkočena zaradi težav s prehrano vojakov. Izvršno službo v njegovi enoti (Prekmurju) opravlja samo 99 orožnikov, zato prosi, da vsako od 21 postaj okrepijo z dvema možema, kar naj bi veljalo do sredine julija 1920, ko bodo popisi končani. Civilni komisar je spis še isti dan poslal poverjeništvu za notranje zadeve v Ljubljani in v njem pripisal, da se strinja s predlaganim povečanjem moštva na vseh orožniških postajah v Prekmurju; z vojaškim poveljnikom v Murski Soboti pa se je že sam dogovoril, da bo vojska pomagala pri zadušitvi morebitnega nemira. Zapisal je tudi to: »Ta hip je sicer vojaška pomoč zelo dragocena, ne more pa z daleka nadomestiti vrlin orožništva.«[606]

Da obvezne nabave pridelkov pri kmetih niso potekale vselej v redu, priča tudi članek, ki ga je oktobra 1920 priobčil dnevnik Slovenec. Sporoča, da je začelo orožništvo v Prekmurju po zgledu vojske rekvivirati različne stvari, kot da je ta predel molzna krava, ki bi jo lahko vsakdo molzel. »Ako orožniška komanda ni možna reda vpostaviti, naj odstopi, in sicer čimpreje!« je sporočal dopisnik omenjenega lista.[607] Članek je sprožil dopisovanje med Ljubljano in Mursko Soboto, končno pa je referent za orožništvo na poverjeništvu za notranje zadeve 18. januarja 1921 sklenil zadevo z zapisom, da so orožniki sicer ravnali zakonito, toda netaktno, za tožbo proti časniku pa ni potrebe.

Razmere pri orožništvu v Prekmurju in na Štajerskem sredi leta 1921 je mogoče vsaj deloma prepoznati iz poročila, ki ga je sestavil poveljnik V. orož-

niške brigade Dragoslav Dragić. On je namreč prve dni junija istega leta opravil pregled več orožniških enot na območju 2. bataljona in 16. junija je o tem pisno poročal osrednjemu poveljniku v Beogradu, poročilo pa je poslal v vednost tudi poverjeništvu za notranje zadeve.[608] Iz pisanja sem si izpisal nekaj stavkov: »... Povsod sem našel primeren red, disciplino se vzdržuje vrlo dobro, moštvo se odlikuje z marljivim delovanjem v službi in z dostojnim obnašanjem izven nje ... Obleka in perilo je večinoma ponošeno in bi bilo potrebno čimpreje izdati novo; istotako manjka tudi posteljnine ter so si postaje isto od občin in privatnih podjetij izposodile ... Prehrana je dobra, skoro vsaka postaja ima zelenjavni vrt, kojega umno obdeluje ...« Poročilo je za ljubljansko poverjeništvo prevedel prvi pribočnik te brigade, major Rudolf Schmidt, ki pa ni mogel skriti vpliva srbskih izrazov v uradnem pisanju slovenskim oblastem.

Poveljnik mariborskega orožniškega bataljona je 28. novembra 1921 telefoniral na poveljstvo V. orožniške brigade in sporočil, da bodo tega dne ob 14. uri v rudniku Velenje razglasili odpust več rudarjev in znižanje mezd. Računati je mogoče s stavko, zato je tja že odposlal okrepitev 16 orožnikov, ki jih vodi podporočnik Voj Lukež, komandir prvega voda v Slovenj Gradcu. Bilo pa je vse mirno in še isti dan se je dvanajst mož vrnilo na matične postaje, štirje pa so ostali med rudarskim prebivalstvom in pomagali tamkajšnjim kolegom.[609]

Januarja 1922 so vpoklicali fante, doma iz Prekmurja, na služenje vojaškega roka. Tam je bil tak vpoklic precej težaven, saj prebivalci niso bili posebej navdušeni za vojaško suknjo daleč od doma. Poleg tega so se prav tedaj tam širile govorice, da bodo Madžari spet dobili ta predel Slovenije. Orožništvo je prejelo namig, da bodo vpoklicani na železniški postaji v Dolnji Lendavi protestirali proti tej nameri Madžarov. Zaradi tega so tja poslali pomoč 19 orožnikov, ki so tam ostali 14. in 15. januarja 1922. Oba dneva se je na vlake vkrcalo 990 vojaških obveznikov, a je vse teklo mirno in brez protestov; pomoč so lahko poslali domov.[610]

12.3 Kako zajeziti socialni nemir

Ko so prešteli glasove volitev v ustavodajno skupščino, se je izkazalo, da je Komunistična partija Jugoslavije po številu poslancev na tretjem mestu. To ni bilo po volji režimu, prestrašenem z oktobrsko revolucijo in revolucionarnim vrenjem po Evropi ter v lastni državi; še posebej zato, ker so se v tej stranki šteli za pristaše podobnih strank v tujini, posebej pa v Rusiji.

Sredi decembra 1920 se je začela skoraj mesec dni trajajoča stavka rudarjev. Zahtevali so povečanje plač in svoj cilj so deloma dosegli, saj so jim mezde povišali za četrtino. Stavka je bila povod, da je osrednji uradni list 29. decembra 1920 priobčil Uredbo o ravnanju ob neredih, stavkah in uporih v rudnikih v kraljevini, kot je njeno ime pozneje prevedel in objavil tudi domači uradni list.[611] Veljati je začela takoj. Predvidevala je vpoklic nezadovoljnih rudarjev na vojaške vaje, v rudnikih pa uvedbo vojaških poveljstev, ki so smela zaposlene takoj kaznovati. Za red tam skrbita vojska in orožništvo, je določal predpis.

Dan prej je isti beograjski list prinesel besedilo podobne uredbe za železnice.[612] Obe sta pooblaščali ministre za notranje zadeve, za vojsko in mornarico, za rudnike in gozdove ter za promet, da izdajo ustrezna navodila za ravnanje ob takih dogodkih. V njihovem ozadju so namreč čutili vpliv komunistov.

Vse navedeno se oblastem ni zdelo dovolj in ministrski svet je 30. decembra 1920 razglasil tako imenovano Obznano. Vsebovala je uvod z nekakšno varnostno-politično oceno razmer v državi, pri čemer naj bi bila bistvena boljševiška nevarnost. Uvodu je sledilo sedem ukazov, ki so omejili dejavnost Komunistične partije Jugoslavije.[613] Ko je sredi marca 1922 začel veljati Zakon o posesti in nošenju orožja,[614] je bila razveljavljena tudi Obznana, ki bi jo brez težav smeli posloveniti z Objavo.

Komunistična partija Jugoslavije oziroma njeni posamezni člani so leta 1921 prešli na tako imenovani individualni teror. Najprej so 28. junija 1921 poskusili atentat na regenta Aleksandra, 21. julija istega leta pa so v Delnicah ubili notranjega ministra Milorada Draškovića. Režim je udaril z vso silo.

Aprila 1921 je minister za pravosodje imenoval petčlansko komisijo, ki naj bi pripravila predpis o ureditvi boljše varnosti v državi. Vodil jo je predsednik kasacijskega sodišča. Svoje delo je končala sredi junija in ministru predložila osnutek uredbe o zaščiti javnega reda in države. Razprava o tem osnutku pa je zastala zaradi sprejemanja ustave.

Ko se je razmahnilo politično nasilje, se je na hitro sestala narodna skupščina in 2. avgusta 1921 sprejela Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi.[615] Bil je precej drugačen od ponujene uredbe in te razlike je obširno opisal član delovne skupine, ki je pripravila njen osnutek, dr. Dušan Subotić, sodnik kasacijskega sodišča v Beogradu. Ni bil preveč nežen do režimsko usmerjenega zakona in njegovo pisanje bom na kratko povzel.[616]

Uredba je imela 25 členov in v njih so obdelali ukrepe do protidržavnih dejavnosti in hajduštva, ravnanje z orožjem in razstrelivom, morebitne stavke državnih uslužbencev, javne shode in tisk. Predvidevala je najhujšo kazen

do 20 let ječe. Zakon pa je izpustil hajduštvo in vključil klateštvo, beračenje, pijančevanje, prostitucijo in mladoletnike. Za politične zločine je predvidel smrtno kazen, in to celo za osebe, stare nad 18 let, čeprav je mladoletnost veljala za osebe do 21. leta starosti; poslanci so na ta način obšli 9. člen malo pred tem sprejete ustave, ki je za politične delikte izrecno prepovedal izrek smrtne kazni!

Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi je tako prinesel nova kazniva dejanja, ki so jih šteli za politično obarvana oziroma motivirana. Pri raziskovanju le-teh so orožniki in policisti dobili pravico, da opravijo hišno preiskavo tudi ponoči, če to zahteva nujna potreba. Če za vzdrževanje javne varnosti niso zadostovali orožniki ali policisti, je državno politično oblastvo imelo pravico, da od najbližjega vojaškega poveljstva zahteva pomoč vojske. V takem primeru je bilo prebivalstvo tistega kraja dolžno samo oskrbovati vojaštvo. Kako? Vsaka hiša je prispevala glede na svoje premoženjsko stanje. Potrebščine za oskrbo vojske je pobiralo županstvo ob pomoči javne sile, se pravi orožnikov in stražnikov. Če je bil red hitro vzpostavljen, so prebivalcem lahko povrnili dajatve, stroške vojaške pomoči pa je v celoti prevzela država. Ali to ni napeljevalo prebivalstva k temu, da bi se odvrnilo od tistih, ki so netili nezadovoljstvo, stavke, proteste in druga podobna dejanja?

Da bi varnost zagotavljali bolj dolgoročno, je zakon dopuščal tudi prestop potrebnega števila vojakov med orožnike, kjer so odslužili preostali kadrovski rok. Tako zahtevo je dajal notranji minister svojemu kolegu, odgovornemu za vojsko in mornarico, kot je določal 5. člen obravnavanega zakona.

Če bi državni uradniki in uslužbenci začeli stavkati, so jih smeli kaznovati z zaporom, kolovodje pa tudi z denarno kaznijo do 10.000 dinarjev. Enako kazen je zakon predvideval tudi za tiste, ki ne bi stavkali, pač pa bi službo sabotirali ali pasivno ovirali.

Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi smo večinoma poznali pod imenom zakon o zaščiti države in to skrajšano ime so uporabljali že v kraljevini. Na njegovi podlagi in sprva še na temelju Obznane je nastalo precej nalog za orožnike in policiste. Ponekod so pri tem pokazali celo preveliko vnemo. Minister za notranje zadeve je štel za potrebno, da je 15. oktobra 1921 podrejenim organom razposlal okrožnico o izvajanju navedenega zakona. Zapisal je, da ponekod državni organi politične nasprotnike razglašajo za komuniste, nakar jih dajo aretirati in jih drugače preganjati. S tem je treba prenehati.[617]

Nastalo je vprašanje, kdo naj bi odločal o tako zamišljeni uporabi vojaške sile pri zagotavljanju javne varnosti. Na temelju srbske uredbe o položajih,

pristojnostih in pooblastilih starešin v vojski, izdani že 16. aprila 1897, je kralj izdal ukaz, ki je maja 1922 izšel v vojaškem uradnem listu.[618] Na sedežih divizijskih območij odloča o tem poveljnik divizije, zunaj teh sedežev pa najvišji starešina vojaškega okrožja ali garnizije. Poleg tega je vojska poznala še štiri armadna območja.

12.4 Čez 15 in 16 let

Zaostrene socialne razmere so režim sredi tridesetih let spet pripeljale k iskanju bližnjice pri zagotavljanju pokornosti delavstva. Kaže, da so se posebno nevarni zdeli zaposleni v prometu in zvezah. Minister za notranje zadeve je 12. februarja 1935 na temelju 17. člena Zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi izdal Uredbo o ravnanju ob stavkah ali neredih na železnicah, v brodarstvu ali pri pošti, telegrafu in telefonu v kraljevini.[619] Kaj je določala?

Če bi v teh panogah zaposleni posamič ali v celoti začeli stavkati ali delati nered oziroma se na to pripravljati, jih sme minister za vojsko in mornarico v soglasju z notranjim in prometnim ministrom vpoklicati na orožne vaje. Vpoklic se objavi z lepaki in v roku dvanajstih ur se mora vsak javiti na delo oziroma orožne vaje, še 48 ur po koncu vaj so odgovorni po vojaških disciplinskih predpisih. Če se odzovejo vpoklicu, obdržijo prejemke, sicer jih izgubijo in so disciplinsko odgovorni. Vojaški minister ima pravico tam postaviti potrebno število častnikov in stražarjev. Častnik ima pravico, da aretira vse nepokorne, zapre jedilnice in zaseže agitacijsko literaturo; pristojen je tudi za disciplinsko kaznovanje delavcev in za njihovo predajo sodnemu kazenskemu postopanju. K zagotavljanju reda sme oblast pritegniti tudi prostovoljce, jih obdržati za straženje in to se jim šteje kot vojaška vaja. Vsi trije navedeni ministri so dobili pooblastilo, da izdajo podrobno navodilo za ravnanje ob stavkah. Z uveljavitvijo te uredbe je prenehala veljati že omenjena z dne 15. decembra 1920, ki je urejala ravnanje ob stavkah na železnici.

Naslednje leto je završalo med tekstilci. V času prizadevanj za sklenitev kolektivne pogodbe za tekstilne delavce so 20. avgusta 1936 začeli stavkati v kranjskih tekstilnih tovarnah. Zasedli so tovarne in stavkovni odbori so v njih organizirali življenje: nastanitev, prehrano, predavanja in zabavo. Protest se je razširil na večino tekstilne industrije v Dravski banovini in od 14.120 delavcev jih je stavkalo 8.500.[620]

Ban je 5. septembra 1936 podpisal Naredbo o očuvanju javnega miru in reda ob stavkah in mezdnih gibanjih,[621] ki je upoštevala nove oblike delavske-

ga stavkovnega gibanja, saj dotlej pri nas niso zasedli tovarniških prostorov. Določila je tudi kazni za stavkajoče, od deset do tisoč dinarjev, pri čemer se je ban skliceval na Zakon o notranji upravi. Tako je pravno utrl pot za nasilni poseg oblasti, kot je zapisal poznavalec naše tekstilne industrije.[622] Res je še isti dan v Kranj pripotovalo 150 mož postave, ki so jih namestili v zasebnih (poslovnih) prostorih.

Oblast pa je s posegom odlašala in se zanj odločila 16. septembra zgodaj ponoči. Tedaj je pripeljal iz Ljubljane v Kranj poseben vlak z orožniki in policijskimi stražniki. Ustavil se je na Gašteju, kjer so pripravili tudi gasilsko brizgalno in vojaške žaromete za osvetljevanje, kakršne so imele enote za protizračno obrambo. Tiho so se približali Jugočeški (sedanja Iskra) in vdrli v tovarno. Ženske so hotele zaščititi moške, toda pod udarci je bila tovarna v nekaj minutah izpraznjena. Nato so s posegom nadaljevali v drugih tamkajšnjih tovarnah. Delavci se niso upirali. Po nekaterih podatkih naj bi orožniki uporabili tudi solzilne bombe.[623]

Poseg so opravili gojenci orožniške podčastniške šole iz Sremske Kamenice, gojenci šole za vodje patrulj pri savskem orožniškem polku v Zagrebu, orožniki s postaj ptujske in murskosoboške čete ter nekaj mož kranjske orožniške čete; slednji so bili zlasti kot vodiči. Vse te može je 23. septembra 1936 javno pohvalil poveljnik orožništva Kraljevine Jugoslavije, pohvalo pa je objavilo tudi orožniško glasilo.[624]

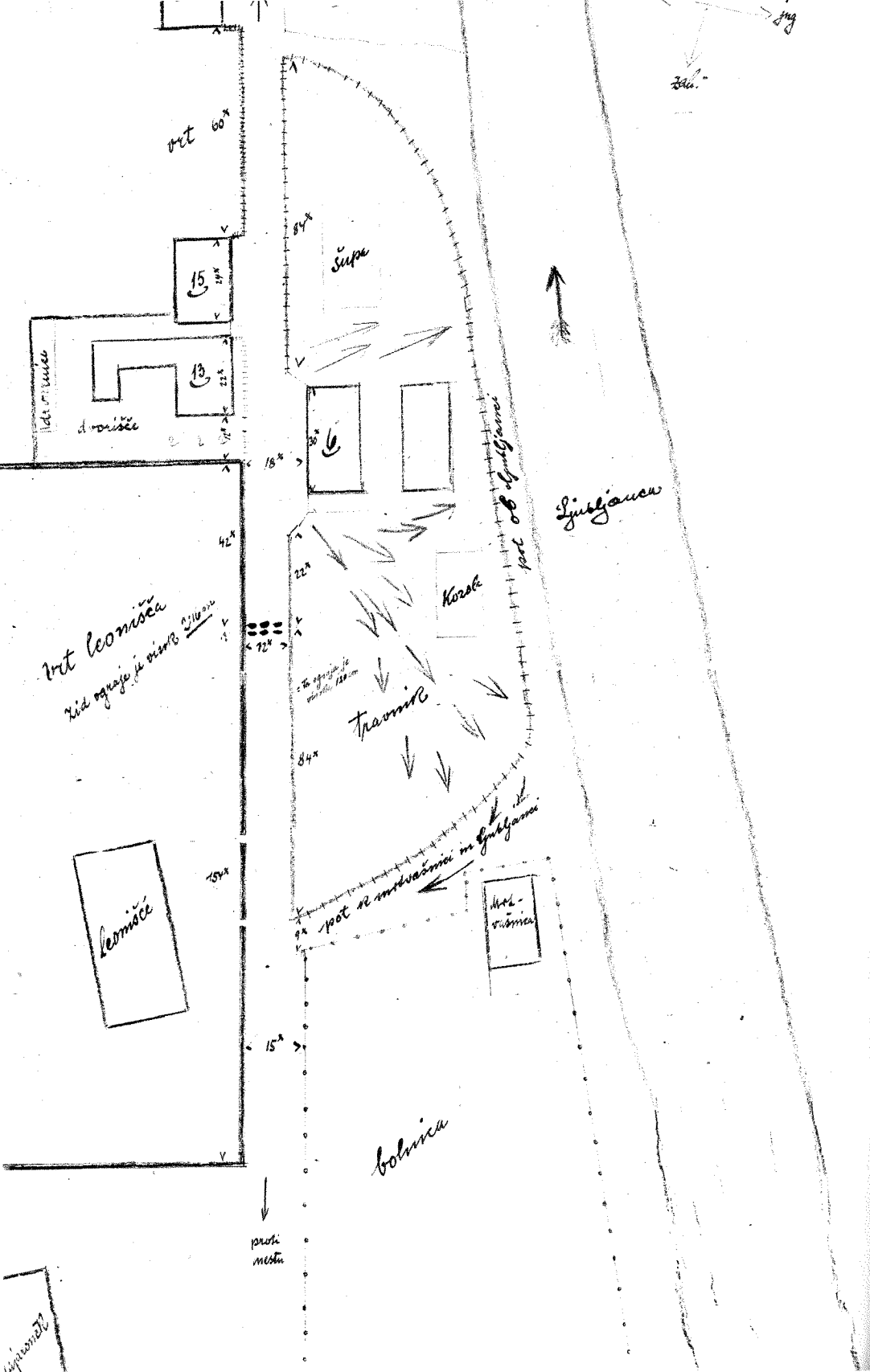
Dne 23. septembra istega leta je bila podpisana kolektivna pogodba za tekstilno industrijo. Avtor prispevka v obširni slovenski kroniki je o tej pogodbi zapisal, da je bila celo manj ugodna za delavce kot tista poprej. Hkrati je zapisal, da niti delavci niti orožniki niso ravnali tako kot leta 1920 na Zaloški cesti: oboji so se nekaj naučili.[625] Tedaj je bil notranji minister dr. Anton Korošec.

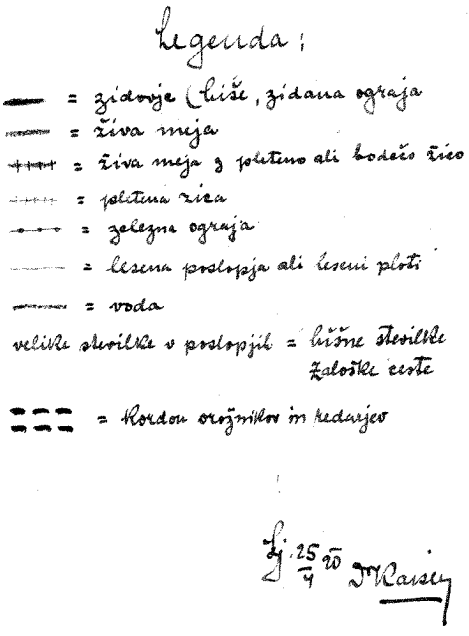
V poročilu za banski svet, ki ga je 15. januarja 1937 podal ban, je med drugim omenil tudi kranjsko stavko. Ocenil je, da se je mezdnemu gibanju v Kranju primešala struja z drugačnimi nameni: »Začula so se komunistična gesla, tuja lastnina se je nehala spoštovati, gospodar je postal predmet fizičnih napadov. V tem trenutku se je seveda moral vzpostaviti red, hitro in brezobzirno.«[626]

Taki in podobni dogodki v medvojnem času niso bili »znamenitost« zgolj v Jugoslaviji. Poznali so jih tudi v bolj razvitih evropskih državah. Ponoči s 6. na 7. februar 1934 je prišlo v Parizu do velikih demonstracij, povezanih s tako imenovano »zadevo Stawisky«. Njegova denarna goljufija je prizadela mnoge varčevalce. Niti orožniki niti policisti niso zadostovali za vzpostavitev reda,

zato so poklicali na pomoč vojsko, ki je streljala v množico. Obležalo je več sto ranjenih in nekaj mrtvih, namreč še do danes niso ugotovili točnega števila. Knjiga, ki obravnava demonstracije v Franciji v zadnjih desetletjih, omenja dogodek zelo na kratko.[627] Francosko notranje ministrstvo je pomladi 1935 dalo izdelati plakate, ki so jih razobesili povsod po državi. Sporočali so, da ob neredih policija ali orožništvo ne bosta več streljala v zrak, marveč v živo, da bi množico razgnala in odvrnila od divjanja.

Naš zgodovinar dr. Dušan Nećak je v svojem delu podrobno opisal upor nacistov v Avstriji, ki je dosegel vrh v krvavih nemirih na Dunaju 25. julija 1934. Prevratniki so zasedli stavbo radijske postaje in urad zveznega kanclerja. Policija, ki je sprva podcenjevala vesti o nameravanem puču, je stopila v bran prve republike in prevratniki so se morali zvečer istega dne predati. Med približno 269 ubitimi je bil tudi kancler Engelbert Dollfuss.[628]

vrt 60x
84x
Šupa
15
13
dvorišče
18x
42x
22x
72x
Kozek
Travnik
84x
Ljubljanica
Leonišče
15x
Hotel-
Ljubljanica
9x
15x
bolnica
proti
mestu

Skica preiskovalnega sodnika o dogodkih na Založki cesti. Stanovski ogled.

(Arhiv Pavleta Čelika)

Sresko načelstvo: **Banovina:**

Uprava policije: **Uprava grada Beograda**

Pretstojništvo gradske policije:

STATISTIČKA LISTA

O SAOBRAĆAJNIM UDESIMA I NESREĆAMA NA JAVNIM PUTEVIMA

Napomena: Na tačke 4, 5, 6/a i b, 7, 8, 10, 11/b, 12, kao i 14/b i f odgovoriti treba tako, da se podvuče naštampana reč, koja odgovara stanju stvari.

1. **Ime mesta udesa-nesreće:** (grad, varošica, selo; ako je van naselja: atar) .....

2. **Tačna oznaka mesta, gde se nesreća dogodila** (državni, banovinski, opštinski itd. put, kilometraža, naziv ulice i tome slično) .....

3. **Vreme, kada se nesreća dogodila:** 194.... god. ..... meseca ..... dana ..... sati

4. **Vremenske prilike:** vedro — oblačno — magla — kiša — sneg — vetar sa kišom — bura — oluja .....

5. **Svetlosne prilike:** dnevna svetlost — sumrak — tama bez putnog osvetljenja — tama sa dobrim putnim osvetljenjem — tama sa rđavim putnim osvetljenjem — svetlost u oči ili s leđa.

6. **Stanje puta:**

a) Atmosfersko: suv — vlažan — snežan — pokriven poledicom — pokriven gustom prašinom .....

b) Tehničko: strm — uzan — razriven — vijugav itd. .....

7. **Vrsta puta po gradi:** običan šljunkast — makadamski — od opeka — od kamenih kocki — od betona — sprameksiran — asfaltiran ili drugi i to: .....

8. **Verovatan uzrok nesreće:***)

1. Greške saobraćajnog osoblja

Nepravilno ili neoprezno prestizanje
Nepravilno ili neoprezno zaobilaženje
Neoprezno nailetanje ili isticanje
Nepravilno ili neoprezno mimoilaženje
Propuštanje signala
Pogrešno dat signal
Neobraćanje na signal
Neupućenost u posao vođenja
Ogrešenje o pravila osvetljenja
Ostavljanje konja bez nadzora
Brzo vođenje
Vođenje nazad
Pijano stanje
Nepravilno terenje ili vođenje
Neoprezno terenje
Spavanje u kolima
Neobraćanje na međunarodne znakove opasnosti

2. Greške pešaka

Neoprezno stupanje pešaka na kolovoz
Neobraćanje na signal
Nestašnost deteta
Ostavljanje deteta bez nadzora
Skakanje na prevozno sredstvo koje je u pokretu
Pijano stanje
Telesne mane (gluvoća i dr.)
Samoubistvo

3. Greške putnika

Ispadanje iz prevoznog sredstva koje je u kretanju
Skakanje iz prevoznog sredstva dok je u kretanju

4. Vremenske prilike

Klizav put
Velika magla
Velika prašina
Jak vetar
Zaslepljujuća sunčana svetlost
Oluja

5. Drugi uzroci

Tehnička greška
Plašljiv konj
Zanemaren put
Popravljanje puta
Ne obeleženje opravke puta
Oštra okuka
Rđavo osvetljenje
Neispravna kočnica

*) Utvrđeni ili verovatni uzrok nesreće podvući crvenom olovkom.

Statistični list o prometnih nesrečah iz leta 1940, katerega so morali izpolniti orožniki ali policijski stražniki.

(Arhiv Republike Slovenije)